

**การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ :
กรณีศึกษาลุ่มน้ำห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ**

ชนะบุรณ์ อินทรพันธุ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

คณะรัฐประศาสนศาสตร์

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

2551

สัญญาอนุญาตให้เผยแพร่วิทยานิพนธ์

ทำที่.....สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.....

.....

วันที่.....22.....เดือน.....พฤษภาคม.....พ.ศ. 2551.....

สัญญานี้ทำขึ้นระหว่าง.....นายชนะบุรณ อินทรพันธุ์.....

ที่อยู่เลขที่.....หมู่.....ถนน.....แขวง.....

เขต.....จังหวัด.....ซึ่งต่อไปในสัญญานี้เรียกว่า “ผู้อนุญาต”

ฝ่ายหนึ่ง กับ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ โดย.....

คณะบดีคณะ.....สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

ที่อยู่เลขที่.....หมู่.....ถนน.....แขวง.....

เขต.....จังหวัด.....ซึ่งต่อไปในสัญญานี้เรียกว่า “ผู้รับอนุญาต”

อีกฝ่ายหนึ่ง คู่สัญญาทั้งสองฝ่ายได้ตกลงทำสัญญามีข้อความดังต่อไปนี้

1. ผลงานลิขสิทธิ์

ผู้อนุญาตเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์งานวิทยานิพนธ์ เรื่อง.....การมีส่วนร่วมของชุมชน.....

ในกรณีการร่วมทำ : การศึกษาชุมชนท้องถิ่น จังหวัดสระแก้ว.....

ซึ่งสร้างสรรค์ โดย.....นายชนะบุรณ อินทรพันธุ์.....ผู้อนุญาตรับรองว่า เป็นผู้สร้างสรรค์งานขึ้นเอง

2. เงื่อนไขการอนุญาต

ผู้อนุญาต ตกลงให้ผู้รับอนุญาตใช้สิทธิดังต่อไปนี้

2.1 ผู้รับอนุญาตมีสิทธิเผยแพร่ต่อสาธารณชน ซึ่งงานวิทยานิพนธ์ตามข้อ (1)

เพื่อประโยชน์ในการวิจัย หรือศึกษา อันมิได้มีวัตถุประสงค์เพื่อหากำไร

2.2 ผู้อนุญาตอนุญาตให้ผู้รับอนุญาตใช้สิทธิตาม 2.1 เพื่อใช้ในห้องสมุด

และเครือข่ายอินเทอร์เน็ตของห้องสมุด สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ รวมทั้งเครือข่ายอินเทอร์เน็ตของโครงการพัฒนาเครือข่ายห้องสมุดในประเทศไทย (ThaiLIS)

3. การโอนสิทธิและ / หรือหน้าที่ตามสัญญา

3. การโอนสิทธิและ / หรือหน้าที่ตามสัญญาให้
 ผู้อนุญาตและผู้รับอนุญาตไม่สามารถโอนสิทธิและหรือหน้าที่ ความรับผิดชอบ
 ของตนตามสัญญาฉบับนี้ให้แก่บุคคลภายนอกได้ เว้นแต่จะได้รับความยินยอมเป็นลายลักษณ์อักษรจาก
 อีกฝ่ายก่อน

4. สิทธิของเจ้าของลิขสิทธิ์

4. สิทธิของเจ้าของลิขสิทธิ์
ภายใต้บังคับแห่งสัญญาฉบับนี้
วิทยานิพนธ์ตามสัญญานี้ทุกประการ

ผู้อนุญาตยังคงเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ในงาน

สัญญาที่ห้าขึ้นเป็นสองฉบับมีข้อความถูกต้องครบถ้วน คู่สัญญาได้อ่านและเข้าใจข้อความในสัญญาโดยตลอดดีแล้ว จึงลงลายมือชื่อพร้อมทั้งประทับตรา (ถ้ามี) ไว้เป็นสำคัญต่อหน้าพยานและเก็บไว้ฝ่ายละหนึ่งฉบับ

ลงชื่อ ดร. ชว. (นายชนะนุรณ อินทรพงษ์) ผู้อนุญาต

ลงชื่อ.....ผู้รับอนุญาต
(.....)

ลงชื่อ โกศลพันธ์ อรรถเจตน์ พยาน
(โกศลพันธ์ อรรถเจตน์)

ลงชื่อ วชิกร รุ่งแจ้งสุวรรณ พยาน
(วชิกร รุ่งแจ้งสุวรรณ)

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ : กรณีศึกษา

ลุ่มน้ำห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

ชนะบุรณ์ อินทรพันธ์

คณะรัฐประศาสนศาสตร์

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาเห็นสมควรอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประธานกรรมการ
(ดร.จินตนา อมรสงวนสิน)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กรรมการ
(ดร.ไพโรจน์ ภัทรนรากุล)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กรรมการ
(ดร.ณัฐฐา วินิจนัยภาค)

บทคัดย่อ

ชื่อวิทยานิพนธ์	การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ : กรณีศึกษาลุ่มน้ำห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ
ชื่อผู้เขียน	นายชนะบุรณ์ อินทรพันธุ์
ชื่อปริญญา	รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
ปีการศึกษา	2551

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ คือ ประการแรกเพื่อศึกษารูปแบบการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ประการที่สองเพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ และประการที่สามเพื่อศึกษาผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

กรอบแนวคิดในการศึกษาแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ 1) รูปแบบการจัดการลุ่มน้ำ มุ่งศึกษาจาก 3 ภาคส่วนคือ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชนในพื้นที่ 2) การมีส่วนร่วมของชุมชน มุ่งศึกษาระดับการมีส่วนร่วมใน 5 กระบวนการคือ การศึกษาชุมชน การวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำ การดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำ การรับผลประโยชน์ และการติดตามประเมินผลการจัดการลุ่มน้ำ 3) ผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำผู้วิจัยได้กำหนดกรอบการศึกษาเป็น 3 ด้านคือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก และเสริมด้วยการวิจัยเชิงปริมาณ โดยเลือกพื้นที่ 3 ตำบลในลุ่มน้ำห้วยทับทันเฉพาะในเขตจังหวัดศรีสะเกษเป็นพื้นที่ศึกษา วิธีการเก็บข้อมูลใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งมีกลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่มคือ หัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และผู้นำชุมชนในพื้นที่ ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณเพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมใช้การเก็บแบบสอบถามจากกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นชาวบ้านทั่วไปในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบล จำนวน 394 ราย

ผลการศึกษาพบว่า ลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ มีโครงสร้างการบริหารจัดการที่ประกอบด้วยหน่วยงานและองค์กรที่หลากหลาย แต่ไม่มีหน่วยงานเจ้าภาพในการบริหารจัดการ การดำเนินงานจึงขาดความเป็นเอกภาพ ไม่สามารถบูรณาการภารกิจต่างๆ ให้เป็นไปในลักษณะแผนงานรวมได้ การดำเนินงานจัดการโดยภาคส่วนต่างๆ พบว่า หน่วยงานราชการยังมี

บทบาทสำคัญเพราะเป็นผู้จัดทำภารกิจที่ต้องใช้งบประมาณสูง อีกทั้งต้องใช้เทคโนโลยีและความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ส่วนการดำเนินงานในแต่ละตำบล จะมีวิธีการจัดการที่มีลักษณะโดดเด่นแตกต่างกันไป แต่มีลักษณะร่วมกัน 2 ด้านคือ การรณรงค์ให้ชาวบ้านร่วมมือกันอนุรักษ์ทรัพยากรที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ และผู้นำชุมชนของแต่ละชุมชนจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดการลุ่มน้ำ

ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำมีค่าเฉลี่ยที่ร้อยละ 41.03 ซึ่งอยู่ในระดับปานกลาง แต่เมื่อพิจารณาระดับการมีส่วนร่วมในแต่ละกระบวนการพบว่า ชุมชนมีส่วนร่วมดำเนินงานมากที่สุด ร้อยละ 65.33 รองลงมาคือ การรับผลประโยชน์ ร้อยละ 62.54 การวางแผน ร้อยละ 30.10 การติดตามประเมินผล ร้อยละ 23.65 และการศึกษาชุมชน ร้อยละ 23.55 สำหรับการศึกษาศักยภาพด้านลักษณะการมีส่วนร่วมของแต่ละชุมชนพบว่าสอดคล้องกับการศึกษาศักยภาพเชิงคุณภาพด้านลักษณะการมีส่วนร่วมของแต่ละชุมชนพบว่าสอดคล้องกับการศึกษาเชิงปริมาณ เนื่องจากแต่ละชุมชนยังไม่มีโอกาสได้เข้าไปมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการอย่างเต็มที่

การศึกษาค้นคว้าสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ในภาพรวมแล้วยังไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากการพิจารณาตัวชี้วัดทั้ง 9 ด้าน พบว่ามีเพียง 4 ด้านเท่านั้นที่ประสบความสำเร็จคือ ปริมาณผลผลิตทางการเกษตร ความรู้ความเข้าใจในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน การรักษาพื้นที่ป่าในลุ่มน้ำ และการลดลงของการบุกรุกที่สาธารณะ

ข้อเสนอแนะต่อการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันคือ ควรปรับปรุงรูปแบบการบริหารจัดการใหม่โดยจัดให้เป็นรูปแบบของ "โครงการพัฒนาลุ่มน้ำห้วยทับทัน" โดยกำหนดให้พื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันเป็นพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาและจัดตั้งองค์กรในรูปแบบคณะกรรมการบริหารโครงการ ที่มีที่มาจากทุกภาคส่วน เพื่อให้สามารถบริหารงานพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันได้อย่างบูรณาการ และเป็นเอกภาพ อีกทั้งควรดำเนินการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันให้เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำเพื่อเป็นการยกระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนให้มากขึ้น สำหรับข้อเสนอแนะเชิงนโยบายคือ ภาครัฐควรมีนโยบายที่ชัดเจนในการใช้พื้นที่ลุ่มน้ำขนาดเล็กเป็นเป้าหมายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและองค์กรชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำต่างๆ เป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดการ และปรับบทบาทหน่วยงานภาครัฐอื่นๆ มาเป็นผู้สนับสนุนด้านวิชาการ เทคโนโลยี และงบประมาณ

ABSTRACT

Title of Thesis	The Community Participation in Watershed Management: A Case Study of Huay Thap Than Watershed, Si Saket Province
Author	Mr. Chanaboon Intharaphan
Degree	Master of Public Administration
Year	2008

The main objectives of the study were 1) to study the model of the Huay Thap Than watershed management in Si Saket province 2) to study of the community participation in the watershed management and 3) to investigate the achievement of the Huay Thap Than watershed management in Si Saket Province

The framework of the study was divided into three aspects as followed 1) the prospects of the watershed management in three sectors; that is, the relevant governmental offices, local administration organization, and the community in the area 2) the process of community participation; that is, the community study, watershed management's planning, implementation, benefit sharing, monitoring and evaluation 3) the achievement of the watershed management in economic, social, natural resources and environmental aspects.

This research is based on qualitative research and is supported by quantitative research. Researcher selecting three Subdistricts in Huay Thap Than Watershed in Si Saket Province as the case study. The data collection was the in-depth interview of three target group; that is, the heads of the government agencies related, executive leaders of local administration organization and the leader in the community. In the quantitative study of the participatory level, the questionnaires were used to collect the data from the subjects of 394 local people from three subdistricts in Huay Thap Than area.

It is found that the structure of the administration in watershed management consisted of varied sectors and organizations; however, there was no particular sector directly responsible for

the administration and management. As a result, it lacked the unity and integration in implementing the project as a whole. The government sectors still played a key role due to a large amount of budget spent in each project, including utilizing the high technology, specialized expertise. The implementation of each subdistrict was distinctively different; however, two similarities were 1) conduct the campaign in the natural conservation of soil, water resource and forest, and 2) the leader in each community should play a key role in the watershed management.

The participatory level of watershed management was 41.03 % in average which was found to be moderate. However, if considering the participatory level in each process, it is found that the highest was 65.33% of the implementation, 62.54% of the benefit sharing, 30.10% of planning, 23.65% of monitoring and evaluation, and 23.55% of the community study respectively. The qualitative study of the participatory aspect in each community was consistent with the quantitative study because each community still had no opportunity to fully participate in all process.

In general, the successful study of the watershed management Huay Thap Than area in Si Saket Province was not successful. Considering the key index of nine aspects, it is found that only four aspects were successful; that is, the amount of agricultural productivity, understanding of sustainable benefit sharing from watershed resources, the conservation of forest area in the watershed and the decreasing invasion of natural resources and public area.

The implementation of the watershed management should be improved by employing the model of “Watershed Management Development Project” by selecting the Huay Thap Than as the target area in developing and formulating the organization as the committee of the project management in all sectors for the fully-integrated watershed management with in Huay Thap Than area. In addition, the network or the local community should be strengthened to develop Huay Thap Than area as the center of the community and raise the higher participatory level among the local people in the area. In terms of policy making, the governmental sector should formulate the explicit and practical policy in using the small watershed as the target of the natural resources and environment conservation. In addition, the government sector should decentralize the authority to Local Administration Organization and other community organizations to act as a key role in the watershed management, and change the role of governmental agencies to act as the supporter in academics, technology and budget.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ : กรณีศึกษาลุ่มน้ำห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ สำเร็จลุล่วงได้ เนื่องจากบุคคลหลายท่านได้กรุณาช่วยเหลือและให้กำลังใจในทุกๆ ด้าน

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ และขอมอบความสำเร็จทั้งหมดจากการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้แด่คุณพ่อทศพร อินทรพันธุ์ และคุณแม่คนึงนิตย์ อินทรพันธุ์ ที่ให้โอกาสผู้เขียนได้เข้ามาศึกษาต่อในระดับปริญญาโท รวมทั้งคอยให้กำลังใจที่สำคัญและรอคอยความสำเร็จของผู้เขียน

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไพโรจน์ ภัทรนรากุล ผู้ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและอาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน ที่ได้กรุณาสละเวลาให้คำปรึกษา ชี้แนะข้อแนะนำ และข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์ในทุกขั้นตอน ตลอดจนให้กำลังใจแก่ผู้เขียนในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ตลอดมา ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จินตนา อมรสงวนสิน ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ณัฐฐา วินิจนัยภาค กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้ข้อแนะนำ และความคิดเห็นในการศึกษาครั้งนี้ รวมทั้งกรุณาพิจารณาและตรวจสอบวิทยานิพนธ์ให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณคณาจารย์คณะรัฐประศาสนศาสตร์ทุกท่านที่ได้ถ่ายทอดวิชาความรู้แก่ผู้เขียน รวมทั้งเจ้าหน้าที่คณะรัฐประศาสนศาสตร์ทุกท่านที่ได้ให้ความช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำวิทยานิพนธ์เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณ คุณบุญมี ทองคำ ผู้ประสานงานองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันที่ได้ให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มที่ตลอดระยะเวลาในการเก็บข้อมูลและขอขอบคุณหัวหน้าส่วนราชการทุกท่านที่ได้สละเวลาในการสัมภาษณ์

ขอขอบคุณเพื่อนนักศึกษาคณะรัฐประศาสนศาสตร์รุ่นปี 48 ทุกคนที่ให้กำลังใจตลอดมา และให้ความเชื่อมั่นในตัวผู้เขียนว่าสามารถประสบความสำเร็จในการทำวิทยานิพนธ์ได้

ท้ายสุดนี้ ขอขอบคุณ คุณวรัญญา ธารทรัพย์ ที่ช่วยจัดพิมพ์วิทยานิพนธ์ รวมถึงคอยให้คำแนะนำ กระตุ้นเตือน และกำลังใจที่ดีตลอดมา

ชนะบุรณ์ อินทรพันธุ์

ตุลาคม 2551

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อ	(3)
ABSTRACT	(5)
กิตติกรรมประกาศ	(7)
สารบัญ	(8)
สารบัญตาราง	(10)
สารบัญภาพ	(12)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
1.3 ขอบเขตการวิจัย	5
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
1.5 นิยามศัพท์	6
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	8
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับลุ่มน้ำและการจัดการลุ่มน้ำ	8
2.2 นโยบายและยุทธศาสตร์การจัดการลุ่มน้ำในประเทศไทย	32
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม	38
2.4 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและศักยภาพชุมชน	47
2.5 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	59
2.6 กรอบแนวคิดในการวิจัย	65
บทที่ 3 ระเบียบวิธีการวิจัย	66
3.1 แนวทางการวิจัย	66
3.2 กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย	67
3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล	67

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล	69
บทที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา	72
4.1 กลุ่มน้ำห้วยทับทัน	72
4.2 ข้อมูลพื้นฐานจังหวัดศรีสะเกษ	78
บทที่ 5 ผลการศึกษา	90
5.1 รูปแบบการจัดการกลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ	90
5.2 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการกลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ	139
5.3 ผลสำเร็จของการจัดการกลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ	161
5.4 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเกี่ยวกับแนวทางการจัดการกลุ่มน้ำที่เหมาะสมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน	179
บทที่ 6 สรุปผล และเสนอแนะ	184
6.1 สรุปผลการศึกษา	184
6.2 สรุปปัญหาของการจัดการกลุ่มน้ำห้วยทับทัน	191
6.3 ข้อเสนอแนะ	193
บรรณานุกรม	196
ภาคผนวก	202
ภาคผนวก ก รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์	203
ภาคผนวก ข รายชื่อคณะกรรมการองค์กรเครือข่ายกลุ่มน้ำห้วยทับทัน	206
ภาคผนวก ค แนวคำถามการสัมภาษณ์	211
ภาคผนวก ง แบบสอบถามเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการกลุ่มน้ำ : กรณีศึกษากลุ่มน้ำห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ	213
ประวัติผู้เขียน	219

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1 การเปรียบเทียบกระบวนการทัศน์ในการจัดการลุ่มน้ำแบบเดิมกับสมัยใหม่	24
3.1 แสดงแนวทางการวิจัย	70
4.1 แสดงแหล่งน้ำชลประทานของจังหวัดศรีสะเกษ	84
4.2 แสดงสัดส่วนมูลค่าผลิตภัณฑ์เฉลี่ยในแต่ละสาขา	88
5.1 แผนการดำเนินงาน โครงการนาร่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน	95
5.2 เป้าหมายและตัวชี้วัดของการดำเนินงาน โครงการ โครงการนาร่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน	100
5.3 เปรียบเทียบบทบาทของแต่ละภาคส่วนที่มีต่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ	113
5.4 เปรียบเทียบวิธีการจัดการลุ่มน้ำของแต่ละตำบลซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษา	126
5.5 สรุปคิดเห็นของฝ่ายต่างๆ ที่มีต่อรูปแบบการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษในปัจจุบัน	137
5.6 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามสถานภาพ	140
5.7 จำนวนและร้อยละของการมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน	143
5.8 จำนวนและร้อยละของการมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน	144
5.9 จำนวนและร้อยละของการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน	145
5.10 จำนวนและร้อยละของการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์	146
5.11 จำนวนและร้อยละของการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน	147
5.12 ตารางสรุปค่าเฉลี่ยของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันทั้ง 5 กระบวนการ	148

5.13	เปรียบเทียบลักษณะการมีส่วนร่วมจัดการลุ่มน้ำในกระบวนการต่างๆ ของแต่ละชุมชน	157
5.14	แสดงพื้นที่เพาะปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบล เปรียบเทียบ พ.ศ. 2549 และ พ.ศ. 2550	163
5.15	สรุปผลการศึกษาด้านผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ในเขตจังหวัดศรีสะเกษ เมื่อพิจารณาตามตัวชี้วัดด้านต่างๆ	176

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2.1 ขอบเขตลุ่มน้ำและองค์ประกอบของลุ่มน้ำ	11
2.2 การจัดการลุ่มน้ำมีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับสาขาวิชาต่าง ๆ	14
2.3 การแบ่งเขตลุ่มน้ำตามชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ ซึ่งแบ่งออกเป็น 5 เขต	18
2.4 การปรับเปลี่ยนระบบการสะท้อนความต้องการของชุมชนแบบมีส่วนร่วม	28
2.5 การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนเป็นศูนย์กลาง	31
2.6 กรอบแนวคิดในการวิจัย	65
4.1 แผนที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน	73
4.2 แผนที่แสดงเขตการปกครองจังหวัดศรีสะเกษ	80
4.3 แผนที่แสดงขอบเขตลุ่มน้ำในจังหวัดศรีสะเกษ	81
5.1 แสดงภาพรวมของโครงสร้างการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ	106
5.2 โครงสร้างขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน	112
5.3 แสดงการพัฒนาแหล่งน้ำโดยการสร้างฝายห้วยทับทันของโครงการชลประทานศรีสะเกษ	120
5.4 แสดงการจัดสรรน้ำสู่พื้นที่นาในตำบลห้วยทับทัน	120
5.5 แสดงการจัดกิจกรรมขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน	152
5.6 แสดงการร่วมกันศึกษาวิเคราะห์ชุมชนของชาวบ้านตำบลห้วยทับทัน	152
5.7 แสดงการลงพื้นที่ให้ความรู้แก่ชาวบ้านโดยสำนักงานเกษตรจังหวัด	154
5.8 ชาวบ้านตำบลห้วยทับทันร่วมกับปลูกหญ้าแฝกริมตลิ่งตามแหล่งน้ำต่างๆ	154
5.9 กลุ่มอาชีพทำการจักสานตำบลกู่	164
5.10 แสดงผลิตภัณฑ์ของกลุ่มอาชีพทำปุ๋ยอินทรีย์ในตำบลกู่	164
5.11 การทำปุ๋ยหมักของกลุ่มเกษตรกรตำบลบึงนุรพ์	168

5.12 การสาธิตการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ	168
5.13 สภาพลำห้วยทับทันในบริเวณตำบลภูในช่วงฤดูแล้ง (1)	174
5.14 สภาพลำห้วยทับทันในบริเวณตำบลภูในช่วงฤดูแล้ง (2)	174
5.15 ตัวแบบการจัดการลุ่มน้ำที่เหมาะสมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน	183

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในช่วงเวลากว่า 50 ปีที่ผ่านมา นโยบายด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยมักเกิดจากอำนาจการตัดสินใจของภาครัฐเป็นสำคัญ โครงสร้างในการกำหนดนโยบาย การวางแผนรองรับนโยบาย และกระบวนการตัดสินใจเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยเป็นอำนาจหน้าที่ของรัฐบาลและหน่วยงานราชการโดยผ่านสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ที่มีภารกิจเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ ระบบการเมืองการปกครองในช่วงเวลาที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับแนวคิดการมองรัฐเป็นศูนย์กลาง ดังนั้นกลไกของระบบการปกครองจึงมีโครงสร้างการบริหารราชการแบบรวมอำนาจ (Centralization) เป็นหลัก ลักษณะของการวางแผนและการตัดสินใจจึงเป็นแบบบนลงล่าง (Top-Down) โดยมีกฎหมายเป็นเครื่องมือในการกำหนดอำนาจหน้าที่ของกระทรวง ทบวง กรมเหล่านั้น ลักษณะของกฎหมายดังกล่าวส่วนใหญ่มุ่งเน้นการสั่งการและการควบคุม (Command and Control) ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชนจึงเป็นไปในลักษณะที่รัฐเป็นผู้คุมกฎ มีอำนาจเหนือประชาชน เป็นผู้กำหนดทิศทางของสังคม และเป็นผู้บริหารจัดการสังคมแต่เพียงฝ่ายเดียว

ด้วยลักษณะของการกำหนดนโยบายด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบดังกล่าว ทำให้เนื้อหาของนโยบายได้กำหนดทิศทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยให้อยู่ภายใต้อำนาจหน้าที่และบทบาทของภาครัฐเป็นหลัก โดยแทบจะไม่เห็นความสำคัญของชุมชนท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรแต่อย่างใด ทั้งๆ ที่ความจริงแล้วชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้อยู่ในพื้นที่จะรับทราบปัญหาและสภาพความเป็นไปของทรัพยากรท้องถิ่นได้ดีกว่าหน่วยงานราชการ ถึงแม้ในระยะหลังชุมชนท้องถิ่นอาจถูกดึงเข้ามามีส่วนร่วมอยู่บ้าง แต่ก็อยู่เพียงในระดับของการร่วมแสดงความคิดเห็นต่อแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น มากกว่าที่จะได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นด้วยตนเอง จากปรากฏการณ์

ดังกล่าวทำให้การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของประเทศเป็นไปอย่างผิดพลาด ซึ่งจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าสภาพของทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายและเสื่อมโทรมลงไปมาก

สำหรับประเด็นในด้านการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำนั้น ในอดีตจะพบว่าหน่วยงานต่าง ๆ ของภาครัฐ เช่น กรมป่าไม้ กรมชลประทาน เป็นต้น ได้เข้าไปดำเนินการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำต่าง ๆ แทบทั้งสิ้น โดยประชาชนซึ่งอาศัยในลุ่มน้ำไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลบำรุงรักษาหรือจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำที่ชุมชนของตัวเองอยู่ ทำให้ในการดำเนินงานเพื่อจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำบางแห่งล้มเหลว โดยจากการศึกษาของ สหทัย วิเศษ และ นิคม บุญเสริม (2547: 28 - 36) ซึ่งได้ทำการศึกษาพัฒนาการของการจัดการลุ่มน้ำอิง ในพื้นที่จังหวัดพะเยาและจังหวัดเชียงราย พบว่า ปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำอิงเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ทรัพยากรธรรมชาติที่เคยอุดมสมบูรณ์มีความเสื่อมโทรมลง บางแห่งอยู่ในขั้นวิกฤต ปัญหาที่สำคัญคือ การตื้นเขินของแม่น้ำลำธาร การบุกรุกที่ดินทำกินเข้าไปในเขตป่า และพื้นที่ชุ่มน้ำ ปัญหาน้ำเน่าเสียซึ่งเกิดจากการทิ้งขยะและปล่อยน้ำเสียลงในแม่น้ำลำธาร และปัญหาการลดลงและสูญพันธุ์ของสัตว์ป่า สัตว์น้ำและพื้นที่ป่า ทั้งนี้สถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นมาจากสาเหตุหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการพัฒนาของภาครัฐหลายโครงการ ขาดยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของชุมชน ภาครัฐจัดทำโครงการโดยขาดความรู้ความเข้าใจถึงสภาพความเป็นไปและปัญหาด้านทรัพยากรภายในลุ่มน้ำอย่างเพียงพอ ทำให้โครงการที่เกิดขึ้นเกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศตามธรรมชาติ ที่เห็นได้ชัดเจน เช่น การขุดลอกกว้านพะเยาเพื่อกักเก็บน้ำ แต่ผลกระทบคือทำให้เกิดการทำลายแหล่งแพร่ขยายพันธุ์ของปลาและสัตว์น้ำ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามเนื่องจากปัญหาความเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ ทั้งปัญหาน้ำแล้ง น้ำท่วม คุณภาพที่ต่ำลงของน้ำในลุ่มน้ำต่าง ๆ ได้ทวีความรุนแรงขึ้นเป็นที่ประจักษ์กันโดยทั่วไป ด้วยเหตุนี้ ภาครัฐจึงได้กำหนดนโยบายการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำใหม่ โดยแบ่งพื้นที่ประเทศไทยเป็น 25 ลุ่มน้ำหลัก แต่ละลุ่มน้ำจัดให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการลุ่มน้ำขึ้นเพื่อจะจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำอย่างบูรณาการ และได้มีการส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำของตนมากขึ้น อันจะเห็นได้จากคณะรัฐมนตรีที่ได้มีมติให้ความเห็นชอบต่อวิสัยทัศน์น้ำแห่งชาติ เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม 2543 ดังนี้ “ภายในปี 2568 ประเทศไทยจะมีน้ำใช้อย่างเพียงพอและมีคุณภาพน้ำโดยมีระบบการบริหารจัดการองค์กร ระบบกฎหมายในการใช้ทรัพยากรน้ำที่เป็นธรรม ยั่งยืน โดยคำนึงถึงคุณภาพชีวิตและมีส่วนร่วมในทุกระดับ” พร้อมนี้ได้จัดเตรียมแนวทางด้านต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์เรื่องน้ำของชาติ ได้แก่ องค์กร กฎหมาย การจัดหา น้ำ การจัดสรรน้ำ และการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

แนวนโยบายด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภาครัฐเริ่มมีทิศทางที่ชัดเจนขึ้นตามลำดับ หลังจากมีการจัดตั้งกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขึ้นอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปฏิรูประบบราชการในช่วงปี พ.ศ. 2545 โดยมีการผนวกเอาภารกิจของหน่วยงานต่างๆ มาไว้อยู่ภายใต้การบริหารจัดการของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งหลักปรัชญาที่เป็นภารกิจร่วมกับสังคมว่า “เป็นองค์กรหลักในการสงวน อนุรักษ์ ปันพูน และการบริหารจัดการเพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดความยั่งยืน บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชน” โดยนำหลัก Area-Function-Participation (AFP) มาใช้ในการบริหารจัดการเพื่อให้เกิดการบูรณาการและตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งสำหรับหน่วยพื้นที่ของการบริหารทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแนวใหม่นี้ได้เปลี่ยนแปลงจากที่ในอดีตเคยยึดเอาขอบเขตการปกครอง เช่น ขอบเขตของอำเภอหรือจังหวัด มาเป็นการยึดเอาระบบ “พื้นที่ลุ่มน้ำ” เป็นหน่วยพื้นที่เชิงยุทธศาสตร์ในการบูรณาการ หรือที่เรียกว่า Integrated Watershed Approach โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูทรัพยากรลุ่มน้ำอย่างจริงจังเพื่อให้เกิดการยอมรับของชุมชนและภาคีท้องถิ่น ดังนั้นในการวางแผนการจัดการลุ่มน้ำสมัยใหม่จึงจำเป็นต้องมีการปรับตัวการทำงานในพื้นที่ลุ่มน้ำให้เท่าทันต่อการดำเนินยุทธศาสตร์ของรัฐเพื่อให้เกิดความรู้ และทักษะในการทำงานร่วมกับชุมชนและภาคส่วนต่างๆ ได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังสอดคล้องกับบริบทของสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วอีกด้วย

จากแนวคิดและการดำเนินการที่ยกมาข้างต้น แสดงให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นที่แสดงให้เห็นว่านโยบายรัฐที่ให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากรในระดับลุ่มน้ำ ที่ต้องการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น โดยให้ชุมชนในท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ รัฐจึงได้ส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่ม การจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำขึ้น ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ว่า หากกลุ่มเหล่านี้มีความสามารถในการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำได้เอง ก็จะเป็นการนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนที่แท้จริง เพราะเป็นการสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคมที่ยืนอยู่บนฐานทรัพยากรของตนเองและชุมชน

นอกจากนี้ในระยะเวลาต่อมาในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่านทางการเมืองใน พ.ศ. 2549-2550 ได้ทำให้เกิดรัฐธรรมนูญฉบับใหม่คือ “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550” ซึ่งส่งผลเกิดปรากฏการณ์ใหม่คือการยอมรับ “สิทธิชุมชน” ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตน อันได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ หมวด 3 ส่วนที่ 12 ในประเด็นเกี่ยวกับสิทธิชุมชนดังนี้

มาตรา 66 ความว่า “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน”

มาตรา 67 วรรค 1 และวรรค 2 ความว่า “สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และสุขภาพ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชนในชุมชน และจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน และผู้มีส่วนได้เสียก่อน รวมทั้งได้ให้องค์การอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติหรือด้านสุขภาพ ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว”

จากแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแนวใหม่และหลักการด้านสิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญที่ได้ยกมาข้างต้น ได้แสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกันในประเด็นที่ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนจะมีบทบาทในฐานะของการเป็นกลไกหรือเครื่องมือที่สำคัญยิ่งในการขับเคลื่อนงานด้านการจัดการและพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำต่างๆ ด้วยเหตุดังกล่าวผู้วิจัยจึงเห็นว่า “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ” เป็นหัวข้อการวิจัยที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพื่อสร้างความเข้าใจพื้นฐานว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำในพื้นที่ต่างๆ มีรูปแบบอย่างไร มีการดำเนินงานผ่านกลุ่ม องค์กรชุมชนหรือเครือข่ายภาคีใดบ้าง ซึ่งผลจากการศึกษาสามารถนำมาใช้เป็นข้อพิจารณาในการปรับปรุงทิศทางการทำงานจัดการลุ่มน้ำแบบมีส่วนร่วมให้มีความเหมาะสมเพื่อให้เกิดการยอมรับจากทุกฝ่ายและสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการจัดการลุ่มน้ำได้

สำหรับวิทยานิพนธ์ในหัวข้อ “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ กรณีศึกษาลุ่มน้ำห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ” ผู้วิจัยได้เจาะจงเลือกพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน ในเขตพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษเพื่อเป็นพื้นที่ศึกษา ทั้งนี้พบว่าในปัจจุบันเป็นบริเวณที่ประสบปัญหาการทำลาย

ทรัพยากรภายในพื้นที่ลุ่มน้ำค่อนข้างมาก ทั้งการปลูกพื้นที่ป่าริมฝั่งห้วยเพื่อทำเป็นพื้นที่ทำกิน การใช้สารเคมีในการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น พริก หอม กระเทียม หรือการกันฝายในลำห้วยทับทัน โดยไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างแท้จริง แต่สำหรับปัญหาที่สำคัญที่พบมากในปัจจุบันคือ การตัดไม้ริมฝั่งห้วยทับทัน โดยเฉพาะไม้มะดัน เนื่องจากมีกระแสของการบริโภคไม้ย่างที่ใช้ไม้มะดันกันมากขึ้น (คณะทำงานแผนแม่บทชุมชนลุ่มน้ำห้วยทับทัน, 2550) ปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมดหากไม่สามารถแก้ไขได้อาจส่งผลกระทบต่อฐานแรงตามมา และทั้งนี้เนื่องจากบทบาทของรัฐและหน่วยงานราชการในการจัดการลุ่มน้ำที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมีการลดบทบาทภาครัฐลงและเพิ่มบทบาทให้ภาคประชาชนและท้องถิ่นให้มากขึ้น แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำจึงได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวาง เพื่อเป็นการให้ชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการหรือแก้ไขปัญหาทรัพยากรในลุ่มน้ำที่ชุมชนที่ตนเองอยู่ในทุกกระบวนการ เพราะถือว่าเป็นคนในพื้นที่ซึ่งเป็นผู้รู้เรื่องราวและปัญหาดีที่สุด เพราะฉะนั้นจึงเป็นที่น่าสนใจว่าชุมชนภายในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน มีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำอย่างไรบ้าง เมื่อชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำแล้วเกิดผลสำเร็จหรือไม่อย่างไร และเป็นแนวทางที่ทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของชุมชนได้จริงหรือไม่

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงรูปแบบการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ
2. เพื่อศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ
3. เพื่อศึกษาถึงผลสำเร็จของการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ
4. เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเกี่ยวกับแนวทางการจัดการลุ่มน้ำที่เหมาะสมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

1.3 ขอบเขตการวิจัย

แบ่งขอบเขตของการวิจัยเป็น 2 ด้านดังนี้ คือ

1. ด้านพื้นที่ จะทำการศึกษาเฉพาะในเขตลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งอยู่ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ เท่านั้น ซึ่งผู้วิจัยเลือกศึกษาในพื้นที่ตำบลคู อำเภอบางแก้ว, ตำบลห้วยทับทัน อำเภอห้วยทับทัน, และตำบลบึงบูรพ์ อำเภอบึงบูรพ์ เป็นพื้นที่ศึกษา เนื่องจากเป็นตำบลที่มีภูมิประเทศติดกับลำห้วยทับทัน และมีสภาพปัญหาที่โดดเด่นแตกต่างกันไป

2. ด้านประชากรที่ใช้ในการศึกษา จะประกอบด้วยเจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำ เจ้าหน้าที่จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไปในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบล

3. ด้านเวลา การวิจัยครั้งนี้ได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ศึกษาเป็นเวลา 5 เดือน คือ ในช่วงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2550 ถึง เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบความเป็นมาของรูปแบบและกระบวนการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน
2. ทำให้ทราบถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันว่าชุมชนมีส่วนร่วมอย่างไรบ้าง
3. นำข้อค้นพบเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน รวบรวมเพื่อเป็นต้นแบบของการจัดการลุ่มน้ำโดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน
4. ได้แนวทางเชิงนโยบายในการจัดการลุ่มน้ำแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการลุ่มน้ำอื่นๆ ต่อไป

1.5 นิยามศัพท์

การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนาด้านต่างๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง โดยเฉพาะในบริบทของกระบวนการวางแผนดำเนินงานในเรื่องหนึ่งเรื่องใด อันจะเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีบทบาทในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจแก้ไขปัญหาของตนอย่างแข็งขัน ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ ความรู้ และความชำนาญร่วมกับวิทยาการที่เหมาะสม และสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

ชุมชน หมายถึง การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ในพื้นที่แห่งหนึ่ง เพื่ออาศัยอยู่ร่วมกันและใช้ทรัพยากรร่วมกัน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจะใกล้ชิดสนิทสนมกัน มีการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน ที่สำคัญคือมีเป้าหมายและการไปสู่เป้าหมายร่วมกัน จึงได้มีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขึ้น มีองค์กรหรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่างๆ

ลุ่มน้ำ หมายถึง พื้นที่หนึ่งซึ่งทำให้มีการระบายน้ำลงสู่ลำธารหรือระบบแม่น้ำ ถือเป็นหน่วยพื้นที่ซึ่งประกอบด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดำรงอยู่ มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันอย่างเป็นระบบและมีการพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งนี้เพื่อการดำรงอยู่ของทรัพยากรในลุ่มน้ำนั้นเป็นหลัก พื้นที่ลุ่มน้ำจึงเปรียบได้กับหน่วยของระบบนิเวศที่มีความหลากหลายของสรรพสิ่ง

การจัดการลุ่มน้ำ หมายถึง การวางแผน วิเคราะห์ ดำเนินงาน และการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำให้เกิดความยั่งยืนและสามารถใช้ประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์ได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน รวมทั้งยังครอบคลุมถึงการดำเนินงานใดๆ ก็ตามเพื่อพัฒนาและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนและชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน

องค์กรชุมชน หมายถึง กลุ่มคนในชุมชนที่รวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มวนเกษตร กลุ่มป่าชุมชน เป็นต้น องค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดองค์กรชุมชนคือ มีกลุ่มบุคคลซึ่งมีอุดมการณ์และเป้าหมายร่วมกัน การมีผลประโยชน์และกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม มีวิธีการบริหารจัดการองค์กร มีกิจกรรมร่วมกัน และมีงบประมาณในการดำเนินการ

องค์กรเครือข่าย หมายถึง การดำเนินการของกลุ่มหลายๆ กลุ่มรวมกัน โดยมีพื้นฐานของความต้องการตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่คล้ายคลึงกัน มีการจัดโครงสร้างขององค์กรอย่างชัดเจน ทั้งนี้้องค์กรเครือข่ายมีเป้าหมายในการรวมกลุ่มเพื่อให้เกิดพลังในการต่อรองในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นการเฉพาะ

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ: กรณีศึกษาลุ่มน้ำห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ” ครั้งนี้ ได้อาศัยแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาดังนี้คือ

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับลุ่มน้ำและการจัดการลุ่มน้ำ

2.2 นโยบายและยุทธศาสตร์การจัดการลุ่มน้ำในประเทศไทย

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและศักยภาพของชุมชน

2.5 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ซึ่งแนวคิด ทฤษฎี ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว ผู้วิจัยจะได้นำเสนอเป็นลำดับดังนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับลุ่มน้ำและการจัดการลุ่มน้ำ

“ลุ่มน้ำและการจัดการลุ่มน้ำ” เป็นคำที่มีการกล่าวถึงมาเป็นระยะเวลานาน คนส่วนใหญ่จะรับรู้ผ่านระบบการศึกษาในวิชาภูมิศาสตร์ว่า ลุ่มน้ำคือพื้นที่รับน้ำเมื่อฝนตกลงมาในบริเวณหนึ่ง และน้ำจากลำห้วยหลายสายในภูเขา และได้ไหลลงสู่แม่น้ำสายหลัก โดยใช้สันปันน้ำเป็นเส้นแบ่งอาณาเขตของลุ่มน้ำ จึงมีการเรียกชื่อลุ่มน้ำตามแม่น้ำสายหลัก เช่น ลุ่มน้ำปิง ลุ่มน้ำวัง ลุ่มน้ำกก ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ลุ่มน้ำป่าสัก ลุ่มน้ำมูล เป็นต้น ดังนั้น การจัดการลุ่มน้ำจึงอยู่บนฐานคิดที่ว่า จะทำอย่างไรให้ได้ปริมาณน้ำที่มาก มีการไหลอย่างสม่ำเสมอ ตามหลักการอนุรักษ์วิทยา (Conservation) ของนักวิชาการด้านป่าไม้และแหล่งน้ำ (สหทยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม, 2547: 2)

ในขณะที่ชาวบ้านชุมชนที่ได้อาศัยและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำก็มีฐานคิดที่แตกต่างออกไปว่า ลุ่มน้ำนอกจากจะเป็นแหล่งรับน้ำแล้วยังเป็นแหล่ง

ทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในการดำรงอยู่ เป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมชุมชนที่มีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังนั้นการจัดการลุ่มน้ำจึงเป็นการจัดการคนในลุ่มน้ำให้เกิดการเรียนรู้ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำอย่างเป็นองค์รวมที่มีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัย เพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ที่มีความสมดุลและยั่งยืน

แนวคิดเรื่องลุ่มน้ำและการจัดการลุ่มน้ำนั้น มีความหมายและนัยที่แตกต่างตามมุมมองและประสบการณ์ของนักวิชาการ ชาวบ้าน และผู้ที่ให้นิยามความหมายโดยเนื้อหาอันมีทั้งความเหมือนและความแตกต่าง ในที่นี้จะกล่าวถึงเนื้อหาของฝ่ายต่าง ๆ ทั้งนักวิชาการด้านป่าไม้และแหล่งน้ำ และฝ่ายชุมชน เพื่อเป็นการทบทวนแนวคิดพื้นฐานวิธีการและการจัดการลุ่มน้ำ เพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาครั้งนี้ต่อไป

2.1.1 ความหมายของลุ่มน้ำ

คำว่า “ลุ่มน้ำ” มีความหมายตรงกับคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “Watershed” โดย Webster’s Dictionary ได้ให้คำจำกัดความว่า ลุ่มน้ำ คือพื้นที่ผิวลาดชัน ซึ่งจะระบายน้ำจากสันปันน้ำ (Topographic Divide) ไหลลงสู่ที่ระบายน้ำ (Drainage Basin) ตั้งแต่สองแห่งหรือมากกว่าสองขึ้นไปหรือ ลุ่มน้ำพื้นที่ที่มีการล้อมรอบตัวเองด้วยเส้นสันปันน้ำ

Debarry (2004: 1) ให้ความหมายของลุ่มน้ำว่า หมายถึง พื้นที่ซึ่งมีการรองรับน้ำจากแหล่งต่าง ๆ ทั้ง ฝน หิมะ น้ำค้าง แล้วไหลระบายไปสู่ลำน้ำ แม่น้ำ หรือทะเลสาบ โดยขอบเขตพื้นที่ของลุ่มน้ำ สามารถระบุโดยดูจากพื้นที่สูงหรือสันปันน้ำ (Ridges) ซึ่งจะล้อมรอบพื้นที่ลุ่มน้ำอยู่ อีกทั้งยังช่วยควบคุมทิศทางการไหลของสายน้ำภายในลุ่มน้ำด้วย

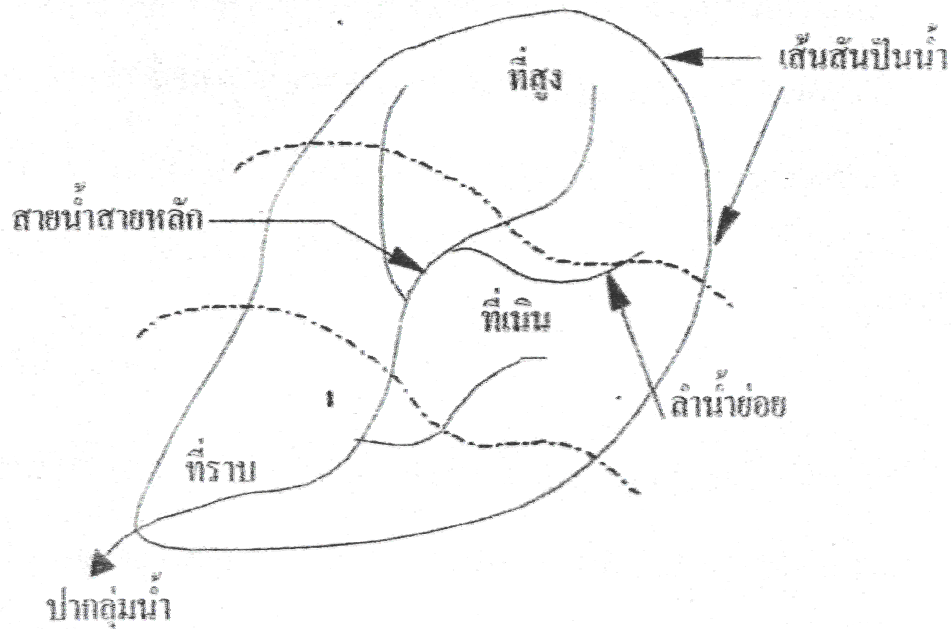
Lal (2000: 4) ได้ให้คำจำกัดความของลุ่มน้ำไว้ว่า หมายถึง ภูมิประเทศซึ่งอยู่ภายในบริเวณที่มุ่งใช้น้ำเป็นหน่วยวิเคราะห์โดยเฉพาะ โดยพื้นที่นั้นจะมีการไหลระบายผ่านของสายน้ำ และประกอบด้วยความซับซ้อนของทรัพยากรต่างๆ ทั้งดิน พืชพรรณ พื้นที่กร้าง พื้นที่เกษตร เป็นต้น ทั้งนี้คำว่า Watershed , Catchment และ Basin เป็นคำที่มักจะใช้แทนกันได้

ในส่วนของนักวิชาการไทย เกษม จันทรแก้ว (เกษม จันทรแก้ว, 2545: 309) ให้นิยามลุ่มน้ำไว้ว่า ลุ่มน้ำ หมายถึง หน่วยพื้นที่หนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำโดยเฉพาะ มีขนาดตามความต้องการของแต่ละบุคคลและประเภทของการศึกษา โดยลุ่มน้ำจะประกอบไปด้วยระบบสิ่งแวดล้อมหนึ่งที่มีโครงสร้างหลากหลาย ได้แก่ ดิน ไม้ สัตว์ คน ดิน หิน แร่ น้ำ อากาศ เมือง หรือชุมชนรวมกันเป็นโครงสร้างของระบบลุ่มน้ำ ที่มีหน้าที่สำคัญคือ การให้ปริมาณน้ำ คุณภาพ และเวลาการไหลของน้ำในลำธารอย่างสม่ำเสมอ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พื้นที่ลุ่มน้ำที่มีโครงสร้างหลากหลายนั้น จะทำหน้าที่ร่วมกันของกลุ่มน้ำที่ต่างๆ ในระบบลุ่มน้ำคือ การให้น้ำ น้ำจึงเปรียบเสมือนตัวดัชนี

การทำงานของระบบลุ่มน้ำ การกระทำใดๆ ต่อโครงสร้างระบบลุ่มน้ำ จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อหน้าที่/บทบาทของกลุ่มสิ่งแวดล้อม/โครงสร้างนั้นๆ แล้ว ยังก่อให้เกิดผลกระทบต่อบทบาท/หน้าที่ของระบบลุ่มน้ำด้วย

ขนาดของลุ่มน้ำจะถูกกำหนดโดยความต้องการของผู้เกี่ยวข้อง อาจใช้เส้นสันเขา เส้นลัทธิ ตามกฎหมาย หรือใช้เครื่องหมายอื่นๆ ลุ่มน้ำจึงมีแม่น้ำหรือไม่มีก็ได้ แต่ขอให้จัดการพื้นที่ให้ได้น้ำที่ต้องการแต่ทางปฏิบัติแล้วลุ่มน้ำมักจะมีแม่น้ำเป็นสายหลักเสมอ ดังในภาพที่ 2.1 มีเส้นสันปันน้ำ (Divide) แบ่งเขตระหว่างลุ่มน้ำ หมายความว่า เส้นสันปันน้ำจะแบ่งน้ำฝนที่ตกลงมาสู่ผิวโลกด้วยการไหลสู่ลำน้ำสายหลัก ซึ่งประกอบด้วยลำน้ำย่อย (Stream Lets) อีกหลายลำดับ (Orders) แล้วไหลผ่าน Outlet หรือปากลุ่มน้ำ (Mouth) ลงสู่ที่ต่ำหรือลงสู่ที่ราบ ทะเล หรือมหาสมุทรต่อไป อย่างไรก็ตามในธรรมชาตินั้น ลุ่มน้ำจะประกอบด้วยระดับพื้นที่อย่างน้อย 3 ระดับคือ ที่สูง (Highland) ทำหน้าที่เป็นต้นน้ำ (Headwater) หรือแหล่งต้นน้ำ มีฝนตกมาก การระเหยน้อย จึงมีน้ำท่า (Streamflow) ปริมาณมากเมื่อเทียบกับปริมาณฝนที่ตกลงสู่พื้นที่ลุ่มน้ำ ตอนล่างลงมาคือที่เนิน (Upland) เป็นพื้นที่ที่มีความลาดชันที่เหมาะสมและไม่เหมาะต่อการเกษตรอยู่ละกัน สามารถใช้ประโยชน์ที่ดินทำกิจกรรมอื่นๆ ได้ตามสมรรถนะที่ดิน ส่วนล่างสุดคือ ที่ราบ เป็นที่เหมาะสมต่อการเกษตร และการสร้างชุมชน โดยปกติแล้วลุ่มน้ำที่มีที่ราบมากก็ช่วยให้กิจกรรมทางการเกษตรดีกว่าที่ชัน พื้นที่ต้นน้ำควรอย่างยิ่งจะต้องเก็บเอาไว้เป็นแหล่งต้นน้ำ อาจให้ใช้ได้โดยการเข้าไปสัมผัส หรือท่องเที่ยวเท่านั้น ถ้าจะทำการเกษตรที่ลาดชันในตอนกลางหรือที่เนิน ควรอย่างยิ่งต้องนำวิธีการอนุรักษ์ดินและน้ำมาใช้ จึงจะทำให้การใช้ประโยชน์ที่ดินแบบยั่งยืนได้ตลอดไป

จากการให้คำนิยามของลุ่มน้ำโดยนักวิทยาศาสตร์ข้างต้นสามารถสรุปที่เข้าใจโดยทั่วไปว่า ลุ่มน้ำ (Watershed) คือ พื้นที่หนึ่งซึ่งทำให้มีการระบายน้ำลงสู่ลำธารหรือระบบแม่น้ำโดยลุ่มน้ำถือเป็นพื้นที่ขนาดหนึ่งที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำเป็นสำคัญ ซึ่งคำว่าพื้นที่ขนาดหนึ่งนั้นแสดงให้เห็นว่าเป็นพื้นที่ที่ถูกกำหนดขึ้นมา การศึกษาหรือดำเนินการใด ๆ ต่อลุ่มน้ำนั้นต้องเน้นหนักด้านน้ำเป็นสำคัญ ขนาดของลุ่มน้ำอาจแปรผันเป็น เล็ก กลาง ใหญ่ ก็ได้ซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้องจะกำหนดตามกำลังความสามารถในการดำเนินการ และสภาพภูมิประเทศของลุ่มน้ำนั้น สำหรับขอบเขตของลุ่มน้ำนั้นอาจจะใช้เส้นสันปันน้ำ เป็นตัวกำหนดขอบเขตก็ได้ นอกจากนี้แนวคิดเกี่ยวกับลุ่มน้ำข้างต้นไม่ได้ระบุว่าลุ่มน้ำนั้นจะต้องเป็นป่าเขาลำเนาไพร ดังนั้นลุ่มน้ำอาจเป็นสภาพอะไรก็ได้ เช่น อาจเป็นลุ่มน้ำ ป่าไม้ ลุ่มน้ำบนภูเขา ลุ่มน้ำบนที่ราบ เป็นต้น

ภาพที่ 2.1 ขอบเขตกลุ่มน้ำและองค์ประกอบของกลุ่มน้ำ

แหล่งที่มา: เกษม จันทรแก้ว, 2545: 309

จากความหมายของคำว่ากลุ่มน้ำที่กล่าวมาข้างต้น เป็นการให้ความหมายโดยนักวิชาการด้านวนศาสตร์ ซึ่งมองกลุ่มน้ำ เฉพาะลักษณะทางกายภาพของกลุ่มน้ำเท่านั้น โดยขาดการมองในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างคนหรือชุมชนที่เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของกลุ่มน้ำ อันมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกับทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มน้ำ เพื่อการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ และสร้างอารยธรรมตามกลุ่มน้ำ

อย่างไรก็ตามยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้มีแนวคิดการให้ความหมายของกลุ่มน้ำที่แตกต่างออกไปจากกลุ่มแรก กลุ่มนี้จะประกอบด้วย กลุ่มของผู้ที่ทำงานด้านการพัฒนาชุมชน กลุ่มชาวบ้าน นักวิชาการด้านการพัฒนาชนบท นักสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา และนักพัฒนาในองค์กรพัฒนาเอกชน โดย Brooks (1992: 10) ได้ให้ความหมายของกลุ่มน้ำว่า คือ พื้นที่ทางกายภาพที่หนึ่ง ซึ่งมีการไหลผ่านของระบบสายน้ำ โดยรวมพื้นที่ทั้งหมดตั้งแต่บริเวณต้นน้ำไปจนถึงบริเวณที่ปลายน้ำไหลผ่าน ทั้งนี้ กลุ่มน้ำเป็นหน่วยของการศึกษาเกี่ยวกับน้ำและมักจะรวมไปถึงลักษณะทางกายภาพ

ชีวภาพ สังคม เศรษฐกิจ การเมือง ซึ่งปัจจัยทั้งหมดจะนำมาวิเคราะห์เพื่อใช้ในการวางแผนและจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างบูรณาการ

ในส่วนของ กิติชัย รัตนะ และ ชาญชัย งามเจริญ (2548: 1) กล่าวว่า กลุ่มน้ำ คือ หน่วยพื้นที่หนึ่งประกอบด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดำรงอยู่และมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันอย่างเป็นระบบ และมีการพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งนี้เพื่อการดำรงอยู่ของทรัพยากรในกลุ่มน้ำนั้นเป็นหลัก พื้นที่กลุ่มน้ำจึงเปรียบได้กับเป็นหน่วยของระบบนิเวศหนึ่งที่มีความหลากหลายของสรรพสิ่ง

กล่าวโดยสรุปแล้วคือ กลุ่มนิเวศน้ำในฐานะพื้นที่ทางสังคมว่า ในกลุ่มน้ำหนึ่งๆ นอกจากจะเป็นระบบนิเวศที่มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างๆ แล้ว ยังมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติ เพราะตามความเป็นจริงในพื้นที่กลุ่มน้ำจะมีชุมชนอาศัยอยู่ เป็นแหล่งรวมของวัฒนธรรม ความรู้ และภูมิปัญญาที่ชุมชนนั้นๆ ได้สั่งสม ถ่ายทอด และสืบสานกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ รวมทั้งมีกระบวนการเรียนรู้ การสะสมประสบการณ์ในการดำรงชีวิตที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ

ในการให้ความหมายของกลุ่มน้ำจากทั้ง 2 กลุ่มดังกล่าว จะเห็นได้ว่ากลุ่มนักวิชาการด้านวนศาสตร์ จะขาดการมองในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างคนหรือชุมชนที่เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของกลุ่มน้ำ อันมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกับทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มน้ำ เพื่อการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ และสร้างอารยธรรมตามกลุ่มน้ำ ในขณะที่กลุ่มหลังจะมีมุมมองครอบคลุมทั้งด้าน สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ระบบนิเวศ และการดำรงอยู่ของผู้คนที่มีความเกี่ยวข้องกับสายน้ำ

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (1994 อ้างถึงใน มนตรี จันทวงศ์ และคณะ, 2546: 24) ได้ให้ความเห็นที่สอดคล้องกับประเด็นนี้ว่า การจัดการกลุ่มน้ำที่มักไม่ประสบผลสำเร็จ เป็นเพราะเน้นแต่การมองกลุ่มน้ำแต่แง่มุมมองเดียว โดยขาดการทำความเข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างระบบนิเวศกับสังคม การทำความเข้าใจกลุ่มน้ำจะต้องมีมิติประวัติศาสตร์ มิติเศรษฐกิจและสังคม และนิเวศวิทยาของชุมชนท้องถิ่น และมองถึงความเชื่อมโยงระหว่างต้นน้ำกับปลายน้ำ เพื่อนำไปสู่การจัดการกลุ่มน้ำเชิงสถาบัน โดยมีชุมชนท้องถิ่นเป็นฐาน

ดังนั้นในการศึกษาทำความเข้าใจนิยามความหมายของคำว่ากลุ่มน้ำ ต้องมองให้ครอบคลุมในทุกมิติ หรือมองแบบเป็นองค์รวม ทั้งกลุ่มน้ำที่เป็นหน่วยพื้นที่ทางกายภาพ และหน่วยพื้นที่ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่มีความสำคัญ ซึ่งจะทำให้มุมมองในการจัดการกลุ่มน้ำจะมีใช่เป็นเพียงการจัดการพื้นที่ แต่เป็นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งทางสังคม กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้มีความสอดคล้องกับการดำรงอยู่ของคน

2.1.2 ความหมายของการจัดการลุ่มน้ำ

การจัดการลุ่มน้ำ (Watershed Management) เป็นคำที่นิยมใช้กันในหมู่นักวิชาการป่าไม้ และปรากฏอยู่ในศัพท์บัญญัติทางป่าไม้ของสมาคมนักวิชาการป่าไม้ของอเมริกาเมื่อปี ค.ศ. 1944 ดังนี้ การจัดการลุ่มน้ำคือ “การจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำ โดยเน้นที่การผลิตน้ำ การป้องกันแหล่งน้ำและทรัพยากรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับน้ำ รวมทั้งการบรรเทาอุทกภัย การป้องกันดินพัง และการดูแลรักษาคุณค่าความสวยงามตามธรรมชาติในส่วนที่เกี่ยวข้องกับน้ำ” ดังนั้นการจัดการลุ่มน้ำจึงเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติหรือเป็นการพัฒนาและบริหารทรัพยากรทั้งหมดที่มีอยู่ในแต่ละลุ่มน้ำของประเทศให้เกิดประโยชน์สูงสุด และเป็นไปตามความต้องการของสังคมมนุษย์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

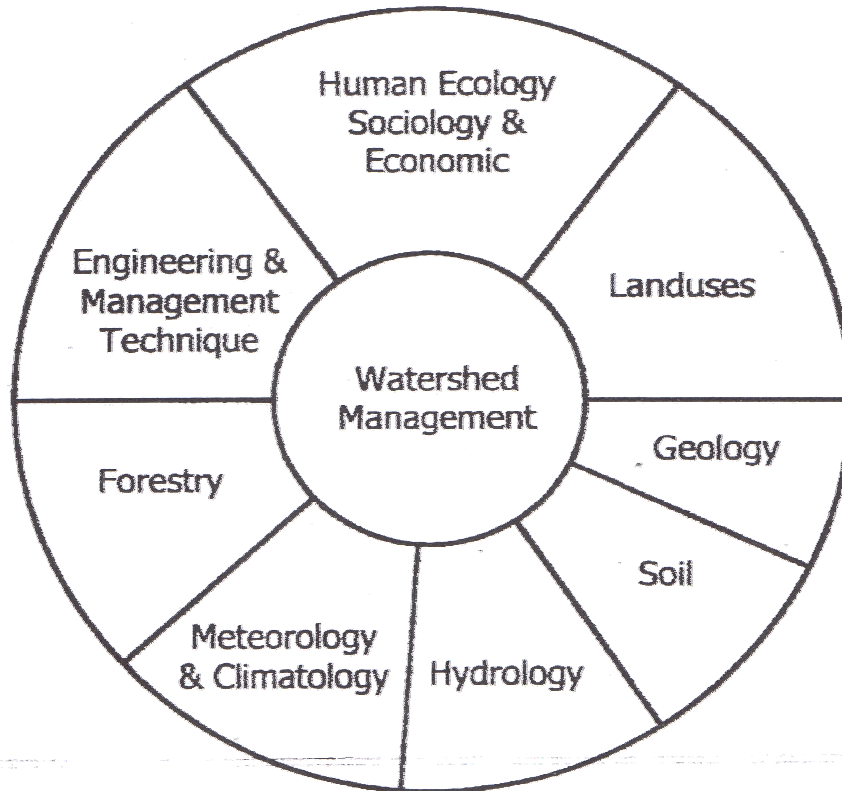
กิตติชัย รัตนะ (2549: 113) กล่าวว่า การจัดการลุ่มน้ำหมายถึง การจัดการพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใดที่มีขอบเขตชัดเจน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ได้น้ำที่มีปริมาณเหมาะสม (Quantity) คุณภาพดี (Quality) และมีระยะเวลาการไหล (Timing) ตลอดทั้งปีอย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งสามารถควบคุมเสถียรภาพของดินและการใช้ทรัพยากรอื่นๆ ในพื้นที่นั้นด้วย

Brooks (1992: 10) ได้ให้ความหมายของการจัดการลุ่มน้ำว่า หมายถึง กระบวนการในการจัดการการใช้ที่ดินและทรัพยากรอื่นใดภายในลุ่มน้ำ เพื่อจัดหาหรือผลิตสินค้าและบริการ โดยปราศจากการก่อให้เกิดผลเสียต่อทรัพยากรดินและน้ำ ทั้งนี้แนวทางในการจัดการลุ่มน้ำต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ที่ดินและทรัพยากรดินและน้ำโดยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทั้งหมดตั้งแต่พื้นที่ต้นน้ำไปจนถึงปลายน้ำ

อย่างไรก็ตามนอกจากจะมีการให้ความหมายของการจัดการลุ่มน้ำโดยมุ่งเน้นไปที่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ยังมีนักวิชาการบางส่วนที่ได้มีมุมมองที่ต่างไปว่า การจัดการลุ่มน้ำนั้นไม่ควรจะมองเฉพาะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเดียว แต่ต้องคำนึงถึงปัจจัยอื่นๆ ด้วย โดย Debarry (2004: 6) กล่าวไว้ว่า ควรจะต้องมีการพัฒนาหลักการทั่วไปของการจัดการลุ่มน้ำเสียใหม่ โดยลักษณะของการจัดการลุ่มน้ำจะต้องมีทั้งมุมมองด้านกายภาพคือ ลักษณะทางธรณี การทำแผนที่ภูมิประเทศ การดูเส้นทางไหลของน้ำ ลักษณะของดิน พืชพรรณ แร่ธาตุ เป็นต้น แต่ที่สำคัญคือ ควรจะเพิ่มปัจจัยอื่นนอกเหนือจากปัจจัยด้านกายภาพเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการลุ่มน้ำนั้นด้วยคือ ปัจจัยด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ทั้งนี้เพื่อให้การวางแผนการจัดการลุ่มน้ำมีการพัฒนาไปในแนวทางที่ถูกต้อง

ในประเด็นดังกล่าว มีนักวิชาการไทยคือ นิวัติ เรืองพานิช (2547: 14) ได้ให้ความเห็นที่สอดคล้องกันไว้ว่า โดยสรุปแล้วการจัดการลุ่มน้ำอีกนัยหนึ่งก็คือ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดที่มีอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำ ซึ่งต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์และจำเป็นต้องอาศัยความรู้ในสาขาวิชาการ

ต่าง ๆ มาประยุกต์ในรูปลักษณะการจัดการลุ่มน้ำแบบบูรณาการ (Integrated Watershed Management) จึงจะประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งใจไว้ได้ ความสัมพันธ์ระหว่างวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำ ได้สรุปไว้แล้วในภาพที่ 2.2

ภาพที่ 2.2 การจัดการลุ่มน้ำมีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสาขาวิชาต่าง ๆ
แหล่งที่มา: นิวัติ เรืองพานิช, 2547: 15.

จากคำจำกัดความที่กล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำ ผู้ศึกษาขอสรุปว่า การจัดการลุ่มน้ำเป็นการจัดการพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ได้น้ำที่มีปริมาณที่เหมาะสม คุณภาพดี มีการไหลของน้ำสม่ำเสมอตลอดปี พร้อมทั้งดำเนินการต่อทรัพยากรธรรมชาติของลุ่มน้ำเพื่อให้ได้ผลผลิตและรักษาทรัพยากรน้ำ รวมทั้งควบคุมเสถียรภาพของดิน อุทกภัย และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ในลุ่มน้ำนั้นควบคู่กันไปด้วย ทั้งนี้สิ่งสำคัญของการจัดการลุ่มน้ำคือ จะต้องมีการนำปัจจัยทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการลุ่มน้ำด้วย กล่าวคือ การจัดการลุ่มน้ำต้องไม่มองอย่างแยกส่วนเฉพาะปัจจัยทางกายภาพหรือทรัพยากรภายในลุ่มน้ำเท่านั้น แต่ต้องมองปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองด้วย

เพราะปัจจัยเหล่านี้เป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบโดยตรงและโดยอ้อมต่อลุ่มน้ำ หากสามารถจัดการความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางกายภาพกับปัจจัยเหล่านี้ได้อย่างสมดุล ก็จะเป็นการจัดการลุ่มน้ำที่มีความยั่งยืน (Sustainable) ได้

2.1.3 วัตถุประสงค์ของการจัดการลุ่มน้ำ

นิวัติ เรืองพานิช (2547: 14-17) ได้กำหนดวัตถุประสงค์หลักในการจัดการลุ่มน้ำไว้ตามหลักการด้านวนศาสตร์ไว้ดังนี้

1. เพื่อให้ได้น้ำในปริมาณที่พอเหมาะ (Optimum Quantity) คือให้น้ำเพียงพอแก่ความต้องการไม่มากและไม่น้อยจนเกินไป เช่น ในฤดูแล้งก็มีน้ำใช้โดยไม่ขาดแคลน ส่วนในฤดูฝนก็ไม่เกิดน้ำท่วม เป็นต้น

2. เพื่อให้ได้น้ำที่มีคุณภาพตามความต้องการ (Desirable Quality) หมายถึงให้น้ำที่มีคุณภาพดี ไม่ขุ่นข้น ใสสะอาด ปราศจากสารที่เป็นพิษเป็นภัยเจือปนอยู่ ถ้าได้น้ำที่มีคุณภาพดี ย่อมจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้บริโภค ทำให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ คุณภาพของน้ำอาจแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะคือ 1) คุณภาพทางกายภาพ เช่น ไม่ขุ่นข้น ไม่มีตะกอนหรืออินทรีย์วัตถุต่าง ๆ ที่ไหลลอยมา กับน้ำจนทำให้น้ำสกปรกไม่สะอาด เป็นต้น 2) คุณภาพทางเคมี ได้แก่ น้ำที่ไม่มีสารเคมีที่เป็นพิษเป็นภัยแก่ผู้ใช้น้ำ เช่น ไม่มีแคลเซียมคาร์บอเนตที่ทำให้น้ำกระด้าง สารไซยาไนด์ และปรอทจากโรงงานอุตสาหกรรม ปุ๋ยและสารกำจัดศัตรูพืชจากไร่นา เป็นต้น 3) คุณภาพทางชีวภาพ หมายถึงไม่มีสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กที่อยู่ในน้ำ เช่น แบคทีเรีย ไวรัส และเชื้อโรคอื่นๆ ที่เป็นภัยต่อมนุษย์ น้ำที่มีคุณภาพดีจึงควรปราศจากสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าว

3. เพื่อให้ได้ระยะเวลาการไหลของน้ำอย่างพอเหมาะ (Proper Time) หมายถึงต้องจัดการให้น้ำไหลในระยะเวลาที่พอเหมาะพอสมคือ ต้องมีน้ำใช้ในเวลาที่ต้องการใช้ โดยมุ่งให้น้ำไหลอย่างสม่ำเสมอตลอดทั้งปี โดยการป้องกันรักษาป่าต้นน้ำลำธารให้อยู่ในสภาพดี สามารถทำหน้าที่ในการควบคุมการไหลของน้ำ (Water Regulator) ได้ รวมทั้งการสร้างอ่างเพื่อกักเก็บน้ำในฤดูที่มีน้ำหลากและระบายน้ำออกไปใช้ในฤดูแล้ง เป็นต้น

4. ป้องกันการพังทลายของดิน (Control Accelerated Erosion) ดินเป็นตัวกลางสำคัญในการดูดซับและกักเก็บน้ำเสมือนหนึ่งเป็นอ่างเก็บน้ำธรรมชาติ ถ้าหากดินพังย่อมจะส่งผลกระทบต่อปริมาณคุณภาพและระยะเวลาการไหลของน้ำดังกล่าวข้างต้น การที่ดินจะพังมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปริมาณความหนักเบาของฝน คุณสมบัติความยากง่ายในการพังทลายของดิน ความหนาแน่นของสิ่งปกคลุมดิน และความลาดชันของสภาพภูมิประเทศ สภาพสิ่งปกคลุมดินมีส่วนสำคัญยิ่งในการป้องกันการพังทลายของดิน หากพื้นที่ต้นน้ำลำธารมีป่าไม้ปกคลุมดินอย่างดี เมื่อดินไม่มีโอกาส

กระทบผิวดิน น้ำจะซึมลงดินได้มาก น้ำไหลบ่าหน้าดินจะมีน้อย ดินก็จะไม่พัง จึงจำเป็นต้องรักษาป่าบริเวณต้นน้ำลำธารให้ปกคลุมดินอยู่ตลอดไป

5. ลดความเสียหายจากน้ำท่วม (Reduction of Flood Damage) การจัดการตามหลักของการจัดการลุ่มน้ำด้วยการรักษาสภาพสิ่งปกคลุมดินให้ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ที่ปกคลุมอยู่บริเวณต้นน้ำลำธารให้คงสภาพที่ดีตลอดไป ดังที่ได้อธิบายไว้แล้วในข้อ 4. รวมทั้งมีการใช้ประโยชน์ที่ดินในบริเวณลุ่มน้ำตอนล่างอย่างถูกต้องตามหลักการอนุรักษ์ดินและน้ำ โอกาสที่จะเกิดอุทกภัยก็จะเป็นไปได้น้อย ถึงแม้ฝนจะตกหนักผิดปกติ หากได้มีการจัดการลุ่มน้ำไว้อย่างดีย่อมสามารถบรรเทาและลดความเสียหายจากน้ำท่วมได้

นอกจากวัตถุประสงค์ด้านการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำตามที่กล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น ก็ยังต้องทำความเข้าใจเพิ่มเติมว่า นักจัดการลุ่มน้ำต้องบริหารจัดการกิจกรรมเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในหลายด้าน โดยเฉพาะการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในลุ่มน้ำ ถือเป็นประเด็นสำคัญอย่างมากต่อความสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำ กิติชัย รัตนะ (2549: 123) กล่าวว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ต้องกระทำทั้งในเชิงของการควบคุมจำนวนประชากรในลุ่มน้ำพร้อมและการพัฒนาคุณภาพของประชาชนไปพร้อมๆ กัน โดยเฉพาะการยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจ การให้การศึกษาแก่เยาวชนอย่างทั่วถึงและได้รับโอกาสที่ดีในการพัฒนาความรู้ คุณธรรมและจริยธรรม นอกจากนี้ยังต้องดำเนินงานในเรื่องสาธารณสุขมูลฐาน ปัจจัยสี่ แหล่งน้ำอุปโภคบริโภคที่สะอาดและเพียงพอต่อการดำรงชีพ

2.1.4 หลักการจัดการลุ่มน้ำ

ในการจัดการลุ่มน้ำให้ถูกต้องตามหลักวิชาการจะต้องมีหลักการที่ต้องยึดไว้เสมอ ทั้งนี้เพื่อให้การดำเนินการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อปริมาณ คุณภาพ และช่วงการไหลของน้ำ หลักปฏิบัติในการจัดการลุ่มน้ำนั้นพอจะสรุปได้ดังนี้

1. การวางแผนการใช้ที่ดิน (Land Use Planning) พื้นที่ลุ่มน้ำแต่ละแห่งนั้นมีลักษณะดินที่มีสมบัติทางเคมี ฟิสิกส์และชีววิทยาแตกต่างกัน ทำให้ดินแต่ละแห่งหรือแต่ละจุดมีสมรรถนะ (Land Capability) และความเหมาะสม (Land Suitability) ในการนำมาใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันไป ในการจัดการลุ่มน้ำจึงจำเป็นต้องแบ่งชั้นประเภทที่ดิน (Land Classification and Use) ทั้งลุ่มน้ำตามสมรรถนะนั้นๆ จะทำให้การจัดการลุ่มน้ำได้รับผลตามวัตถุประสงค์

2. การควบคุมมลพิษ (Pollution Control) เป็นมาตรการควบคุมมลพิษและ สิ่งแวดล้อม ทั้งการควบคุมมลพิษที่เป็นสารเคมี เชื้อโรค ลักษณะทางกายภาพ รวมทั้งการป้องกันมลพิษทางสังคม เศรษฐกิจ และมลพิษทุกประเภทที่มีผลต่อการจัดการลุ่มน้ำ ดังนั้น การควบคุมมลพิษจึง

จำเป็นอย่างยิ่งในการจัดการลุ่มน้ำ ถ้าลุ่มน้ำใดไม่มีแผนดำเนินการจัดการควบคุมมลพิษ จะทำให้การสะสมของมลพิษมีมากขึ้น ความรุนแรงจะยิ่งเพิ่มขึ้น ทำให้ปัญหามลพิษสามารถแพร่กระจายไปได้อย่างทั่วถึง ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ อากาศ อาหาร และผลสุดท้ายทำให้การดำเนินการจัดการลุ่มน้ำล้มเหลว

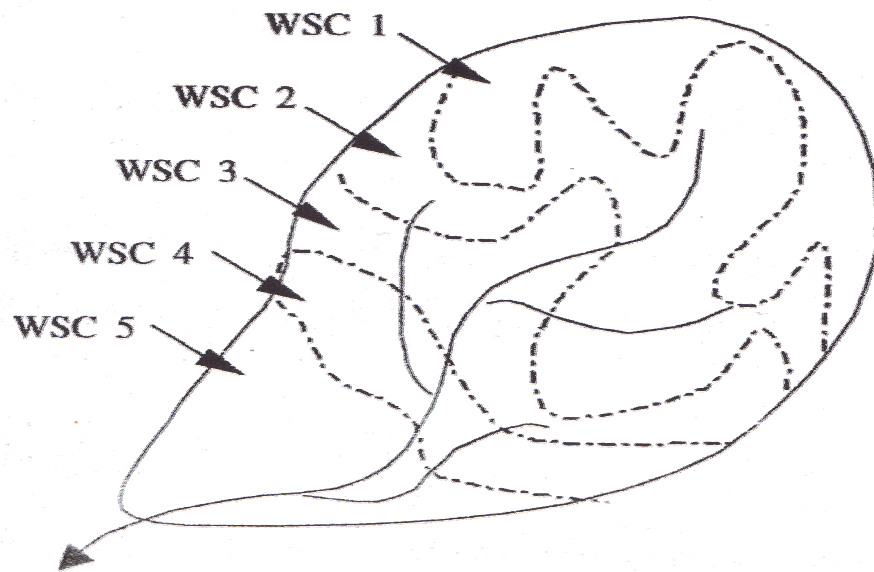
3. กำหนดแผนการใช้และอนุรักษ์ทรัพยากร (Resource Utilization and Conservation) การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกต้องตามหลักอนุรักษ์วิทยา ไม่ฟุ่มเฟือย และเป็นไปด้วยความระมัดระวังเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยป้องกันมลพิษสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำได้ เพราะเท่ากับเป็นการรักษานิต ปริมาณ และสัดส่วนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำ ทำให้เกิดดุลธรรมชาติในการฟื้นฟูให้ทรัพยากรใช้ตลอดไป อีกทั้งช่วยแก้ไขส่วนที่สึกหรอให้ฟื้นคืนสภาพได้ จึงจำเป็นต้องเข้าใจและเอาใจใส่ต่อทรัพยากรทุกชนิด เพื่อให้การกำหนดแผนการใช้ทรัพยากรได้อย่างถูกต้อง (คณิง รพีทัศนพงศ์, 2541: 10-11)

2.1.5 การกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ

การจัดการลุ่มน้ำเป็นการจัดการสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน ต้องใช้วิธีการอนุรักษ์มาประยุกต์ใช้ทุกวิธี โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ต้องทำอันดับแรกคือ การแบ่งเขตลุ่มน้ำเพื่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างถูกต้องและเป็นไปตามหลักการจัดการสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืนตลอดไป หมายความว่า การจัดการลุ่มน้ำที่มีประสิทธิภาพนั้น ต้องแบ่งเขตลุ่มน้ำออกเป็นเขตๆ เพื่อให้สอดคล้องกับการป้องกันการพังทลายของดิน จึงกำหนดไว้ว่า ถ้าที่ใดดินง่ายต่อการพังทลาย จะมีข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติอย่างมาก ด้วยเหตุดังกล่าว คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติร่วมกับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ศึกษาการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2526 ถึง พ.ศ. 2534 และประกาศให้เป็นมติคณะรัฐมนตรีเพื่อใช้ปฏิบัติการจัดการสิ่งแวดล้อม (เกษม จันทรแก้ว, 2545: 311) ในการศึกษาครั้งนั้น ใช้สมรรถนะการพังทลายของดินเป็นหลัก กล่าวคือ ที่ใดดินพังทลายง่ายจะเก็บ/สงวนไว้มิให้เปลี่ยนแปลงไปดำเนินการเพื่อกิจกรรมอื่น ถ้าการพังทลายยากก็จะอนุมัติให้ใช้เพื่อการเกษตรและกิจกรรมอื่นได้ อย่างไรก็ตาม ทางคณะรัฐมนตรีได้แบ่งลุ่มน้ำออกเป็น 5 ชั้นคือ ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำที่ 1, 2, 3, 4 และ 5 (ดังภาพที่ 2.3) ทั้ง 5 ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำจะมีลักษณะแตกต่างกันดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1.5.1 ลักษณะพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ 1 เป็นพื้นที่ภายในลุ่มน้ำที่ควรจะต้องอนุรักษ์ไว้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร โดยเฉพาะ ซึ่งมีองค์ประกอบร่วมกันดังนี้

1) พื้นที่ที่เป็นที่สูงหรือบริเวณที่อยู่ตอนบนของกลุ่มน้ำที่จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้เป็นต้นน้ำลำธาร เนื่องจากมีคุณสมบัติและลักษณะที่อาจมีผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินได้ง่ายและรุนแรง

ภาพที่ 2.3 การแบ่งเขตกลุ่มน้ำตามชั้นคุณภาพกลุ่มน้ำ ซึ่งแบ่งออกเป็น 5 เขต

แหล่งที่มา: เกษม จันทรแก้ว, 2545: 311.

2) ส่วนมากเป็นเทือกเขาที่เต็มไปด้วยหุบเขา หน้าผา ยอดเขา และ/หรือร่องน้ำเป็นจำนวนมาก ซึ่งปกคลุมหรือเคยปกคลุมด้วยป่าดงดิบ ป่าดิบเขา ป่าสนเขา หรือป่าชนิดอื่นๆ

3) ส่วนใหญ่พื้นที่ที่มีความลาดชันเฉลี่ยของพื้นที่ตั้งแต่ร้อยละ 60 ขึ้นไป

4) พื้นที่ที่มีลักษณะทางธรณีวิทยาที่ประกอบด้วยหิน ซึ่งให้กำเนิดดินที่ง่ายต่อการพังทลาย

การพังทลาย

2.1.5.2 ลักษณะพื้นที่ชั้นคุณภาพกลุ่มน้ำชั้นที่ 2 เป็นพื้นที่ภายในกลุ่มน้ำในระดับรองลงมาซึ่งมีคุณภาพเหมาะสมต่อการเป็นต้นน้ำลำธารและสามารถนำมาใช้ประโยชน์เพื่อกิจกรรมที่สำคัญ เช่น การทำป่าไม้และเหมืองแร่ เป็นต้น ซึ่งมีองค์ประกอบร่วมกันดังนี้

1) พื้นที่เป็นภูเขาที่มีลักษณะสันเขามนและความกว้างไม่มากนัก หรือเป็นแนวเขาที่มีแนวยาวความลาดเทยาวปานกลาง มีร่องน้ำค่อนข้างกว้าง มีป่าดงดิบที่ถูกแผ้วถาง หรือเป็นป่าเสื่อมสภาพปกคลุม แต่ส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณและ/หรือป่าเต็งรัง

2) ความลาดชันของพื้นที่เฉลี่ยอยู่ระหว่างร้อยละ 35-50

3) พื้นที่มีลักษณะทางธรณีที่ประกอบด้วยหินซึ่งให้กำเนิดดินที่ง่ายต่อการถูกชะล้างพังทลาย

4) พื้นที่มีดินลึกปานกลางความอุดมสมบูรณ์ต่ำถึงปานกลางและมีสมรรถนะการพังทลายสูง

2.1.5.3 ลักษณะพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ 3 เป็นพื้นที่ซึ่งสามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งกิจกรรมการทำไม้ เหมืองแร่และปลูกพืชกิจกรรมประเภทไม้ยืนต้น โดยมีองค์ประกอบร่วมกันดังนี้

1) ส่วนมากพื้นที่มีลักษณะเป็นที่ดอน ประกอบด้วยที่ราบขั้นบันไดมีเนินสลับ หรือบริเวณลาดชันเขา หรือบริเวณร่องน้ำที่ปรับสภาพแล้ว ป่าส่วนใหญ่ที่ขึ้นปกคลุม หรือเคยขึ้นปกคลุมเป็นป่าเบญจพรรณหรือป่าเต็งรัง หรือป่าดงดิบ

2) ส่วนใหญ่พื้นที่มีความลาดชันโดยเฉลี่ยอยู่ระหว่างร้อยละ 25-35

3) พื้นที่มีลักษณะทางธรณีประกอบด้วยหิน หรือตะกอนที่ทับถมจากแรงโน้มถ่วงของโลก

2.1.5.4 ลักษณะพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ 4 เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำที่สภาพป่าได้ถูกบุกรุกแผ้วถางเพื่อกิจกรรมการปลูกพืชไร่เป็นส่วนใหญ่ โดยมีองค์ประกอบร่วมกันดังนี้

1) พื้นที่เป็นเนินเขาหรือขั้นบันไดช่วงต่อระหว่างที่ราบหุบเขาหรือเชิงเขา หรือพื้นที่สองฝั่งลำน้ำที่ยังอยู่บนที่ดอน ซึ่งป่าที่ปกคลุมหรือป่าที่เคยปกคลุมอยู่เป็นป่าผสมผลัดใบป่าเต็งรัง และ/หรือป่าละเมาะ

2) ส่วนใหญ่พื้นที่มีความลาดชันโดยเฉลี่ยอยู่ระหว่างร้อยละ 6-25

3) พื้นที่มีลักษณะทางธรณีที่ประกอบด้วยหินหรือตะกอน ทำให้ดินมีสมรรถนะการชะล้างพังทลายต่ำ

4) พื้นที่มีดินลึกถึงค่อนข้างลึก ความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างสูง และมีสมรรถนะการพังทลายต่ำ

2.1.5.5 ลักษณะพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้นที่ 5 เป็นพื้นที่ซึ่งเป็นที่ราบหรือลุ่ม หรือเนินลาดเอียงเล็กน้อย แต่ป่าส่วนใหญ่ได้ถูกบุกรุกแผ้วถางเพื่อใช้ประโยชน์ทางเกษตรกรรม พื้นที่โดยเฉพาะการทำนา และกิจการอื่น โดยมีองค์ประกอบร่วมกันดังนี้

- 1) เป็นที่ราบลุ่มหรือที่เนินสองฝั่งน้ำ ส่วนใหญ่กลายเป็นทุ่งนา แต่บางพื้นที่อาจยังเป็นป่าละเมาะ ป่าผสมผลัดใบ ป่าดงดิบหรือป่าเต็งรัง
- 2) ส่วนใหญ่พื้นที่ที่มีความลาดชันโดยเฉลี่ยต่ำกว่าร้อยละ 5
- 3) พื้นที่มีลักษณะทางธรณีเป็นพวกดินตะกอน
- 4) พื้นที่มีดินลึกถึงลึกมาก ความอุดมสมบูรณ์สูง และมีสมรรถนะการชะล้างพังทลายต่ำ

2.1.6 กิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำ

ภายในลุ่มน้ำหนึ่ง ๆ นั้นมีทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต รวมทั้งสภาพเศรษฐกิจและสังคมผสมผสานกันในชนิด ปริมาณ สัดส่วน และการกระจายแตกต่างกันไปตามลักษณะและสภาพลุ่มน้ำนั้นๆ อย่างไรก็ตาม กิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำจะถูกกำหนดขึ้นโดยคนในชุมชนหรือนักวิชาการว่าแผนการจัดการลุ่มน้ำจะมีขั้นตอนอย่างไร มีอะไรบ้างที่จะต้องดำเนินการ อาจเป็นกิจกรรมหนึ่ง สอง สาม หรือหลายอย่างพร้อมๆ กัน ทั้งนี้ผู้ที่มีส่วนในการจัดการลุ่มน้ำจะพิจารณาผลลัพธ์อย่างถาวรเป็นสำคัญ นอกจากนี้กิจกรรมในลุ่มน้ำมักเป็นไปตามทรัพยากรที่มีอยู่ เช่น มีทรัพยากรป่าไม้ ก็ย่อมต้องมีกิจกรรมการทำไม้ กิจกรรมการป้องกันรักษาป่าไม้และไฟป่า เป็นต้น ดังนั้นในลุ่มน้ำหนึ่งๆ จึงมีงานและกิจกรรมต่าง ๆ มากมายหลาย ๆ อย่างรวมกัน ทั้งนี้ เกษม จันทรแก้ว และสามัคคี บุญยะวัฒน์ (2539: 33-37) ได้อธิบายว่า กิจกรรมที่จำเป็นในการจัดการลุ่มน้ำ สามารถแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 3 ประเภท ดังนี้คือ

2.1.6.1 กิจกรรมที่ต้องทำเป็นประจำ (Routine Operation)

1) การติดตั้งสถานีตรวจอากาศ (Climatic Station) โดยมีการติดตั้งอุปกรณ์การตรวจอากาศ เช่น ติดตั้งเครื่องวัดปริมาณไอน้ำ เครื่องวัดอุณหภูมิ กระแสลม เครื่องวัดความชื้นของอากาศ เป็นต้น อาจมีได้หลายสถานีกระจายทั่วพื้นที่ลุ่มน้ำแล้วแต่ความเหมาะสม หน่วยงานที่รับผิดชอบ ได้แก่ กรมอุตุนิยมวิทยา กรมป่าไม้ และอื่น ๆ

2) การติดตั้งสถานีตรวจวัดปริมาณน้ำท่า (Stream Gaging Station) เช่น ติดตั้งเครื่องมือวัดระดับความสูงของน้ำ (Staff Gage) การสร้างเขื่อนวัดน้ำ (Weir) เป็นต้น อาจมีมากกว่า 1 จุด ซึ่งวัดที่ Outlet ก็ได้แล้วแต่วัตถุประสงค์ของงาน หน่วยงานที่ทำหน้าที่วัดน้ำได้แก่ กรมชลประทาน กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ฯลฯ

3) การติดตั้งสถานีตรวจวัดปริมาณตะกอน (Sediment Monitoring Station) เพื่อวัดปริมาณตะกอนหรือทำแปลงวัดตะกอน (Plot Study) เพื่อศึกษาปริมาณตะกอนที่ถูกชะล้างใน

พื้นที่ลุ่มน้ำ มักวัดคู่กับสถานีวัดน้ำ แต่บางแห่งก็วัดเฉพาะน้ำท่าไม่ได้วัดตะกอนกิจกรรมบริเวณต้นน้ำลำธาร

4) วิธีการตรวจสอบมลพิษทางสิ่งแวดล้อม เช่น การตรวจวัดมลภาวะในอากาศ ตรวจวัดสารพิษในดิน หรือทำการตรวจวัดปริมาณตะกอนสะสมในแหล่งน้ำโดยเป็นระบบตรวจสอบที่มีอุปกรณ์การตรวจวัดที่มีประสิทธิภาพ การตรวจสอบนี้ส่วนมากเป็นการตรวจวัดเป็นครั้งคราวไม่ต่อเนื่อง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้แก่ กรมอนามัย เป็นต้น

5) การป้องกันการบุกรุกพื้นที่และหน่วยลาดตระเวน (Area Protection Pathol Units) เพื่อออกตรวจตราป้องกันการบุกรุกทำลายป่า ตลอดจนป้องกันความเสียหายต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้น เช่น ไฟป่า เป็นต้น หน่วยงานที่รับผิดชอบคือ กรมป่าไม้

6) งานด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ในด้านการป่าไม้ การเกษตร เหมืองแร่ การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ประมง การท่องเที่ยว และโครงสร้างพื้นฐานของประชาชน อันได้แก่ ไฟฟ้า ประปา ถนน เป็นต้น มีหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นอกเหนือจากกิจกรรมอื่นๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ได้แก่ กรมพัฒนาที่ดิน กรมทรัพยากรธรณี กรมประมง และอื่นๆ

2.1.6.2 กิจกรรมฟื้นฟูพื้นที่ลุ่มน้ำ (Rehabilitation Program) กิจกรรมการฟื้นฟูพื้นที่ลุ่มน้ำ มีหลายกิจกรรมด้วยกัน ได้แก่

- 1) การปลูกป่าทดแทนในพื้นที่ที่ถูกทำลาย (Reforestation)
- 2) การปฏิบัติงานในการอนุรักษ์ดินและน้ำ (Soil and Water Conservation Practices) เพื่อป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน
- 3) งานด้านการพัฒนาแหล่งน้ำ (Water Resource Development) เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำที่สามารถใช้ในการเกษตรได้ ทั้งน้ำบนผิวดินและน้ำใต้ดิน
- 4) การพัฒนาชนบท (Rural Development) เพื่อพัฒนาความเจริญแก่ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำ ให้มีสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดีขึ้น ไม่ไปบุกรุกพื้นที่ป่าไม้
- 5) การประชาสัมพันธ์และส่งเสริมเผยแพร่กิจกรรมต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำ (Public Relations and Extension) ให้ประชาชนเห็นความสำคัญของพื้นที่ต้นน้ำ ตลอดจนเข้าใจและยอมรับในโครงการที่จะดำเนินการ
- 6) การพัฒนาการใช้ที่ดินในพื้นที่ลุ่มน้ำ (Land Development) โดยศึกษาถึงสมรรถนะและการใช้ที่ดินในรูปแบบต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำ ตลอดจนการปรับปรุงที่ดิน
- 7) การวางผังเมือง (City Planning) โดยเฉพาะเป็นการวางแผนผังเมืองในบริเวณชุมชนที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำ

8) กิจกรรมการป้องกันไฟป่า (Forest Fire Protection) เพื่อป้องกันไฟป่า ซึ่งทำลายระบบนิเวศของกลุ่มน้ำ โดยเฉพาะการสืบพันธุ์และการทดแทนตามธรรมชาติของพันธุ์ไม้ต่างๆ ในกลุ่มน้ำ

2.1.6.3 กิจกรรมด้านการค้นคว้าวิจัย (Research Activities) ได้แก่

1) ทำแปลงทดลอง (Plot Study) เป็นการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาปริมาณตะกอนที่เกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่กลุ่มน้ำ เพื่อให้ทราบถึงการชะล้างพังทลายของดินในเขตกลุ่มน้ำ

2) การศึกษาทางอุทกวิทยา (Hydrological Study) ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับงานด้านน้ำภายในพื้นที่กลุ่มน้ำ

3) นิเวศวิทยาของพืช (Plant Ecology) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับระบบนิเวศของพืชต่างๆ ที่อยู่ภายในกลุ่มน้ำ

4) นิเวศวิทยาของสัตว์ (Animal Ecology) การศึกษาเกี่ยวกับระบบนิเวศของสัตว์ต่างๆ ในกลุ่มน้ำ

5) การใช้ที่ดิน (Land Use) ศึกษาถึงสภาพการใช้ที่ดินในลักษณะต่าง ๆ บริเวณพื้นที่กลุ่มน้ำ

6) การศึกษาเกี่ยวกับการวางแผนการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ (Resource Utilization Planning) ในพื้นที่กลุ่มน้ำ

2.1.7 กระบวนทัศน์ใหม่ในการจัดการกลุ่มน้ำ

กระบวนทัศน์ในการศึกษากลุ่มน้ำนั้น แต่เดิมมุ่งเน้นการศึกษาเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เป็นอยู่ในพื้นที่กลุ่มน้ำหรือเป็นการศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มน้ำเป็นสำคัญ โดยเฉพาะปัจจัยทางธรรมชาติ เช่น ลักษณะทางอุทกนิยมนิเวศวิทยา อุทกวิทยา ลักษณะทางธรณีวิทยา การปกคลุมของป่าไม้ เป็นต้น ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ล้วนเป็นมิติของการศึกษาที่มีความสำคัญต่อรากฐานของการจัดการกลุ่มน้ำในระยะนั้น ที่ต่างก็เน้นการจัดการที่ฐานทรัพยากรเป็นหลัก โดยมีได้คำนึงถึงบทบาทของคนหรือชุมชนที่มีต่อการจัดการกลุ่มน้ำ (กิตติชัย รัตนะ และชาญชัย งามเจริญ, 2548: 2)

และเมื่อกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในระยะต่อมา สะท้อนได้อย่างชัดเจนว่าทรัพยากรธรรมชาติ เป็นทุนทางทรัพยากรที่สำคัญต่อการนำมาใช้ในการพัฒนาประเทศ อีกทั้งผลของการพัฒนาดังกล่าว นอกเหนือจากจะตอบสนองต่อความต้องการของคนในสังคมแล้วยังเกิดผลกระทบต่อความเสื่อมโทรมของทรัพยากรในพื้นที่กลุ่มน้ำอย่างมาก โดยเฉพาะการนำ

เทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการจัดการทรัพยากรมากเท่าใด ยิ่งส่งผลต่อความเสื่อมโทรมของทรัพยากรมากขึ้นเท่านั้น และผลกระทบดังกล่าวได้ย้อนกลับมาสู่การเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของคนไทยในที่สุด

ดังนั้นการจัดการลุ่มน้ำสมัยใหม่ จึงได้ปรับกระบวนการทัศน์ใหม่ โดยใส่ใจถึงบทบาทของคนและชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้น เนื่องจากคนและชุมชนเป็นหน่วยทางสังคมที่เล็กที่สุดที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ทั้งในมิติของการทำลายและการอนุรักษ์ ดังนั้นจึงมุ่งการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนให้มีความรู้ความเข้าใจในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรบนพื้นฐานของหลักการอนุรักษ์วิถีมาเป็นสำคัญ การพัฒนาศักยภาพคนเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบหลายประการ ทั้งการสนับสนุนเชิงนโยบายจากภาครัฐ การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน การเปิดพื้นที่ทางสังคมให้ภาคประชาชนสามารถขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนเป็นหลัก รวมตลอดจนการพัฒนาขีดความสามารถของผู้นำชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วมกับรัฐ ซึ่งประเด็นเหล่านี้หากได้มีการดำเนินการอย่างจริงจัง จะเอื้อต่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำได้อย่างยั่งยืนต่อไป

Lal (2000: 29-30) ได้กล่าวว่า ประเด็นที่เป็นสิ่งท้าทายใหม่ในการจัดการลุ่มน้ำสมัยใหม่คือการให้ความสำคัญต่อการจัดการเชิงระบบนิเวศ (Ecosystem Management) โดยมีสิ่งที่จะต้องมุ่งเน้นดังนี้คือ การเพิ่มความสนใจในด้านความยั่งยืนของทรัพยากร การเน้นการจัดการลุ่มน้ำอย่างองค์รวม มีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น ระบบ GIS เป็นต้น การฝึกอบรมและพัฒนาบุคลากรในด้านจัดการลุ่มน้ำโดยเฉพาะ NGOs การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างลุ่มน้ำ และ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งนี้ประเด็นของการมีส่วนร่วมของชุมชนนี้ James Westervelt (2001: 6) ได้มีความเห็นที่สอดคล้องกันไว้ว่า การจัดการลุ่มน้ำสมัยใหม่ หน่วยงานภาครัฐต้องปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเอง โดยมุ่งเน้นไปที่การจัดการลุ่มน้ำโดยประชาชนท้องถิ่นเป็นฐาน (Local Citizen-based Watershed Management Group) โดยประชาชนท้องถิ่นจะรวมตัวกันจัดตั้งเป็นคณะกรรมการจัดการลุ่มน้ำ (Watershed Management Committees) เพื่อเป็นองค์การในการวางแผนจัดการลุ่มน้ำและนำแผนนั้นไปปฏิบัติ ทั้งนี้หน่วยงานภาครัฐจะเป็นผู้ให้การสนับสนุนเงินทุนในการจัดตั้งคณะกรรมการและการดำเนินการ

ในขณะที่ ชาญชัย งามเจริญ (2548: 17) ได้ให้นิยามใหม่ของการจัดการลุ่มน้ำว่า หมายถึง การวางแผน วิเคราะห์ ดำเนินงาน และการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดความยั่งยืนและสามารถใช้ประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์ได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน รวมทั้งยังครอบคลุมถึงการดำเนินงานใดๆ ก็ตามเพื่อพัฒนาและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนและชุมชนที่ตั้งถิ่นฐาน

อยู่ในหน่วยพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งที่มีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันทางระบบนิเวศหรือที่เรียกว่า “ระบบพื้นที่ลุ่มน้ำ” นั้นเอง

หากจะเปรียบเทียบความแตกต่างของการจัดการลุ่มน้ำในกระบวนทัศน์แบบเก่าและกระบวนทัศน์ใหม่ จะพบว่ามีความแตกต่างกันค่อนข้างมาก ซึ่ง Bhatia and others (1998: 24) ได้สรุปความแตกต่างของกระบวนทัศน์ในการจัดการลุ่มน้ำแบบเดิมกับแบบสมัยใหม่ไว้ดังตารางที่ 2.1 ดังนี้

ตารางที่ 2.1 การเปรียบเทียบกระบวนทัศน์ในการจัดการลุ่มน้ำแบบเดิมกับสมัยใหม่

กระบวนทัศน์แบบเดิม (Conventional Approach)	กระบวนทัศน์แบบใหม่ (Modern Approach)
1. เน้นการแก้ไขปัญหาโดยหน่วยงาน โดยให้ความสำคัญกับเป้าหมายในการพัฒนา (Target-based)	1. เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ไขปัญหา โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วม (Participatory Process-based)
2. เน้นวัตถุประสงค์หลักที่การอนุรักษ์ดิน น้ำ และป่าไม้	2. เน้นการแก้ไขปัญหาความยากจนและการพัฒนา มนุษย์ ที่ เกี่ยว ข้อง กับ ทรัพยากรธรรมชาติ
3. เน้นวิธีการส่งเสริมและถ่ายทอดเทคโนโลยี	3. เน้นการหลอมรวมการใช้เทคโนโลยีของชุมชน
4. เป็นการดำเนินงานแบบสั่งการจากบนสู่ล่าง (Top-down) ทั้งการวางแผน การติดตามตรวจสอบและการประเมินผล	4. เป็นการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วม (Participatory-based Planning) ทั้งการวางแผน การติดตามตรวจสอบและการประเมินผล
5. เป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินบนฐานของสมรรถนะของดิน (Land capability)	5. เป็นการใช้ประโยชน์ที่ดิน บนฐานของ ความเหมาะสมของดิน (Land Suitability) ที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน
6. ไม่ให้ความสำคัญต่อประเด็นด้านโครงสร้างการจัดการ เช่น การเป็นเจ้าของที่ดินหรือองค์กรชาวบ้าน	6. ให้ความสำคัญต่อการมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและกลุ่มองค์กรชาวบ้านที่จะเข้ามา
7. เป็นการจัดการที่เน้นการรับประโยชน์ในระยะยาว (Long-term benefits)	
8. เป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งโดยเจ้าหน้าที่รัฐ	

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

กระบวนทัศน์แบบเดิม (Conventional Approach)	กระบวนทัศน์แบบใหม่ (Modern Approach)
9. ดำเนินการกับชาวบ้านและชุมชนทั่วไป	ส่วนร่วมในการจัดการ
10. มีหน่วยงานดูแลเพียงหน่วยงานเดียวและเน้นการจัดการเฉพาะทาง	7. เป็นการจัดการที่เน้นจากรับและเพิ่มโอกาสในประโยชน์ในระยะสั้น รวดเร็ว
11. การจัดการเน้นหนักไปที่การดำเนินงานทางวิศวกรรมและโครงสร้างพื้นฐานมาเป็นอันดับแรก	ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม
12. ไม่เน้นการเสริมสร้างความคิดริเริ่มของชาวบ้านและชุมชน	8. เป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งโดยชุมชนเอง
13. จัดการบนฐานของกลุ่มน้ำขนาดใหญ่	9. เน้นการแก้ไขปัญหาให้ผู้ที่ยากจน ด้อยโอกาสในสังคมเป็นอันดับแรก
	10. มีการบริหารจัดการโดยหน่วยงานที่หลากหลาย และมีการจัดการแบบสหวิทยาการ
	11. การดำเนินงานที่เน้นการจัดการทางชีววิธี (Biological) หรือ วนเกษตร (Agro-Forestry) เป็นอันดับแรก
	12. เน้นการเสริมสร้างความคิดริเริ่มของชาวบ้านและชุมชนที่หลากหลาย
	13. จัดการบนรากฐานของกลุ่มน้ำขนาดเล็ก

แหล่งที่มา : Bhatia, 1998: 24.

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับกระบวนทัศน์ใหม่ในการจัดการลุ่มน้ำ ผู้ศึกษาเห็นว่า
 2 แนวคิดที่น่าสนใจคือ แนวทางการจัดการลุ่มน้ำแบบองค์รวม และ การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งจะนำเสนอ ดังนี้

2.1.7.1 การจัดการลุ่มน้ำแบบองค์รวม

กิตติชัย รัตนะ (2549: 162) ได้เสนอถึงแนวทางการจัดการลุ่มน้ำแบบองค์รวม โดยมีหลักการและแนวคิดพอสรุปได้ดังนี้

1) เป็นการจัดการทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ อันประกอบด้วยทรัพยากรที่ดิน ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรป่าไม้ รวมทั้งทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชน การจัดการฐานทรัพยากรถือเป็นการจัดการเชิงพื้นที่ที่ไม่แยกส่วนทรัพยากรแต่ละประเภทออกจากกัน เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

2) เป็นการจัดการโดยประยุกต์ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ นิเวศวิทยาและความรู้ทางสังคม โดยการผสมผสานความรู้เหล่านี้ต้องมีการบูรณาการศาสตร์ต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน ดังนั้นเมื่อต้องการความรู้เชิงสหวิทยาการในการจัดการลุ่มน้ำ จึงต้องใช้นักวิชาการที่มีความรู้ความสามารถที่หลากหลาย เพื่อให้สามารถวิเคราะห์ จำแนกและวางแผนจัดการตามความต้องการของสาขาวิชา

3) กระจายอำนาจการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำ ตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหา วางแผน ตัดสินใจ และดำเนินการด้วยองค์กรชุมชน มากกว่าที่จะให้หน่วยงานของรัฐเป็นผู้ดำเนินการเอง การกระจายอำนาจการบริหารจัดการต้องอาศัยการสนับสนุนเชิงนโยบายที่ชัดเจนและมีแนวทางปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรม

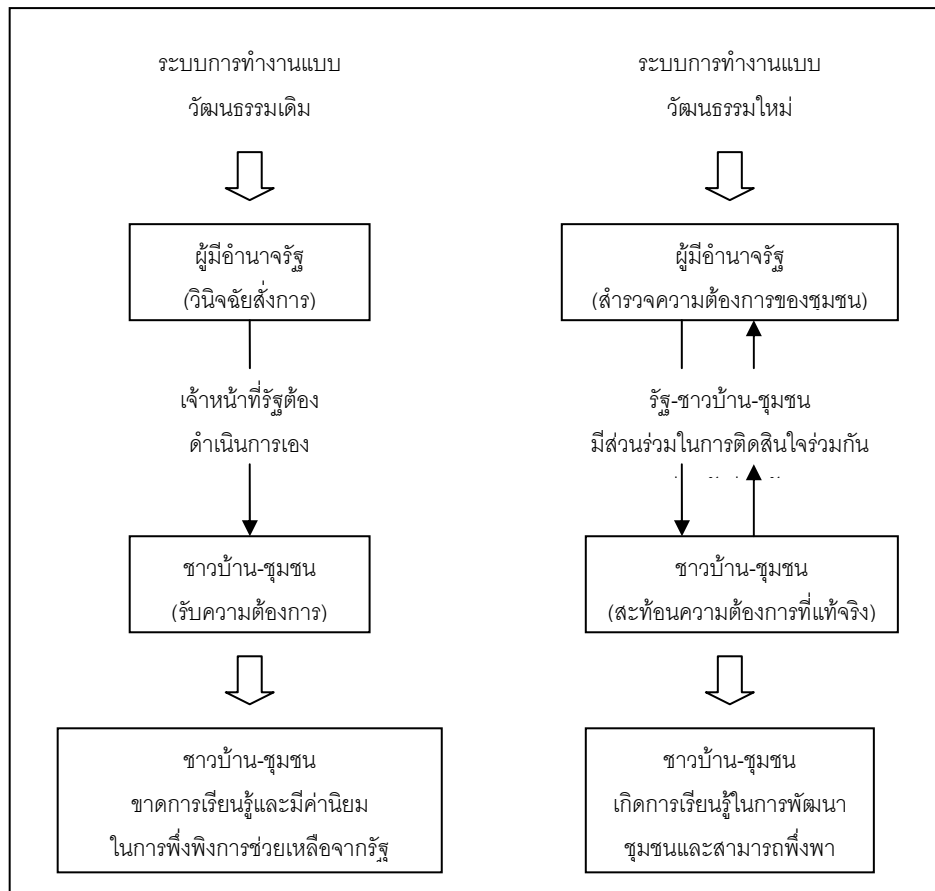
4) เป็นการจัดการที่คำนึงถึงสมดุลของการพัฒนาทั้งในมิติของการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ควบคู่กับการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนและภาคประชาสังคม รวมทั้งมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เป็นฐานในการพัฒนาประเทศและสร้างความสมดุลของระบบนิเวศทางธรรมชาติ ดังนั้นในแต่ละลุ่มน้ำจึงต้องมีการวิเคราะห์และกำหนดเป้าหมายของการมีรักษาป่าไม้ให้ได้ไม่น้อยกว่าร้อยละ 40 ของพื้นที่

5) การจัดการลุ่มน้ำแบบองค์รวม ต้องให้ความสำคัญกับการติดตามตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศอย่างต่อเนื่อง (Ecological Monitoring) ซึ่งเป็นการกำหนดดัชนีการตรวจวัดคุณภาพของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปจากสภาวะสมดุลธรรมชาติมากน้อยเพียงใด โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและหน้าที่ของระบบนิเวศอันเนื่องจากการพัฒนาโครงการหรือเกิดจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ

6) งานการจัดการลุ่มน้ำ เป็นการดำเนินงานที่อยู่ในกรอบของเวลา ซึ่งอาจแบ่งระยะเวลาในการดำเนินงานออกเป็นระยะสั้นและระยะยาว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมในการแก้ไขปัญหา/บริหารจัดการ และยังขึ้นอยู่กับสนับสนุนงบประมาณ บุคลากร อย่างไรก็ตามการ

แก้ไขปัญหากลุ่มน้ำส่วนใหญ่ต้องใช้เวลาไม่น้อยกว่า 3-5 ปี หรือมากกว่า นักจัดการกลุ่มน้ำจึงไม่ควรเร่งรีบดำเนินงานหากไม่สามารถทำให้การดำเนินงานนั้นบรรลุผลสำเร็จได้

7) การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นและภาคีต่าง ๆ นับว่าเป็นประเด็นสำคัญของการจัดการกลุ่มน้ำแบบองค์รวม การจัดการกลุ่มน้ำแบบเดิมไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากการยอมรับในแนวทางการจัดการจากคนในชุมชนท้องถิ่น เรื่องนี้อาจมาจากวัฒนธรรมการทำงานของภาครัฐที่มักบริหารจัดการแบบสั่งการจากบนสู่ล่าง (Top-Down) ให้อำนาจในการวินิจฉัยสั่งการและตัดสินใจโดยผู้บริหารระดับสูงของหน่วยงานแต่เพียงผู้เดียว ชาวบ้านเป็นเพียงแต่ผู้รับรู้ผลของการพัฒนาเพียงเท่านั้น พวกเขามีบทบาทในการวางแผนและตัดสินใจในแนวทางต่างๆ น้อยมากหรือแทบไม่มีเลย จึงเป็นการยากที่จะทำให้แนวทางการดำเนินงานต่างๆ ของรัฐได้รับการยอมรับจากชุมชน ดังนั้นการจัดการกลุ่มน้ำแบบองค์รวมต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นให้มากที่สุด เนื่องจากการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการของการให้ผู้ที่มีส่วนได้เสียในกลุ่มน้ำเข้ามามีบทบาทในการวางแผน/จัดการชุมชนของตนเอง โดยใช้ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น การเปิดพื้นที่ทางสังคมโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม เป็นเรื่องที่ทำให้สังคมตระหนักและเห็นคุณค่าของการจัดการทรัพยากรที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ของชุมชน นอกจากนี้ยังใช้การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการในการพัฒนาชุมชนในด้านอื่น ๆ อีก จากแนวคิดนี้สามารถสรุปให้เห็นในภาพที่ 2.4

ภาพที่ 2.4 การปรับเปลี่ยนระบบการสะท้อนความต้องการของชุมชนแบบมีส่วนร่วม
แหล่งที่มา : กิตติชัย รัตนะ และชาญชัย งามเจริญ, 2548: 6.

8) เพื่อให้การจัดการลุ่มน้ำแบบองค์รวมมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ ควรบริหารจัดการเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำขนาดเล็ก (Small Watershed) เนื่องจากสามารถจำแนกกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียหลักได้อย่างชัดเจน อีกทั้งเห็นผลของการดำเนินงานได้อย่างรวดเร็วและตรงกับปัญหาของพื้นที่

9) การนำเทคโนโลยีมาใช้ในการจัดการลุ่มน้ำ ควรพิจารณาความเหมาะสมของเทคโนโลยีที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม นำมาใช้ในการบริหารจัดการได้ง่าย ลงทุนต่ำ ประสิทธิภาพสูง โดยเฉพาะในงานการฟื้นฟูต้นน้ำลำธารก็ควรใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านเป็นฐานในการจัดการ เช่น การทำฝายต้นน้ำลำธารแบบผสมผสาน การทำคูคลองไส้ไก่ (ป่าเปียก) การปลูกแฝกเพื่อลดการพังทลายของดิน การทำขั้นบันไดในพื้นที่ลาดชัน ฯลฯ

10) การจัดการลุ่มน้ำแบบองค์รวม ควรยึดการดำเนินงานตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสเรื่อง

เศรษฐกิจพอเพียงเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 โดยมีแนวคิดที่ว่าพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอใช้ เพื่อความพอเพียงของครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ นั่นคือการทำเศรษฐกิจพึ่งตนเอง มีความพอดี อันมีหลักสำคัญอยู่ 5 ประการคือ ความพอดีด้านจิตใจ ความพอดีด้านสังคม ความพอดีด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความพอดีด้านเทคโนโลยี และความพอดีทางด้านเศรษฐกิจ

จากแนวคิดที่ยกมาข้างต้น ผู้ศึกษาสามารถสังเคราะห์ได้ว่า การจัดการลุ่มน้ำแบบองค์รวมให้ความสำคัญต่อการจัดการเชิงระบบนิเวศ (Ecosystem Management) กล่าวคือเป็นการจัดการที่มุ่งเน้นการวางแผนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในระบบนิเวศลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน และยังให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบำรุงรักษาทรัพยากรเพื่อให้ทรัพยากรมีทั้งปริมาณและคุณภาพที่ดี สำหรับคำว่า “องค์รวม” หมายถึง ทั้งหมดหรือเกี่ยวข้องกันทั้งหมด ซึ่งการจัดการลุ่มน้ำแบบองค์รวม จะมีลักษณะเป็นการดำเนินการเพื่อจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระบบลุ่มน้ำ ที่จะตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาและการวางแผนการใช้ทรัพยากร เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐ ความต้องการของชุมชน และอยู่บนพื้นฐานของศักยภาพของทรัพยากรที่มีอยู่ในระบบ การทำให้เกิดการจัดการแบบองค์รวมได้ ต้องมีการบูรณาการปัจจัยต่าง ๆ แบบผสมผสาน (Integrated Approach) กล่าวคือมองปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งระบบเชื่อมโยงซึ่งกันและกันและต้องไม่แยกส่วนการแก้ไขปัญหาออกจากกัน นอกจากนี้ยังต้องวางแผนการแก้ไขปัญหาทั้งเชิงรุก เชิงรับ เน้นทั้งการป้องกัน ควบคุม แก้ไข ฟื้นฟู และพัฒนาทรัพยากรในลุ่มน้ำ เพื่อให้มีศักยภาพในการให้ผลผลิตต่อสรรพสิ่งในระบบลุ่มน้ำรวมทั้งเป็นประโยชน์ต่อชุมชน

2.1.7.2 การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนเป็นศูนย์กลาง

ชาญชัย งามเจริญ (2548: 10) ให้หลักการของแนวทางการบริหารจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนเป็นศูนย์กลางไว้ดังนี้

- 1) เป็นการจัดการบนพื้นฐานของชุมชนโดยตรง ชุมชนต้องเข้าใจต่อสถานการณ์และปัญหาที่เป็นจริงของชุมชนในปัจจุบัน
- 2) เป็นการจัดการบนพื้นฐานการมีส่วนร่วมและการยอมรับของสมาชิกชุมชนและภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชน
- 3) เป็นการจัดการบนพื้นฐานองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเปรียบเสมือนกับเป็นทุนของชุมชนที่มีศักยภาพในการนำมาใช้ในการจัดการลุ่มน้ำ

4) เป็นการจัดการบนพื้นฐานของการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม เข้าใจสภาพพื้นที่และทรัพยากรในกลุ่มน้ำ บริหารจัดการเทคโนโลยีได้โดยง่าย ไม่สลับซับซ้อน และเกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

5) เป็นการจัดการบนพื้นฐานของการมองทางออกของการดำรงอยู่ของชุมชนในอนาคต ที่จะสามารถใช้ทรัพยากรกลุ่มน้ำได้อย่างยั่งยืนได้ตลอดไป

ทั้งนี้ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2544: 26) มีความเห็นที่สอดคล้องกับแนวคิดของชาญชัย งามเจริญ โดยเขาได้เสนอหลักการพัฒนาในแนวทางชุมชนนิยม ซึ่งมีหลักการพื้นฐานสำคัญคือ

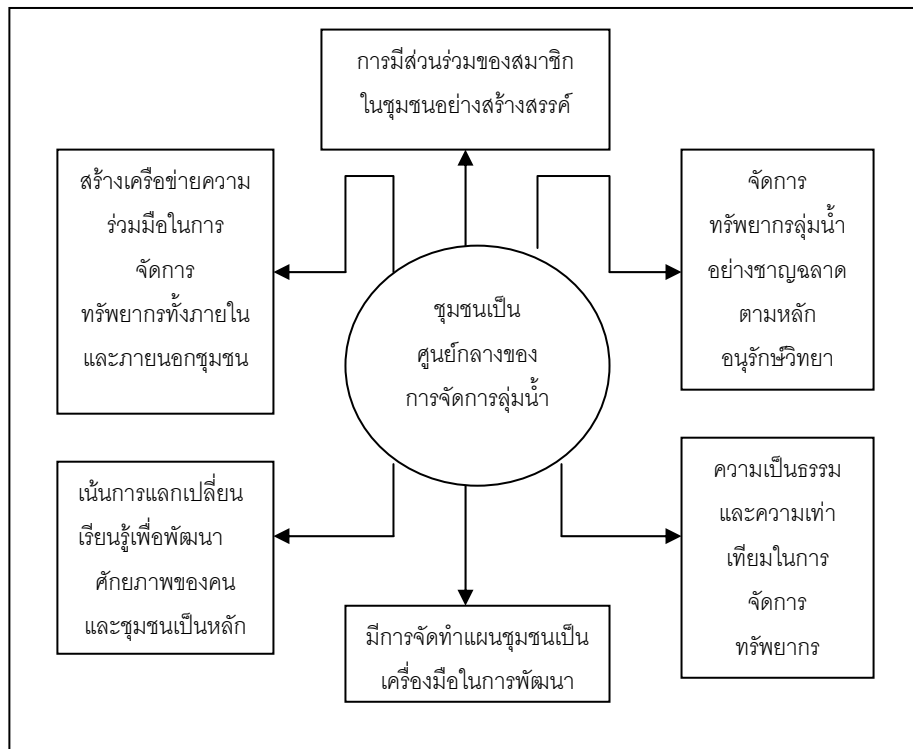
1) ความเป็นธรรมและความเท่าเทียมกันในการใช้ทรัพยากรร่วมกันของสมาชิกในชุมชน

2) ต้องไม่ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยการใช้อย่างชาญฉลาดและมีการวางแผนที่ชัดเจน รัดกุม ด้วยหลักการอนุรักษ์วิทยา

3) ให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพของคนและชุมชน มีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันทั้งในชุมชนด้วยกันเองและกับชุมชนภายนอก เพื่อให้เกิดโลกทัศน์ในการมองชุมชน สังคม และโลกที่กว้างขึ้น

4) เน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องแบบสร้างสรรค์ สร้างพันธมิตรร่วมในการทำงาน มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน

จากแนวคิดการจัดการกลุ่มน้ำโดยชุมชนเป็นศูนย์กลางที่กล่าวมาข้างต้น ผู้ศึกษาสามารถสังเคราะห์เนื้อหาได้ว่า การจัดการกลุ่มน้ำในแนวนี้นุ่งเน้นไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างการค้ารงชีวิตของชุมชนกับการอนุรักษ์ทรัพยากรในกลุ่มน้ำ “ชุมชนต้องเป็นศูนย์กลาง (Community Center) ของการจัดการกลุ่มน้ำ” เนื่องจากชุมชนเป็นทั้งผู้ใช้ ผู้ทำลาย และผู้อนุรักษ์ทรัพยากรไปในคราวเดียวกัน การจัดการจึงต้องมุ่งไปที่ชุมชนเป็นหลัก ขณะเดียวกันภาครัฐก็ต้องมีบทบาทการสนับสนุน ส่งเสริม กระตุ้นให้เกิดการรับรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแบบร่วมมือกัน (Co-Management) ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้สรุปแนวคิดการจัดการกลุ่มน้ำโดยชุมชนเป็นศูนย์กลางไว้ดังภาพที่ 2.5

ภาพที่ 2.5 การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนเป็นศูนย์กลาง

แหล่งที่มา : กิติชัย รัตนะ และชาญชัย งามเจริญ, 2548: 27.

ที่ผ่านมา การดำเนินการเพื่อบริหารจัดการลุ่มน้ำนั้น มักถูกตีกรอบอยู่ในวงจำกัดของหน่วยงานราชการบางหน่วยงานเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะทำให้เกิดการนำแนวคิดการจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนเป็นศูนย์กลางไปใช้อย่างเต็มรูปแบบ เพราะตราบใดที่หน่วยงานของรัฐยังเห็นว่าการจัดการลุ่มน้ำควรผูกขาดอยู่กับภาครัฐ เมื่อนั้นก็ยากที่จะเกิดแนวร่วมชุมชนในการสนับสนุนการบริหารจัดการลุ่มน้ำ การจัดการก็จะอยู่ในลักษณะแยกส่วนเช่นเดิม การเริ่มต้นจึงควรมาจากการขยายความคิดและหลักปรัชญาในเรื่องนี้ให้เป็นที่ยอมรับในสังคมวงกว้าง โดยเฉพาะทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรชุมชน ควรได้ปรับมุมมองการจัดการทรัพยากรโดยคำนึงว่าทุกฝ่ายเป็นหุ้นส่วนในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน จึงควรเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการมากขึ้น

2.2 นโยบายและยุทธศาสตร์การจัดการลุ่มน้ำในประเทศไทย

สำหรับแนวนโยบายของรัฐที่ออกมาเพื่อจัดการทรัพยากรน้ำนั้น ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-6 นั้นจะเป็นแผนที่เน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและปฏิรูปที่ดินเพื่อเป็นรากฐานการผลิต ทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ และป่าไม้เพิ่มมากขึ้น และได้ทำความเสียหายให้กับแหล่งต้นน้ำลำธาร และความสมดุลของธรรมชาติอีกด้วย ต่อมาในช่วงปลายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้มีแนวคิดที่จะนำหลักการทางเศรษฐศาสตร์มาใช้ในการจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อม ด้วยเห็นว่ามีมาตรการบังคับควบคุมโดยตรง (Command and Control) ที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนั้นไม่มีประสิทธิภาพ เหตุผลหนึ่งเป็นเพราะกลไกตลาดไม่สามารถทำงานได้

ในปี พ.ศ. 2532 สำนักนายกรัฐมนตรี ได้ออกระเบียบว่าด้วยการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ แห่งชาติ พ.ศ. 2532 กำหนดให้มีคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กทช.) โดยมีสำนักงาน คณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ เป็นหน่วยงานภายในสำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ทำหน้าที่สำนักงานเลขานุการกทช. ทั้งนี้ กทช.ดังกล่าวมีอำนาจและหน้าที่ดังนี้

1) เสนอคณะรัฐมนตรี เพื่อให้ความเห็นชอบเกี่ยวกับวัตถุประสงค์และนโยบายเพื่อให้มี แหล่งน้ำขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็กสนองความต้องการ

2) ให้แนวทางและอำนาจการให้ส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ และองค์กรต่าง ๆ จัดทำแผน หรือโครงการสร้างหรือพัฒนาแหล่งน้ำขนาดต่าง ๆ ในส่วนที่ได้รับมอบหมาย รวมทั้งประสานการ จัดทำแผนหรือโครงการดังกล่าว

3) ตรวจสอบและอนุมัติแผนหรือโครงการสร้างหรือพัฒนาแหล่งน้ำขนาดต่าง ๆ ของส่วน ราชการ รัฐวิสาหกิจ และองค์กรต่าง ๆ แล้วแจ้งให้คณะรัฐมนตรีทราบ

4) ควบคุมและกำกับดูแลการปฏิบัติตามแผนหรือโครงการสร้างหรือพัฒนาแหล่งน้ำขนาด ต่าง ๆ

5) พิจารณาดำเนินการแก้ไขปัญหาและข้อขัดข้องเร่งด่วนที่เกิดขึ้นแก่ส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ และองค์กรต่าง ๆ ในระหว่างการปฏิบัติงานตามแผนหรือโครงการแล้วรายงานผลการ ปฏิบัติให้คณะรัฐมนตรีทราบ

6) กำหนดลำดับความสำคัญเพื่อการจัดสรรน้ำและควบคุมการใช้น้ำจากแหล่งน้ำต่าง ๆ อย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับความต้องการทั้งด้านอุปโภคบริโภค การผลิตไฟฟ้าพลังน้ำ

อุตสาหกรรม เกษตรกรรม และอื่น ๆ แล้วแจ้งให้คณะรัฐมนตรีทราบ รวมทั้งอำนาจการควบคุม การปฏิบัติให้เป็นไปตามลำดับความสำคัญที่กำหนด

7) อำนาจการ ควบคุม และกำกับดูแลการตรวจสอบและการรักษาคุณภาพน้ำ

8) รายงานผลการดำเนินงานสร้างหรือพัฒนาแหล่งน้ำขนาดต่าง ๆ สถานภาพด้านปริมาณ และคุณภาพน้ำและการใช้น้ำเพื่อสนองความต้องการด้านต่าง ๆ

9) เสนอคณะรัฐมนตรีให้มีการกำหนดหรือปรับปรุงระเบียบ ข้อบังคับหรือกฎหมาย เกี่ยวกับการสร้างหรือพัฒนา ควบคุม ป้องกันแหล่งน้ำและคุณภาพน้ำ

10) ปฏิบัติการอื่นตามที่คณะรัฐมนตรีมอบหมาย

11) อำนาจการ ควบคุม และกำกับดูแลการปฏิบัติงานของสำนักงานคณะกรรมการ ทรัพยากรน้ำแห่งชาติ

12) แต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือคณะกรรมการได้ตามความ จำเป็น

13) ว่าจ้างผู้ทรงคุณวุฒิหรือสถาบัน เพื่อปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบของ คณะกรรมการ และกำหนดอัตราค่าตอบแทนได้ตามความจำเป็น

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) ได้มีการจัดตั้ง องค์การระดับชาติ โดยมีกฎหมายขึ้นมารองรับการทำงานเพื่าวางแผนการบริหารจัดการทรัพยากร น้ำในระดับลุ่มน้ำ และในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ซึ่งให้ ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการพัฒนาอย่างยั่งยืน ได้กำหนดแนวทางการ ดำเนินงานเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในระดับลุ่มน้ำอย่างเป็นระบบ รวมทั้งการจัดหา แหล่งน้ำเพื่อสนองตอบความต้องการของประชาชน การดูแลคุณภาพน้ำและมลพิษทางน้ำและการ ระบายน้ำไว้ดังนี้

1) ให้มีกลไกในการกำกับ ดูแลและประสานการพัฒนาทรัพยากรน้ำทั้งในระดับชาติและ ระดับลุ่มน้ำโดยมีกฎหมายรองรับ เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีการประสานงานเป็นไปในทิศทาง เดียวกันและสอดคล้องกันอย่างต่อเนื่อง

2) จัดระบบการจัดสรรและแบ่งปันทรัพยากรน้ำระหว่างการใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ อย่าง เหมาะสมโดยยึดหลักความจำเป็น ลำดับความสำคัญและเป็นธรรมโดยมีองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ทุกฝ่ายร่วมรับผิดชอบในการบริหารจัดการ

3) ให้มีการจัดเก็บค่าน้ำดิบทั้งเพื่อการอุตสาหกรรม เกษตรกรรม อุปโภคบริโภค รวมทั้ง ปรับปรุงโครงสร้างและระดับราคาน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค ให้สะท้อนถึงต้นทุน การจัดหา การ ผลิต การแจกจ่ายและการบำบัดน้ำเสีย

4) ปรับปรุงระบบส่งและจ่ายน้ำเพื่อการชลประทานและอุปโภคบริโภคในชุมชนเพื่อลดการรั่วไหลของน้ำ

5) รณรงค์และเผยแพร่ให้มีการใช้น้ำอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการแนะนำวิธีการใช้น้ำอย่างประหยัด

ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2543 ได้มีการประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นในการจัดทำแผนกลยุทธ์เพื่อกำหนดเป็น “นโยบายน้ำแห่งชาติ” ซึ่งสาระสำคัญในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปฏิรูปองค์กรและวิธีการบริหารจัดการน้ำมีดังนี้คือ

1) ให้มีพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำสำหรับเป็นกฎหมายหลักในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศอย่างมีประสิทธิภาพ

2) ให้มีองค์กรที่มีกฎหมายรองรับเพื่อบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในระดับชาติและระดับลุ่มน้ำ จัดสรรน้ำให้ทั่วถึงและเป็นธรรม ใช้น้ำอย่างมีคุณค่า มีประสิทธิภาพและยั่งยืน โดยผู้ใช้น้ำต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบในการได้รับบริการ

3) สนับสนุนและกำหนดรูปแบบการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของประชาชน สถาบันและองค์กร พร้อมทั้งกำหนดสิทธิและหน้าที่ชัดเจน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549)

ต่อมาเมื่อเข้าสู่ช่วงเวลาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ได้มีการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ไว้หลายด้าน ในลักษณะของการพัฒนาเพื่อให้เกิดความสมดุลทั้งการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการพื้นที่เชิงบูรณาการที่ยึดภารกิจและการมีส่วนร่วม (Area-Function-Participation) รวมทั้งมีการเตรียมความพร้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้มีศักยภาพในการบริหารจัดการท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล สำหรับยุทธศาสตร์ด้านการจัดการลุ่มน้ำก็เช่นเดียวกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 โดยครอบคลุมเนื้อหาที่อยู่ในยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้มีระบบการบริหารจัดการที่มีความโปร่งใส เกิดผลในทางปฏิบัติ มีการให้ความรู้และเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารโดยให้ประชาชน ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วม นอกจากนี้ยังครอบคลุมถึงการใช้ประโยชน์อนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล มีการควบคุมที่ดี เพื่อสนับสนุนเศรษฐกิจฐานรากและคุณภาพชีวิตของประชาชนภายในพื้นที่ลุ่มน้ำ

ในช่วงของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ในปี พ.ศ. 2545 ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ ฉบับที่ 2 ได้ถูกประกาศใช้พร้อมทั้งแต่งตั้งคณะกรรมการ

ลุ่มน้ำขึ้นเพื่อปฏิบัติหน้าที่ในแต่ละลุ่มน้ำ โดยคัดเลือกจากข้าราชการ ผู้แทนรัฐวิสาหกิจ ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนองค์กรผู้ใช้น้ำ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการใช้ทรัพยากรน้ำซึ่งปฏิบัติหน้าที่หรืออยู่อาศัยในลุ่มน้ำ และผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ โดยมีสัดส่วนและจำนวนตามความเหมาะสมในแต่ละพื้นที่ลุ่มน้ำ สำหรับประธานอนุกรรมการและเลขานุการให้แต่งตั้งจากคณะอนุกรรมการในลุ่มน้ำนั้น ๆ และให้มีผู้ช่วยเลขานุการได้ตามความจำเป็น ทั้งนี้คณะอนุกรรมการลุ่มน้ำมีอำนาจหน้าที่ดังนี้

1) เสนอความเห็นต่อ กทช. เกี่ยวกับการกำหนดนโยบาย แผนงาน โครงการและแนวทางแก้ไขปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนา การใช้ การอนุรักษ์ และการดำเนินการอื่นใดอันจำเป็นเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ รวมทั้งการดำเนินงานใด ๆ ของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ลุ่มน้ำ

2) จัดทำแผนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำ

3) ประสานการจัดทำแผนปฏิบัติการของส่วนราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ลุ่มน้ำให้เป็นไปตามแผนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำตาม (2)

4) พิจารณาจัดลำดับความสำคัญ พร้อมกำหนดปริมาณการใช้น้ำ และมาตรการเพื่อให้การจัดสรรน้ำดำเนินไปโดยความเหมาะสม เป็นธรรมและมีประสิทธิภาพ

5) ติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงานของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำ

6) ขอเอกสารข้อมูลและข้อเท็จจริงต่าง ๆ เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำเพื่อรวบรวมสถิติ ข้อมูลความคิดเห็น ข้อเสนอแนะต่าง ๆ เกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและอนุรักษ์แหล่งน้ำ การป้องกัน แก้ไขการขาดแคลนน้ำ ปัญหาน้ำท่วม และการดูแลแก้ไขปัญหาคุณภาพน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำ

7) ประนีประนอม ไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้ง และแก้ไขปัญหาลักษณะเกี่ยวกับการดำเนินการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มน้ำ

8) ประสานการปฏิบัติงานเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำกับคณะอนุกรรมการลุ่มน้ำอื่นที่เกี่ยวข้อง

9) เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ รับฟังความคิดเห็นและทำความเข้าใจกับประชาชนให้ได้รับทราบ และมีความเข้าใจในผลหรือวิธีการดำเนินการต่าง ๆ ของคณะอนุกรรมการลุ่มน้ำ

10) แต่งตั้งคณะทำงานเพื่อดำเนินการตามที่คณะอนุกรรมการลุ่มน้ำมอบหมาย

11) ปฏิบัติการอื่นใดตามที่ กทช. มอบหมาย

ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2545 ได้มีการปฏิรูประบบราชการตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545 และพระราชกฤษฎีกาโอนกิจการบริหาร และอำนาจหน้าที่ของส่วนราชการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติดังกล่าว ซึ่งมีผลให้อิโณบรรดาธิการบริหาร และอำนาจ

หน้าที่ของสำนักนายกรัฐมนตรีในส่วนของสำนักงานคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (สทช.) มาเป็นของกรมทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กระทรวงการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือเป็นกระทรวงที่ได้รับการจัดตั้งขึ้น ภายใต้แผนปฏิรูประบบราชการที่ต้องการให้เป็นหน่วยงานรับผิดชอบในการดำเนินงานด้าน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนโดยมาตรา 22 (หมวด 9) ของพระราชบัญญัติ ปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545 บัญญัติว่า กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับการสงวน อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การจัดการ ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและราชการอื่นตามที่มีกฎหมายกำหนดให้เป็นอำนาจหน้าที่ของกระทรวง ทรัพยากรธรรมชาติ

และในมาตรา 23 ของพระราชบัญญัติฯ ดังกล่าวนี้อีกได้มีการแบ่งส่วนราชการหลายส่วน โดยที่บทบาทภารกิจด้านการจัดการลุ่มน้ำอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ ป่าและพันธุ์พืช ซึ่งได้มีการแบ่งโครงสร้างหน่วยงานภายในกรมออกเป็นหลายหน่วยงาน ที่สำคัญ เช่น กองคุ้มครองและอนุรักษ์พันธุ์พืช กองฝึกอบรม สำนักจัดการและฟื้นฟูพื้นที่ป่าอนุรักษ์ สำนัก ป้องกันไฟป่าและควบคุมไฟป่า สำนักแผนงานและสารสนเทศ สำนักอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำ สำนักอนุรักษ์สัตว์ป่า สำนักอุทยานแห่งชาติ รวมทั้งสำนักบริหารจัดการในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เป็นต้น

อย่างไรก็ดีในการดำเนินงานตามบทบาทภารกิจของหน่วยงานภายใต้การปฏิรูประบบ ราชการ จะมุ่งเน้นการบูรณาการเชิงพื้นที่ (Area Approach) ซึ่งหมายถึงการบริหารด้วยหลัก “พื้นที่- หน้าที่-การมีส่วนร่วม (Area-Function-Participation)” นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับการถ่ายโอน บทบาทหน้าที่ในการดำเนินงานบางประการให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการมี ส่วนร่วมตั้งแต่ระดับชุมชน เพื่อให้เกิดการตัดสินใจเชิงนโยบายได้อย่างสอดคล้องกับความต้องการ ของประชาชนเป็นสำคัญ

รูปแบบการดำเนินงานภายใต้หลักการดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการเสริมสร้างศักยภาพการ เรียนรู้ของประชาชนในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำ เช่น การสร้างเครือข่ายชุมชนในการ อนุรักษ์พื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยการจัดตั้งกลุ่มองค์กรในการอนุรักษ์ป่าในขอบเขตลุ่มน้ำชุมชนจำนวน ไม่น้อยกว่า 737 หมู่บ้าน การส่งเสริมให้ชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นหลักแหล่ง การอบรมราษฎร อาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสทป.) การอบรมเยาวชนพิทักษ์ป่า และที่สำคัญคือการจัดตั้ง คณะอนุกรรมการภูมิภาคลุ่มน้ำครอบคลุม 25 ลุ่มน้ำหลักของประเทศ และจัดตั้งองค์กรเครือข่าย ของคณะอนุกรรมการลุ่มน้ำระดับจังหวัด อำเภอ และระดับตำบล เพื่อให้เป็นกลไกระดับพื้นที่ใน การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน เป็นต้น

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554)

สำหรับกรอบประเด็นยุทธศาสตร์ด้านการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ล่าสุดที่ออกมา โดยประเด็นที่น่าสนใจมากคือ การวางกรอบเป้าหมายหลักในการดำเนินงานทั้งในเรื่องของการมีฐานข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพในระดับชุมชนอย่างน้อย 1,500 ชุมชน ฐานข้อมูลในระดับนิเวศอย่างน้อย 45 แห่ง รวมทั้งมีระเบียบการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพของชนิดพันธุ์ที่สำคัญ นอกจากนี้แล้วยังคำนึงถึงการมีพื้นที่ป่าไม้ไม่น้อยกว่าร้อยละ 33 ของพื้นที่ประเทศ และพื้นที่ป่าชายเลนไม่น้อยกว่า 1.5 ล้านไร่ และยังครอบคลุมถึงการพัฒนาศักยภาพด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างน้อยร้อยละ 50

นอกจากนี้ยังได้กำหนดประเด็นยุทธศาสตร์ (Strategic Issues) ในการสนับสนุนการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ 6 ประเด็นดังนี้

- 1) การคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ
- 2) การสร้างความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์และการฟื้นฟู
- 3) การสร้างองค์ความรู้และการเพิ่มศักยภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาสังคมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 4) การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัด มีประสิทธิภาพและไม่ก่อมลพิษ
- 5) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมนุษย์
- 6) พันธกรณีและข้อตกลงระหว่างประเทศด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (กิตติชัย รัตนะ, 2549: 83-84)

จากนโยบายและยุทธศาสตร์ในการจัดการลุ่มน้ำที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้น ผู้ศึกษาสรุปว่าในการแก้ไขปัญหาหรือจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามนโยบายของรัฐ ในช่วงหลังการปฏิรูประบบราชการจึงมีลักษณะของการทำงานแบบร่วมมือกัน โดยใช้พื้นที่ลุ่มน้ำเป็นเป้าหมายของงาน การจัดการน้ำโดยเอาลุ่มน้ำเป็นหลักเป็นนโยบายที่ชัดเจนของรัฐบาล โดยได้มีการจัดตั้งองค์กรเพื่อรองรับนโยบายดังกล่าว อันได้แก่ การจัดตั้ง กทช. สำนักงาน กทช. คณะอนุกรรมการลุ่มน้ำหลัก คณะกรรมการบริหารจัดการลุ่มน้ำสาขาและลุ่มน้ำย่อย เพื่อวางแผนการจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำ และได้มีความพยายามระดับหนึ่งที่จะทำให้การบริหารจัดการน้ำมีเอกภาพมากขึ้น โดยที่ทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามภารกิจของตนเอง มีการแลกเปลี่ยนความช่วยเหลือทางวิชาการอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้การทำงานมีความเป็นเอกภาพ และสามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิผลสูงสุด

ทั้งนี้ในปัจจุบันได้มีการจำแนกลุ่มน้ำหลักของประเทศออกเป็น 25 กลุ่มน้ำหลัก นอกจากนี้ยังมีกลุ่มน้ำสาขาอีก 254 กลุ่มน้ำ และกลุ่มน้ำย่อยอีกประมาณ 5,000 กลุ่มน้ำ รวมพื้นที่กลุ่มน้ำทั้งหมด 512,892 ตารางกิโลเมตร การจัดการกลุ่มน้ำจึงแบ่งออกเป็นระดับต่าง ๆ ทั้งในระดับกลุ่มน้ำหลัก ระดับกลุ่มน้ำสาขา และระดับกลุ่มน้ำย่อย โดยมีเป้าหมายให้มีการจัดสรรน้ำอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมมากที่สุด รวมทั้งจะต้องเป็นระบบการบริหารจัดการที่สามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งเรื่องน้ำ ซึ่งส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นในระดับกลุ่มน้ำสาขาและกลุ่มน้ำย่อย

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

แนวความคิดเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชน” (People’s Participation) ถือว่าเป็นสาระสำคัญต่อความสำเร็จของการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาการทางการเมือง พัฒนาทางเศรษฐกิจ พัฒนาการทางด้านสังคมและวัฒนธรรม หรือพัฒนาการในด้านอื่นๆ ก็ตาม ทั้งนี้การมีส่วนร่วมในระดับนานาชาติ ระดับชาติ ระดับท้องถิ่นและระดับชุมชนก็ดี มิใช่ของใหม่แต่อย่างใด แต่เป็นเรื่องที่พยายามทำกันมานานหลายทศวรรษแล้ว แต่ดูเหมือนว่าจะไม่ได้ผลเท่าที่ควรหรือใกล้เคียงกับที่คาดหวังกันไว้ ไม่ว่าจะเป็นด้านการเสริมสร้าง และการทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นที่รู้จักและยอมรับเข้าสู่กระบวนการพัฒนาทุกรูปแบบ ปัญหาที่เกิดขึ้นอาจจะมีสาเหตุมาจากการที่ในสังคมยังมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับคำจำกัดความของคำว่า “การมีส่วนร่วม” อยู่ ดังนั้นเพื่อให้เกิดความชัดเจน ผู้ศึกษาจึงได้ทบทวนวรรณกรรม แนวความคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

2.3.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

คำว่า “การมีส่วนร่วม” ได้มีผู้ให้ความหมายที่หลากหลายและมีความแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ดังนี้

United Nation (1981: 5) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึง การที่สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถมี โอกาสเข้าร่วมดำเนินการและมีอิทธิพล ในกิจกรรมและกระบวนการพัฒนา ทั้งยังได้รับผลแห่งการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกันด้วย ทั้งนี้การมีส่วนร่วมสามารถมีได้หลากหลายรูปแบบ โดยครอบคลุมไปถึงการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การให้คำปรึกษา การสร้างกลไกเพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจให้ผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วม (Rietbergen-McCracken and Narayan, 1998: 4)

ในกระบวนการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของตนเองในการตัดสินใจใช้ทรัพยากร โดย WHO/UNICEF (1978: 11) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนสามารถที่จะแสดงออกซึ่งความต้องการของตน การจัดอันดับความสำคัญของการเข้าร่วมในการพัฒนา และได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้น โดยจุดมุ่งเน้นคือการให้อำนาจการตัดสินใจแก่ประชาชนในชนบท ซึ่ง Erwin (1976: 138) ได้ให้ความเห็นที่สอดคล้องกันว่า นอกจากจะให้อำนาจการตัดสินใจแก่ประชาชนแล้ว จะต้องมีการใช้ความคิดสร้างสรรค์และความชำนาญของบุคคลแก้ไขปัญหาร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม และมีการติดตาม ประเมินผลการปฏิบัติงานด้วย

ในส่วนของนักวิชาการไทย ไพรัตน์ เคชะรินทร์ (2527: 5) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำสนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชน ทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชุมชน สมาคม มูลนิธิและองค์การอาสาสมัครรูปต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องรวมกัน เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ ทั้งนี้การมีส่วนร่วมในแนวทางที่ถูกต้อง จะต้องให้ประชาชนร่วมในกระบวนการพัฒนาตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดกระบวนการพัฒนา ได้แก่ การร่วมกันหาหรือกำหนดสภาพปัญหาของชุมชน การวางแผน การตัดสินใจดำเนินการ การบริหารจัดการ การติดตามและประเมินผล ตลอดจนการจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น (นิพัทธเวช สืบแสง, 2526: 10)

จากการให้ความหมายของการมีส่วนร่วมข้างต้น สามารถสรุปได้ว่าเป็นการให้ความหมายของการมีส่วนร่วมในมิติของกระบวนการของการพัฒนา แต่อย่างไรก็ตามยังมีนักวิชาการอีกส่วนหนึ่งที่ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมที่เป็นนัยทางการเมือง โดยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจของรัฐกับประชาชนหรือชุมชน โดย สายทิพย์ สุคติพันธ์ (2534: 92) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมในการพัฒนา คือการเปลี่ยนแปลงกลไกในการพัฒนา จากการพัฒนาโดยรัฐมาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงหมายถึง การก่อกำเนิดอำนาจ (Empowerment) ในการกำหนดการพัฒนาให้แก่ประชาชน อย่างน้อยที่สุดประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการริเริ่มวางแผน และดำเนินการในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ และอนาคตของเขา ซึ่งจากความหมายนี้ แสดงให้เห็นถึง การเคลื่อนย้ายหรือถ่ายโอนอำนาจในการพัฒนาจากรัฐมาสู่ภาคประชาชนหรือชุมชน หรือเป็นการลดบทบาทภาครัฐและเพิ่มบทบาทภาคประชาชนในการพัฒนา

ในส่วนของ ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ (2527: 2) ได้ให้ความเห็นที่สอดคล้องกันว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น คือ การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของงานในการจัดการ

ควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ประชาชนได้พัฒนาการรับรู้ และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตน โดยภาครัฐจะต้องคืบอำนาจในการกำหนดการพัฒนาให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนโดยเฉพาะกลุ่มสตรี คนจนหรือคนด้อยโอกาสในสังคมได้มีโอกาสในการแสดงความต้องการ แสวงหาทางเลือก หรือเสนอข้อเรียกร้องเพื่อปกป้องผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม และเป็นผู้มีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชน คือ เป็นผู้กำหนดความจำเป็นพื้นฐานของชุมชนและเป็นผู้ระดมทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อสนองตอบความจำเป็นพื้นฐาน และบรรลุวัตถุประสงค์บางประการทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง (ปกรณ์ ปรียากร, 2530: 64)

นอกจากนี้ ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543: 135) ได้ให้ความเห็นที่สอดคล้องกันไว้ว่า แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยทั่วไปจะมีความหมายกว้าง คือ การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วมในความหมายนี้จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สติปัญญา และความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นทั้งวิธีการ (Means) และเป้าหมาย (Ends) ในเวลาเดียวกัน

จากความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด สามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมมีความหมายใน 2 ลักษณะ คือ

1) การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ

2) การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นนัยทางการเมือง ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภท โดยประเภทแรก คือ การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐมาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาอยู่ที่ท้องถิ่นและภาคประชาชน ซึ่งจะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง และประเภทที่สองคือ เป็นการส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของภาคประชาชน (Empowerment) ขึ้นมา โดยประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

2.3.2 กระบวนการมีส่วนร่วม

สำหรับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนในกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะการจัดการลุ่มน้ำนั้น ประชาชนหรือชุมชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกิจกรรม โดยมีหน่วยราชการหรือนักวิชาการจากภายนอกเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนในด้านต่างๆ เช่น ข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี ฯลฯ จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วม พบว่าโดยส่วนใหญ่กระบวนการมีส่วนร่วมจะเริ่มจากการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวางแผนดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหา การปฏิบัติงาน การร่วมรับผลประโยชน์ และการติดตามประเมินผล (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2526: 10) ผลการศึกษาดังกล่าว มีความสอดคล้องกับที่ อकिन รพีพัฒน์ (2531: 41) ได้กล่าว กระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนา ซึ่งมี 5 ระดับ คือ

1) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การพิจารณาปัญหา และจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

2) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา

3) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหา และพิจารณาแนวทางวิธีการในการแก้ปัญหา

4) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา

5) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรมการพัฒนา

Cohen และ Uphoff (1980: 213-218) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 แบบ คือ

1) การมีส่วนร่วมตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วยการตัดสินใจตั้งแต่ในระยะแรกเริ่ม การตัดสินใจในช่วงของกิจกรรมและการดำเนินกิจกรรม

2) การมีส่วนร่วมปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วยการสนับสนุนทรัพยากร การบริหาร การประสานความร่วมมือ

3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ประกอบด้วยผลประโยชน์ด้านวัตถุ ด้านสังคม และส่วนบุคคล

4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) เป็นการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมดและเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป

เมื่อพิจารณาอีกส่วนหนึ่ง จะเห็นได้ว่ากระบวนการมีส่วนร่วมต้องเริ่มจากการศึกษาชุมชน โดยนักพัฒนาร่วมกับชาวบ้านในชุมชน ร่วมกันเรียนรู้สภาพความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน และปัญหาต่างๆ ของชุมชน เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการวางแผนแก้ไขปัญหา การศึกษาชุมชนจะช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น และรวมกลุ่มกันวางแผนแก้ไขปัญหา โดยนักพัฒนาจะเป็นฝ่ายกระตุ้นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็น

ดั่งที่วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2530: 61-63) ได้กล่าวว่า กระบวนการในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน มี 4 ขั้นตอน คือ

1) การศึกษาชุมชน คือ การค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยนักพัฒนาศึกษาและเรียนรู้สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ทรัพยากร สิ่งแวดล้อมต่างๆ ในชุมชนร่วมกับประชาชน โดยใช้วิธีการสังเกต และสัมภาษณ์ทั้งทางตรง/ทางอ้อม ข้อมูลบางส่วนอาจหาได้จากเอกสาร/งานวิจัย

2) การวางแผนเพื่อแก้ไขปัญหา โดยมีการรวมกลุ่มกันอภิปราย ถกเถียง แสดงความคิดเห็น นักพัฒนาเป็นผู้ประสานงาน โดยคอยจัดลำดับผู้อภิปรายให้ข้อเท็จจริงและสรุปประเด็นสำคัญเป็นหลัก ส่วนชาวบ้านควรได้มีโอกาสเข้าร่วมอภิปรายแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ และนักพัฒนาต้องกระตุ้น เร่งเร้าให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นให้มากที่สุด

3) การลงมือปฏิบัติตามแผนหรือวิธีการที่ได้ร่วมกันตัดสินใจแล้วจากขั้นตอนที่ 2 โดยชาวบ้านมีส่วนร่วม ในขั้นตอนนี้จะต้องได้ร่วมด้วยความศรัทธา และเชื่อมั่นในตนเองที่จะพัฒนาชุมชน

4) การประเมินผลงาน โดยชาวบ้านและนักพัฒนาจะร่วมกันกำหนดขั้นตอนย่อยๆต่างๆ ในการทำงานประเมินผล ตลอดจนดูแลปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างประเมินผล เพื่อที่จะได้แก้ไขได้ทันที

ทั้งนี้ในทางปฏิบัติ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนา ที่กล่าวมาข้างต้น ประชาชนอาจไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน เพราะมีข้อจำกัดหลายประการ ดังนั้น การตัดสินใจ (Decision Making) จึงเป็นส่วนสำคัญที่หน่วยงานราชการและนักพัฒนาจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนหรือชุมชนได้กระทำการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมพัฒนา จึงจะถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง เพราะประชาชนควรเป็นฝ่ายกำหนด ความต้องการในการแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543: 143)

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วม จะพบว่าโดยทั่วไป กระบวนการมีส่วนร่วม มีดังต่อไปนี้

1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงานและทรัพยากรที่ต้องใช้ ซึ่งในกระบวนการนี้ สิ่งสำคัญที่สุดคือ ต้องให้ชุมชนได้ตัดสินใจในการกำหนดแผนงานด้วยตนเอง

3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ โดยสนับสนุนด้านวัสดุ-อุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือ เข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจาก ภายนอก

4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ จากกิจกรรมที่ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วม ทั้ง ผลประโยชน์ด้านวัตถุ ด้านสังคมและส่วนบุคคล โดยต้องจัดสรรผลประโยชน์ให้เท่าเทียมกันและ เป็นธรรม

5) การมีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผล เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที

2.3.3 ลักษณะของการมีส่วนร่วม

ลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา โดยทั่วไปนั้น ประชาชนอาจ เข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจว่าจะทำอะไร เข้าร่วมในการนำโครงการไปปฏิบัติ โดยเสียสละ ทรัพยากรต่าง ๆ เช่น แรงงาน วัสดุ เงิน หรือร่วมมือในองค์การ หรือกิจกรรมเฉพาะด้าน เข้าร่วมใน ผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนาและร่วมในการประเมินผลโครงการ(Cohen and Uphoff, 1977:6)

นอกจากลักษณะของการมีส่วนร่วม ดังรายละเอียดข้างต้นแล้ว ยังมีผลการศึกษาอีกส่วน หนึ่งที่กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วม โดยแบ่งตามบทบาทและหน้าที่ของผู้เข้าร่วม ดังนี้ (Cary, 1970 อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543: 144)

- 1) เป็นสมาชิก (Membership)
- 2) เป็นผู้เข้าประชุม (Attendance at Meeting)
- 3) เป็นผู้บริจาคเงิน (Financial Contribution)
- 4) เป็นกรรมการ (Membership on Committees)
- 5) เป็นประธาน (Leader)

กรณีศึกษา ชมดี (2524: 11-13) ได้กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนเพิ่มเติม จากที่กล่าวมาข้างต้น ดังต่อไปนี้ คือ

- 1) การมีส่วนร่วมประชุม
- 2) การมีส่วนร่วมออกเงิน
- 3) การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ
- 4) การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ
- 5) การมีส่วนร่วมสัมภาษณ์
- 6) การมีส่วนร่วมชักชวน

- 7) การมีส่วนร่วมบริโภคร
- 8) การมีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่ม
- 9) การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงาน หรือเป็นลูกจ้าง
- 10) การมีส่วนร่วมออกวัสดุอุปกรณ์

จากลักษณะของการมีส่วนร่วมข้างต้น ผู้ศึกษาได้สังเคราะห์ว่าลักษณะของการมีส่วนร่วมอาจแบ่งได้ใน 2 ลักษณะคือ

- 1) การสนับสนุนทรัพยากร คือ การสนับสนุนเงิน วัสดุอุปกรณ์ แรงงาน หรือการช่วยทำกิจกรรม คือ เข้าร่วมในการวางแผน การประชุมแสดงความคิดเห็น การดำเนินการ
- 2) อำนาจหน้าที่ของผู้เข้าร่วม คือ เป็นผู้ นำ เป็นกรรมการ เป็นสมาชิก เป็นต้น

2.3.4 ปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วม

มีผู้ให้ความเห็นเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังต่อไปนี้

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543: 7) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่จะส่งเสริมและกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางไว้ 3 ประการคือ (1) ปัจจัยที่เกี่ยวกับกลไกของภาครัฐ ทั้งในระดับนโยบาย มาตรการและระดับปฏิบัติการที่เอื้ออำนวย หรือสร้างช่องทางการมีส่วนร่วมของประชาชน จำเป็นที่จะต้องทำให้การพัฒนาเป็นระบบเปิด ที่มีความเป็นประชาธิปไตย มีความโปร่งใส รับฟังความคิดเห็นของทุกฝ่ายและมีการตรวจสอบได้ (2) ปัจจัยด้านประชาชน มีจิตสำนึกต่อปัญหาและประโยชน์ร่วม มีจิตสำนึกต่อความสามารถและภูมิปัญญาในการจัดการปัญหา ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์และการเรียนรู้ รวมทั้งมีการสร้างพลังเชื่อมโยงในรูปกลุ่ม องค์กร เครือข่าย และประชาสังคม และ (3) ปัจจัยด้านนักพัฒนา และองค์กรพัฒนา มีบทบาทในการกระตุ้น ส่งเสริมเอื้ออำนวยกระบวนการพัฒนา สนับสนุนข้อมูลข่าวสาร และทรัพยากรตลอดจนร่วมเรียนรู้กับสมาชิกชุมชน

จากปัจจัยส่งเสริมการมีส่วนร่วมข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า บทบาทของนักพัฒนาและองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งที่จะส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยจากการศึกษาของ Lobo and Kochendorfer-Lucius (1995: 3) พบว่า องค์กรพัฒนาเอกชนมีบทบาทอย่างมากในการโครงการพัฒนากลุ่มน้ำ Pimpagaon Wagha ในประเทศอินเดีย โดยบทบาทที่สำคัญคือ เป็นผู้ให้ความรู้แก่ชาวบ้านและกระตุ้นชาวบ้านให้เข้าร่วมในโครงการ อีกทั้งยังให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษาในการจัดตั้งคณะกรรมการจัดการกลุ่มน้ำของหมู่บ้านด้วย อย่างไรก็ตาม คุณสมบัติที่นักพัฒนาหรือองค์กรพัฒนาเอกชนจำเป็นต้องมีคือ ต้องมีความเข้าใจในเนื้อหาและกระบวนการ

ทำงานแบบมีส่วนร่วมของประชาชน รวมทั้งต้องเข้าใจถึงเรื่องการเมืองในท้องถิ่น โครงสร้างอำนาจของผู้นำท้องถิ่น และผลประโยชน์ด้วย (อกิน รพีพัฒน์, 2531: 57-59)

ในส่วนของ World Health Organization (ม.ป.ป. อ้างถึงใน สานิตย์ บุญชู, 2527: 10-11) มีมุมมองที่ต่างออกไปโดยได้เสนอปัจจัยพื้นฐานในการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 2 ประการคือ (1) สิ่งจูงใจ คือ การมองเห็นว่าจะได้รับประโยชน์จากสิ่งตอบแทนในสิ่งที่ตนทำไป และ (2) โครงสร้างของช่องทางในการเข้าไปมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้ทุกคนและทุกกลุ่มในชุมชนมีโอกาสเข้าร่วมในการพัฒนาได้โดยตรงหรือมีตัวแทน

จากแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด ผู้ศึกษาสามารถสังเคราะห์ได้ว่าปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน จะมี 4 กลุ่มคือ *กลุ่มแรก* ได้แก่ ปัจจัยด้านบทบาทภาครัฐ ภาครัฐจะต้องปรับกลไกการทำงานของรัฐบาลใหม่ทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ โดยมีวัตถุประสงค์คือ การสร้างช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน ระบบต่างๆ ของราชการจะต้องเอื้ออำนวยและเพิ่มโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม *กลุ่มที่สอง* ได้แก่ ปัจจัยด้านประชาชน ภาคประชาชนต้องสร้างพลัง โดยการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม องค์กร เครือข่าย และประชาสังคม นอกจากนี้ต้องเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจ หรือภูมิปัญญาให้กับสมาชิกในกลุ่มเพื่อให้สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมตัดสินใจในงานต่างๆ ได้ *กลุ่มที่สาม* ได้แก่ ปัจจัยด้านนักพัฒนา จะต้องเป็นผู้กระตุ้น ส่งเสริม ให้ประชาชนมีการรวมกลุ่มเพื่อเข้ามามีส่วนร่วม ตลอดจนให้การสนับสนุนด้านทรัพยากร ข้อมูลข่าวสาร และเทคโนโลยีให้แก่ชุมชน และ*กลุ่มสุดท้าย* ได้แก่ ปัจจัยจูงใจ เช่น การจัดสรรผลประโยชน์ที่ได้จากการเข้ามามีส่วนร่วม การใช้บุคคลที่เป็นที่เคารพนับถือของชุมชน และการนำขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมแต่ดั้งเดิมมาใช้เป็นสิ่งจูงใจให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม

2.3.5 ปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในการพัฒนาประเทศในยุคปัจจุบัน มีการเน้นแนวคิดด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างมาก แต่ยังมีประสิทธิผลน้อย ทั้งนี้เพราะยังมีข้อจำกัดอยู่มาก ซึ่งมีผู้ให้ความเห็นเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ไว้ดังนี้

Khan (1979 อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543: 166) กล่าวว่า สิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนคือ การครอบงำโดยรัฐบาลและกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในลักษณะที่เรียกว่าการพัฒนาที่จัดการให้แก่ประชาชน ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม แต่การมีส่วนร่วมนั้นเป็นไปเพื่อสนับสนุนกิจกรรมตามแต่เจ้าหน้าที่ของรัฐกำหนด ดังนั้น บทบาทของประชาชนคือ เป็นผู้สนับสนุน และเป็นผู้ยินยอมตามที่รัฐบาลกำหนด

เบลโล และคณะ (อ้างถึงใน สุรนุช ชงศิลา, ผู้แปล, 2542: 241-244) ได้กล่าวถึงปัญหาการมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาชนบทในทศวรรษ 1980 (2523-2532) ที่ใช้ยุทธศาสตร์ “การมีส่วนร่วม” ซึ่งหน่วยงานพัฒนาของรัฐนำมาใช้ในการพัฒนาชนบท แต่เห็นได้ชัดว่าการมีส่วนร่วมที่ตั้งไว้มิได้เป็นการมีส่วนร่วมที่ส่งเสริมความเป็นอิสระ แต่เป็นกระบวนการที่จัดตั้งโดยรัฐ และครอบงำโดยผู้นำท้องถิ่นและตัวแทนจากรัฐผ่านส่วนกลาง ผ่านกลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน

ในส่วนของ ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2527: 16-17) ได้ให้ความเห็นที่สอดคล้องกับนักวิชาการ 3 ท่านข้างต้นไว้ว่า ปัญหาและข้อจำกัดของการพัฒนาแนวใหม่คือ ระบบราชการยังคุ้นเคยกับการสั่งการและตัดสินใจแทนประชาชน และประชาชนคุ้นเคยกับการรับคำสั่งและการยอมรับคอยความช่วยเหลือจากรัฐแทนการช่วยเหลือตนเอง ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชน ส่วนใหญ่จะร่วมเฉพาะตอนเสนอโครงการและตอนลงมือปฏิบัติไม่มีการร่วมแบบครบวงจร กับองค์กรพัฒนาส่วนใหญ่ยังขาดความรู้เฉพาะและขาดเป้าหมาย และผลประโยชน์มักไม่แบ่งไปสู่ประชาชนแต่จะแบ่งกันเฉพาะในกลุ่มคณะกรรมการหรือสมาชิก

นอกจากปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากบทบาทการดำเนินงานของรัฐที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีนักวิชาการอีกส่วนหนึ่งที่ได้กล่าวถึงโครงสร้างของสังคมไทยที่เป็นปัญหาต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน โดย อคิน รพีพัฒน์ (อ้างถึงใน ปรัชญา เวสารัชช์, 2528: 20) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนอาจถูกจำกัดโดยลักษณะโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย เช่น ความเกรงใจ มีผลทำให้คนบางกลุ่มในชุมชนเข้าร่วมในโครงการต่างๆ นอกจากนี้ยังมีการไม่แสดงความเห็นซึ่งอาจเกิดจากความเกรงใจหรือความกลัว นอกจากนี้ ความแตกต่างในฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ ระบบการเมืองถูกควบคุมโดยคนกลุ่มน้อย และการขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการแจกแจงทรัพยากร ก็เป็นอุปสรรคต่อการที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมด้วยความยินดีหรือเต็มใจ (ปรัชญา เวสารัชช์, 2528: 22-23)

ในส่วนของเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2535: 276-277) ได้กล่าวว่าปัญหาและอุปสรรคที่ขัดขวางการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นมีหลายประการดังนี้คือ ในเรื่องของการกำหนดและวางแผนกิจกรรมถูกรวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลางมากเกินไป และความไม่สมบูรณ์ของวัสดุในโครงการ การขาดความร่วมมือขององค์กรในระดับท้องถิ่น เทคโนโลยีที่ใช้ในกิจกรรมไม่เหมาะสมกับสภาพของชุมชน ความสามารถของคนในชุมชนนั้น กิจกรรมที่จัดขึ้นไม่สอดคล้องและเกี่ยวข้องกับชุมชน และที่สำคัญคือประชาชนชาวชนบทส่วนใหญ่ยังฝังใจกับวัฒนธรรมเงียบ (Culture of Silence) อันเนื่องมาจากแนวทางการพัฒนาแบบเดิมที่ประชาชนไม่มีสิทธิ์มีเสียง ไม่มีโอกาสได้ร่วมพัฒนา จึงทำให้บุคคลบางกลุ่มเข้าร่วมกิจกรรมเพราะความเกรงใจผู้นำชุมชนหรือข้าราชการ นอกจากนี้ปัญหาที่เป็นปัญหาส่วนบุคคล ก็เป็นอุปสรรคในการมีส่วนร่วมเช่นกัน เช่น ปัญหาความรู้อัน

เนื่องมาจากการไร้การศึกษา และการขาดการรับรู้ทางข่าวสารข้อมูล ปัญหาในเรื่องเชื้อชาติ ภาษา เพศ ศาสนา อายุ ภาวะด้านอาชีพ ครอบครัว สุขภาพร่างกาย ตลอดจนการที่ชาวบ้านมองคนว่าเป็นผู้มีฐานะต่ำกว่าคนข้างนอก จึงกลัวคนข้างนอกจะถูกดูจึงทำให้ไม่กล้าเข้ามามีส่วนร่วม

จากการทบทวนวรรณกรรมในประเด็นเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ผู้ศึกษาสามารถสังเคราะห์ได้ว่า มีอยู่ 3 ปัจจัยด้วยกันที่เป็นปัญหาและอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

1. ปัจจัยด้านบทบาทการดำเนินงานของรัฐ ซึ่งยังคงแนวคิดการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจไว้ที่ระบบราชการ อันเป็นผลมาจากความคุ้นเคยกับการสั่งการและตัดสินใจแทนประชาชน จึงทำให้แนวทางการพัฒนาต่างๆ ก็ถูกกำหนดมาจากหน่วยงานราชการเป็นสำคัญ ประชาชนเพียงแต่มารับฟังแนวทางและเข้ามามีส่วนร่วมตามแนวทางที่ถูกกำหนดโดยหน่วยงานราชการเท่านั้น

2. ปัจจัยด้านโครงสร้างสังคม การมีส่วนร่วมของประชาชนถูกจำกัดด้วยโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทยที่ให้ความสำคัญกับชนชั้นในสังคมทั้งนักการเมือง ข้าราชการ นายทุน เป็นต้น ชาวบ้านในชนบทถือว่าตนเป็นชนชั้นที่ต่ำกว่าจึงไม่กล้าที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ

3. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับประชาชน เช่น การขาดการศึกษา การขาดข่าวสาร ภาวะด้านอาชีพ ครอบครัว สุขภาพร่างกาย ระดับความสามารถของคนในชุมชน เป็นต้น

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและศักยภาพของชุมชน

2.4.1 ความหมายของชุมชน

คำว่า “ชุมชน” หรือที่ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Community เป็นคำที่นำไปใช้กันอย่างกว้างขวางและใช้ในลักษณะที่แตกต่างกันไปในหลายวงการ ดังนั้นจึงมีสามารถระบุถึงความหมายที่แน่นอนตายตัวเพียงประการเดียว การศึกษาถึงความหมายของชุมชนจึงต้องพิจารณาในหลากหลายแง่มุม โดยมีผู้ให้คำจำกัดความหรือความหมายของชุมชนไว้อย่างหลากหลายดังนี้

Homan (1994: 82) ให้ความหมายของชุมชนว่า คือ คนจำนวนหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความเชื่อ ผลประโยชน์ กิจกรรม และมีคุณสมบัติอื่นที่คล้ายคลึงกัน คุณสมบัติเหล่านี้มีลักษณะเด่นเพียงพอที่จะทำให้สมาชิกนั้นตระหนักและเกี่ยวเนื่องกัน ซึ่งสอดคล้องกับที่ Peck (1987 อ้างถึงใน Homan, 1994: 81) ที่ได้อธิบายว่ากลุ่มคนเหล่านั้นต้องมีความสนิทสนมกันอย่างแน่น

แฟน และมีความสัมพันธ์ร่วมกันอย่างมีนัยสำคัญ ที่จะร่วมสุข ร่วมทุกข์ และเกื้อกูลกัน โดย Peck มองว่าชุมชนที่ดีนั้นไม่ใช่จะเกิดขึ้นได้อย่างง่ายดายหรือไม่ได้เกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างง่าย ๆ เพราะชุมชนนั้นจะต้องมีเป้าหมายและการที่จะไปสู่เป้าหมายนั้นจะต้องหาหนทางด้วยการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันด้วยความรักและสันติสุข เพื่อชุมชนนั้นจะสร้างความเป็นชุมชนได้สำเร็จ ความรู้สึกของสมาชิกรู้สึกอบอุ่นและปลอดภัย

สำหรับความหมายของชุมชนในแง่ของนักพัฒนาชนบทนั้น ผู้ที่ได้ให้ความเห็นไว้น่าสนใจคือ ชยันต์ วรรธนะภูติ (2536: 37) กล่าวถึงชุมชนในความหมายว่า การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่งเพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มีคนกลุ่มดังกล่าวอาศัยอยู่ร่วมกันและใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิตร่วมกัน จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขึ้น มีองค์กรหรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่างๆ ทั้งนี้ชุมชนหมายถึงสังคมขนาดเล็กในชนบทที่ยังไม่พัฒนาหรือสังคมหมู่บ้านที่สมาชิกของสังคมยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติและยังสามารถรักษาแบบแผนการดำรงชีวิตบางส่วนได้ นอกจากนี้ ชยันต์ ยังมองว่าอาจตีความของคำว่าชุมชนในระดับเดียวกับคำว่า “สังคมหมู่บ้าน” ซึ่งเป็นการช่วยให้เข้าใจในความหมายของคำว่าชุมชน ในลักษณะที่จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ทั้งนี้เพราะคำว่า “หมู่บ้าน” สื่อความหมายให้เข้าใจถึงการกระจุกตัวของบ้านหลายๆ บ้าน หรือหลายครัวเรือนในพื้นที่แห่งหนึ่งหรือในระบบนิเวศน์แห่งหนึ่ง และเป็นหน่วยสังคมขนาดเล็กที่สุดที่สมาชิกของสังคมพัฒนาขึ้นตามธรรมชาติ และต่อมาภายหลังทางราชการอาจจะกำหนดให้เป็นหมู่บ้านในความหมายของทางราชการ

จากที่กล่าวมาข้างต้นทำให้สามารถมองได้ว่าชุมชนสามารถพิจารณาได้ใน 3 สถานะคือ เป็นหน่วยของถิ่นที่อยู่ หน่วยของจิตใจและวัฒนธรรม และเป็นหน่วยของการจัดระเบียบทางสังคม โดย Poplin (1979: 9-18) กล่าวว่า ในแง่ของถิ่นที่อยู่ โดยทั่วไปแล้วชุมชนมักจะเกิดขึ้นในที่ซึ่งมีทรัพยากรธรรมชาติและมีเส้นทางคมนาคมผ่าน ส่วนในแง่ของจิตใจและวัฒนธรรมนั้น ความรู้สึกที่ว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เป็นความผูกพันร่วมกันของคนที่อยู่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้น และในแง่ของการจัดระเบียบทางสังคม ชุมชนถูกมองว่าเป็นระบบสังคมอันหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยระบบย่อยๆ ที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น

ทั้งนี้หากพิจารณาชุมชนในแง่ที่เป็นการจัดระเบียบทางสังคมให้ละเอียดถี่ถ้วนแล้ว ก็จะพบสาเหตุที่จำเป็นต้องมีชุมชน ก็เพราะว่า ชุมชนเป็นระบบย่อยอันแรกที่มีศักยภาพในการจัดให้มีสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนทั้งทางกายภาพ จิตใจ และสังคม ซึ่งในระบบครอบครัว กลุ่มเครือญาติ ก็เล็กลงไป ไม่มีสถาบันทางสังคมที่สมบูรณ์เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ส่วนระบบที่ใหญ่กว่านี้ เช่น กลไกของรัฐก็ใหญ่โตและซับซ้อนเกินไปจนเข้าไม่ถึงอารมณ์

ความรู้สึกของคน จึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการทั้งทางกายภาพและทางใจได้ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543: 43)

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับความหมายของชุมชนที่กล่าวมาข้างต้น ผู้ศึกษาสามารถสรุปได้ว่า ชุมชนจะเกิดขึ้นได้ต้องมีองค์ประกอบร่วมกัน 3 ประการเป็นอย่างน้อยคือ *ประการแรก* ชุมชนต้องประกอบด้วยกลุ่มคนซึ่งมาอยู่รวมกันในพื้นที่หนึ่ง โดยกลุ่มคนที่ว่าอาจจะมีจำนวนคนมากเท่าไรก็ได้ ไม่มีกำหนดไว้ตายตัว โดยจะมารวมกันในพื้นที่หนึ่งซึ่งอาจจะมีขนาดเท่าใดก็ได้ ดังนั้นชุมชนอาจจะมีขนาดเล็กบ้าง ใหญ่บ้าง แต่พื้นที่นั้นมักจะมีทรัพยากรธรรมชาติหรือเส้นทางคมนาคมผ่าน เพราะเป็นสิ่งดึงดูดให้คนมาอาศัยอยู่รวมกันในพื้นที่นั้น *ประการที่สอง* ต้องมีปฏิสัมพันธ์และมีความผูกพันระหว่างสมาชิกในชุมชน โดยสมาชิกในชุมชนจะมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน มีการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน ที่สำคัญคือ สมาชิกในชุมชนต้องมีเป้าหมาย และการไปสู่เป้าหมายจะต้องมีการแสวงหาวิธีการ มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการร่วมทุกข์ร่วมสุขและเกื้อกูลกัน และ *ประการที่สาม* คือการมีการจัดตั้งองค์กรทางสังคมขึ้นภายในชุมชน กล่าวคือ การที่จะร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย จะต้องมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยต้องจัดตั้งองค์กร หรือสถาบันชุมชน รวมทั้งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้นมา องค์กรทางสังคมที่ว่านี้อาจจะอยู่ในรูป ที่ประชุมชาวบ้าน คณะกรรมการ กลุ่มออมทรัพย์ หรือสหกรณ์ เป็นต้น

2.4.2 ลักษณะของชุมชน

ลักษณะของชุมชนอาจมีได้ในหลายลักษณะ ซึ่งนักวิชาการได้แบ่งชุมชนออกเป็นลักษณะต่าง ๆ โดยใช้หลักเกณฑ์ที่แตกต่างกันออกไปดังนี้

สนธยา พลศรี (2547: 19) ได้กล่าวถึงชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคม โดยการแบ่งชุมชนออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

- 1) การแบ่งตามจำนวนพลเมือง เช่น หมู่บ้าน เมือง นคร เป็นต้น
- 2) การแบ่งตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ชุมชนอุตสาหกรรม ชุมชนการปกครอง เป็นต้น
- 3) การแบ่งตามความสัมพันธ์กับหน่วยงานรัฐ เช่น ศูนย์ผู้อพยพ เป็นต้น
- 4) การแบ่งตามลักษณะพิเศษของประชากร เช่น ชัยนาทวาทน์ เป็นต้น
- 5) การแบ่งตามลักษณะทางด้านนิเวศวิทยา เช่น ย่านการค้า เหมืองแร่ เป็นต้น
- 6) การแบ่งตามลักษณะกิจกรรมทางสังคม เช่น ศูนย์การค้าส่ง เป็นต้น
- 7) การแบ่งตามหน่วยการปกครอง เช่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เป็นต้น
- 8) การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เช่น ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง เป็นต้น

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536: 10-13) ได้แบ่งชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1) ลักษณะของชุมชนแบ่งตามการบริหารการปกครอง ซึ่งแบ่งโดยการพิจารณาจากลักษณะการปกครองของไทย ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนสุขาภิบาล ชุมชนเขตเทศบาลตำบล เทศบาลเมือง เทศบาลนคร เป็นต้น

2) ลักษณะของชุมชนแบ่งตามกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ ชุมชนเกษตรกรรม ชุมชนศูนย์การค้า ศูนย์กลางขนส่ง เขตอุตสาหกรรม เป็นต้น

3) ลักษณะของชุมชนแบ่งตามความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เป็นการแบ่งชุมชนในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง เป็นต้น

นอกจากนี้ สนธยา พลศรี (2547: 34-35) ยังได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า อาจแบ่งชุมชนตามระดับของการพัฒนา ได้ 5 ประเภทดังนี้

1) ชุมชนด้อยพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกยังไม่พร้อมในการพัฒนา ด้อยการศึกษา ล้าหลังในทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่นอกเหนือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ต่างคนต่างอยู่ ขาดความสัมพันธ์ และการโต้ตอบกันทางสังคม มุ่งผลประโยชน์ของตนเป็นสำคัญ

2) ชุมชนพร้อมพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกมีความพร้อมพื้นฐานในการพัฒนา เช่น มีการศึกษาสูงขึ้น ยอมรับในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เชื่อในเหตุผล มีความสัมพันธ์ทางสังคม และการโต้ตอบกันทางสังคม มีผู้นำ มีกลุ่มและองค์กรเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน มุ่งผลประโยชน์ส่วนรวมก่อนส่วนตัว เป็นต้น ชุมชนแบบนี้จัดเป็นชุมชนที่พร้อมพัฒนาหน่วยงานหรือผู้มีหน้าที่รับผิดชอบสามารถดำเนินการพัฒนาได้ง่ายและรวดเร็ว

3) ชุมชนกำลังพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกร่วมมือร่วมใจผนึกกำลังกันเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลง พัฒนาชุมชนของตนโดยบุคคล กลุ่มองค์กรในชุมชน และนอกชุมชนทั้งภาคเอกชนและภาครัฐบาล ให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ร่วมกัน ด้วยเทคนิควิธีการและกระบวนการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชน หน่วยงานหรือผู้รับผิดชอบในการพัฒนา จึงต้องมีความรู้ความเข้าใจในศักยภาพของชุมชน และวิธีการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างดี ชุมชนจึงจะประสบความสำเร็จในการพัฒนา

4) ชุมชนเร่งรัดพัฒนา เป็นชุมชนที่ต่อเนื่องจากชุมชนกำลังพัฒนา ปัจจัยทางการพัฒนาทั้งบุคคล ทรัพยากร ผู้นำ กลุ่มและองค์กร เทคนิควิธีการ มีความรู้ความเข้าใจ ผนึกกำลังกันพัฒนาชุมชนจนเกิดความรู้และประสบการณ์ สามารถนำไปใช้ในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้สำเร็จลุล่วงไปได้อย่างรวดเร็ว โดยไม่มีผลกระทบในทางเสียหายต่อชุมชน

5) ชุมชนพัฒนา เป็นชุมชนที่บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ สามารถดำรงลักษณะดังกล่าวไว้ได้ตลอดไป ด้วยศักยภาพภายในชุมชนเอง เป็นชุมชนเข้มแข็ง ไม่ต้องพึ่งพา

ชุมชนอื่นๆ ต่อไป จัดเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน คือ ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ไม่มีการสิ้นสุด มีกระบวนการสืบทอดการพัฒนาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่งอย่างเหมาะสมและไม่ขาดสาย

จากที่ยกมาข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ชุมชนนั้นสามารถแบ่งได้หลายลักษณะ ทั้งนี้การจะเลือกที่จะแบ่งประเภทของชุมชนอย่างไร ก็ขึ้นกับว่าจะแบ่งประเภทของชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์เช่นใด หรือมีการศึกษาชุมชนในแง่มุมใด

2.4.3 หน้าที่ของชุมชน

ในฐานะที่ชุมชนเป็นสังคมหนึ่ง จึงมีภาระหน้าที่ที่จำเป็นต้องดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการด้านต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชน ภาระหน้าที่ต่างๆ ต้องเป็นไปอย่างสอดคล้องและเหมาะสม มีประสิทธิภาพ ดังนั้น ภาระหน้าที่ที่จำเป็นจะต้องมีอยู่ในชุมชนตามทัศนะของนักสังคมวิทยา มีอย่างน้อย 6 ประการ (ชีรวัดน์ นิเจนตร, 2528: 9) คือ

1) หน้าที่ทางชีวภาพหรือการจัดหาสมาชิกใหม่ให้แก่ชุมชน การแสวงหาสมาชิกใหม่นี้ส่วนใหญ่ได้มาจากสถาบันครอบครัวด้วยการสืบทอดตามธรรมชาติ แต่อาจมีบางส่วนที่ได้มาจากการอพยพโยกย้ายถิ่นจากชุมชนอื่น

2) หน้าที่ในเรื่องการติดต่อสื่อสาร โดยจัดให้มีการแสดงออกซึ่งความคิดและความรู้สึกต่าง ๆ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถติดต่อสื่อสารความหมายกันได้

3) หน้าที่ในการฝึกอบรมกล่อมเกล่าให้สมาชิกใหม่รู้จักกฎเกณฑ์และระเบียบต่าง ๆ ของชุมชน ได้แก่ การปลูกฝังและถ่ายทอดวัฒนธรรมให้เยาวชนรู้จักบทบาทของตนเองและบุคคลอื่น ๆ เข้าใจแนวทางของพฤติกรรมทางสังคมที่คนในชุมชนใช้ปฏิบัติ หรือรับรู้ร่วมกันเพื่อที่จะสามารถติดต่อสัมพันธ์กันได้ และดำเนินชีวิตประจำวันไปได้โดยราบรื่นภายใต้กฎเกณฑ์ที่มีอยู่

4) หน้าที่ในการให้บริการขั้นต้น ซึ่งหมายถึง การตอบสนองความต้องการพื้นฐานของคนในชุมชน ด้วยการจัดให้มีการผลิตสินค้าและบริการต่าง ๆ ไว้สำหรับแลกเปลี่ยนหรือซื้อขายกันทั้งในด้านอาหาร ที่อยู่อาศัยที่ถูกสุขลักษณะ และทรัพย์สินอื่นๆ ที่จะช่วยอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน หากชุมชนได้มีการจัดการที่บกพร่องในด้านเศรษฐกิจสมาชิกก็จะอ่อนแอ และขาดปัจจัยในการดำรงชีวิตในชุมชน ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนนั้นอพยพโยกย้ายไปอยู่ในชุมชนอื่นได้

5) หน้าที่ในการจัดระเบียบและรักษาความเรียบร้อย ได้แก่ การควบคุมสมาชิกในชุมชนให้ประพฤติอยู่ในกรอบของประเพณีหรือกฎหมาย เมื่อมีการขัดแย้งและกระทบกระทั่งกันระหว่างสมาชิกในชุมชน ก็ต้องมีการระงับข้อพิพาทหรือการตัดสินด้วยความยุติธรรม ถ้าผู้ใดละเมิดหรือฝ่าฝืนระเบียบประเพณีของชุมชนก็จะถูกลงโทษด้วยวิธีต่างๆ ที่ชุมชนกำหนด นอกจากนี้ ชุมชนยัง

จะต้องให้การคุ้มครองสวัสดิภาพหรือความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สินของคนในชุมชน เพื่อธำรงไว้ซึ่งความสงบเรียบร้อยและปกติสุขของส่วนรวม

6) หน้าที่ในการบำรุงขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติภารกิจของสมาชิกเพื่อมิให้เกิดความเบื่อหน่ายในหน้าที่หรือบทบาทของตนเองด้วยการแสวงหาเอกลักษณ์หรือเป้าหมายร่วมกัน มีการปลุกฝังและชักจูงให้สมาชิกเกิดความภาคภูมิใจที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีแรงจูงใจที่จะปฏิบัติในสิ่งที่ประโยชน์ต่อส่วนรวม เพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ระหว่างสมาชิกแต่ละคน

2.4.4 องค์กรชุมชน

มูลนิธิศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน (2540 อ้างถึงใน ชมนาค ดันติเสรี, 2546: 18) ได้อธิบายความหมายขององค์กรชุมชนหรือองค์กรชาวบ้าน หรือองค์กรประชาชน หมายถึง กลุ่มคนในชุมชนที่รวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมหนึ่งๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มวนเกษตร กลุ่มป่าชุมชน องค์กรชุมชนสามารถแบ่งเป็นหลายประเภทตามขอบเขตการจัดตั้ง เช่น ขอบเขตของปัญหา ขอบเขตของพื้นที่ ขอบเขตด้านวัตถุประสงค์ รูปแบบการรวมตัวขององค์กรมีทั้งแบบไม่เป็นทางการจนถึงแบบเป็นทางการ สำหรับประเทศไทยมีองค์กรชุมชนหลากหลายประเภท ได้แก่ องค์กรที่แก้ไขปัญหาหนึ่งๆ ในชุมชน โดยเฉพาะองค์กรที่แก้ไขปัญหาหลากหลายในชุมชน เครือข่ายการแก้ปัญหาใดปัญหาหนึ่ง ซึ่งสมาชิกมักมาจากหลายชุมชน ตำบลอำเภอ องค์กร ชุมชนเพื่อต่อต้านเศรษฐกิจ องค์กรชุมชนเพื่อต่อต้านสังคม การเมือง เป็นต้น

องค์กรชุมชนจะดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ และแสดงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างกว้างขวางก็ต่อเมื่อจัดตั้งขึ้นบนฐานของรูปแบบที่เหมาะสมบนพื้นฐานของการช่วยเหลือตนเองและต้องดำเนินการโดยสมาชิกเอง โดยมีหลักการพิจารณา 3 ประการ คือ (1) สมาชิกต้องสามารถที่จะเข้าร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการพัฒนาของพวกเขา (2) สมาชิกต้องสามารถเข้าร่วมอย่างเต็มที่ในการพยายามดำเนินการพัฒนา (3) สมาชิกต้องสามารถที่จะแบ่งปันผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างยุติธรรม

องค์ประกอบขององค์กรชุมชน พิจารณาจากลักษณะองค์กรและสมาชิกในองค์กรบ่งชี้ องค์ประกอบขององค์กรชุมชนที่สำคัญ 7 ประการ (สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, 2540: 1-9)

1. มีอุดมการณ์ร่วมกัน หมายถึง มีทัศนะต่อโลกต่อสังคมและต่อชุมชนร่วมกัน อุดมการณ์ถือเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะยึดเหนี่ยวทิศทางกรรวมกลุ่มเอาไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสามารถกำหนดเป้าหมายระยะยาว หรือวิสัยทัศน์ อีกทั้งยังทำให้้องค์กรชุมชนนั้นมีการรวมตัวได้ดีขึ้น

2. การมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกัน

3. การมีผลประโยชน์ร่วมกันและกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

4. คน ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญขององค์กรชุมชน มีส่วนเกี่ยวข้องดังนี้

1) ผู้นำ ถือเป็นผู้กุมความอยู่รอดขององค์กรชาวบ้าน หากผู้นำได้รับการยอมรับ มีบารมี มีความสามัคคี ปฏิบัติดี มีความสามารถ และคิดถึงส่วนรวมจริงๆ ก็จะสามารถนำพาองค์กรชาวบ้านให้ประสบความสำเร็จและสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชาวบ้านได้ ผู้นำคนหนึ่งๆ สามารถจัดอยู่ในหลายประเภทด้วยกัน โดยมีลักษณะของการผสมผสานอยู่ในตัวบุคคลเดียวกัน เช่น เป็นผู้นำทางความคิด การปฏิบัติและเผยแพร่รวมอยู่ในตัวบุคคลเดียวกัน อย่างไรก็ตามการจัดประเภทของผู้นำสามารถจัดได้หลายรูปแบบ ได้แก่ ผู้นำทางความคิด ผู้นำด้านศีลธรรม ผู้นำทางด้านอาชีพ ผู้นำด้านการพูด ผู้นำที่สามารถประยุกต์งานราชการกับเป้าหมายเพื่อชาวบ้านได้ ผู้นำทางการประสานทรัพยากรภายในและภายนอกชุมชน

2) สมาชิก การที่สมาชิกร่วมมือและมีส่วนร่วมในกิจกรรมทั้งความคิด การวางแผน การตัดสินใจ การปฏิบัติและการติดตามประเมินผล ตลอดจนมีสิทธิที่จะได้รับผลประโยชน์จากองค์กร นับเป็นบทบาทหน้าที่และสิทธิในการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชาวบ้าน สมาชิกมีหลายประเภททั้งสมาชิกที่เข้าร่วมทำงานกับองค์กร โดยอาจจะเข้าร่วมกิจกรรมบ้างไม่เข้าร่วมกิจกรรมบ้าง และสมาชิกประเภทเฝ้าดูเฉย ๆ มีมากกว่าประเภทอื่น

3) ชาวบ้านทั่วไปที่ไม่เข้าร่วมอยู่ในองค์กร แต่ก็มีผลต่อการดำรงอยู่ในความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน เพราะเป็นกลุ่มคนที่เฝ้าดูติดตาม วิพากษ์วิจารณ์ และพร้อมที่จะเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมกับองค์กร

5. การบริหารจัดการ ถือเป็นเรื่องชี้ขาดความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน โดยเฉพาะทุกกิจกรรมมีเรื่องเงิน คน เข้าไปเกี่ยวข้อง จึงจำเป็นต้องอาศัยการจัดการที่มีประสิทธิภาพ โดยมีรายละเอียดต่างๆ ดังนี้คือ

1) การตัดสินใจร่วม นับได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของการรวมตัวกันเป็นองค์กรชาวบ้าน เพราะถ้าหากสมาชิกไม่มีโอกาสตัดสินใจด้วยความเป็นเจ้าขององค์กรก็ย่อมไม่มีความอยู่รอด องค์กรก็จะขาดความตระหนักและช่วยกันประคับประคอง

2) โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ สำหรับองค์กรที่มีเนื้อหางานชัดเจน ควรมีตำแหน่งที่มีเนื้อหางานที่ปฏิบัติจริง

3) สถานที่และวัสดุอุปกรณ์ เพื่อเป็นศูนย์กลางของการรวมตัวกันสำหรับการประชุม การจัดกิจกรรม การเก็บวัสดุอุปกรณ์และใช้ประโยชน์อื่นๆ สำหรับชุมชน

4) การสื่อสารระหว่างผู้นำกับสมาชิกของกรชาวบ้าน ซึ่งมีหลายรูปแบบ เป็นต้นว่า การจัดประชุมชี้แจงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและหาข้อสรุปร่วมกัน แจกข้อมูลข่าวสารผ่านหอกระจายข่าว การประชุมแกนนำองค์กรและกระจายข้อมูลต่อในกลุ่มย่อย การใช้ความสัมพันธ์ทาง

สังคมและวัฒนธรรมระหว่างผู้นำและสมาชิกในการส่งต่อและรับข้อมูลข่าวสารความรู้ระหว่างกัน การสื่อสารนี้มีความสำคัญในการช่วยให้เกิดการรับรู้ เข้าใจ และร่วมมือกันมากขึ้น หากไม่มีการสื่อสารหรือสื่อสารน้อย หรือสื่อสารไขว้เขวจากความเป็นจริง การที่จะประสบความสำเร็จในการทำกิจกรรมต่างๆ ก็เป็นไปได้

5) การควบคุมตรวจสอบ เมื่อมีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันแล้ว ต้องมีการควบคุมตรวจสอบกันอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้มีการรับรู้เข้าใจตรงไปตรงมา การควบคุมตรวจสอบกันและกันอยู่เสมอจะช่วยให้องค์กรหรือชาวบ้านไม่มีปัญหา หรือป้องกันปัญหาได้หรือแก้ไขปัญหาได้แต่เนิ่นๆ

6. กิจกรรมการเรียนรู้ ฝึกฝนและปฏิบัติจริงอยู่ที่กิจกรรมการพัฒนาโดยทั่วไป กิจกรรมในชุมชนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เป็นหลัก บางชุมชนอาจมีกิจกรรมทางการเมืองที่มีปัญหาสิ่งแวดล้อมมากขึ้น กิจกรรมด้านเศรษฐกิจที่นิยมทำกันมากในชนบทคือ กลุ่มออมทรัพย์ ศูนย์สาธิตการตลาด กลุ่มปฏี ชนาคาร์ข้าว กลุ่มทอผ้าพื้นเมือง สหกรณ์ ปั้นน้ำมัน กิจกรรมต่างๆ อาจแบ่งเป็น 3 กลุ่มคือ กิจกรรมด้านการเกษตร กิจกรรมด้านการเมือง และกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำและสมาชิกชาวบ้านให้ทำงานร่วมกัน และเป็นกิจกรรมที่ต้องการความต่อเนื่องเพื่อแก้ไขปัญหาหรือช่วยเสริมสร้างชีวิตชาวบ้านให้มีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น

7. งบประมาณ เพื่อสามารถดำเนินงานไปได้ด้วยดี จำเป็นจะต้องมีการระดมทุนทั้งภายในและภายนอกเพื่อทำกิจกรรมได้

2.4.5 ศักยภาพของชุมชน

ศักยภาพของชุมชน หมายถึง ความสามารถของชุมชนในอันที่จะตอบสนองความต้องการและการแก้ไขปัญหาของคนส่วนใหญ่ในชุมชน รวมทั้งความสามารถในการร่วมมือกับคนภายนอกและตอบโต้กับอิทธิพลภายนอก ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดความสมบูรณ์และความสงบสุขของคนในชุมชนนั้น ในที่นี้ศักยภาพของชุมชนจึงอยู่ที่ความสามารถของชุมชนที่จะรวมความคิด ทรัพยากร เช่น ปัจจัยการผลิต แรงงาน เงินทอง เครื่องมือ และการกระทำของคนภายในชุมชน เพื่อ (1) บำบัดความต้องการและแก้ไขปัญหาของชุมชน (2) ร่วมมือกับคนภายนอกชุมชนในการแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชน (3) ตอบโต้ต่ออิทธิพลภายนอกชุมชน เพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของชุมชน อิทธิพลภายนอก เช่น อำนาจของรัฐในการเกณฑ์แรงงาน การเก็บภาษีในรูปแบบต่าง ๆ การกดราคาผลผลิตของพ่อค้าคนกลาง ความไม่ยุติธรรมในการใช้อำนาจการปกครองของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง (มงคล ด้านธานินทร์, 2523 อ้างถึงใน จิระภา นิมสุข, 2544: 29)

สุวิทย์ ชีรสอวัต (2535 อ้างถึงใน ชมนาค ดันติเสรี, 2546: 8) ได้ให้ความหมายและองค์ประกอบศักยภาพของชุมชนว่า หมายถึง จิตความสามารถของชุมชนในอันที่จะตอบสนองความต้องการและแก้ไขสภาพปัญหาของคนส่วนใหญ่ในชุมชน รวมทั้งความสามารถของชุมชนในการประสานความร่วมมือในการดำเนินงานกับคนภายนอกชุมชน ขณะเดียวกันก็ดำเนินการแก้ไขปัญหามาจากภายนอกชุมชน ทั้งนี้ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อความปึกติสุขในการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน องค์ประกอบที่ทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพในการดำเนินงานใดๆ นั้น ได้แก่ โครงสร้างประชากรและระบบการปกครอง อาชีพ และระบบการผลิต ปัจจัยในการผลิตและระบบความเชื่อ

ทรงพล เจตนาวณิชย์ (2538 อ้างถึงใน สีสถาภรณ์ นาครทรรพ, 2538: 20) กล่าวว่าความเข้มแข็งของชุมชนหรือศักยภาพของชุมชน หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนที่ตระหนักถึงภูมิปัญญาของชุมชนและความต้องการและภูมิปัญญาสมัยใหม่เข้าไปเสริม เพื่อให้ชุมชนมีความสามารถในการคิด ในการตัดสินใจด้วยตนเอง เป้าหมายจึงอยู่ที่การพึ่งตนเองและการพัฒนาที่ยั่งยืน

วิชัย ดันศิริ (2538 อ้างถึงใน สีสถาภรณ์ นาครทรรพ, 2538: 11) ได้อธิบายว่า ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนหรือศักยภาพขององค์กรชุมชน หมายถึง ความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ ทางเลือกการแก้ไขปัญหา ความสามารถในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน การระดมทุนของชุมชนและการแก้ปัญหามารประกอบอาชีพของคนในชุมชนร่วมกัน องค์กรชุมชนที่เข้มแข็งประกอบด้วยสมาชิกที่มีความสามัคคี ความซื่อสัตย์ วินัย ความรับผิดชอบ ความเสียสละ และสัจจะ ซึ่งก็คือคุณสมบัติของผู้ที่มีการศึกษานั้นเอง

อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ (2539: 257) กล่าวถึง ศักยภาพและการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนว่า หมายถึง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มคนตั้งแต่เรื่องของจิตสำนึกความรู้ ทักษะ ไปจนถึงการจัดการ การรวมกลุ่ม ที่ทำให้เกิดพลังต่อการแก้ไขปัญหาทางานานาชนิดและการที่กลุ่มจะเข้มแข็งหรือไม่ต้องพิจารณาถึงด้านทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรอื่นๆ ของชุมชนด้วย

จากความหมายที่กล่าวมาทั้งหมด สามารถสรุปได้ว่า ศักยภาพของชุมชน หมายถึง ความสามารถของชุมชนในอันที่จะตอบสนองความต้องการและแก้ไขสภาพปัญหาของคนส่วนใหญ่ในชุมชน รวมไปถึงความสามารถของชุมชนในการประสานความร่วมมือกับบุคคลภายนอก เพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหามาจากภายนอกในชุมชน โดยการที่จะพิจารณาว่าชุมชนมีศักยภาพหรือไม่ต้องพิจารณาที่ภูมิปัญญาของชุมชน ความสามัคคี ทุนทางสังคมต่างๆ รวมไปถึงทรัพยากรที่มีในชุมชน ทั้งนี้ศักยภาพของชุมชนจะนำไปสู่เป้าหมายที่สำคัญคือ การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนด้วยความปึกติสุข

อย่างไรก็ตามเพื่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชนให้ชัดเจนขึ้น ควรที่จะได้ศึกษาเกี่ยวกับตัวชี้วัดศักยภาพของชุมชน เพื่อให้เป็นหลักในการพิจารณาว่า ชุมชนใดมีศักยภาพหรือชุมชนใดไม่มีศักยภาพ โดย บัณฑิต อ่อนคำ และวิริยา น้อยวงศ์ (2535: 49) กล่าวถึงตัวชี้วัดของความเข้มแข็งหรือศักยภาพของชุมชน ได้แก่ (1) องค์ความรู้ ภูมิปัญญา ซึ่งรวมถึง ระบบข้อมูลข่าวสาร วิชาการ ศึกษา ค้นคว้า วิจัย ที่ทันต่อความเคลื่อนไหว การเปลี่ยนแปลงโดยเน้นให้เกิดองค์ความรู้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสถาบันทางสังคม ตลอดจนองค์ความรู้ที่สามารถนำมาใช้ในกระบวนการพัฒนาทั้งในระดับตำบล หมู่บ้าน/ชุมชน และใช้ในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนา (2) กระบวนการเรียนรู้ กล่าวคือ ในระดับตำบล หมู่บ้าน/ชุมชน สามารถวิเคราะห์วินิจฉัยปัญหา แสวงหาทางออกในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง เพื่อตอบสนองปัญหาของสมาชิกในชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาหมู่บ้าน ประสบการณ์ และการเรียนรู้ ประยุกต์เทคนิค การจัดการ (3) องค์กรชุมชน/การบริหารจัดการ/กำลังคน หมายถึง การรวมกลุ่มชาวบ้าน/การจัดองค์กรในระดับตำบล หมู่บ้าน/ชุมชน การจัดระบบบริหารจัดการงานพัฒนา จัดระบบสวัสดิการสังคมชุมชน เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น การรวมตัวเพื่อจัดตั้งกลุ่มกองทุนออมทรัพย์ มีการทำกิจกรรมร่วมกัน ส่งเสริมเครือข่ายทั้งเครือข่ายธรรมชาติ เครือข่ายการจัดตั้งองค์กร และเครือข่ายประสบการณ์

กาญจนา แก้วเทพ (2540: 54-59) ได้ให้ข้อเสนอเกี่ยวกับตัวแปร ตัวบ่งชี้ความเข้มแข็งของชุมชนหรือศักยภาพของชุมชนไว้ดังนี้ คือ

1) ตัวบุคคล/ทุนบุคคล จะต้องมึลักษณะ “เราจะต้องโต” ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ องค์กรที่เข้มแข็ง ก็คือ องค์กรที่จำนวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้นในมิติปัจจุบัน และจะมีการสืบทอดสมาชิกใหม่ในมิติของอนาคต ในเชิงคุณภาพ ก็คือ ความสามารถ ทักษะ ความรู้และความคิด และพลังงานแห่งศีลธรรมของสมาชิกและผู้นำเพิ่มมากขึ้น

2) ปริมาณและคุณภาพของกิจกรรม คือ กิจกรรมของกลุ่มจะต้องมีลักษณะต่อเนื่องสอดคล้องกันเป็นตาข่าย การทำกิจกรรมใหม่ๆ นั้นแสดงให้เห็นถึงการเพิ่มขยายศักยภาพในการจัดการกับคน จัดการกับสิ่งของวัตถุ จัดการกับสถานที่ และเวลาแบบใหม่ออกไปอยู่เสมอ

3) ปริมาณและคุณภาพของทุน สิ่งของ และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่กลุ่มนั้นสามารถสะสมได้ว่ามีปริมาณเพิ่มมากขึ้นหรือไม่ ด้านคุณภาพนั้นก็คือความยืนยาวของทุนทั้งสอง

4) ทุนเพื่อนเครือข่าย ในแง่ปริมาณคือ มีเครือข่ายกว้างขวางมากน้อยแค่ไหน ส่วนในแง่คุณภาพ อาจพิจารณาในเรื่องความหลากหลายของเครือข่ายขีดความสามารถขององค์กรในการจัดการกับเครือข่ายเหล่านี้

5) สถานภาพขององค์กรชุมชน เป็นการประเมินโดยใช้เกณฑ์อ้างอิงจากภายนอก (External Referent) คือ การประเมินจากกลุ่มภายนอกที่เกี่ยวข้องว่าได้ให้การยอมรับองค์กรชุมชนนั้นมากน้อยเพียงใด

สีลาภรณ์ นาครทรรพ และคณะ (2538: 130-138) มีข้อสรุปเกี่ยวกับกรอบตัวชี้วัดความเข้มแข็งหรือศักยภาพของชุมชนดังนี้

1) มีการนำมิติเชิงวัฒนธรรมมาผสมผสานในการทำกิจกรรม เพราะการมีฐานทางวัฒนธรรมจะเป็นเครื่องเชื่อมโยงให้สามารถสร้างองค์กรชุมชนได้ง่ายและมีคุณภาพ

2) ในด้านความสามารถในการตอบสนองต่อปัญหา ควรพิจารณาถึง

(1) ความรวดเร็วในการตอบสนองต่อปัญหา

(2) ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นมีหลากหลายหรือไม่ ยากง่ายเพียงไร เป็นปัญหาภายในหรือภายนอกชุมชน ปัญหาเหล่านี้จะเป็นเครื่องทดสอบประสิทธิภาพและความสามารถของกลุ่มในการแก้ปัญหาได้เป็นอย่างดี

(3) จำนวนปัญหาที่องค์กรชุมชนสามารถแก้ไขได้

3) ในด้านการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ควรพิจารณาตัวชี้วัด ได้แก่

(1) มีการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ ทางเลือกการแก้ไขปัญหา และวิธีการแก้ไขปัญหา โดยดูถึงกระบวนการในการวิเคราะห์ดังกล่าวว่า มีการวิเคราะห์ที่ชัดเจนหรือไม่ มีการเชื่อมโยงปัญหากับสาเหตุหรือไม่ คุณภาพในการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ การตั้งเป้าหมายในการแก้ปัญหาเป็นอย่างไร มีทิศทางที่ถูกต้อง มีสติหรือไม่

(2) มีการพัฒนาจิตสำนึก

4) ในด้านการจัดกลุ่ม ควรพิจารณาถึงตัวชี้วัด ได้แก่

(1) จำนวนสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรม

(2) ระดับของการมีส่วนร่วมของสมาชิก ในการทำกิจกรรมต่างๆ เช่น เสนอความคิดเห็นลงมือปฏิบัติ ฯลฯ

(3) สมาชิกรู้หน้าที่และทำหน้าที่ด้วยความรับผิดชอบ

(4) มีการสร้างสรรค์และพัฒนากระบวนการกลุ่มอย่างต่อเนื่อง

(5) มีกฎระเบียบและกติการ่วมกัน

(6) มีความพร้อมเพรียง ความสามัคคีในการทำกิจกรรมร่วมกัน

5) ในด้านที่เกี่ยวกับผู้นำ ซึ่งหมายถึง ผู้ที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกและชุมชน ควรพิจารณาถึงตัวชี้วัด ได้แก่

(1) จำนวนผู้นำ มีหลายคนหรือไม่

(2) ความรู้และทักษะของผู้นำ มีหลายด้านหรือไม่ (เช่น ผู้นำด้านการสื่อสาร การถ่ายทอดความรู้ การจัดการ ฯลฯ)

6) ในด้านที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ ควรพิจารณาถึงตัวชี้วัด ได้แก่ การที่สมาชิกได้รับผลประโยชน์อย่างยุติธรรม

7) ในด้านการยอมรับนับถือที่องค์กรได้รับจากภายนอก ควรพิจารณาถึงตัวชี้วัด ได้แก่

(1) การสนับสนุนที่ได้รับจากภายนอก เช่น เงินทุน และทรัพยากรในโครงการพัฒนาต่าง ๆ

(2) มีคนเยี่ยมชมศึกษา คูงาน เป็นแหล่งความรู้

(3) การมีความสามารถในการต่อรองกับรัฐ/แหล่งทุนต่าง ๆ มากขึ้น

8) ในด้านการขยายผล ควรพิจารณาถึงตัวชี้วัด ได้แก่

(1) จำนวนสมาชิกที่เพิ่มมากขึ้น

(2) ประเภทงานและกิจกรรมมีหลากหลายมากขึ้น

(3) จำนวนองค์กรที่เกี่ยวข้องมีมากขึ้น

จากแนวคิดเกี่ยวกับตัวชี้วัดศักยภาพของชุมชนที่กล่าวมาข้างต้น ผู้ศึกษาสามารถสรุปถึงตัวชี้วัดศักยภาพของชุมชนได้ดังนี้คือ

1. มีโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อต่อความเป็นชุมชน

2. มีกระบวนการเฉพาะบางอย่างที่สำคัญของชุมชน

3. ผู้นำชุมชนและภาวะผู้นำ

4. กระบวนทัศน์เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

5. ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน

6. ความรู้สึกมีส่วนร่วมเป็นกลุ่มชนเดียวกันและเป็นการแสดงออกของความร่วมมือ ความรักท้องถิ่น ความรักชุมชนของสมาชิกในชุมชน

7. มีกิจกรรมและความต่อเนื่องบนพื้นฐานของระบบการรวมกลุ่ม

8. มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสารและการบริหารท้องถิ่น

9. ฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์

10. การได้รับการยอมรับและการสนับสนุนจากสังคมภายนอกชุมชน

2.5 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

Lobo and Kochendorfer-Lucius (1995: 1-5) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “The Rain Decided to Help : Participatory Watershed Management in the State of Maharashtra, India” การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำ ในรัฐ Maharashtra ประเทศอินเดีย โดยพื้นที่ศึกษาคือโครงการพัฒนาลุ่มน้ำ (Watershed Development Program) ในหมู่บ้าน Pimpagaon Wagha ในตำบล Ahmednager สำหรับข้อค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้คือ ผู้มีบทบาทสำคัญในโครงการคือ องค์กรเอกชนซึ่งเรียกว่า Social Centre คณะกรรมการจัดการลุ่มน้ำของหมู่บ้าน หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง มหาวิทยาลัยด้านเกษตรกรรม และธนาคาร สำหรับผลลัพธ์ที่ได้จากโครงการทำให้เกิดการพัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ อันส่งผลที่ตามมาคือเป็นแรงกระตุ้นให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาลุ่มน้ำมากขึ้น โดยบทเรียนที่สำคัญที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้คือ (1) ชาวบ้านจะเข้ามามีส่วนร่วมจัดการลุ่มน้ำเมื่อพวกเขามีปัจจัยในการดำรงชีพที่เพียงพอแล้ว (2) หน่วยงานราชการหรือองค์กรเอกชนต้องยกระดับความเป็นอยู่และรายได้ของชาวบ้านให้ดีขึ้นก่อน เพราะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ (3) การปฏิบัติงานตามโครงการพัฒนาลุ่มน้ำจะสำเร็จได้โดยต้องทำให้ชาวบ้านยอมรับในบทบาทและอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการจัดการลุ่มน้ำของหมู่บ้านว่าเป็นองค์กรที่เป็นผู้บริหารโครงการ ทั้งนี้เพื่อป้องกันความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นได้ (4) ต้องกระจายผลประโยชน์จากโครงการให้เหมาะสมกระจายไปสู่ทุกส่วน และต้องมีการเสริมสร้างความรู้สึกรัก “ความเป็นเจ้าของ” โครงการให้แก่ผู้มีบทบาททุกส่วน โดยเฉพาะชาวบ้าน (5) พยายามดึงหน่วยงานหรือองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ เข้ามาเป็นภาคีร่วมในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำ

Sreedevi (2004: Abstract) ทำการศึกษาเรื่อง “Adarsha Watershed in Kothapally: Understanding the Driver of Higher Impact” โดยเป็นการศึกษาทดลองเพื่อค้นหารูปแบบการจัดการลุ่มน้ำที่มีประสิทธิภาพและสามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวบ้านที่ยากจนได้ โดยเข้าไปทำการศึกษาที่ลุ่มน้ำ Adarsha ในประเทศอินเดีย จากการศึกษาโครงการจัดการลุ่มน้ำ Adarsha โดยใช้รูปแบบและกิจกรรมที่ได้กำหนดไว้ปรากฏว่าผลลัพธ์คือทำให้สามารถลดการสูญเสียของที่ดินบริเวณริมตลิ่ง รักษาปริมาณน้ำผิวดินให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม ลดการใช้ยาปราบศัตรูพืช เพิ่มปริมาณผลผลิตทางการเกษตรและเพิ่มรายได้จากผลผลิตทางการเกษตรได้เป็นเท่าตัว จากการสังเคราะห์ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยที่เป็นแรงขับเคลื่อนให้โครงการจัดการลุ่มน้ำ Adarsha เกิดความสำเร็จคือ (1) การเลือกพื้นที่ลุ่มน้ำที่เหมาะสมที่จะเข้าไปจัดทำโครงการ (2) เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการจัดการลุ่มน้ำในระดับที่สูงมาก (3) ผู้นำของชุมชนมีภาวะผู้นำสูง (4) มีการ

จัดการลุ่มน้ำอย่างบูรณาการ (5) การปฏิบัติงานได้รับการสนับสนุนจากสถาบันการเงิน (6) มีความโปร่งใสในการทำธุรกรรมทางการเงินที่เกี่ยวกับโครงการ (7) สร้างความเชื่อมั่นให้แก่เกษตรกรถึงผลที่จะได้รับจากโครงการ (8) ใช้วิธีการอนุรักษ์ที่มีต้นทุนต่ำ ซึ่งสามารถจัดสรรผลประโยชน์ให้แก่คนหมู่มากของชุมชนได้ (9) เน้นการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล (10) กิจกรรมทุกอย่างที่จัดทำต้องอยู่บนพื้นฐานขององค์ความรู้ และ (11) เสริมสร้างความสามารถให้แก่ทุกภาคส่วนที่เข้าร่วมโครงการ

Sharma and others (1997: 20) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “Participatory Processes for Integrated Watershed Management” จากผลการศึกษาพบว่าหลักการพื้นฐานสำคัญสำหรับกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำอย่างบูรณาการมีอยู่ 5 ประการด้วยกัน *ประการแรก* การที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำอย่างบูรณาการได้อย่างยั่งยืนจะต้องมีจุดหมายหลักมุ่งไปที่ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดในลุ่มน้ำ ส่วนการพัฒนาอื่น ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นก็ต้องถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเช่นกัน *ประการที่สอง* ให้ถือว่าประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำ (เกษตรกร , ผู้ใช้ที่ดิน ฯลฯ) เป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่และโครงการจัดการลุ่มน้ำ *ประการที่สาม* แบ่งปันการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรม โดยเฉพาะต้องให้กลุ่มผู้หญิงหรือกลุ่มผู้ด้อยโอกาสได้มีโอกาสถือครองที่ดินด้วย *ประการที่สี่* ประเด็นเรื่องเพศและผู้ด้อยโอกาส ต้องนำไปเป็นข้อพิจารณาสำคัญในการออกแบบโครงการจัดการลุ่มน้ำ และ*ประการสุดท้าย* โครงการจัดการลุ่มน้ำที่คตินั้นจะต้องจัดสรรผลประโยชน์ตอบแทนแก่ประชาชนอย่างรวดเร็ว เมื่อโครงการนั้นสำเร็จแล้ว

Kanel (1997: 51-64) ทำการศึกษาเรื่อง “Lessons from Community Forestry in Nepal: Implications for Himalayan Watershed” การศึกษาครั้งนี้นำเสนอประสบการณ์ในการจัดการป่าชุมชนในประเทศเนปาล ซึ่งมีผลสืบเนื่องเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในกระบวนการจัดการลุ่มน้ำ Himalayan จากการศึกษาสามารถสรุปผลได้ดังนี้คือ ประเทศเนปาลเริ่มมีการจัดการป่าชุมชนมาตั้งแต่ปี 1978 ป่าชุมชนแต่ละแห่งมีการรวมกลุ่มของผู้ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเข้มแข็ง ส่งผลให้การจัดการป่าชุมชนสำเร็จได้ด้วยดี ต่อมาในปี 1995 มีการบัญญัติกฎหมายที่ว่าด้วยป่าชุมชน จึงทำให้กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่ามีอำนาจถูกต้องตามกฎหมายที่จะบริหารจัดการป่าชุมชนด้วยตัวพวกเขาเอง ซึ่งก่อให้เกิดผลดีคือ มีระบบการจัดการป่าที่ดีขึ้น สภาพสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น และมีการพัฒนาองค์กรชาวบ้านให้เข้มแข็งภายใต้หลักการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย จากผลดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำในพื้นที่ด้วย เพราะประสบการณ์จากการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านในชนบทหรือเกษตรกรได้รับการพัฒนาองค์ความรู้หรือทักษะที่สอดคล้องและสามารถประยุกต์ใช้ได้กับกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำ อย่างไรก็ตามยังต้องมีการปรับปรุงองค์ความรู้ด้านการจัดการลุ่มน้ำนั้นให้ทันสมัยและเหมาะสมเสมอ โดยควร

จัดให้มีโครงการฝึกอบรมการจัดการกลุ่มน้ำและมีการผสมผสานภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีในท้องถิ่นกับความรู้ทางวิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งจะทำให้โครงการฝึกอบรมการจัดการกลุ่มน้ำสำเร็จได้

กนิษฐ สีสมน่อน (2543: บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการกลุ่มน้ำ กรณีศึกษา: กลุ่มน้ำห้วยทับเสลา จังหวัดอุทัยธานีและจังหวัดนครสวรรค์” มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการทราบสถานภาพของกลุ่มน้ำและศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยและทำกินในกลุ่มน้ำในการจัดการพื้นที่กลุ่มน้ำ ตลอดจนเพื่อหาแนวทางของการจัดการกลุ่มน้ำโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น อีกทั้งเพื่อนำผลที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในการจัดการกลุ่มน้ำอื่นๆ จากการศึกษพบว่าสถานภาพของกลุ่มน้ำห้วยทับเสลา มีสถานภาพอยู่ในระดับเดือนกึ่งศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการกลุ่มน้ำจึงไม่มีผลใด ๆ ต่อสถานภาพของกลุ่มน้ำห้วยทับเสลา สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นกับการปฏิบัติด้านการอนุรักษ์ พบว่าสถานภาพทางเศรษฐกิจ ระยะเวลาที่ราษฎรอาศัยในพื้นที่ ความรู้ ทักษะ และ การรวมกลุ่ม มีอิทธิพลต่อการปฏิบัติด้านการอนุรักษ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนแนวทางการจัดการกลุ่มน้ำเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดทำได้โดยให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องออกไปให้คำแนะนำแก่ราษฎร ให้มีการใช้ประโยชน์ที่ดินตามหลักการอนุรักษ์ดินและน้ำ รูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้สถานภาพของกลุ่มน้ำเปลี่ยนจากระดับเดือนกึ่งกลับสู่สมดุลธรรมชาติในระยะเวลารวดเร็วต่อไป

สุรินทร์ อ้นพรม (2543: บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การจัดการทรัพยากรป่าไม้ร่วมของชุมชนในเขตภูเขา กลุ่มน้ำขาน จังหวัดเชียงใหม่” จากการศึกษพบว่ารูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนมีพลวัตร สถาบันของชุมชนซึ่งประกอบด้วยระบบความเชื่อ กฎเกณฑ์ กลุ่ม/องค์กร และเครือข่ายชาวบ้าน ได้รับการพัฒนาขึ้นโดยชุมชน เพื่อจัดสรรสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบกับชุมชนและทรัพยากรในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน สถาบันของชุมชนมีประสิทธิภาพมากกว่าสถาบันหลักที่มีอยู่ ทั้งนี้เพราะสถาบันของชุมชนมีการกำหนดขอบเขตที่ชัดเจนทั้งด้านกายภาพและด้านสังคม มีความเหมาะสมกับท้องถิ่น เพราะสมาชิกส่วนใหญ่ของชุมชนได้ร่วมกันพัฒนาขึ้นมา จึงมีผลในการบังคับใช้และการลงโทษ และที่สำคัญคือ ในกระบวนการพัฒนาสถาบันของชุมชน สมาชิกของชุมชนต้องมีการพูดคุย เจรจา ตลอดเวลาถือเป็นกลไกลดปัญหาความขัดแย้งในทรัพยากรระหว่างสมาชิกในชุมชน สำหรับข้อเสนอแนะเพื่อเสริมให้สถาบันของชุมชนมีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้นคือ รัฐต้องยอมรับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ต้องปรับบทบาทมาเป็นพี่เลี้ยงชาวบ้าน นำการวิจัยเชิงปฏิบัติการมาเป็นเครื่องมือในการทำงาน และสร้างรูปธรรมการจัดการร่วมให้เกิดขึ้นในเขตภูเขาต่อไป

ชาติริ ภาณุเวศ (2543: บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การหารูปแบบการบริหารจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำที่เหมาะสมสำหรับประเทศไทย” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและ

อุปสรรคที่เกิดขึ้นในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำ เพื่อหาแนวทางการปรับปรุงรูปแบบการบริหารจัดการที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน จากการศึกษาพบว่า ปัญหาและอุปสรรคในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำคือ ปัญหาการรวมศูนย์อำนาจการบริหารไว้ที่ราชการส่วนกลาง ไม่มีการกระจายอำนาจ ปัญหาการขาดองค์การเฉพาะที่ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดการบูรณาการในการบริหารจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำอย่างเป็นระบบ และลดปัญหาความซ้ำซ้อนรวมทั้งสิ้นเปลืองงบประมาณ ปัญหาการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการบริหารจัดการ และปัญหาการใช้พื้นที่ลุ่มน้ำเป็นขอบเขตในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากการสังเคราะห์รูปแบบองค์การบริหารที่เหมาะสมเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าว มีรูปแบบการบริหารจัดการแบ่งออกเป็น 3 ระดับคือ (1) ในราชการส่วนกลาง ได้เสนอให้มีการจัดตั้งกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับลุ่มน้ำ (2) ในราชการส่วนภูมิภาคได้เสนอให้มีการปรับบทบาทของผู้ว่าราชการจังหวัด ให้ทำหน้าที่เป็นผู้บริหารสูงสุดของจังหวัดโดยประยุกต์ใช้ระบบการบริหารจังหวัดแบบบูรณาการเพื่อการพัฒนา และ (3) ในราชการส่วนท้องถิ่นได้เสนอให้มีการกระจายอำนาจให้กับองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโดยการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารลุ่มน้ำในระดับท้องถิ่นและคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำ

จินตนา ทองรอด (2529 อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543: 168) ได้ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในโครงการขำวนาน้ำฝนในเขตเกษตรล้าหลังของขำวนาน้ำ” พบว่าปัญหาและอุปสรรคของการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวบ้านเกิดจากทางราชการ คือ ความล่าช้าในการทำงานของข้าราชการ เจ้าหน้าที่ไม่ได้ทุ่มเทและเสียสละในการทำงานอย่างจริงจัง ขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ของทางราชการ ขาดการให้ข้อมูลข่าวสาร และการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง ขาดการประเมินผลอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ปัญหาและอุปสรรคของการเข้ามามีส่วนร่วมยังมีเหตุผลจากตัวชาวบ้านเองด้วย คือ ชาวบ้านยังมองไม่เห็นความสำคัญในบทบาทของตน ชาวบ้านเกิดความเบื่อหน่ายต่อการทำงานของข้าราชการ มีภาระหน้าที่ส่วนตัวและในครอบครัว ชาวบ้านขาดสามัคคีและมีการแบ่งพรรคแบ่งพวก ชาวบ้านบางคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน ผู้นำหมู่บ้านไม่ได้รับความเชื่อถือและศรัทธาจากชาวบ้านเท่าที่ควร

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2531: บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำปิงตอนบน : ศึกษากรณีอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่” ผลการศึกษาพบว่า การใช้ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนในเขตลุ่มน้ำชั้นต่าง ๆ ยังมีลักษณะที่ตัดดวงผลประโยชน์จากป่าและผลิตภัณฑ์จากป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนที่อยู่ติดกับ

พื้นที่ป่า ประชาชนส่วนใหญ่มีแนวคิดเกี่ยวกับคุณค่าของป่าไม้ในเชิงเศรษฐกิจมากกว่าคุณค่าทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อมและความงดงามของธรรมชาติ อย่างไรก็ตามประชาชนส่วนใหญ่เห็นด้วยกับข้อเสนอให้มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบในการดูแลรักษาและใช้ผลประโยชน์ร่วมกัน

กมลทิพย์ แจ่มกระจ่าง และวุฒิสาร ตันไชย (2544: 83) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำป่าสัก” ซึ่งจากผลการศึกษาพบว่ารูปแบบการทำงานที่จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำป่าสักนั้น จำเป็นต้องดำเนินการตามแนวทางดังนี้ ต้องมีการศึกษาชุมชน การทำความเข้าใจกับภาพรวมของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างละเอียด การสร้างความเข้าใจร่วมกันทั้งสายน้ำถึงระบบนิเวศธรรมชาติทั้งหมด และการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการจัดการลุ่มน้ำ ทั้งนี้กระบวนการในการจัดการลุ่มน้ำป่าสักต้องมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ด้วยการทำงานร่วมกันของ 4 ส่วนคือ ภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน และภาคประชาชน

พัคดีวิมล เพียรกล้าเลิศ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2548: บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรผู้ใช้น้ำในลุ่มน้ำจันทบุรี” มีจุดมุ่งหมายในการศึกษาเพื่อสำรวจเชิงวิเคราะห์ตอนนโยบายการจัดการน้ำของรัฐบาล และการวิเคราะห์สถานภาพและปัญหาต่างๆ ตลอดจนการบริหารและการจัดการขององค์กรผู้ใช้น้ำในลุ่มน้ำจันทบุรี ซึ่งผลการศึกษาพบว่า กลุ่มผู้ใช้น้ำดั้งเดิมมีการดำเนินงานที่เข้มแข็งและยาวนานกว่ากลุ่มผู้ใช้น้ำแบบเป็นทางการ และองค์กรประกอบที่ทำให้องค์กรของกลุ่มผู้ใช้น้ำดั้งเดิมมีความเข้มแข็งคือ การมีผู้นำที่เข้มแข็ง การทำงานบนฐานทรัพยากรที่มีอยู่ และการมีส่วนร่วมของสมาชิก

สหทัย วิเศษ และนิคม บุญเสริม (2547: 38-75) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การจัดการลุ่มน้ำอิง โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน” โดยเข้าไปศึกษาถึงการทำงานขององค์กรชุมชนที่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะของกลุ่มและเครือข่ายในการจัดการป่าชุมชนและการจัดการประมงพื้นบ้าน ใน 4 กรณี คือ (1) การจัดการศูนย์การเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติบ้านต้า ใน อำเภอเมือง จังหวัดพระเยา (2) การจัดการลุ่มน้ำลาว-ยวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพระเยา (3) การจัดการกว๊านพระเยา จังหวัดพระเยา (4) การจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำบ้านงามเมือง อำเภอบุนตาล จังหวัดเชียงราย ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนเหล่านั้นมีความสามารถที่จะจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนได้ โดยลักษณะการจัดการนั้นจะเริ่มที่การรับรู้ถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น การได้รับผลกระทบจากปัญหา การสร้างความตระหนักและเห็นความสำคัญของทรัพยากรในชุมชน หลังจากนั้น จึงได้มีการปรึกษาหารือ และกำหนดข้อตกลงร่วมกันของคนในชุมชน โดยได้มีการพยายามใช้ความรู้ วัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชน เป็นเครื่องในการปฏิบัติงาน รวมทั้ง

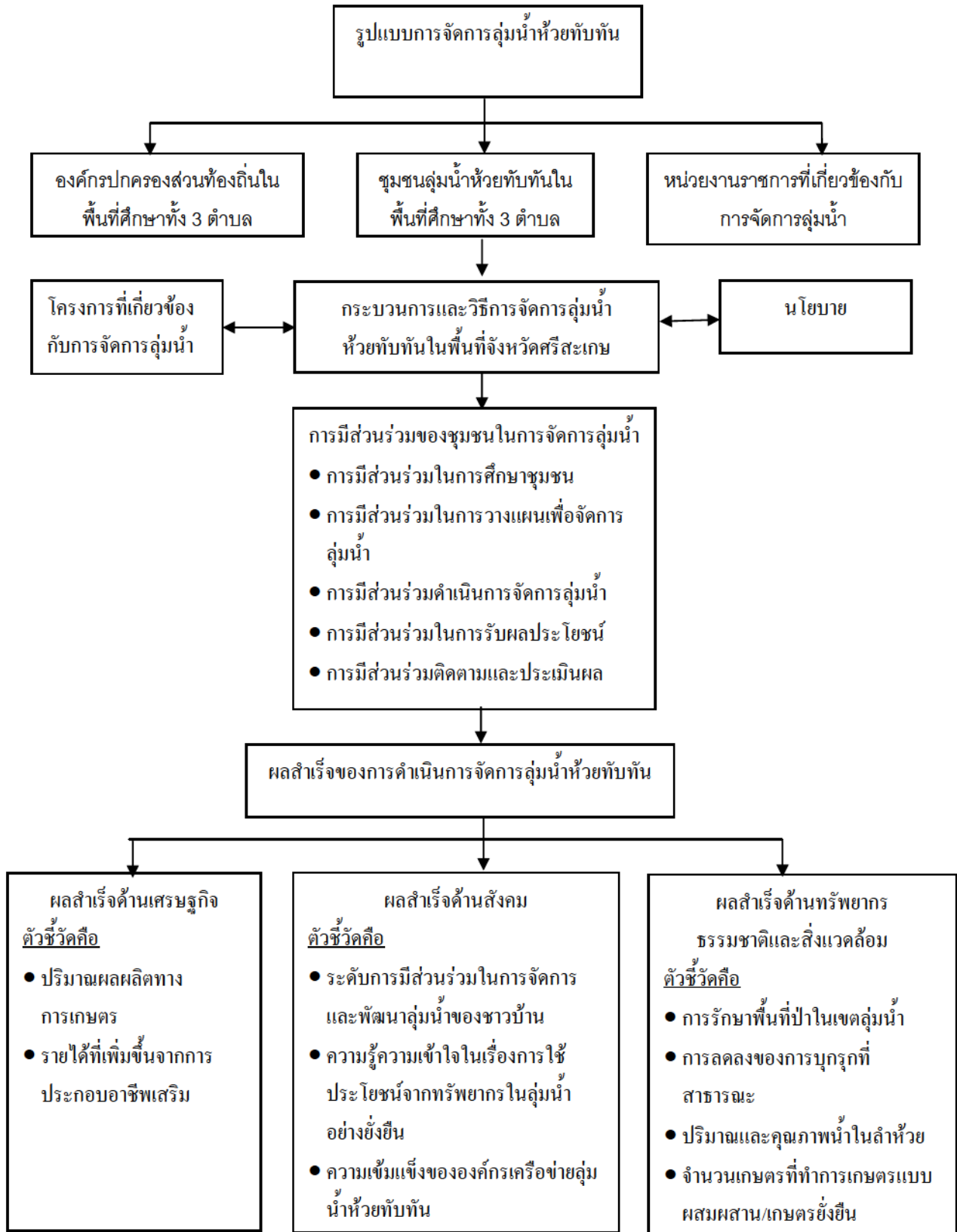
ผสมผสานความรู้และเทคนิควิทยาการสมัยใหม่เข้าประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง

มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ (2548: 135-138) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ชุมชนลุ่มน้ำวาง วิถีแห่งการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระบบสิทธิการจัดการทรัพยากรและปฏิบัติการทางสังคมต่าง ๆ ของชุมชนลุ่มน้ำแม่วาง อันส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ และกลไกในการจัดการทรัพยากรในระดับลุ่มน้ำร่วมกัน ผลการศึกษาพบว่า ระบบการจัดการน้ำของชุมชนในลุ่มน้ำแม่วางทั้งตอนบนและตอนล่าง เป็นระบบการจัดการร่วม (Common Resource Management) ของชุมชนในแต่ละหน่วยที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศ สมาชิกทุกคนที่มีส่วนร่วมในการกำหนดสิทธิ หน้าที่ บทลงโทษ และระเบียบต่าง ๆ บนฐานสิทธิการจัดการ ทั้งการใช้ การดูแลรักษา มิใช่ระบบกรรมสิทธิ์ในการเป็นเจ้าของทรัพยากร คนที่มีสิทธิใช้น้ำต้องมีความจำเป็นที่ต้องใช้น้ำเป็นพื้นฐานและจะมีสิทธิจริงเมื่อได้เข้าร่วมดูแลรักษา ระบบโดยการลงแรงหรือจ่ายค่าน้ำ และปฏิบัติตามกติกาของเหมืองฝาย ถ้าละทิ้งบทบาทดังกล่าว ก็จะถูกขูดรีดสิทธิไป สิทธิของชุมชนอยู่บนพื้นฐานของความจำเป็นและความเป็นธรรม แต่ไม่ใช่สิทธิที่กำหนดตายตัว แต่จะมีการปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม โดยมีปัจจัยคือ การมีพื้นที่สำหรับเจรจาต่อรองในทุกระดับ ตั้งแต่ระบบเหมืองย่อย ระดับองค์กรเหมืองฝาย ไปจนถึงระดับระหว่างเหมืองฝาย ความรู้ท้องถิ่นในด้านการจัดการจึงอยู่บนพื้นฐานของการมีสิทธิและส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์ กติกาของชุมชน

2.6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาต้องการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบ กระบวนการในการจัดการลุ่มน้ำ บทบาทขององค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน รวมไปถึงการศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ว่ามีกระบวนการอย่างไรบ้าง

นอกจากนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาถึงผลสำเร็จของการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ใน 3 ด้านคือ ผลสำเร็จด้านเศรษฐกิจ ผลสำเร็จด้านสังคม และผลสำเร็จทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ ซึ่งทั้งหมดสามารถเขียนเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย เพื่อแสดงให้เห็นถึงแนวทางการวิจัยและการเก็บข้อมูล ดังภาพที่ 2.6

ภาพที่ 2.6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน รวมทั้งศึกษาถึงผลสำเร็จของการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาเชิงพรรณนา (Descriptive Research) เพื่อศึกษาหาข้อสรุปทั่วไปเฉพาะกรณีศึกษาเท่านั้น ทั้งนี้ได้กำหนดแนวทางเพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

3.1 แนวทางการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ใช้การวิจัยแบบกรณีศึกษา (Case Studies) ผู้วิจัยได้เลือกศึกษา บริเวณลุ่มน้ำห้วยทับทันในเขตจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งมีอาณาเขตครอบคลุมในพื้นที่ 7 อำเภอ ได้แก่ อำเภอปรางค์กู่ อำเภอห้วยทับทัน อำเภอกุสุมาลย์ อำเภอเมืองจันทร์ อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ อำเภอบึงบูรพ์ และอำเภอราษีไศล ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกตำบลกู่ อำเภอปรางค์กู่ ตำบลห้วยทับทัน อำเภอห้วยทับทัน และตำบลบึงบูรพ์ อำเภอบึงบูรพ์ รวม 3 ตำบลเป็นพื้นที่ศึกษา เนื่องจากทั้ง 3 ตำบลเป็นตำบลซึ่งมีที่ตั้งอยู่ติดกับลำห้วยทับทัน ประชาชนในทั้ง 3 ตำบลเป็นผู้มีส่วนได้เสียโดยตรงกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน

ทั้งนี้ผู้วิจัยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณประกอบกัน เพื่อศึกษาถึงรายละเอียดตามสภาพความเป็นจริงในโครงสร้าง รูปแบบ และแนวทางในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน และผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน โดยการวิจัยเชิงคุณภาพจะทำการเก็บข้อมูลจากบุคคล กลุ่มบุคคล หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน และอาศัยการวิจัยเชิงปริมาณในการเก็บข้อมูลของกลุ่มเป้าหมายบางกลุ่ม คือ ประชาชนในพื้นที่ตำบลทั้ง 3 ตำบล เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงปริมาณมาเสริมให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์มากขึ้น

3.2 กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย

กลุ่มเป้าหมายในการวิจัยในครั้งนี้ ประกอบด้วย 4 กลุ่ม คือ

3.2.1 เจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในเขตจังหวัดศรีสะเกษ ประกอบด้วย สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5 สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ โครงการชลประทานศรีสะเกษ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดศรีสะเกษ และสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ

3.2.2 ผู้บริหารขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจาก 3 ตำบลคือ องค์การบริหารส่วนตำบลคู้องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยทับทัน และ เทศบาลตำบลบึงบูรพ์

3.2.3 ผู้นำชุมชนในพื้นที่ 3 ตำบล

3.2.4 คณะทำงานขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน

3.2.5 ประชากรทั่วไปในเขตพื้นที่ 3 ตำบลที่เป็นพื้นที่ศึกษา ได้แก่ ตำบลคู จำนวน 12,222 คน ตำบลห้วยทับทัน จำนวน 5,773 คน ตำบลบึงบูรพ์ จำนวน 10,510 คน รวมทั้งสิ้น 28,505 คน

3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

แหล่งข้อมูลประกอบด้วยข้อมูลทุติยภูมิและข้อมูลปฐมภูมิ ซึ่งมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยละเอียด ดังนี้

3.3.1 ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) คือการเก็บข้อมูลจากเอกสาร (Documentary) โดยการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ประกอบด้วย นโยบาย แผน และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ตำรา เอกสารทางวิชาการ รายงานวิจัย บทความ วิทยานิพนธ์ ตลอดจนรายงานการประชุมต่าง ๆ ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

3.3.2 ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) คือ การเก็บข้อมูลในภาคสนามในพื้นที่ที่ทำการศึกษาวิจัย โดยเป็นข้อมูลที่ได้รับจากกลุ่มเป้าหมายโดยตรง จากการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

3.3.2.1 ข้อมูลเชิงคุณภาพ จะเป็นการเก็บข้อมูลโดยใช้เครื่องมือคือ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) หรือสัมภาษณ์โดยไม่ใช้แบบสอบถาม แต่จะใช้แนวคำถามที่เตรียมไว้ เพื่อทราบข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ และผลสำเร็จ

ของการดำเนินการจัดการกลุ่มน้ำห้วยทับทันโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน สำหรับกลุ่มเป้าหมายในข้อ 3.2.1 -3.2.4 สำหรับกลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือกตัวแทนของแต่ละกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งได้ตัวแทนดังนี้

1) เจ้าหน้าที่หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกลุ่มน้ำห้วยทับทัน
ในเขตจังหวัดศรีสะเกษ จำนวน 6 คน

2) ผู้บริหารขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจาก 3 ตำบล จำนวน 3 คน

3) ผู้นำชุมชนในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบล จำนวน 6 คน

4) คณะทำงานขององค์กรเครือข่ายกลุ่มน้ำห้วยทับทัน จำนวน 2 คน

3.3.2.2 ข้อมูลเชิงปริมาณเป็นการเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม สำหรับกลุ่มประชาชนทั่วไป ข้อมูลในส่วนนี้ถือได้ว่าเป็นข้อมูลเสริมในการวิจัย สำหรับประชากรที่จะใช้ในการศึกษาเชิงปริมาณนี้คือ ประชาชนทั่วไปในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบล จำนวน 28,505 คน สำหรับการกำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่าง ใช้แนวทางการกำหนดกลุ่มตัวอย่างของ Yamane (Yamane, 1960) ที่ความเชื่อมั่นร้อยละ 95 ดังนี้

$$n = \frac{N}{1+N(e)^2}$$

เมื่อ n คือ ขนาดกลุ่มตัวอย่าง

N คือ จำนวนประชากรทั้งหมดในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบล

e คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

เมื่อคำนวณแล้วได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 394 คน โดยแบ่งสัดส่วนของกลุ่มตัวอย่างแต่ละตำบลได้ดังนี้ ตำบลภู จำนวน 169 คน, ตำบลห้วยทับทัน จำนวน 80 คน, ตำบลบึงบูรพ์ จำนวน 145 คน ทั้งหมดซึ่งจะเป็นผู้ตอบแบบสอบถามซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับ

1) ลักษณะทั่วไปของประชาชนในพื้นที่ตำบลห้วยทับทัน ดังนี้

(1) เพศ

(2) อายุ

(3) การศึกษา

(4) อาชีพหลักและอาชีพรอง

(5) รายได้

(6) สภาพการถือครองที่ดิน

(7) สภาวะทางการเงิน

(8) การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม

2) ข้อมูลด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำ ใน 5 กระบวนการ ได้แก่

(1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน

(2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน

(3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ

(4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

(5) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

สำหรับในส่วนที่สองนี้จะมีคำถามเพื่อวัดระดับการมีส่วนร่วมในแต่ละกระบวนการ โดยแต่ละกระบวนการจะมีคำถาม 5 ข้อ และมีเกณฑ์การให้คะแนนดังนี้คือ ถ้าตอบ “เคย” หรือ “ใช่” ให้ 1 คะแนน แต่ถ้าตอบ “ไม่เคย” หรือ “ไม่ใช่” ให้ 0 คะแนน

3) ข้อเสนอและความคิดเห็นเพิ่มเติมในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาวิเคราะห์โดยแยกเป็น 2 ส่วนดังนี้

3.4.1 ข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยวิเคราะห์ข้อมูลควบคู่ไปกับการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยจัดกลุ่มข้อมูลตามประเด็นต่างๆ ที่ต้องการศึกษา ได้แก่ รูปแบบการจัดการลุ่มน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน และผลสำเร็จของการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

3.4.2 ข้อมูลเชิงปริมาณ ในส่วนของแบบสอบถามจากประชาชนทั่วไปที่อาศัยในพื้นที่ตำบลห้วยทับทัน อำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ จะนำข้อมูลที่ได้มาประมวลผลโดยเครื่องคอมพิวเตอร์ซึ่งใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS เพื่อหาค่าเฉลี่ย (Means) และค่าสถิติพรรณนา (Descriptive Statistic) ในรูปร้อยละ เพื่อนำไปประกอบในการอธิบายในข้อมูลเชิงคุณภาพข้างต้น โดยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณในส่วนของการวัดระดับการมีส่วนร่วมในแต่ละกระบวนการนั้น จะใช้หลักเกณฑ์ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมสูง หมายถึง ในแต่ละกระบวนการมีคะแนนการมีส่วนร่วมตั้งแต่ร้อยละ 66.7 ขึ้นไป

2) การมีส่วนร่วมปานกลาง หมายถึง ในแต่ละกระบวนการมีคะแนนการมีส่วนร่วมอยู่ระหว่างร้อยละ 33.4 – 66.6

3) การมีส่วนร่วมน้อย หมายถึง ในแต่ละกระบวนการมีคะแนนการมีส่วนร่วมต่ำกว่าร้อยละ 33.3 ลงมา

ตารางที่ 3.1 แสดงแนวทางการวิจัย

วัตถุประสงค์	ตัวแปรที่ศึกษา	กลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา	เทคนิค/เครื่องมือ
1. เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ	1. นโยบายและแผนเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันที่ผ่านมาในอดีต 2. โครงสร้างของการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ 3. การประสานงานระหว่างหน่วยงานหรือองค์กร 4. กระบวนการและวิธีการจัดการลุ่มน้ำ	1. หัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง 2. ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3. ผู้นำชุมชนในพื้นที่ 4. คณะทำงานองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน	1. การวิจัยเอกสาร 2. การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก
2. เพื่อศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ	1. ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน 2. ลักษณะการมีส่วนร่วมของแต่ละชุมชน	1. ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 2. ผู้นำชุมชนในพื้นที่ 3. คณะทำงานองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน 4. ประชาชนทั่วไปในเขตพื้นที่ศึกษา	1. การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก 2. แบบสอบถาม

ตารางที่ 3.1 (ต่อ)

วัตถุประสงค์	ตัวแปรที่ศึกษา	ตัวชี้วัด	กลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา	เทคนิค/เครื่องมือ
3. เพื่อศึกษาถึงผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ	3.1 ผลสำเร็จด้านเศรษฐกิจ	3.1.1 ปริมาณผลผลิตทางการเกษตร	1. หัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง	1. การวิจัยเอกสาร
		3.1.2 รายได้จากการประกอบอาชีพเสริม	2. ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	2. การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก
	3.2 ผลสำเร็จด้านสังคม	3.2.1 ระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำของชาวบ้าน	3. ผู้นำชุมชนในพื้นที่	
		3.2.2 ความรู้ความเข้าใจในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน	4. คณะทำงานองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน	
		3.2.3 ความเข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน		
	3.3 ผลสำเร็จด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	3.3.1 การรักษาพื้นที่ป่าในเขตลุ่มน้ำ		
		3.3.2 การลดลงของการบุกรุกที่สาธารณะ		
		3.3.3 ปริมาณและคุณภาพน้ำในลำห้วย		
		3.3.4 จำนวนเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบผสมผสาน/เกษตรแบบยั่งยืน		

บทที่ 4

ข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา

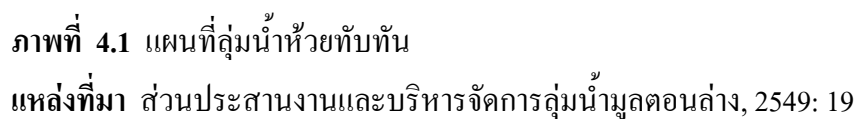
สำหรับในเนื้อหาในบทที่ 3 จะเป็นการอธิบายถึงข้อมูลด้านต่างๆ ของพื้นที่ศึกษาในการทำวิจัยครั้งนี้ ซึ่งประกอบด้วย 2 ส่วนหลักๆ คือ ข้อมูลเกี่ยวกับลุ่มน้ำห้วยทับทัน และข้อมูลเกี่ยวกับจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งทั้งหมดจะได้นำเสนอ ดังต่อไปนี้

4.1 ลุ่มน้ำห้วยทับทัน

4.1.1 สภาพทางกายภาพ

ลุ่มน้ำห้วยทับทันเป็นลุ่มน้ำสาขาของลุ่มน้ำมูล ตั้งอยู่ในช่วงกลางของลุ่มน้ำมูลทางทิศใต้ติดกับแนวเทือกเขาพนมดงรักที่กั้นระหว่างประเทศไทยกับประเทศกัมพูชาและยังเป็นต้นกำเนิดของห้วยทับทัน ซึ่งมีความยาวประมาณ 176 กิโลเมตร สภาพโดยทั่วไปประกอบด้วยพื้นที่ลุ่มน้ำตอนล่างในเขตจังหวัดสุรินทร์ ด้านต้นน้ำเป็นภูเขาสูงชัน และลดหลั่นเป็นเนินสูงลาดลงมาทางทิศเหนือตอนกลางเป็นที่ราบลูกคลื่นลอนลาดตอนบนเป็นพื้นที่ค่อนข้างราบถึงราบเรียบ โดยห้วยทับทันจะไหลไปรวมกับแม่น้ำมูลในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลส่วนที่ 2 ต่อไป

สำหรับขอบเขตลุ่มน้ำ จะครอบคลุมพื้นที่ปกครอง 91 ตำบลใน 20 อำเภอของ 2 จังหวัดคือ จังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดศรีสะเกษ ในส่วนจังหวัดสุรินทร์ ประกอบด้วย อำเภอกาบเชิง กิ่งอำเภอเขวาสินรินทร์ กิ่งอำเภอโนนนารายณ์ กิ่งอำเภอศรีณรงค์ อำเภอบัวเชด อำเภอปราสาท อำเภอเมืองสุรินทร์ อำเภอรัตนบุรี อำเภอลำดวน อำเภอศีขรภูมิ อำเภอสนม อำเภอสังขะ อำเภอสำโรงทาบ รวม 13 อำเภอ และในส่วนของจังหวัดศรีสะเกษ อยู่ในพื้นที่ 7 อำเภอ ประกอบด้วย อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ อำเภอปทุมรัตน์ อำเภอปรางค์กู่ อำเภอเมืองจันทร์ อำเภอราษีไศล อำเภอห้วยทับทัน และอำเภออุทุมพรพิสัย รวมพื้นที่ทั้งหมด 3,571 ตารางกิโลเมตร หรือ 2,232,156 ไร่ (ส่วนประสานงานและบริหารจัดการลุ่มน้ำมูลตอนล่าง, 2549: 12-18)

ในฤดูแล้ง ได้รับอิทธิพลลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ โดยจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ กรมอุตุนิยมวิทยา (2546 อ้างถึงใน ส่วนประสานและบริหารจัดการลุ่มน้ำมูลตอนล่าง, 2549 : 20) ได้รวบรวมสถิติปริมาณน้ำฝนในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน ระหว่างปี 2516-2545 ไว้โดยมีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยทั้งปีวัดได้ 1,345.46 มิลลิเมตร โดยในฤดูฝน (พ.ค.-ต.ค.) มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,191.54 มิลลิเมตร ส่วนในฤดูแล้ง (พ.ย.-เม.ย.) มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยเพียง 153.92 มิลลิเมตร

4.1.3 ลักษณะทรัพยากรดินและการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ดินที่พบในลุ่มน้ำห้วยทับทัน แบ่งตามกลุ่มชุดดินได้ 3 กลุ่มหลัก ได้แก่ ดินที่ราบลุ่ม มีพื้นที่ประมาณร้อยละ 42.9 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ ดินที่ดอนไร้ ประมาณร้อยละ 50 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ และพื้นที่ภูเขา ประมาณร้อยละ 3.3 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ ส่วนที่เหลือร้อยละ 3.4 เป็นพื้นที่อยู่อาศัยอื่นๆ ส่วนปริมาณและคุณภาพมีทั้งหยาบ ละเอียด ร่วน ร่วนปนทราย และมีการระบายน้ำตั้งแต่เร็ว ปานกลาง และดีมาก ลักษณะเนื้อดินจะแตกต่างกันตามลักษณะภูมิประเทศและวัตถุดิบกำเนิดดิน ดินมีความอุดมสมบูรณ์ตั้งแต่ต่ำ ปานกลาง และดีมาก การระบายน้ำมีตั้งแต่ปานกลาง ค่อนข้างเร็ว ถึงเร็ว (กองวางแผนการใช้ที่ดิน, 2540 : 36)

สำหรับการใช้ประโยชน์ที่ดิน มีดังนี้คือ เป็นพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งใช้ทำนาข้าวและปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้น ประมาณร้อยละ 76.31 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ เป็นพื้นที่ป่าไม้ ประมาณร้อยละ 16.09 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำ ประมาณร้อยละ 4.44 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ เป็นพื้นที่แหล่งน้ำ ประมาณร้อยละ 1.67 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ และเป็นพื้นที่อื่นๆ ประมาณร้อยละ 1.49 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ

4.1.4 ลักษณะพืชพรรณ

ลักษณะพืชพรรณขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝน คุณสมบัติของดิน และความสูง โดยประเภทของป่าประกอบด้วย ป่าไม่ผลัดใบ (Evergreen Forest) หรือเรียกว่าป่าดงดิบ ที่พบมากคือป่าดิบแล้ง ได้แก่ ไม้ตระกูลยาง ตะเคียน กระจับปี่ มะค่าโมง ตะแบก มะพลับ เป็นต้น ส่วนป่าผลัดใบ (Deciduous Forest) ได้แก่ป่าไม่ผลัดใบในฤดูแล้งและแตกใบใหม่ในฤดูฝน แบ่งได้เป็นป่าเบญจพรรณ ซึ่งเป็นป่าโปร่ง เช่น ราชพฤกษ์ กะโดน พะยอม มะเกลือ แดง เป็นต้นและป่าแดงหรือป่าเต็งรัง เช่น ประดู่ เต็ง รัง พลวง สมอไทย เป็นต้น

สำหรับพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน ประกอบด้วย เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า 224.66 ตารางกิโลเมตร หรือ 140,430 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 6.29 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ และเขตป่าสงวนแห่งชาติมีพื้นที่ 866.77 ตารางกิโลเมตร หรือ 682,229 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 30.56 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ

ทั้งนี้มีการสำรวจดัชนีชี้วัดสถานภาพป่าไม้ โดยแบ่งตามอัตราส่วนระหว่างพื้นที่ป่าไม้ต่อพื้นที่ลุ่มน้ำ พบว่า สถานภาพของป่าไม้ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน อยู่ในระดับความรุนแรงมาก คือ มีอัตราส่วนระหว่างพื้นที่ป่าไม้ต่อพื้นที่ลุ่มน้ำ คือ 0.3056 เพียงเท่านั้น (ส่วนประสานและบริหารจัดการลุ่มน้ำมูลตอนล่าง, 2549 : 24-25)

4.1.5 แหล่งน้ำบริเวณลุ่มน้ำห้วยทับทัน

แหล่งน้ำบริเวณลุ่มน้ำห้วยทับทัน ประกอบด้วยแหล่งน้ำธรรมชาติ และแหล่งน้ำที่สร้างขึ้นจำนวนมากคือ ในส่วนของแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ ลำห้วยทับทัน ซึ่งมีความยาวประมาณ 176 กิโลเมตร เป็นลำน้ำสายหลัก และมีลำห้วยอื่นๆ คือ ห้วยตาเกว๋ ห้วยค่าน และลำพอก สำหรับแหล่งน้ำที่สร้างขึ้นประกอบด้วย แหล่งน้ำขนาดกลางและขนาดเล็ก โดยในส่วนของแหล่งน้ำขนาดกลาง ได้แก่ อ่างเก็บน้ำกะเลงเวก อ่างเก็บน้ำห้วยค่าน อ่างเก็บน้ำห้วยตาเกว๋ ฝายน้ำล้นลำกุดไผท ฝายน้ำล้นหนองเหล็ก และฝายห้วยทับทัน สำหรับแหล่งน้ำขนาดเล็ก มีจำนวน 154 โครงการ มีสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า 12 โครงการ

สำหรับข้อมูลปริมาณน้ำทำนุนั้น เนื่องจากสภาพน้ำที่ไหลในลำห้วยทับทันมีปริมาณและระดับ เปลี่ยนแปลงขึ้นลงอย่างรวดเร็วจากสภาพฝนที่ตกในเขตลุ่มน้ำ ประกอบกับสภาพภูมิอากาศที่ไค้กล่าวข้างต้น ส่งผลให้ปริมาณน้ำทำในช่วงฤดูฝนและฤดูแล้งมีความแตกต่างกันอย่างมาก กล่าวคือ ในปริมาณน้ำท่าเฉลี่ยทั้งปีของลำห้วยทับทันซึ่งมีประมาณ 841.09 ล้านลูกบาศก์เมตร จะเป็นปริมาณน้ำท่าหรือน้ำที่ไหลลงลำน้ำในช่วงฤดูฝน (พ.ค.-ต.ค.) ถึงประมาณ 744.17 ล้านลูกบาศก์เมตร ขณะที่ในช่วงฤดูแล้งจะมีประมาณ 96.92 ลูกบาศก์เมตรเท่านั้น จากสถิติข้อมูลน้ำท่าที่ผ่านมาตั้งแต่ พ.ศ. 2516 จนถึง พ.ศ. 2545 ปริมาณน้ำท่าเฉลี่ยจะมีมากที่สุดในช่วงเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคม ซึ่งในช่วงนี้ความต้องการน้ำเพื่อการเพาะปลูกมีน้อยมาก แต่สำหรับในฤดูแล้ง ลำน้ำจะต้นทุนปริมาณน้ำไม่เพียงพอสำหรับเกษตรกรรมและการอุปโภคบริโภค ทำให้เกษตรกรต้องใช้น้ำจากแหล่งอื่นๆ ที่กรมชลประทานสร้างขึ้น ทั้งอ่างเก็บน้ำขนาดกลางและขนาดเล็กแหล่งต่างๆ

4.1.6 การใช้ประโยชน์จากน้ำในลุ่มน้ำห้วยทับทัน

ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันซึ่งมีพื้นที่โดยรวมถึง 3,571 ตารางกิโลเมตร พบว่าเป็นพื้นที่เกษตรกรรมถึงร้อยละ 76.31 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ และสำหรับการใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำห้วยทับทันสามารถแบ่งลักษณะการใช้ประโยชน์ได้ 4 ลักษณะคือ

- 1) ประโยชน์ในการเพาะปลูกทางการเกษตร เช่น ปลูกข้าวนาปี ถั่วเขียวผิวมัน ถั่วลิสง พริก มันสำปะหลัง ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ อ้อย ปอแก้ว เป็นต้น

2) ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ของเกษตรกรบริเวณลุ่มน้ำห้วยทับทัน เป็นลักษณะการเลี้ยงเพื่อบริโภคในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ เช่น การเลี้ยงโคเนื้อในหลายอำเภอ ส่วนการเลี้ยงในลักษณะฟาร์มก็มีอยู่บ้าง โดยเฉพาะการเลี้ยงไก่ ในเขตอำเภอห้วยทับทัน

3) ประโยชน์ในการประมง การประมงในบริเวณลุ่มน้ำห้วยทับทัน มีเฉพาะประมงน้ำจืด โดยเฉพาะมีการเลี้ยงปลาในกระชังบริเวณปลายน้ำในพื้นที่อำเภอบึงบูรพ์

4) ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน

4.1.7 สภาพปัญหาในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน

สภาพปัญหาหลักๆ ในลุ่มน้ำห้วยทับทันมี 5 ประเด็น (ส่วนประสานและบริหารจัดการลุ่มน้ำมูลตอนล่าง, 2549 : 43-46) ประกอบด้วย

4.1.7.1 ปัญหาด้านการขาดแคลนน้ำ ซึ่งมีสาเหตุมาจาก

- 1) ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล
- 2) เกิดสภาวะฝนทิ้งช่วงติดต่อกันยาวนาน
- 3) ระบบนิเวศของลุ่มน้ำเปลี่ยนแปลงไป
- 4) ระบบชลประทานไม่ทั่วถึง
- 5) ศักยภาพของพื้นที่ในการพัฒนาแหล่งกักเก็บน้ำต้นทุนมีจำกัด
- 6) แหล่งเก็บกักน้ำที่มีอยู่ไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้เพียงพอต่อ

ความต้องการใช้น้ำ ทั้งด้านอุปโภคบริโภค

- 7) แหล่งกักเก็บน้ำและแหล่งน้ำธรรมชาติตื้นเขิน เก็บน้ำได้ไม่เต็ม

ประสิทธิภาพ

สำหรับพื้นที่ที่เสี่ยงต่อการเกิดภัยแล้งคือ พื้นที่กลางน้ำและท้ายน้ำของลุ่มน้ำห้วยทับทัน เป็นพื้นที่เสี่ยงต่อการเกิดภัยแล้งในระดับปานกลาง ส่วนพื้นที่ต้นน้ำอยู่ในพื้นที่เสี่ยงต่อการเกิดภัยแล้งระดับต่ำ

4.1.7.2 ปัญหาด้านน้ำท่วม มีสาเหตุมาจาก

1) ฝนตกหนักในช่วงสั้นๆ ก่อให้เกิดปริมาณน้ำจำนวนมากไหลหลากมาตามลำน้ำเข้าท่วมที่อยู่อาศัยและพื้นที่เกษตรกรรม

2) มีการบุกรุกเพื่อใช้ประโยชน์ที่ดินตามแนวห้วยทับทัน โดยเฉพาะที่ผ่านเขตชุมชนเมือง ทำให้ช่องทางระบายน้ำที่มีอยู่เดิมมีขนาดลดลง เป็นเหตุให้ระดับน้ำในช่วงน้ำหลากสะสมระดับสูงขึ้น

3) พื้นที่ตั้งแต่กลางน้ำถึงท้ายน้ำตามแนวห้วยทับทันเป็นพื้นที่ลุ่มติดลำนํ้า ทำให้มีความเสี่ยงต่อการเกิดน้ำท่วมเสียหายซ้ำซากสูงในฤดูน้ำไหลหลาก

4.1.7.3 ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม มีสาเหตุมาจาก

1) มีการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ต้นน้ำลำธารและป่าไม้อื่นๆ เป็นการทำลายระบบนิเวศต้นน้ำที่มีความหลากหลายทางชีวภาพส่งผลกระทบต่อปริมาณน้ำท่า

2) การใช้ประโยชน์ที่ดินไม่เหมาะสม เช่น

(1) การปรับพื้นที่ในบริเวณที่ดอนไร่นาใช้ทำนาเป็นสาเหตุดินขาดน้ำ

(2) การก่อสร้างกีดขวางทางน้ำที่ไม่เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ

ทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมและความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม

(3) การใช้สารเคมีและขาดการดูแลปรับปรุงบำรุงรักษาดิน

3) การชะล้างพังทลายหน้าดิน ทำให้เกิด

(1) ดินถล่มและน้ำป่าไหลหลากเมื่อฝนตกหนัก

(2) ตะกอนดินที่ถูกน้ำพัดพามาทับถมสายน้ำต่างๆ ทำให้แหล่งน้ำตื้น

เงิน

4.1.7.4 ด้านคุณภาพน้ำ มีสาเหตุมาจาก

1) น้ำผิวดินเน่าเสีย และด้วยคุณภาพจาก

(1) น้ำทิ้งจากบ้านเรือน

(2) น้ำทิ้งจากชุมชนเมือง

(3) น้ำทิ้งจากโรงงานอุตสาหกรรม

(4) น้ำทิ้งจากสถานประกอบการ

(5) ฝนชะล้างสารเคมีตกค้างจากพื้นที่เพาะปลูก

(6) การชะล้างดินเค็ม

2) น้ำใต้ดิน บางพื้นที่มีค่าปริมาณคลอไรด์ หรือค่าความเค็มบางแห่งสูงเกิน

กว่ามาตรฐานตามพระราชบัญญัติน้ำบาดาล พ.ศ. 2542

4.1.7.5 ด้านการบริหารจัดการ มีสาเหตุมาจาก

1) กลไกการบริหารจัดการน้ำยังไม่สมบูรณ์

(1) นโยบายไม่ชัดเจน

(2) ขาดข้อมูลและการเชื่อมโยงระบบฐานข้อมูล

(3) ไม่มีแผนแม่บทการจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำอย่างบูรณาการ

(4) ไม่มีความชัดเจนเกี่ยวกับเจ้าภาพ และเอกภาพในการทำงาน

- (5) ขาดการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย
- 2) องค์กรลุ่มน้ำ ไม่สามารถขับเคลื่อนงานได้ เนื่องจาก
- (1) สาเหตุตามข้อ 1)
 - (2) ภาวการณ์ซื้อขายของกรลุ่มน้ำต่างๆ ยังไม่มีเอกภาพในการดำเนินงาน

ขาดกระบวนการมีส่วนร่วม

- (3) ขาดความรู้ ความเข้าใจ การบริหารจัดการน้ำอย่างบูรณาการ
- (4) ขาดความเข้มแข็ง
- (5) ไม่มีงบประมาณการสนับสนุนในการดำเนินกิจกรรมการบริหาร

จัดการลุ่มน้ำ

- 3) การสร้างจิตสำนึกให้ตระหนักถึงความสำคัญของน้ำยังไม่ดีพอ
- 4) ยังไม่มีกฎหมายน้ำสำหรับควบคุมการใช้น้ำ
- 5) ยังไม่มีการเชื่อมโยงเครือข่ายพันธมิตรการจัดการน้ำ

4.2 ข้อมูลพื้นฐานจังหวัดศรีสะเกษ

4.2.1 ขนาดและที่ตั้ง

จังหวัดศรีสะเกษตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยระหว่าง เส้นรุ้ง (ละติจูด) ที่ 14-15 องศาเหนือ และเส้นแวง (ลองจิจูด) ที่ 104-105 องศาตะวันออก อยู่เหนือระดับน้ำทะเล 120 เมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 8,839.97 ตารางกิโลเมตร หรือ 5,524,987.50 ไร่ ห่างจากกรุงเทพมหานคร โดยทางรถไฟ 515 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	เขตอำเภอรามัน ไร่เลย์ อำเภอขามเฒ่า กิ่งอำเภอศิลาลาด ติดต่อกับจังหวัดยโสธร และจังหวัดร้อยเอ็ด
ทิศใต้	เขตอำเภอภูสิงห์ อำเภอขุนหาญ อำเภอกันทรลักษ์ ติดกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย
ทิศตะวันออก	อำเภอกันทรารมย์ อำเภอกันทรลักษ์ อำเภอเบญจลักษ์ อำเภอโนนคูณ ติดกับจังหวัดอุบลราชธานี
ทิศตะวันตก	เขตอำเภอขุขันธ์ อำเภอปรังค์ภู อำเภอห้วยทับทัน อำเภอเมืองจันทร์ อำเภอเบ็ญจบุรพ์ ติดกับจังหวัดสุรินทร์

4.2.2 ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มทางตอนเหนือ และตอนกลางของจังหวัด ส่วนทางตอนใต้เป็นที่ลาดชัน และถูกคลื่นลอนตื้นสลับลาดชันพื้นที่ทั้งหมดของจังหวัดจะมีความลาดชัน จากทางตอนใต้ลงสู่แม่น้ำมูลตอนเหนือของจังหวัดสภาพดิน ร้อยละ 60 เป็นดินร่วนปนทรายที่มีการระบายน้ำดี มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำเพียงร้อยละ 4.5 ของพื้นที่จังหวัดเท่านั้น ที่มีระดับความอุดมสมบูรณ์ปานกลางถึงค่อนข้างสูง ส่วนที่เหลืออีกประมาณร้อยละ 35.5 เป็นดินภูเขา และเทือกเขาซึ่งการทำการกสิกรรมได้เพียงบางส่วน มียอดเขาสูงที่สุดของจังหวัด คือยอดเขาพนมตาเมื่อน ในเขตอำเภอขุนหาญ 637 เมตร และมีแนวชายแดนติดกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย รวม 127 กม.(อำเภอกันทรลักษ์ 76 กม. อำเภอขุนหาญ 18 กม. และอำเภอภูสิงห์ 33 กม.)

4.2.3 ลักษณะภูมิอากาศ

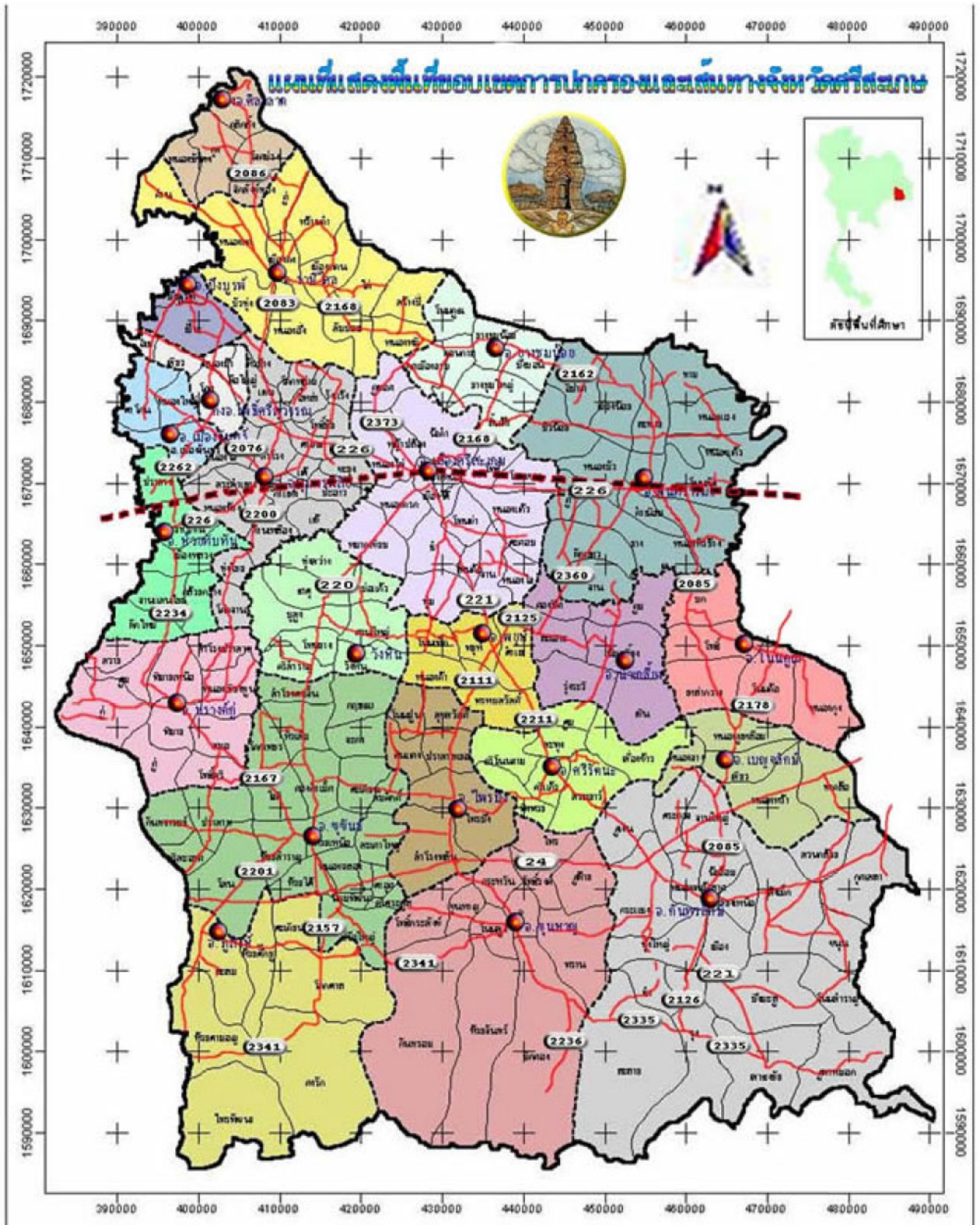
ลักษณะภูมิอากาศของจังหวัดศรีสะเกษมีอากาศร้อนจัดในฤดูร้อน และค่อนข้างหนาวจัดในฤดูหนาว ส่วนใหญ่ในฤดูฝนมักมีฝนตกหนักในเดือนกันยายน โดยจะตกหนักในพื้นที่ตอนกลาง และตอนล่างของจังหวัดเท่านั้น ส่วนพื้นที่ตอนบนจะมีปริมาณฝนตกน้อย และไม่ค่อยสม่ำเสมอ

4.2.4 ลักษณะการปกครอง

จังหวัดศรีสะเกษ มีการปกครอง 2 รูปแบบ คือ การปกครองส่วนภูมิภาค และการปกครองส่วนท้องถิ่น

1) การปกครองส่วนภูมิภาค จังหวัดศรีสะเกษ แบ่งการปกครองออกเป็น 22 อำเภอ 204 ตำบล 2,621 หมู่บ้าน

- (1) อำเภอเมืองศรีสะเกษ 16 ตำบล 163 หมู่บ้าน
- (2) อำเภอยางชุมน้อย 7 ตำบล 80 หมู่บ้าน
- (3) อำเภอกันทรารมย์ 16 ตำบล 175 หมู่บ้าน
- (4) อำเภอกันทรลักษ์ 20 ตำบล 267 หมู่บ้าน
- (5) อำเภอขุขันธ์ 22 ตำบล 276 หมู่บ้าน
- (6) อำเภอไพรบึง 6 ตำบล 80 หมู่บ้าน
- (7) อำเภอปรางค์กู่ 10 ตำบล 141 หมู่บ้าน
- (8) อำเภอขุนหาญ 12 ตำบล 145 หมู่บ้าน
- (9) อำเภอรำไพสิทธิ์ 13 ตำบล 190 หมู่บ้าน

ภาพที่ 4.2 แผนที่แสดงเขตการปกครองจังหวัดศรีสะเกษ

แหล่งที่มา ส่วนประสานงานและบริหารจัดการกลุ่มน้ำมูลตอนล่าง, 2549: 52

ภาพที่ 4.3 แผนที่แสดงขอบเขตกลุ่มน้ำในจังหวัดศรีสะเกษ

แหล่งที่มา ส่วนประสานงานและบริหารจัดการกลุ่มน้ำมูลตอนล่าง, 2549: 54

- (10) อำเภออุทุมพรพิสัย 19 ตำบล 232 หมู่บ้าน
- (11) อำเภอบึงบูรพ์ 2 ตำบล 25 หมู่บ้าน
- (12) อำเภอห้วยทับทัน 6 ตำบล 81 หมู่บ้าน
- (13) อำเภอโนนคูณ 5 ตำบล 80 หมู่บ้าน
- (14) อำเภอศรีรัตนัง 7 ตำบล 90 หมู่บ้าน
- (15) อำเภอน้ำเกลี้ยง 6 ตำบล 75 หมู่บ้าน
- (16) อำเภอวังหิน 8 ตำบล 126 หมู่บ้าน
- (17) อำเภอภูสิงห์ 7 ตำบล 86 หมู่บ้าน
- (18) อำเภอเมืองจันทร์ 3 ตำบล 52 หมู่บ้าน
- (19) อำเภอเบญจลักษ์ 5 ตำบล 67 หมู่บ้าน
- (20) อำเภอพยุห์ 5 ตำบล 66 หมู่บ้าน
- (21) อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ 5 ตำบล 80 หมู่บ้าน
- (22) อำเภอศิลาลาด 4 ตำบล 44 หมู่บ้าน

2) การปกครองส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วย

- (1) องค์การบริหารส่วนจังหวัด 1 แห่ง คือ องค์การบริหารส่วนจังหวัดศรีสะเกษ
- (2) องค์การบริหารส่วนตำบล 202 แห่ง
- (3) เทศบาลเมือง 2 แห่ง คือ เทศบาลเมืองศรีสะเกษ เทศบาลเมืองกันทรลักษ์
- (4) เทศบาลตำบล 12 แห่ง คือ เทศบาลตำบลกันทรารมย์ (อำเภอกันทรารมย์)

เทศบาลตำบลเมืองคง (อำเภอราษีไศล) เทศบาลตำบลกำแพง (อำเภออุทุมพรพิสัย) เทศบาลตำบลปรังค์ภู (อำเภอปรังค์ภู) เทศบาลตำบลไพรบึง (อำเภอไพรบึง) เทศบาลตำบลยางชุมน้อย (อำเภอยางชุมน้อย) เทศบาลตำบลห้วยทับทัน (อำเภอห้วยทับทัน) เทศบาลตำบลขุนหาญ (อำเภอขุนหาญ) เทศบาลตำบลศรีรัตนัง (อำเภอศรีรัตนัง) เทศบาลตำบลบึงบูรพ์ (อำเภอบึงบูรพ์) เทศบาลตำบลพยุห์ (อำเภอพยุห์) เทศบาลตำบลห้วยเหนือ (อำเภออุทุมพรพิสัย) (ข้อมูล ณ กันยายน 2550)

อนึ่ง ในการศึกษาภาคสนาม ได้กำหนดพื้นที่ศึกษา 3 ตำบล คือ ตำบลภู อำเภอปรังค์ภู ตำบลห้วยทับทัน อำเภอห้วยทับทัน และตำบลบึงบูรพ์ อำเภอบึงบูรพ์ ซึ่งมีสภาพทางกายภาพ ดังนี้

1) ตำบลทุ่งสภาพภูมิประเทศทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม ในฤดูฝนน้ำจะหลากมาท่วมบริเวณนา ทำให้เกิดความเสียหาย ส่วนในฤดูแล้งฝนจะทิ้งช่วงเป็นเวลานาน จึงเกิดความแห้งแล้งค่อนข้างมาก ตำบลทุ่งสภาพภูมิประเทศทั้งหมด 71.261 ตารางกิโลเมตรและมีอาณาเขตติดต่อดังนี้ คือ

ทิศเหนือ	ติดกับ ต.ตุม ต.สวาย อ.ปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ
ทิศใต้	ติดกับ อ.สังขะ จังหวัดสุรินทร์
ทิศใต้	ติดกับ อ.พิมาย ต.คู่อ.ปรางค์กู่ จังหวัดศรีสะเกษ
ทิศตะวันตก	ติดกับ อ.สังขะ จังหวัดสุรินทร์

สภาพการปกครอง ตำบลทุ่งสภาพภูมิประเทศประกอบด้วย 17 หมู่บ้าน คือ (1) บ้านกู่ (2) บ้านหว้า (3) บ้านไฮ (4) บ้านบัวตอง (5) บ้านสามขา (6) บ้านกะดี่ (7) บ้านโพธิ์ (8) บ้านอาตอง (9) บ้านพอกน้อย (10) บ้านโสน (11) บ้านเกาะ (12) บ้านพอกใหญ่ (13) บ้านม่วงหนองยาว (14) บ้านกู่ตะวันตก (15) บ้านผือพัฒนา (16) บ้านศรีไผทราษฎร์ (17) บ้านเกาะสามัคคี

2) ตำบลห้วยทับทัน สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม มีลำห้วยทับทันไหลผ่านสู่แม่น้ำมูลในเขตอำเภอบึงบูรพ์ มีเนื้อที่ประมาณ 28 ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้คือ

ทิศเหนือ	ติดกับ ต.ปราสาท อ.ห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ
ทิศใต้	ติดกับ ต.เมืองหลวง อ.ห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ
ทิศตะวันออก	ติดกับ ต.หนองห้าง อ.อุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ
ทิศตะวันตก	ติดกับ อ.สำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์

สภาพการปกครอง ประกอบด้วย 8 หมู่บ้าน คือ (1) บ้านห้วยทับทัน (2) บ้านหนองสิมใหญ่ (3) บ้านบกพอก (4) บ้านกระทุ่ม (5) บ้านสร้างเรือ (6) บ้านหนองสิมน้อย (7) บ้านทุ่งมน (8) บ้านสวัสดิ์

3) ตำบลบึงบูรพ์ สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม มีลำห้วยทับทันไหลผ่าน มีป่าไม้ริมฝั่งห้วยทับทันในบางช่วง สภาพดินค่อนข้างอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก แต่ในช่วงฤดูน้ำหลากมักจะประสบปัญหาน้ำท่วมโดยเฉพาะชุมชนซึ่งมีที่ตั้งใกล้ลำห้วย ตำบลบึงบูรพ์มีพื้นที่ประมาณ 16.708 ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับ จังหวัดสุรินทร์
ทิศใต้	ติดกับ ต.เปือ อ.บึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ
ทิศตะวันออก	ติดกับ ต.บัวหุ้ง อ.ราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ
ทิศตะวันตก	ติดกับ ต.เปือ อ.บึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ

สภาพการปกครอง ตำบลบึงบูรพ์ ประกอบด้วย 9 หมู่ชนคือ (1) บ้านเป่าหมู่ 1 (2) บ้านเป่าหมู่ 2 (3) บ้านเป่าหมู่ 3 (4) บ้านโนนสาวสวย (5) บ้านจอมพระ (6) บ้านนาสวน (7) บ้านหนองหล่ม (8) บ้านบึงบูรพ์หมู่ 1 (9) บ้านบึงบูรพ์หมู่ 2

4.2.5 ทรัพยากรธรรมชาติ

4.2.5.1 แหล่งน้ำ ประกอบด้วย

- 1) แหล่งน้ำธรรมชาติ จังหวัดศรีสะเกษมีแหล่งน้ำธรรมชาติ คือ แม่น้ำมูล ห้วยสำราญ ห้วยขย่ง มีแม่น้ำ ห้วย ลำธาร คลอง 687 สาย
- 2) แหล่งน้ำชลประทานที่มีอยู่ในจังหวัด ประกอบด้วย โครงการขนาดกลาง โครงการขนาดเล็ก โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน ศูนย์บริการเกษตรเคลื่อนที่ ขุดลอกหนองน้ำ และคลองธรรมชาติ แหล่งน้ำในไร่นา และ ค.ปร. ดังรายละเอียด

ตารางที่ 4.1 แสดงแหล่งน้ำชลประทานของจังหวัดศรีสะเกษ

โครงการ	จำนวนโครงการ	พื้นที่ชลประทานที่ได้รับประโยชน์ (ไร่)
1. ขนาดกลาง	22	247,885
2. ขนาดเล็ก	286	210,890
3. อันเนื่องมาจากพระราชดำริ	11	6,650
4. หมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน	8	1,650
5. ศูนย์บริการการเกษตรเคลื่อนที่	313	อุปโภคบริโภค
6. ขุดลอกหนองน้ำคลองธรรมชาติ	365	อุปโภคบริโภค
7. แหล่งน้ำในไร่นา	189	อุปโภคบริโภค
8. ค.ปร. (ขุดสระ)	2,116	อุปโภคบริโภค
รวม	3,310	อุปโภคบริโภค

(ข้อมูล ณ 15 พ.ย. 49)

3) สถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ได้ดำเนินการจัดตั้งสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้า ในจังหวัดศรีสะเกษแล้วจำนวน 40 สถานี พื้นที่โครงการ 90,300 ไร่ เพื่อประโยชน์ในด้านการเกษตรกรรม และขจัดปัญหาความแห้งแล้ง ของพื้นที่ที่อยู่นอกเขตชลประทาน

4.2.5.2 ป่าไม้

จังหวัดศรีสะเกษ มีพื้นที่ 8,839.926 ตารางกิโลเมตร หรือ 5,524,953.85 ไร่ มีพื้นที่ป่าทั้งจังหวัด 2,136.24 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,366,444 ไร่ แบ่งเป็นป่าสงวนแห่งชาติ 25 ป่า เนื้อที่ 1,274,312 ไร่ หรือ 2,038.83 ตารางกิโลเมตร และป่าไม้ถาวรเตรียมการสงวน 4 ป่า 147.41 ตารางกิโลเมตร หรือ 92,132 ไร่ มีพื้นที่ป่าที่ยังคงสภาพป่าที่สมบูรณ์ 1,032 ตารางกิโลเมตร หรือ 645,000 ไร่ คิดเป็น 11.67% ของเนื้อที่จังหวัดศรีสะเกษ (ข้อมูลจากดาวเทียม ปี 2547) และยังสามารถจำแนกพื้นที่ป่าออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1) ป่าอนุรักษ์ 755 ตารางกิโลเมตร หรือ 471,875 ไร่

(1) เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าพนมดงรัก ท้องที่อำเภอกันทรลักษ์, อำเภอขุนหาญ มีเนื้อที่ 197,500 ไร่ หรือ 316 ตารางกิโลเมตร

(2) เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยศาลา ท้องที่อำเภอขุนหาญ อำเภอขุขันธ์ อำเภอภูสิงห์ มีเนื้อที่ 237,500 ไร่

(3) อุทยานแห่งชาติเขาพระวิหาร มีเนื้อที่ 59 ตารางกิโลเมตร หรือ 36,875 ไร่

2) ป่าชุมชน (ที่มีพื้นที่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติและป่าเตรียมการ) 39.3 ตารางกิโลเมตร หรือ 24,548 ไร่

3) ป่าเศรษฐกิจ (Zone E) จำนวน 814,778 ไร่

(1) พื้นที่ป่ามีภาระผูกพัน (สวนป่า, สทก. ใช้ประโยชน์) จำนวน 111,206 ไร่

(2) พื้นที่ที่มอบให้ ส.ป.ก. มีเนื้อที่ 761.86 ตารางกิโลเมตรหรือ 703,572 ไร่ (ข้อมูล ณ ปัจจุบัน ปี 2549)

4.2.5.3 ภูเขา

ทางทิศใต้ของจังหวัดศรีสะเกษ มีเทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งเป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย ซึ่งเป็นแนวชายจากทิศตะวันออก – ทิศตะวันตก มีความยาวประมาณ 127 กิโลเมตร มีช่องทางติดต่อเข้าออก 26 ช่อง คลอบคลุมพื้นที่ประมาณร้อยละ 20 ของพื้นที่ในเขตอำเภอขุขันธ์ อำเภอขุนหาญ อำเภอภูสิงห์ อำเภอกันทรลักษ์

4.2.5.4 แร่ธาตุ

สภาพทางธรณีวิทยาของจังหวัดศรีสะเกษ จัดอยู่ในหินยุคโคราชซึ่งเกิดจากการตกตะกอนของน้ำทะเล เป็นเวลานานมาแล้วมีบางบริเวณที่เป็นที่ราบลุ่มคือ พวดินตะกอนลำนํ้าซึ่งคาดว่าอยู่ใน ยุควอเตอร์นารี (Quaternary) ถึงยุคปัจจุบันเป็นชั้นบนที่สุด จึงคาดว่ามิแหล่งแร่ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจอยู่บ้าง แต่ขณะนี้ยังไม่การสำรวจอย่างจริงจัง ส่วนใหญ่เป็นการขุดโดยราษฎรที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นซึ่งใช้เครื่องมืออย่างง่าย เท่านั้น แร่สำคัญที่ขุดพบคือ แร่พลอย และแร่เงิน พลอยที่ขุดพบมีชนิดต่างๆ เช่น สคาร์ เพทาย มรกต ทับทิม เขียวส่อง และบุษราคัม เป็นต้น จังหวัดศรีสะเกษมีหลายหมู่บ้านที่ดำเนินการเจียรไนพลอย และเพชรเทียม เช่น บ้านคูม อำเภอบางแก้ว บ้านโสน อำเภอบุณฑล บ้านเจียงวงค์ อำเภอบุณฑลบุรีรัมย์ แต่ที่เป็นล้าเป็นสันมาเป็นเวลานาน และมีชื่อเสียงคือ บ้านคูม อำเภอบางแก้ว

4.2.5.5 สภาพดิน

ดินในจังหวัดศรีสะเกษ มีแหล่งกำเนิด และลักษณะดิน จากผลการสำรวจโดยกองสำรวจดินกรมพัฒนาที่ดินสามารถแบ่งประเภทวัตถุกำเนิด และลักษณะดินโดยสังเขปได้ 3 ประเภทคือ

1) ดินเกิดจากการที่พัฒนาและทับถมโดยน้ำที่ใหม่ และค่อนข้างใหม่ บริเวณนี้ ได้แก่ที่ราบลุ่มแม่น้ำท่วมถึง ริมแม่น้ำ ลำห้วยต่างๆ จะประกอบด้วยดินหลายชนิดอยู่ปะปนกัน ลักษณะดินเป็นลักษณะไม่แน่นอน มีตั้งแต่ดินร่วนปนทราย ดินร่วนปนซิลต์ ถึงดินเหนียวปนกรวด การระบายน้ำดีถึงเลว ส่วนใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างสูงปลูกพืชให้ผลผลิตค่อนข้างมาก ใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชผัก พืชไร่ เช่น ยาสูบ ข้าวโพด หรือไม้ผล แต่มักมีปัญหา น้ำท่วมอยู่เสมอ ดินที่พบในบริเวณนี้ได้แก่ดินชุดเชิงใหม่ เป็นต้น มีเนื้อที่ประมาณ 185,031 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 3.35 ของเนื้อที่ทั้งหมด

2) ดินเกิดจากตะกอนที่ถูกพัดมาทับถมโดยลำน้ำมานานแล้ว ได้แก่ บริเวณที่ราบต่ำ และเป็นลูกคลื่นลอนตื้น ถึงลอนชัน (ลาดตะพัดลำน้ำชั้นสูง) ลักษณะดินบริเวณที่มีทั้งที่นา และดินในที่ดอน สำหรับดินที่นาจะอยู่ในระดับลาดตะพัดลำน้ำชั้นต่ำ ถึงบางส่วนของสวนตะพัด ลำน้ำชั้นกลางลักษณะมีเนื้อดิน ตั้งแต่ดินร่วนปนทรายดินร่วนเหนียว ถึงดินเหนียว ส่วนใหญ่เป็นดินลึกระบายน้ำค่อนข้างเลว ความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ บางแหล่งมีลักษณะดินลูกรังปนอยู่เช่น ดินยุคเพี้ย บางแห่งมีชั้นแข็งของลูกรังอยู่ในดินบน ในช่วงความลึก 20-80 ซม. เช่นดินชั้นอัม บางแห่งมีการอัดดินแน่น และมีปริมาณเกลือค่อนข้างสูง เช่น ดินกุลาร้องไห้ ทำให้ผลผลิตค่อนข้างต่ำ ในที่ราบพบดินชุดร่อยเอ็ด ดินชุดอุบลมาก สำหรับดินในที่ดอนเป็นดินลึก และเนื้อดินปนทรายดินร่วนปนทรายเป็นส่วนใหญ่ การระบายน้ำดี ความอุดมสมบูรณ์ของดินค่อนข้างต่ำ บางแห่งเป็นดิน

ดินมีกรวดตลอดหน้าดิน เช่น ดินโซพิลลัส การใช้ประโยชน์ที่ดินพื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ปลูกพืชไร่ เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด เป็นต้น ดินที่พบได้แก่ ดินชุดโคราช ดินชุดน้ำพอง ดินชุดยโสธร ดินชุดวาริน เป็นต้น มีเนื้อที่ประมาณ 80.2 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด

3) ดินเกิดจากการสลายตัวของหินอยู่กับที่ และเกิดตามที่ราบเขาจากวัตถุกำเนิดพวกหินบาซอลท์ หินแอนดีไซต์ พบบริเวณที่ราบเชิงเขาบริเวณที่ถูกกัดเซาะดิน ส่วนนี้จะแพร่กระจายอยู่ด้านตะวันออก และด้านใต้ของจังหวัดตามแนวเขาพนมดงรัก ลักษณะดินเป็นดินพื้นที่ส่วนมาก มักมีหินและกรวดปน บางแห่งเป็นดินลึกปานกลางถึงลึกมาก มีความลาดเทของพื้นที่ตั้งแต่ 1-20% สำหรับเชิงเขาเนื้อดินตั้งแต่ร่วนปนทราย ดินร่วนเหนียวปนทราย ดินเหนียวปนทรายมีกรวดปน ถึงดินเหนียวความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำถึงค่อนข้างสูง ดินนาที่พบ เช่น ดินบุริรัมย์ ลักษณะดินเป็นดินตื้น เนื้อดินเป็นดินเหนียวถึงดินร่วนเหนียวปนกรวด การระบายน้ำและความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ ส่วนดินในที่ดิน เช่น ดินชุดสุรินทร์ ดินชุดโชคชัย หรือดินชุดลาดหญ้า – ท่ายาง เป็นต้น ดินบริเวณนี้ส่วนมาก (เว้นดินชุดโชคชัย) เป็นดินตื้นมีกรวดปนถึงค่อนข้างมีกรวดปน

ส่วนดินที่เป็นปัญหาและอุปสรรคต่อการพัฒนาการเกษตรของจังหวัด ได้แก่

1) ดินตื้น มีอยู่บริเวณทางตอนใต้ของจังหวัด เป็นดินที่มีหน้าดินลึกประมาณ 50-150 ซม. ส่วนใหญ่มักจะมีก้อนกรวด เป็นองค์ประกอบของเนื้อดิน เป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ มีความสามารถในการอุ้มน้ำน้อย เป็นอุปสรรคในการขุดบ่อ หรือสระเพื่อกักเก็บน้ำต้องใช้เวลาหลายปีจึงจะสามารถกักเก็บน้ำได้ดี

2) ดินทราย มีกระจายอยู่ทางซีกตะวันออกของจังหวัด บริเวณอำเภอกันทรลักษ์ อำเภอโนนคูณ และอีกเล็กน้อยในอำเภอราศีไสลเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ มีความสามารถในการอุ้มน้ำน้อย เป็นอุปสรรคต่อการขุดบ่อ หรือสระเพื่อกักเก็บน้ำ ต้องใช้เวลาหลายปี จึงสามารถกักเก็บน้ำได้ดี มีปัญหาการชะล้างของหน้าดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นพื้นที่มีความลาดเทจะมีอัตราพังทลายของหน้าดินค่อนข้างมาก

3) ดินเค็ม มีการกระจายอยู่ทางเหนือของจังหวัด เป็นดินที่มีปริมาณเกลือโซเดียมคลอไรด์ละลายอยู่ปริมาณมากเกินความต้องการของพืช ทำให้มีอิทธิพลต่อการเจริญเติบโตของพืช ที่สำคัญคือ ทำให้อัตราการเจริญเติบโตของพืชลดลง ผลผลิตพืชลดลงกว่าที่ปลูกในดินปกติ และถ้าดินมีความเค็มมากอาจจะทำให้ปลูกพืชไม่ได้

4.2.6 โครงสร้างประชากร

ประชากร (2549) มีจำนวน 1,442,931 คน เป็นชาย 720,533 คน หญิง 722,398 คน จำนวนครัวเรือน 320,914 ครัวเรือน

4.2.7 สภาพทางเศรษฐกิจ

โครงสร้างการผลิตจังหวัดศรีสะเกษ เศรษฐกิจของจังหวัดขึ้นกับการผลิต 3 สาขาหลัก ได้แก่ สาขาการเกษตร สาขาการค้าและค้าปลีก สาขาการบริการ โดยในปี 2548 มีมูลค่าการผลิตทั้งหมดจังหวัดจำนวน 36,994 ล้านบาท มูลค่าผลิตภัณฑ์เฉลี่ยต่อคน 24,403 บาท และมีส่วนของแต่ละสาขา ดังนี้

ตารางที่ 4.2 แสดงสัดส่วนมูลค่าผลิตภัณฑ์เฉลี่ยในแต่ละสาขา

สาขาการผลิต	มูลค่า (ล้านบาท)
ภาคเกษตร	8,246
เกษตรกรรม การล่าสัตว์ และการป่าไม้	7,958
การประมง	289
ภาคนอกเกษตร	28,748
การทำเหมืองแร่และเหมืองหิน	194
การผลิตอุตสาหกรรม	2,031
การไฟฟ้า ก๊าซ และการประปา	406
การก่อสร้าง	1,455
การขายส่ง การขายปลีก การซ่อมแซมยานยนต์ จักรยานยนต์ ของใช้ส่วนบุคคลและของใช้ในครัวเรือน	10,893
โรงแรมและภัตตาคาร	706
การขนส่ง สถานที่เก็บสินค้า และการคมนาคม	1,426
ตัวกลางทางการเงิน	1,424

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

สาขาการผลิต	มูลค่า (ล้านบาท)
บริการด้านอสังหาริมทรัพย์ การให้เช่า การบริการทางธุรกิจ	1,696
การบริหารราชการแผ่นดินและการป้องกันประเทศ รวมทั้งการ ประกันสังคมภาคบังคับ	2,123
การศึกษา	5,010
การบริการด้านสุขภาพและงานสังคมสงเคราะห์	1,121
การบริการชุมชน สังคม และบริการส่วนบุคคลอื่นๆ	202
ลูกจ้างในครัวเรือนส่วนบุคคล	62
ผลิตภัณฑ์จังหวัด	36,994
มูลค่าผลิตภัณฑ์เฉลี่ยต่อคน(บาท)	24,403

บทที่ 5

ผลการศึกษา

ในบทนี้จะนำเสนอผลการศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ : กรณีศึกษาลุ่มน้ำห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ” โดยมี 3 ประเด็นที่สำคัญคือ รูปแบบการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน และผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ โดยผลการศึกษาที่ได้นำเสนอในครั้งนี้จะเป็นผลการศึกษาที่ได้มาจากการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ประกอบกัน

5.1 รูปแบบการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

ในส่วนของผลการศึกษาจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจาก เจ้าหน้าที่ภาครัฐในหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เจ้าหน้าที่จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แกนนำองค์กรชุมชนด้านการจัดการลุ่มน้ำและผู้นำชุมชนในพื้นที่ตำบลที่ศึกษา เกี่ยวกับรูปแบบการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในเขตพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษนี้ จะนำเสนอในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้คือ นโยบายและแผนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันที่ผ่านมาในอดีต การจัดโครงสร้างของการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน การประสานงานระหว่างหน่วยงานองค์กร และกระบวนการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน

5.1.1 นโยบายและแผนเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันที่ผ่านมาในอดีต

สำหรับการศึกษาในประเด็นของนโยบายและแผนเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันที่ผ่านมาในอดีต ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาว่า ที่ผ่านมานั้นการดำเนินงานด้านการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันของภาครัฐนั้นได้เคยมีการกำหนดนโยบาย แผนงานหรือโครงการไว้หรือไม่อย่างไร เพื่อให้ได้ข้อมูลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาจากเอกสารและการสัมภาษณ์บุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ในอดีตที่ผ่านมายังไม่มีแผนการบริหารจัดการในลุ่มน้ำห้วยทับทัน จึงต้องอาศัยการ

ดำเนินงานตามแผนงานปกติที่หน่วยงานในแต่ละภารกิจหลักดำเนินงาน จึงยังไม่มีเป้าหมายรวมของแต่ละลุ่มน้ำ และยังไม่มีการเปรียบเทียบความสำเร็จหรือตัวชี้วัดว่าการบริหารจัดการลุ่มน้ำมีความก้าวหน้าหรือมีการแก้ไขปัญหาอะไร ที่ไหน ได้หรือไม่ อย่างไร

นายเดชา สีนเดิม (นายช่างโยธา 7 สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5, 2550) ได้ให้ความเห็นว่า

“ผู้เกี่ยวข้องโดยเฉพาะประชาชนและองค์กรลุ่มน้ำในระดับลุ่มน้ำและระดับพื้นที่ ยังไม่สามารถรู้และเข้าใจถึงทิศทาง เป้าหมายที่แท้จริงว่าการแก้ไขปัญหา การบริหารจัดการน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำอย่างบูรณาการนั้นจะเป็นอย่างไร สามารถแก้ไขปัญหาได้หรือไม่ จะสำเร็จลงอย่างไร เมื่อไร และไม่สามารถวางตัวเองลงสู่การมีบทบาทในกระบวนการมีส่วนร่วมการบริหารจัดการน้ำ”

ด้วยเหตุนี้ กรมทรัพยากรน้ำจึงมีดำริให้การแก้ไขปัญหาที่จัดการเป็นระบบ ลุ่มน้ำในพื้นที่ที่แคลง เป็นระบบลุ่มน้ำสาขาหรือลุ่มน้ำย่อย เพื่อเป็นโครงการนำร่องสำหรับการสร้างความรู้ ความเข้าใจในการบริหารจัดการน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำ ให้ประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน เห็นความก้าวหน้าของการดำเนินงานทุกขั้นตอน ทั้งมาตรการใช้สิ่งก่อสร้างและมาตรการไม่ใช่สิ่งก่อสร้างไปพร้อมๆ กัน ที่รวดเร็วยิ่งขึ้นสามารถนำเอาประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติงานโครงการนำร่อง ขยายผลไปสู่ลุ่มน้ำอื่นๆ ตามศักยภาพของแต่ละลุ่มน้ำ ที่แต่ละลุ่มน้ำจะมีสภาพปัญหาและต้นทุนทางธรรมชาติและสังคมที่แตกต่างกันออกไป ผลสำเร็จของแต่ละลุ่มน้ำสาขาเพื่อนำมาเชื่อมต่อกันในลักษณะภาพต่อ (Jig Saw) เป็นภาพใหญ่ของลุ่มน้ำหลักแล้ว จะเป็นความสำเร็จที่เกิดประสิทธิผลอย่างยั่งยืน

ทั้งนี้ สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5 และสำนักงานคณะกรรมการลุ่มน้ำมูลตอนล่าง จึงได้พิจารณาเลือกพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันเลือกพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันเป็น “โครงการนำร่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำ” เพื่อแก้ไขปัญหาด้วยการบริหารจัดการเป็นระบบลุ่มน้ำสาขาตามแผนงานบริหารจัดการลุ่มน้ำมูลตอนล่างประจำปีงบประมาณ 2549 ซึ่งมีรายละเอียดของโครงการดังต่อไปนี้

5.1.1.1 หลักการและเหตุผลของโครงการ

ห้วยทับทันเป็นลำน้ำที่มีความสำคัญสายหนึ่งในบรรดา 9 สาย ที่อยู่ในพื้นที่ของจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ ซึ่งมีพื้นที่ติดต่อกัน และห้วยทับทันเป็นลำน้ำแบ่งเขตแดนจังหวัดออกจากกันบางส่วน เป็นลำน้ำสายสำคัญหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในพื้นที่สองฝั่งลำน้ำ

ประชาชนในกลุ่มน้ำห้วยทับทันส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีปัญหาการขาดแคลนน้ำทั้งด้านอุปโภคบริโภคและน้ำเพื่อการผลิต กล่าวคือ ปัจจุบันปริมาณน้ำต้นทุนตามแหล่งกักเก็บน้ำมีน้อยกว่าความต้องการใช้อยู่ประมาณ 655,493 ล้านลูกบาศก์เมตร และปริมาณน้ำท่ามีมากกว่าความต้องการใช้น้ำอยู่ประมาณ 84,517 ล้านลูกบาศก์เมตร แนวโน้มในอนาคตในปี พ.ศ. 2566 คาดว่าจะขาดแคลนน้ำถึง 684,474 ล้านลูกบาศก์เมตร และปริมาณน้ำท่ามีมากกว่าความต้องการใช้น้ำ 52,226 ล้านลูกบาศก์เมตร

นอกจากนี้ยังมีปัญหาคุณภาพน้ำเสื่อมโทรมในบางช่วงไปจนถึงท้ายน้ำที่มีอัตราการสะสมของมลพิษทางน้ำ และปัญหาน้ำท่วมในลักษณะแอ่งกระทะ

ดังนั้นจึงได้เร่งการบริหารจัดการน้ำเพื่อแก้ไขปัญหาทุกด้าน ทั้งในด้านการขาดแคลนน้ำ อุทกภัย และคุณภาพน้ำที่เสื่อมโทรม โดยมีเป้าหมายให้ทุกชีวิตมีการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้น มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีน้ำใช้อย่างยั่งยืน และมีการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างเหมาะสม มีประสิทธิภาพ โดยการดำเนินกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำที่มีอยู่ 5 ประการ ดังนี้ (ส่วนประสานและบริหารจัดการลุ่มน้ำมูลตอนล่าง, 2549: 9)

1. การจัดหาและพัฒนาแหล่งน้ำ เพื่อให้มีน้ำใช้อย่างเพียงพอสำหรับการดำรงชีวิตทั้งด้านการอุปโภคบริโภค น้ำเพื่อการเกษตรและน้ำเพื่อการผลิตด้านต่างๆ ตามศักยภาพของธรรมชาติของลุ่มน้ำโดยให้เกิดผลกระทบน้อยที่สุด

2. การจัดสรรการใช้น้ำให้เกิดความเป็นธรรม โดยมีการจัดลำดับความสำคัญของการแก้ไขปัญหาลุ่มน้ำ ดังนี้

- 2.1 ประชาชนมีน้ำใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคอย่างทั่วถึงเป็นลำดับแรก
- 2.2 มีน้ำใช้เพื่อการรักษาระบบนิเวศ
- 2.3 มีน้ำใช้เพื่อการเกษตร
- 2.4 มีน้ำใช้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจอื่นๆ

3. การเร่งอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำลำธาร อนุรักษ์น้ำและแหล่งน้ำ เพื่อให้เกิดกระบวนการทำงานจริงจากการกำหนดนโยบายและแผนงานแล้ว

4. การแก้ไขปัญหาอุทกภัยที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ชุมชนและเกษตรกรรม

5. เร่งแก้ไขปัญหาน้ำเสียในทุกท้องที่ที่เกิดความเสื่อมโทรมตามธรรมชาติ และโดยมนุษย์สร้างขึ้น

ที่สำคัญคือ การจัดการน้ำให้สัมฤทธิ์ผล โดยการจัดทำแผนแม่บทในการบริหารจัดการน้ำแบบบูรณาการเป็นระบบลุ่มน้ำทั้งระบบ โดยมีแผนยุทธศาสตร์การบริหารจัดการน้ำที่กำหนดรายละเอียด วิธีการแก้ไขของแต่ละพื้นที่และชุมชนอย่างเหมาะสม มีการจัดลำดับความสำคัญก่อน

และหลัง สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง และที่ขาดไม่ได้คือ มีการจัดทำฐานข้อมูลที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ใช้ได้ง่าย และเชื่อมโยง ได้ง่าย เพื่อให้การบริหารจัดการน้ำสัมฤทธิ์ผลอย่างมีประสิทธิภาพ

5.1.1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการ

โครงการนำร่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน มีวัตถุประสงค์เพื่อ (ส่วนประสานและบริหารจัดการลุ่มน้ำมูลตอนล่าง, 2549: 9)

1. แก้ไขปัญหาความไม่คืบหน้าของการบริหารจัดการน้ำที่สืบเนื่องมาจากปัญหาการไม่มีแผนหลักในการบริหารจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำอย่างครบถ้วน โดยจัดให้มีแผนหลักการบริหารจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำอย่างครบถ้วน สามารถเห็นพันธกิจที่ชัดเจนว่าต้องนำไปสู่อะไร ซึ่งประกอบด้วยยุทธศาสตร์ วิธีการ มาตรการ ที่จะนำมาดำเนินการว่าจะต้องทำอะไรอย่างไร

2. ปรับปรุงองค์กรและกลไกการบริหารจัดการน้ำให้มีประสิทธิภาพ ให้มีเจ้าภาพที่ชัดเจน มีเอกภาพในการทำงาน และให้มีกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกระดับในการทำงานเกี่ยวกับน้ำทุกด้าน

3. เป็นต้นแบบการจัดการน้ำอย่างผสมผสานเป็นระบบลุ่มน้ำขนาดเล็กระดับลุ่มน้ำสาขา แล้วขยายผลสู่ลุ่มน้ำสาขาอื่นๆ ของลุ่มน้ำมูลอีก 30 ลุ่มน้ำ ประกอบกันเป็นการจัดการน้ำขนาดใหญ่ ระดับลุ่มน้ำหลัก ซึ่งการบริหารจัดการลุ่มน้ำขนาดใหญ่ยังประสบปัญหาความไม่คืบหน้าอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนในการดำเนินงานที่ผ่านมา

4. เป็นการสร้างความรู้ ความเข้าใจ ต้องการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียในทรัพยากรของลุ่มน้ำที่เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนว่าจะดำเนินงานอะไร และอย่างไรบ้าง ที่พวกเขาต้องมีส่วนร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมวางแผน และทำงานร่วมกันอย่างบูรณาการทั้งภาคราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน และชุมชน

5. เพื่อร่วมโครงการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสที่ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี ภายใต้ชื่อ “โครงการราษฎร์ รัฐร่วมใจบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสฉลองราชสมบัติครบ 60 ปี”

5.1.1.3 เป้าหมายของโครงการ

การบริหารจัดการน้ำเป็นการดำเนินงานที่ต่อเนื่องและยั่งยืน โครงการนี้จึงได้กำหนดเป็นเป้าหมายการดำเนินงานเป็น 2 กิจกรรม ประกอบด้วย กิจกรรมการสร้างกลไกการบริหารจัดการน้ำ และกิจกรรมการบริหารจัดการลุ่มน้ำ ดังนี้ (ส่วนประสานและบริหารจัดการลุ่มน้ำมูลตอนล่าง, 2549: 10-11)

1. กิจกรรมการสร้างกลไกการบริหารจัดการน้ำ มีกำหนดเป้าหมายให้แล้วเสร็จภายในปีงบประมาณ 2550 ประกอบด้วย

1.1 การจัดตั้งองค์กรลุ่มน้ำและเครือข่าย

1.2 การจัดทำฐานข้อมูล

1.3 การจัดทำแผนการบริหารจัดการน้ำทั้งระบบ

2. กิจกรรมการบริหารจัดการน้ำ มีเป้าหมายการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ดังนี้

โครงการก่อสร้าง ปรับปรุง และขยายระบบประปาหมู่บ้าน เพื่อให้ประชาชนมีน้ำกิน น้ำใช้ครบทุกหมู่บ้าน ให้แล้วเสร็จภายในปีงบประมาณ 2551

โครงการก่อสร้างแหล่งกักเก็บน้ำเพิ่มเติม ที่ยังไม่เพียงพออีกประมาณ 685 ล้าน ลูกบาศก์เมตร ทั้งขนาดกลางและขนาดเล็ก โดยเน้นโครงการขนาดเล็กที่ต้องกระจายไปตามพื้นที่ เกษตรน้ำฝน มีกำหนดดำเนินการให้แล้วเสร็จภายในปีงบประมาณ 2566

โครงการที่มีการดำเนินงานต่อเนื่อง ประกอบด้วย

- 1) งานบริหารจัดการน้ำในระดับครัวเรือน
- 2) งานบริหารจัดการน้ำในระดับท้องถิ่นและชุมชน
- 3) งานบริหารจัดการน้ำในระดับลุ่มน้ำ
- 4) งานพัฒนากลไกการบริหารจัดการน้ำ
 - (1) การพัฒนาและเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กร
 - (2) การพัฒนาระบบฐานข้อมูล และเทคโนโลยีสารสนเทศ
 - (3) การสร้างเครือข่ายพันธมิตรการจัดการน้ำ
- 5) งานติดตามและประเมินผล
- 6) งานรายงานความก้าวหน้า
- 7) งานทบทวนแผนปฏิบัติ
- 8) การจัดการทำแผนงบประมาณประจำปี
- 9) การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

5.1.1.4 แผนการดำเนินงาน

ได้กำหนดแผนการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ดังนี้

ตารางที่ 5.1 แผนการดำเนินงานโครงการนำร่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำ
ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน

เป้าหมาย	ช่วงเวลาดำเนินการ ปีงบประมาณ							
	2549	2550	2551	2552	2553	2554	2555	2556
1. กิจกรรมสร้างกลไกการบริหารจัดการ								
1.1 เสริมสร้างพันธมิตร ปกป้องหรือเกนน้ำ กลุ่มประชาชนในลุ่มน้ำ	↔							
1.2 สร้างเครือข่ายเพื่อประสานงานในพื้นที่ลุ่ม น้ำ	↔							
1.3 สร้างองค์กรผู้ใช้น้ำ								
1.3.1 ภาคเกษตรกรรม	↔							
1.3.2 ภาคองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	↔							
1.3.3 ภาคธุรกิจ/อุตสาหกรรม	↔							
1.4 ดำรวจและจัดเก็บข้อมูลทรัพยากรน้ำ	↔							
1.5 จัดทำฐานข้อมูลทรัพยากรน้ำ								
1.6 ประมวลข้อมูลความต้องการใช้น้ำ	↔							
1.7 สร้างองค์กรลุ่มน้ำ								
1.7.1 ภาคผู้ใช้น้ำ	↔							
1.7.2 ภาคส่วนราชการ		↔						
1.7.3 ภาคสถาบันการศึกษา		↔						
1.7.4 ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน		↔						
1.8 จัดทำแผนการบริหารจัดการน้ำ		↔						
1.9 จัดทำแผนปฏิบัติ		↔						
1.10 เผยแพร่และประชาสัมพันธ์		↔						
1.11 รายงานความก้าวหน้า		↔						
2. กิจกรรมการบริหารจัดการน้ำ								
2.1 ในระดับครัวเรือน								
2.1.1 การจัดหาน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค	↔							
• ใช้ระบบประปาหมู่บ้าน	↔							

ตารางที่ 5.1 (ต่อ)

เป้าหมาย	ช่วงเวลาดำเนินการ ปีงบประมาณ							
	2549	2550	2551	2552	2553	2554	2555	2556
2.1.2 การจัดหา ^{น้ำ} เพื่อการเกษตร		←						→
• ขุดสระ ^{น้ำ} ในไร่นา	←		→					
• ขุดบ่อน้ำ ^{ตื้น}		←						→
2.1.3 การใช้ ^{น้ำ}	←		→					
• แบบภูมิปัญญาชาวบ้าน		←						→
• แบบหลากหลายวัตถุประสงค [์]		←						→
• แบบลดพื้นที่การเพาะปลูกและเพิ่มผลผลิต		←						→
• แบบประหยัดระบบน้ำหยด		←						→
2.1.4 การบำบัดน้ำเสียในครัวเรือน		←						→
2.1.5 การลดการเสียความชื้นในดิน			←					→
• ปลูกต้นไม้ยืนต้นในทิวแถวและหัวไร่ปลายนา		←						→
• ไม่เผาหญ้าหรือตอซังข้าว		←						→
2.1.6 ป้องกันดินเค็มปลูกพืชคลุมดิน		←						→
2.2 ในระดับท้องถิ่น		←						→
2.2.1 การจัดหาและพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก		←						→
• สร้างระบบประปาหมู่บ้าน	←							→
• สร้างแหล่งกักเก็บน้ำ	←							→
• ปรับปรุงแหล่งน้ำธรรมชาติ	←		→					
• ปรับปรุงระบบส่งและกระจายน้ำ		←						→
• สร้างระบบผันน้ำด้วยเครื่องสูบน้ำและท่อน้ำ		←						→

ตารางที่ 5.1 แผนการดำเนินงานโครงการนำร่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำ
ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน (ต่อ)

เป้าหมาย	ช่วงเวลาดำเนินการ ปีงบประมาณ							
	2549	2550	2551	2552	2553	2554	2555	2556
2.2.2 เพิ่มประสิทธิภาพการใช้น้ำ		←						→
• ขุดลอกแหล่งน้ำ		←						→
• บำรุงรักษาแหล่งน้ำ		←						→
2.2.3 การป้องกันน้ำท่วม	←							→
• ขุดลอกทางระบายน้ำ	←							→
2.2.4 การรักษาคุณภาพน้ำ	←							→
• สร้างระบบบำบัดน้ำเสียรวม	←							→
• อนุรักษ์การใช้สารเคมีเกษตร	←							→
• อนุรักษ์ส่งเสริมและสนับสนุนการใช้ เกษตรอินทรีย์	←							→
• อนุรักษ์การอนุรักษ์ดินและน้ำ	←							→
2.2.5 การอนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่ป่าต้นน้ำ ลำธารและป่าอื่นๆ	←							→
• อนุรักษ์ป่าไม้และป่าชุมชน	←							→
• ส่งเสริมการปลูกต้นไม้ยืนต้นในพื้นที่ ว่างเปล่าและป่าเสื่อมโทรม	←							→
2.2.6 อนุรักษ์การสร้างจิตสำนึกประชาชน เรื่องการใช้น้ำอย่างรู้คุณค่าและประหยัด	←							→
2.3 ในระดับลุ่มน้ำ								
2.3.1 การจัดการพื้นที่ต้นน้ำ	←							→
• การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธาร	←							→
• การป้องกันและปรับปรุงพื้นที่ป่าไม้ และพื้นที่ลาดชัน	←							→
• การสร้างฝายต้นน้ำ	←							→

ตารางที่ 5.1 (ต่อ)

เป้าหมาย	ช่วงเวลาดำเนินการ ปีงบประมาณ							
	2549	2550	2551	2552	2553	2554	2555	2556
2.3.2 การจัดการพื้นที่กลางน้ำ								
• บริการระบบประปาครบทุกหมู่บ้าน	←							→
• เพิ่มแหล่งกักเก็บน้ำต้นทุน	←							→
• สร้างระบบส่งน้ำ	←							→
• พัฒนาแหล่งน้ำชุมชน		←						→
• ขุดสระน้ำในไร่นานอกเขตชลประทาน		←						→
• ป้องกันและบรรเทาพื้นที่น้ำท่วม		←						→
• ป้องกันตลิ่งพัง		←						→
• ปรับปรุงคุณภาพน้ำบาดาล		←						→
• ส่งเสริมและสนับสนุน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสร้างระบบบำบัดน้ำเสียรวม		←						→
• รณรงค์ลดการใช้สารเคมี		←						→
• รณรงค์การเพาะปลูกโดยใช้สารชีวภาพ		←						→
• รณรงค์ลดพื้นที่การเพาะปลูกในช่วงฤดูแล้งแล้วเพิ่มผลผลิต		←						→
2.3.3 การจัดการพื้นที่ท้ายน้ำ								
• ก่อสร้างระบบรวบรวมและบำบัดน้ำเสีย		←						→
• ปรับปรุงระบบรวบรวมและบำบัดน้ำเสีย		←						→
• รณรงค์การป้องกันและลดมลพิษ		←						→

ตารางที่ 5.1 (ต่อ)

เป้าหมาย	ช่วงเวลาดำเนินการ ปีงบประมาณ							
	2549	2550	2551	2552	2553	2554	2555	2556
2.3.4 การพัฒนากลไกการจัดการน้ำ								
• การพัฒนาองค์ความรู้และเสริมสร้างความเข้มแข็งในการบริหารจัดการน้ำ								
• การพัฒนาระบบฐานข้อมูลและเทคโนโลยีสารสนเทศ								
• การเผยแพร่และประชาสัมพันธ์								
2.3.5 งานติดตามประเมินผล								
2.3.6 งานรายงานความก้าวหน้า								
2.3.7 งานทบทวนแผนปฏิบัติ								
2.3.8 งานจัดทำแผนงบประมาณ ประจำปี								

แหล่งที่มา : ส่วนประสานและบริหารจัดการลุ่มน้ำมูลตอนล่าง, 2549: 78-82.

การปฏิบัติงานตามโครงการนำร่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน ดำเนินการโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนและผู้มีส่วนได้เสียในพื้นที่ ซึ่งประกอบด้วย 3 ส่วนที่สำคัญ คือ ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันทั้งจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ และองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน

สำหรับในส่วนของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องได้แก่

- (1) โครงการชลประทานจังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดศรีสะเกษ
- (2) สถานีพัฒนาที่ดินจังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดศรีสะเกษ
- (3) สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดศรีสะเกษ
- (4) สำนักงานเกษตรจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ
- (5) สำนักงานจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ
- (6) สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5

ตารางที่ 5.2 (ต่อ)

แผนงาน/โครงการ	หน่วย	เป้าหมายและตัวชี้วัด							
		ระยะเร่งด่วน			ระยะกลาง			ระยะยาว	
		ปีที่ 1	ปีที่ 2	ปีที่ 3	ปีที่ 4	ปีที่ 5	ปีที่ 6	ปีที่ 7	ปีที่ 8
		2549	2550	2551	2552	2553	2554	2555	2556
2. การจัดการพื้นที่กลน้ำ									
แผนการจัดหาและพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคการเกษตรและเป็นรากฐานการผลิตในด้านต่างๆ									
2.1 ระบบประปาหมู่บ้าน/ชุมชน	หมู่บ้าน	-	3,232	-	-	-	-	-	-
2.2 ปริมาณน้ำต้นทุนที่เพิ่มขึ้นจากการก่อสร้างและปรับปรุงแหล่งน้ำ	ลบ.ม.	-	17.45	13.79	0.07	0.12	-	-	-
แผนการกระจายน้ำ									
2.3 จำนวนพื้นที่การเกษตรที่ได้รับจากปริมาณน้ำต้นทุนที่เพิ่มขึ้น	ไร่	-	2,300	1,000	600	1,340	-	-	-
แผนการปรับปรุงแหล่งน้ำธรรมชาติ									
2.4 การปรับปรุงระบบนิเวศแหล่งน้ำธรรมชาติ		-	-	4,200	-	5,250	-	-	-
แผนการปรับปรุงแหล่งน้ำธรรมชาติ									
2.5 การป้องกันและบรรเทาอุทกภัย									
• พื้นที่ชุมชนชนบท/เกษตร	พื้นที่/ไร่	-	-	1	-	-	-	-	-
• พื้นที่ชุมชนเมือง	พื้นที่/ไร่	-	1	-	-	-	-	-	-
3. การจัดการพื้นที่ท้ายน้ำ									
แผนการแก้ไขคุณภาพน้ำ									
3.1 ก่อสร้างระบบปรับปรุงซ่อมแซมระบบบำบัดน้ำเสียท้องถิ่น	แห่ง	-	11	11	11	11	11	11	11

ตาราง 5.2 (ต่อ)

แผนงาน/โครงการ	หน่วย	เป้าหมายและตัวชี้วัด							
		ระยะเร่งด่วน			ระยะกลาง			ระยะยาว	
		ปีที่ 1	ปีที่ 2	ปีที่ 3	ปีที่ 4	ปีที่ 5	ปีที่ 6	ปีที่ 7	ปีที่ 8
		2549	2550	2551	2552	2553	2554	2555	2556
3.2 การอนุรักษ์และฟื้นฟูที่ชุ่มน้ำ(ป่า บึง ป่าหาม)	แห่ง/ไร่	1			ต่อเนื่อง				→
4. การบริหารจัดการแผนการสร้าง ระบบกลไกในการบริหารจัดการน้ำ									
4.1 การจัดการตั้งองค์กรกลุ่ม น้ำ	องค์กร		1						
4.2 การจัดทำแผนการบริหารจัดการ	แผน		1						
4.3 การจัดทำฐานข้อมูล			1						
4.4 การพัฒนาระบบฐานข้อมูลและ เทคโนโลยีสารสนเทศ แผนการ เสริมสร้างขีดความสามารถองค์กร กลุ่มน้ำ	ครั้ง		2	2	2	2	2	2	2
4.5 การสร้างองค์ความรู้ ความเข้าใจ เรื่อง การบริหารจัดการน้ำแก่ ประชาชนและองค์กร	องค์กร		4	4	4	4	4	4	4
4.6 การมีส่วนร่วมการบริหารจัดการ ทรัพยากรในกลุ่มน้ำ									
4.7 การเผยแพร่ความรู้ทางวิชาการ	คน	630	630	630	630	630	630	630	630
4.8 การประชาสัมพันธ์กิจกรรม	ครั้ง	9	9	9	9	9	9	9	9

แหล่งที่มา : ส่วนประสานและบริหารจัดการกลุ่มน้ำมูลตอนล่าง, 2549: 86-89.

5.1.1.6 ผลการดำเนินงานตามโครงการฯ

การดำเนินงานของโครงการฯ เริ่มขึ้นในช่วง พ.ศ. 2549 (ปีงบประมาณ พ.ศ. 2549) ซึ่งในช่วงแรกของการดำเนินงาน สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5 ในฐานะเจ้าภาพได้มีการจัดเวทีสาธารณะเพื่อปรึกษาหารือกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย และทำความเข้าใจร่วมกันในการดำเนินงานโครงการของทุกภาคส่วน โดยเชิญตัวแทนส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้านมาร่วมประชุมสัมมนาและประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำแผนการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน (แผนรวม) และแผนปฏิบัติการระดับต่างๆ เพื่อนำเสนอต่อคณะกรรมการบริหารจัดการลุ่มน้ำมูลตอนล่าง (ประกอบด้วยจังหวัดศรีสะเกษ อุบลราชธานี อำนาจเจริญ และยโสธร) เพื่อพิจารณาและเสนอขออนุมัติงบประมาณไปที่คณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กทช.) ต่อไป

อย่างไรก็ตามการดำเนินงานของโครงการได้ประสบปัญหาหลายประการ ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องจากทุกฝ่าย ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นซึ่งมีดังนี้ คือ

1) ปัญหาด้านการขาดงบประมาณในการดำเนินงาน ซึ่งมีสาเหตุคือ โดยปกติแล้ววิธีการดำเนินงานของโครงการคือ ทางสำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5 จะเป็นเจ้าภาพในการประสานงานในการรวบรวมแผนงานด้านทรัพยากรน้ำทั้งหมดจากทุกหน่วยงาน เพื่อประมวลและนำเสนอต่อคณะกรรมการลุ่มน้ำมูลตอนล่าง เพื่อเสนอไปยังคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ เพื่อพิจารณาอนุมัติงบประมาณตามแผนงานต่างๆ แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน คือ คณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ ได้หมดวาระลงไปแล้วเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2550 จึงส่งผลให้โครงการและแผนงานต่างๆ ไม่ได้มีการพิจารณาเพื่ออนุมัติงบประมาณดำเนินงาน การดำเนินงานจึงหยุดชะงักไป

2) ปัญหาด้านความร่วมมือจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์พบว่า หัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้องมีความเห็นคล้ายกันคือ โดยปกติแล้วแต่ละหน่วยงานจะมีแผนงานประจำปีที่ได้รับนโยบายและการจัดสรรงบประมาณมาจากกระทรวงและกรมต้นสังกัดจึงทำให้การดำเนินงานของหน่วยงานต้องดำเนินตามกรอบของแผนงานประจำปีเป็นหลักและเนื่องด้วยทรัพยากรต่างๆ มีจำกัด จึงไม่สามารถเข้าร่วมดำเนินงานตาม

นายวรวิทย์ พรหมมา (ผู้อำนวยการโครงการชลประทานศรีสะเกษ, 2550) ได้ให้ความเห็นเรื่องนี้ว่า

“ปัญหาก็คือ ทางหน่วยงานเราก็มีแผนงานประจำปีตามนโยบายของกรมชลประทานอยู่แล้ว งบประมาณก็จัดสรรมาแล้ว เราก็ต้องดูงานของเราก่อนเป็นอย่างแรก ทำโครงการต่างๆ ให้เสร็จ ส่วนของกรมนี้ ภาค 5 เราก็ให้ความร่วมมือ ส่งคนไปประชุมตามที่เขาเชิญมา”

ขณะที่ นายเข้มแข็ง ยุติธรรมดำรง (หัวหน้าสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ, 2550) ได้กล่าวถึงเรื่องเดียวกันนี้ว่า

“มีการวางแผนจัดการในระดับลุ่มน้ำสาขา แต่ก็ไม่เห็นว่าจะได้ผลอะไร ถ้าประสานมาทางเราก็พร้อมจะร่วมมือ แต่ปัญหาคือ เราไม่สามารถประสานใครได้เลย ไปคุยกับ หัวหน้าฝ่ายน้ำ ทสจ. ก็ไม่ค่อยเข้าใจกัน เลยไม่ได้ช่วยอะไรมากนัก ทำงานตามแผนงานเดิมของเราต่อไป”

จากการสัมภาษณ์ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า โครงการนำร่องไม่ได้มีกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ ให้องค์กรต่างๆ เข้าร่วมงานแต่อย่างใด เป็นเพียงแต่การขอความร่วมมือโดยสำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5 และสำนักงานคณะกรรมการลุ่มน้ำมูลตอนล่างเท่านั้น จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้โครงการไม่ประสบผลสำเร็จ โครงการได้อย่างเต็มที่ แม้จะเห็นว่าแนวคิดและหลักการของโครงการเป็นสิ่งที่ดีก็ตาม

3) ปัญหาด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งจากการที่สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5 ได้สนับสนุนให้มีการจัดตั้งองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน เพื่อเป็นตัวแทนของชุมชนในการเสนอความคิดเห็นและเสนอแผนงานในส่วนของชุมชน

นายสุนทร คุจดา (แกนนำองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน, 2550) ให้ความเห็นว่า “แต่เมื่อเสนอแผนไป กลับไม่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณเลย จึงทำให้ชุมชนเกิดความเบื่อหน่าย และไม่ให้ความสนใจที่จะมาเข้าร่วมในโครงการนำร่องฯ อีก”

จากข้อมูลการสัมภาษณ์บุคคลต่างๆ ทั้งหมด สามารถสรุปได้ว่าในปัจจุบันยังไม่มีนโยบายและแผนงานรวม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในภาพรวม เนื่องจาก “โครงการนำร่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน” ได้หยุดชะงักลง ไม่มีการดำเนินงานต่อแต่อย่างใด ด้วยปัญหาต่างๆ ที่กล่าวมา ดังนั้นการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในปัจจุบัน ต้องใช้วิธีการดำเนินงานตามแบบเดิมคือ การจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันโดยการดำเนินงาน

ของแต่ละหน่วยงานซึ่งมีภารกิจที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ แต่ละหน่วยงานจะดำเนินงานตามแผนงานประจำปีตามภารกิจของหน่วยงานของตน งบประมาณก็ได้รับจากการจัดสรรจากส่วนกลางและจังหวัด ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะมุ่งศึกษาไปที่การดำเนินงานของแต่ละหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรในกลุ่มน้ำห้วยทับทัน เฉพาะในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษเท่านั้น

5.1.2 โครงสร้างการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

สำหรับการศึกษาในประเด็นของโครงสร้างการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษนั้น ผู้วิจัยมีกรอบแนวคิดในการศึกษาประเด็นนี้ว่า โครงสร้างการบริหารจัดการจะประกอบด้วย 3 ส่วน คือ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ และชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงมุ่งที่จะศึกษาว่า ทั้ง 3 ภาคส่วนมีบทบาทอย่างไรต่อการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน รวมไปถึงการศึกษาแนวคิด หรือความคิดเห็นของบุคคลจากทั้ง 3 ภาคส่วน ที่มีต่อโครงสร้างการบริหารจัดการในปัจจุบัน

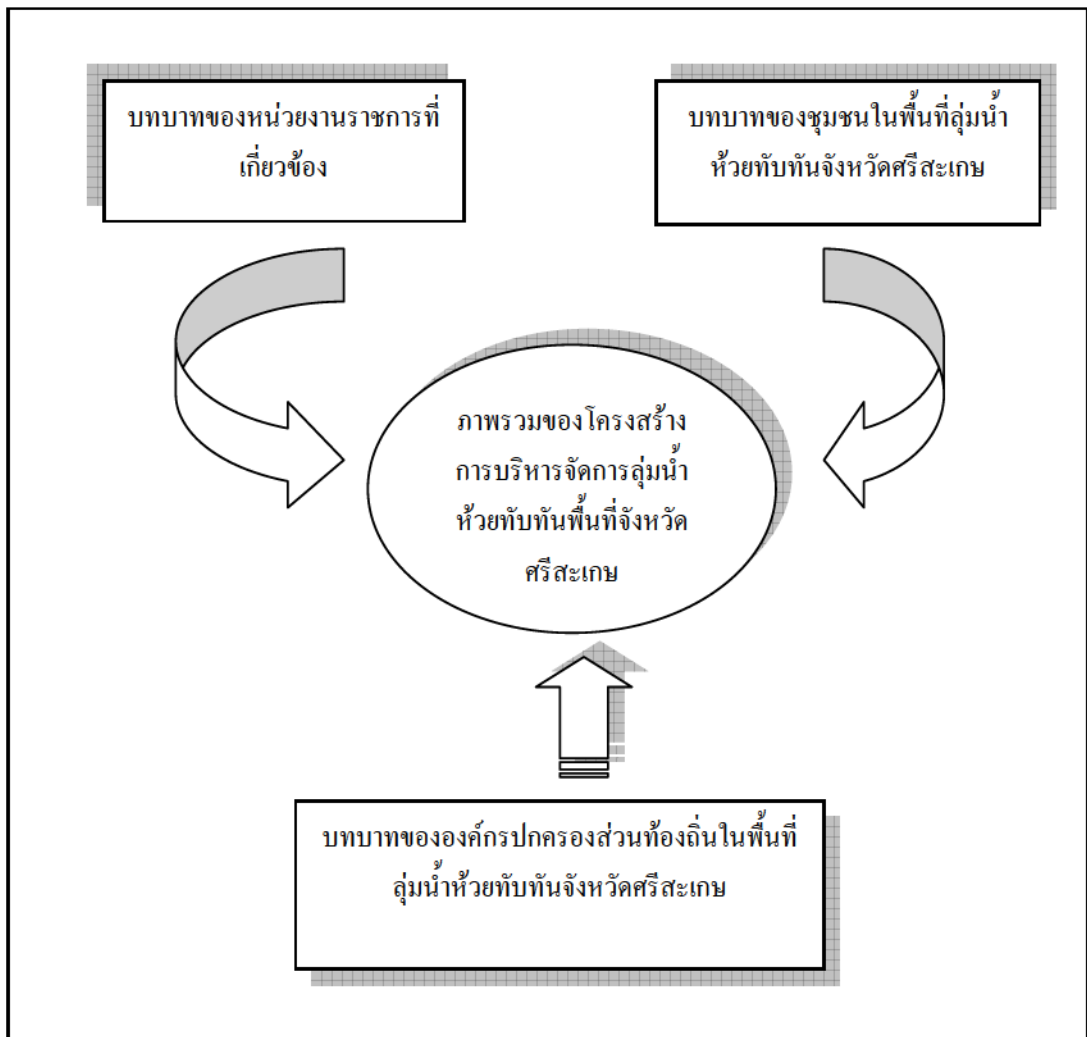
ซึ่งจากการศึกษา พบว่า การบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ยังไม่มีหน่วยงานเฉพาะซึ่งรับผิดชอบในภารกิจการจัดการลุ่มน้ำโดยตรง ดังนั้น โครงสร้างการบริหารจัดการที่เป็นอยู่ในปัจจุบันคือ การอาศัยการดำเนินงานของหน่วยงานราชการที่มีภารกิจเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการพัฒนาการเกษตร รวมไปถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งการดำเนินงานของทั้ง 3 ภาคส่วน เมื่อนำมาประกอบกัน จะทำให้เห็นภาพรวมของการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ดังแผนภาพที่

5.1

ในส่วนของผลการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของภาคส่วนต่างๆ ทั้ง 3 ส่วน ผู้วิจัยจะนำเสนอ ดังนี้

5.1.2.1 บทบาทของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาโครงสร้างการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ เฉพาะในส่วนของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องนั้น ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาในหน่วยงานปฏิบัติระดับจังหวัดที่มีภารกิจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและด้านการพัฒนาการเกษตร โดยได้เลือกศึกษาใน 4 หน่วยงานคือ สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ สถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ โครงการชลประทานศรีสะเกษ และสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดศรีสะเกษ ผู้วิจัยได้ศึกษาบทบาทของหน่วยงานต่างๆ โดยการสัมภาษณ์หัวหน้าส่วนราชการหรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผลการศึกษาพบว่า แต่ละหน่วยงานมีบทบาทเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันดังนี้คือ

แผนภาพที่ 5.1 แสดงภาพรวมของ โครงสร้างการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

1) สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ

มีบทบาทและภารกิจที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันคือ การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตทางการเกษตรที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน ส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกร องค์กรเกษตรกรและเครือข่ายในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันให้มีความเข้มแข็ง รวมไปถึงการให้บริการและส่งเสริมอาชีพเพื่อผลิตสินค้าเกษตรที่มีคุณภาพ ปลอดภัย และสามารถแข่งขันได้

2) สถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ

มีบทบาทและภารกิจที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันคือ การถ่ายทอดเทคโนโลยีการพัฒนาที่ดินเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของคนในพื้นที่และสนับสนุนการนำวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ไปปฏิบัติในพื้นที่ ลงภาคสนามเพื่อทำการวิจัย ทดสอบ สาธิต การใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันทั้ง 7 อำเภอ และบทบาทที่สำคัญซึ่งกำลังดำเนินการไปได้ อย่างเห็นผลคือ การสนับสนุนการสร้างเครือข่ายหมอดินอาสาและตั้งจุดเรียนรู้งานพัฒนาที่ดินเพื่อการเรียนรู้ของเกษตรกรและบุคคลทั่วไปที่สนใจในงานพัฒนาในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน

3) โครงการชลประทานศรีสะเกษ

มีบทบาทและภารกิจที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันคือเป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่ ติดต่อประสานงานกับส่วนราชการอื่นๆ เพื่อเร่งรัดการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก ส่งเสริมกิจกรรมในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำ การเกิดอุทกภัย รวมทั้งการวางแผนงานส่งน้ำและบำรุงรักษาและระบายน้ำ จัดทำสถิติข้อมูลเกี่ยวกับปริมาณน้ำท่า น้ำฝน และปริมาณน้ำที่ส่งเข้าพื้นที่โครงการชลประทานขนาดเล็ก โครงการศูนย์บริการเกษตรเคลื่อนที่ โครงการตามพระราชดำริและ โครงการขนาดกลาง รวมทั้งปฏิบัติงานร่วมกับหรือสนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ การดำเนินงานของโครงการชลประทานศรีสะเกษในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการวางแผนงานชลประทานทั่วทั้งจังหวัดศรีสะเกษ

4) สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดศรีสะเกษ

มีบทบาทและภารกิจที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันคือ เป็นหน่วยงานผู้จัดทำแผนการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด และประสานงานเพื่อนำแผนไปปฏิบัติในระดับพื้นที่ลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นบทบาทหลัก ส่วนบทบาทอื่นๆ ที่สำคัญคือ การดำเนินการตามกฎหมายเกี่ยวกับป่าไม้ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน การจัดกิจกรรมส่งเสริม เผยแพร่ และสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันในการสงวนอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำ

จากการศึกษาบทบาทของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องโดยการสัมภาษณ์หัวหน้าส่วนราชการจากทั้ง 4 หน่วยงาน สามารถวิเคราะห์และสรุปได้ว่า หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องคือหน่วยงานราชการส่วนภูมิภาคและหน่วยงานราชการส่วนกลางที่มีสำนักงานในจังหวัด ซึ่งมีต้นสังกัดแตกต่างกันไป บทบาทและภารกิจของแต่ละหน่วยงานมีทั้งที่เป็นภารกิจเฉพาะและอาจมีบทบาทบางด้านที่คล้ายคลึงกัน ทั้งนี้ ผู้วิจัยสามารถสรุปภาพรวมของบทบาทของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องได้เป็น 3 ประเด็นดังนี้คือ 1) การปฏิบัติงานตามภารกิจเฉพาะของแต่ละหน่วยงานในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดกลางและขนาดเล็ก การจัดสรร

น้ำสู่พื้นที่การเกษตร การพัฒนาเกษตรกรและองค์การเกษตรกร การส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน เป็นต้น 2) การเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจของเกษตรกรและประชาชนทั่วไปให้ทราบถึงแนวทางที่ถูกต้องในการใช้ประโยชน์ อนุรักษ์ และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน 3) การส่งเสริมการจัดตั้งกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรและประชาชนเพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการเข้ามามีบริหารจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำห้วยทับทันร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ

5.1.2.2 บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน

ในการศึกษาโครงสร้างการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ เฉพาะในส่วนบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่นั้น จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันทั้ง 7 อำเภอ มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรับผิดชอบอยู่ 19 แห่ง โดยแบ่งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล 17 แห่ง และเป็นเทศบาลตำบลอีก 2 แห่ง ทั้งนี้ในการศึกษาผู้วิจัยได้เลือกศึกษาเฉพาะในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจาก 3 ตำบล ซึ่งเป็นพื้นที่เป้าหมายในการศึกษา คือ 1) องค์การบริหารส่วนตำบลกู่ อำเภอปรางค์กู่ 2) องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยทับทัน อำเภอห้วยทับทัน และ 3) เทศบาลตำบลบึงบูรพ์ อำเภอบึงบูรพ์ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้บริหารขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั้ง 3 แห่ง ซึ่งผลการศึกษาสามารถวิเคราะห์และสรุปได้ว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่มีบทบาทซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันใน 4 ด้านดังนี้

1) บทบาทด้านการเป็นผู้วางแผนเพื่อบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ตำบลของตนเอง โดยแผนงานที่แต่ละท้องถิ่นจัดทำจะมีลักษณะเป็นแผนพัฒนาตำบล 3 ปี หรือแผนพัฒนาตำบลประจำปี เนื้อหาและกิจกรรมของแผนก็จะเกี่ยวข้องกับการคุ้มครอง ดูแล บำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทั้ง 3 ด้านคือ ป่าไม้ แหล่งน้ำ และที่ดิน อย่างครอบคลุม ทั้งนี้การดำเนินงานตามแผนงานที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้วางไว้จำเป็นต้องดำเนินงานร่วมกับผู้นำชุมชนและประชาชนในพื้นที่

2) บทบาทด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ จากการสัมภาษณ์ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งได้ให้ความเห็นที่สอดคล้องกันว่า นอกจากการบริหารจัดการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว สิ่งที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องทำไปพร้อมกันคือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ ซึ่งการดำเนินงานจะอยู่ในแผนพัฒนาตำบลด้วย โดยจะจัดให้มีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน การส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรด้านต้นทุนการผลิต การจัดสร้างแหล่งน้ำทั้งน้ำบาดาลและประปาหมู่บ้าน การพัฒนาระบบสาธารณสุขระดับครัวเรือน เป็นต้น

3) บทบาทด้านการปฏิบัติงานร่วมกับหน่วยราชการอื่นๆ ซึ่งดำเนินการเกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำ บทบาทในด้านนี้เป็นบทบาทเกี่ยวกับการประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นพื้นที่ใกล้เคียงหรือหน่วยงานราชการอื่นๆ ที่เข้ามาทำงานในพื้นที่ ทั้งนี้เนื่องจากการจัดการลุ่มน้ำเป็นงานที่ขอบเขตกว้างขวางไม่สามารถจัดทำให้สำเร็จด้วยหน่วยงานเดียวได้ จึงต้องขอความร่วมมือจากหน่วยงานอื่นๆ เช่น เทศบาลตำบลบึงบูรพ์ซึ่งอยู่ปลายน้ำต้องประสานความร่วมมือให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อยู่เหนือน้ำขึ้นไปบรรจก้ไม่ให้ประชาชนริมฝั่งห้วยทับทันลดการใช้สารเคมีทำการเกษตรและห้ามทิ้งสิ่งปฏิกูลลงสู่ลำห้วย เพื่อแก้ไขปัญหามลพิษและสิ่งปฏิกูลไหลมาสะสมที่บริเวณปลายน้ำ สำหรับการดำเนินงานร่วมกับหน่วยงานภายนอกมักจะเกิดขึ้นเมื่อหน่วยงานราชการขอความร่วมมือจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อเข้าดำเนินงานในพื้นที่ เช่น การจัดกิจกรรมถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร การให้ความรู้ด้านการแก้ไขปัญหาน้ำและดินแก่เกษตรกรในพื้นที่ จำเป็นต้องขอความร่วมมือจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้สนับสนุนด้านสถานที่และการประชาสัมพันธ์ให้เกษตรกรในพื้นที่รับทราบอย่างทั่วถึงเพื่อเข้าร่วมกิจกรรม

4) บทบาทด้านการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งการแสดงบทบาทด้านนี้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้แก่ การสนับสนุนงบประมาณในการจัดตั้งหรือดำเนินงานของประชาชนซึ่งได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มต่างๆ เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน เป็นต้น จากการศึกษาพบว่าผู้ให้สัมภาษณ์มีความเห็นสอดคล้องกันว่าบทบาทด้านการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการลุ่มน้ำมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งการส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มของประชาชนเพื่อเข้ามามีส่วนร่วมบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในทุกกระบวนการจะส่งผลให้เกิดการขับเคลื่อนงานให้เกิดผลสำเร็จได้และการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ตรงกับความต้องการของชุมชนในพื้นที่

ผู้วิจัยวิเคราะห์และสรุปว่า การแสดงบทบาททั้ง 4 ด้านขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นค่อนข้างมีความเหมาะสม เพราะบทบาททั้ง 4 ด้านมีความสอดคล้องและสัมพันธ์กันครอบคลุมงานด้านการจัดการลุ่มน้ำได้ในระดับหนึ่ง นอกจากนี้การที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นหน่วยงานที่อยู่ในพื้นที่ใกล้ชิดกับชุมชน มีความเข้าใจในสภาพปัญหาต่างๆ เป็นอย่างดี จึงทำให้เป็นที่คาดหวังจากชาวบ้านและชุมชนในพื้นที่ว่าจะเป็นผู้มีบทบาทหลักในการบริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันต่อไป

5.1.2.3 บทบาทของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำ

สำหรับการศึกษาบทบาทของชุมชนในพื้นที่ที่มีต่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ผู้วิจัยมุ่งศึกษาพื้นที่ในระดับตำบล เฉพาะ 3 ตำบลซึ่งได้เลือกเป็นพื้นที่เป้าหมายในการศึกษา

โดยใช้วิธีการศึกษาจากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนอันได้แก่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านของแต่ละตำบล เนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่าจะเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาได้ดีที่สุด ซึ่งจากข้อมูลการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์และสรุปได้ว่า บทบาทของชุมชนในพื้นที่ที่มีต่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันมี 3 ด้านด้วยกันคือ

1) บทบาทด้านการดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำในพื้นที่ของตนเอง ซึ่งการดำเนินงานของชาวบ้านในแต่ละตำบลจะมีลักษณะของการรวมตัวกันเพื่อร่วมกันวางแผนการอนุรักษ์ ออกกฎระเบียบเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน เช่น ชาวบ้านในตำบลกู่และตำบลห้วยทับทันได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมาเพื่อร่วมกันจัดการพื้นที่ป่าชุมชนในพื้นที่ตนเอง

2) บทบาทด้านการร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานอื่นๆ ในการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน บทบาทด้านนี้ได้แก่การที่ชาวบ้านในชุมชนต่างๆ เป็นผู้ร่วมลงมือลงแรงปฏิบัติงาน หรือเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่ท้องถิ่นหรือหน่วยงานรัฐจัดขึ้น จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนให้ความเห็นที่สอดคล้องกันว่าเป็นหน้าที่สำคัญของชาวบ้านที่จะให้ความร่วมมือช่วยเหลือการดำเนินงานของหน่วยงานต่างๆ เพราะถ้าชาวบ้านไม่ร่วม งานอาจไม่สำเร็จได้

นายชนนพงษ์ เจนพิทักษ์กุล (กำนันตำบลกู่, 2550) กล่าวว่า

บทบาทชุมชนคือจัดการพื้นที่ของตนเอง เรื่องการจัดสรรน้ำเข้าสู่ที่นา จะประสานงานกับ อบต. เรื่องการสร้างแหล่งน้ำในบริเวณชุมชนเพื่ออุปโภคบริโภค อบต. เขาจะมีงบประมาณสำหรับส่วนนี้ เราก็ประสานงานเข้าร่วมวางแผน และช่วยงานตามที่ อบต. ขอมมา

มนพัทธ วงษ์ศา (กำนันตำบลห้วยทับทัน, 2550) ได้กล่าวในเรื่องเดียวกันนี้ว่า

ให้ชาวบ้านร่วมกันดูแลอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทั้ง ที่ดิน น้ำ ป่าของชุมชน เวลา อบต. เขาจัดประชุมทำงานอนุรักษ์ ผมก็ต้องประสานให้ผู้ใหญ่บ้านนำชาวบ้านเข้าร่วม เวลาที่ดินหรือเกษตรอำเภอเขาลงพื้นที่เราก็จพาชาวบ้านไปร่วมทำงาน นี่ถ้าเราไม่พาคนไปร่วม เขาทำงานไม่ได้เลย เพราะไม่มีคน

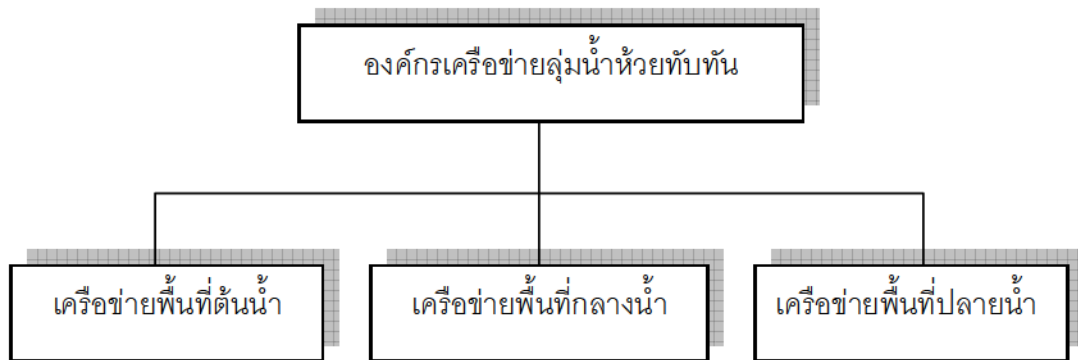
ทั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่าบทบาทด้านนี้ของชุมชนมีความสำคัญมาก เนื่องจากการดำเนินงานด้านการจัดการและพัฒนาคุณภาพของหน่วยงานใดก็ตาม จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านและชุมชนเจ้าของพื้นที่ เพราะหากชาวบ้านและชุมชนไม่ให้ความร่วมมือหรือต่อต้าน อาจจะทำให้ไม่สามารถขับเคลื่อนงานให้สำเร็จได้

3) บทบาทด้านการรวมตัวกันของชาวบ้าน/ชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ เพื่อจัดตั้ง “องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน” ซึ่งมีลักษณะเป็นองค์กรชุมชนภายในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า “องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน” เกิดขึ้นได้โดยเป็นผลพวงมาจากโครงการนำร่องบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งเป็นโครงการของสำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5 ที่เคยเป็นเจ้าภาพ ถึงแม้โครงการจะชะงักลงไปแต่องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันก็ยังคงอยู่ แต่ปรับบทบาทเป็น องค์กรกลางเพื่อประสานงานระหว่างชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันตั้งแต่ ต้นน้ำ กลางน้ำ ถึงปลายน้ำ ในการดำเนินกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำของชุมชนร่วมกันโดยมีการจัดกิจกรรมที่สนับสนุนการบริหารจัดการและพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน เช่น การจัดกิจกรรมให้ความรู้และการพัฒนาแกนนำอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

นอกจากนี้องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน ยังเป็นตัวแทนชุมชนต่างๆ เข้าร่วมเสนอความคิดเห็น นำเสนอปัญหาต่างๆ ของชุมชนในการประชุมระดับอำเภอหรือระดับจังหวัด เพื่อให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องได้รับทราบและได้บรรจุเป็นแผนของหน่วยงานของตน เพื่อแก้ไขปัญหา

สำหรับรูปแบบขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน จะมีคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน เป็นคณะกรรมการชุดใหญ่จำนวน 20 คน ซึ่งเป็นตัวแทนจากชุมชนต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ และมีคณะกรรมการเครือข่ายพื้นที่ต้นน้ำ พื้นที่กลางน้ำ และพื้นที่ปลายน้ำ เป็นเครือข่ายประสานงานในระดับพื้นที่ตำบลและหมู่บ้าน ทั้งนี้จากการศึกษา พบว่า ในส่วนของลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ จะอยู่ในพื้นที่ที่กลางน้ำ และพื้นที่ปลายน้ำ ซึ่งจะมีตัวแทนร่วมเป็นคณะกรรมการเครือข่ายพื้นที่ที่กลางน้ำและท้ายน้ำ รวมไปถึงการร่วมเป็นคณะกรรมการชุดใหญ่ด้วย แต่ปัญหาที่พบในขณะนี้คือ การขาดการประสานงานกันของตัวแทนที่มาจาก 2 จังหวัด

นางบุญมี ทองคำ (ผู้ประสานงานองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน, 2550) ให้ความเห็นว่า “ศรีสะเกษอยู่ในพื้นที่กลางและท้ายน้ำ แต่เวลาทำงานไม่มีการประสานกับฝ่ายสุรินทร์ เหมือนกับว่าทางสุรินทร์เขาคิดว่าเขาเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ เวลาจะประชุมเราต้องเป็นฝ่ายไปร่วมไปตามเขา”

ภาพที่ 5.2 โครงสร้างขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน

ด้วยสภาพที่เครือข่ายทั้ง 3 พื้นที่ในลุ่มน้ำห้วยทับทัน มีส่วนประกอบมาจากชุมชนจากทั้ง 2 จังหวัด ส่งผลให้การดำเนินงานในบางครั้งมีลักษณะต่างคนต่างทำฝ่ายจังหวัดสุรินทร์ก็จะประสานงานกับ อบต. และหน่วยงานราชการฝั่งจังหวัดสุรินทร์ ฝ่ายจังหวัดศรีสะเกษก็เช่นกัน ทำให้การดำเนินงานเพื่อจัดการแก้ไขปัญหาลุ่มน้ำไม่ค่อยได้ผล โดยเฉพาะปัญหาน้ำท่วมและปัญหาคุณภาพของน้ำในพื้นที่ปลายน้ำ เป็นต้น

ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าบทบาทขององค์กรชุมชนดังกล่าวเป็นบทบาทที่จะมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในอนาคต เนื่องจากการสามารถเป็นศูนย์กลางของชุมชนในพื้นที่และเป็นช่องทางใหม่ของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานบริหารจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนและการร่วมมือกับหน่วยงานอื่นๆ ต่อไป

จากผลการศึกษาประเด็นเกี่ยวกับบทบาทของแต่ละภาคส่วนนั้น จะเห็นได้ว่าแต่ละภาคส่วนอันได้แก่ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ และชุมชนในพื้นที่ มีบทบาทที่ทั้งคล้ายคลึงกันและแตกต่างกันไป ซึ่งความแตกต่างในการแสดงบทบาทเป็นผลมาจากการกิจ ความรับผิดชอบ และความเชี่ยวชาญของแต่ละภาคส่วน โดยผู้วิจัยได้สรุปบทบาทของทั้ง 3 ภาคส่วนได้ดังตารางที่ 5.3

ตารางที่ 5.3 เปรียบเทียบบทบาทของแต่ละภาคส่วนที่มีต่อการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

หน่วยงาน/องค์กร	บทบาทที่สำคัญต่อการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน
หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง	1. บทบาทด้านการปฏิบัติตามภารกิจเฉพาะของแต่ละหน่วยงาน ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดกลางและขนาดเล็ก การจัดสรรน้ำสู่พื้นที่การเกษตร การพัฒนาทักษะความรู้ของเกษตรกรในพื้นที่ การส่งเสริมการใช้เกษตรอินทรีย์ เป็นต้น 2. บทบาทด้านการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจของเกษตรกรและประชาชนทั่วไปให้ทราบและเข้าใจถึงแนวทางที่ถูกต้องในการใช้ประโยชน์ อนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน 3. บทบาทด้านการส่งเสริมการจัดตั้งกลุ่มและเครือข่ายของเกษตรกรและประชาชนเพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำห้วยทับทันร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ เช่น เครือข่ายหมอดินอาสา กลุ่มยุวเกษตรกร เป็นต้น
องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่	1. บทบาทด้านการเป็นผู้วางแผนเพื่อบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ตำบลของตนเองและดำเนินงานตามแผนร่วมกับผู้นำชุมชนและประชาชนในพื้นที่ 2. บทบาทด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ เช่น การจัดตั้งกลุ่มอาชีพ การจัดสร้างแหล่งน้ำทั้งน้ำบาดาลและประปาหมู่บ้าน การพัฒนาระบบสาธารณสุขระดับครัวเรือน เป็นต้น 3. บทบาทด้านการปฏิบัติงานร่วมกับหน่วยงานราชการอื่นๆ ซึ่งดำเนินการเกี่ยวข้องกับการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำ

ตารางที่ 5.3 (ต่อ)

หน่วยงาน/องค์กร	บทบาทที่สำคัญต่อการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน
ชุมชนในพื้นที่	4. บทบาทด้านการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน โดยการให้การสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มต่างๆ เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน เป็นต้น
	1. บทบาทด้านการดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรดิน แหล่งน้ำ และป่าไม้ ในพื้นที่ของตนเอง
	2. บทบาทด้านการให้ความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานอื่นๆ ในการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน เช่น การลงมือลงแรงปฏิบัติ การเข้าร่วมกิจกรรม เป็นต้น
	3. การรวมตัวกันของชาวบ้าน/ชุมชนในพื้นที่เพื่อจัดตั้ง “องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน” ซึ่งมีลักษณะเป็น องค์กรชุมชน ในการดำเนินงานบริหารจัดการ/พัฒนาลุ่มน้ำห้วยทับทันและประสานงานกับท้องถิ่นหรือหน่วยงานภายนอกเพื่อเสนอข้อคิดเห็นและปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่

จากการศึกษาโครงสร้างการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ รวมไปถึงบทบาทของภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า โครงสร้างการบริหารจัดการจะประกอบด้วย หน่วยงานและองค์กรที่ค่อนข้างหลากหลาย ทั้งหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ การบริหารจัดการจึงมีลักษณะที่ขาดความมีเอกภาพ ขาดการบูรณาการ กล่าวคือ มีลักษณะที่หน่วยงานหรือภาคส่วนต่างๆ จะดำเนินงานตามภารกิจที่ได้รับ

มอบหมายหรือตามอำนาจหน้าที่ที่มีอยู่ มีการแสดงบทบาทของแต่ละฝ่ายที่อาจมีทั้งที่สอดคล้องกันหรือไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยการประสานงานที่มีจะเป็นเพียงการประสานงานเพื่อขอความร่วมมือในการปฏิบัติงานระหว่างภาคส่วนต่างๆ เท่านั้น แต่ยังไม่มีการประสานงานเพื่อวางแผนการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในภาพรวมอย่างบูรณาการ ด้วยลักษณะดังกล่าว จึงเกิดปัญหาคือไม่มีความชัดเจนว่าใครเป็นผู้มีบทบาทหลัก ไม่มีหน่วยงานกลางที่รับผิดชอบหรือไม่มีเจ้าภาพในการบริหารจัดการนั่นเอง

5.1.3 การประสานงานระหว่างหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

สำหรับการศึกษาในประเด็นของการประสานงานระหว่างหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาโดยสัมภาษณ์จากกลุ่มเป้าหมายจากทั้ง 3 ภาคส่วน ซึ่งก็มีผู้ให้สัมภาษณ์ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้หลายท่าน ซึ่งความเห็นที่น่าสนใจ เช่น

นายวรวิฐ พรหมมา (ผู้อำนวยการโครงการชลประทานศรีสะเกษ, 2550) ได้กล่าวว่า

“หน่วยงานที่เราต้องประสานอยู่ตลอดคือสำนักงานเกษตรเพราะการปลูกพืชกับการใช้น้ำจะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เช่นในฤดูทำนา ชลประทานกับเกษตรต้องประสานงานกันเพื่อจัดสรรน้ำให้พอเพียง ส่วนงานด้านอื่นๆ ก็ประสาน ทำหนังสือไปยังหน่วยงานตามปกติ ถ้ามีเรื่องสำคัญๆ หรือเรื่องด่วนก็โทรคุยกันกับหัวหน้าหน่วยอื่น ซึ่งสนิทสนมกันอยู่แล้ว”

ในส่วนของ นายเข้มแข็ง ยุติธรรมดำรง (หัวหน้าสถานีพัฒนาที่ดิน, 2550) ได้กล่าวไว้อย่างสอดคล้องกันว่า “ก็เจอกันตามที่ประชุมก็คุยกัน ตกลงกัน ที่ประชุมจังหวัดก็เจอกันบ่อย จะเอายังไงก็ตกลงกันแล้วไปกำหนดแผนทำโครงการไม่ให้ซ้ำซ้อนกัน ช่วยประหยัดได้มาก”

จากข้อมูลความเห็นทั้งหมด ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่าการประสานงานในระดับของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง จะใช้การประสานงานทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในส่วนที่เป็นทางการ คือ เมื่อมีงานที่ต้องขอความร่วมมือหรือการสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นก็จะออกหนังสือไปยังหน่วยงานนั้น ส่วนการประสานงานแบบไม่เป็นทางการ คือ การใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างหัวหน้าส่วนราชการโดยใช้การโทรศัพท์เพื่อพูดคุย ประชุมหารือ หรือการพูดคุยปรึกษากันในที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการทั้งจังหวัด

สำหรับในส่วนของการประสานงานในระดับขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนนั้น ผลการศึกษาจากความเห็นของผู้นำชุมชนและผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ส่วนใหญ่เห็นสอดคล้องกันว่า จะมีการประสานงานกันอย่างใกล้ชิด ลักษณะการประสานงานจะเป็นแบบไม่เป็นทางการ เพราะส่วนใหญ่จะรู้จักกันหรือเคยญาติกันอยู่แล้ว อีกทั้งการดำเนินงานของ อปท. ต้องพึ่งความร่วมมือจากชาวบ้านหรือคนในชุมชนเป็นหลัก จึงต้องประสานงานกับผู้นำชุมชนของแต่ละชุมชนอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ทาง อปท. ต้องประสานงานกับ อปท. ที่อยู่ใกล้เคียงสำหรับการดำเนินงานด้วย เพื่อให้งานจัดการลุ่มน้ำประสบผลสำเร็จ

5.1.4 กระบวนการดำเนินงานและวิธีการจัดการลุ่มน้ำ

สำหรับการศึกษาในประเด็นของกระบวนการและวิธีการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาใน 2 ประเด็นคือ ศึกษาว่าหน่วยงานราชการมีวิธีการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันอย่างไร และในระดับพื้นที่ตำบลทั้ง 3 ตำบล มีการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำร่วมกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนอย่างไร ซึ่งจากการศึกษาสามารถอธิบายกระบวนการและวิธีการจัดการลุ่มน้ำได้ดังนี้

5.1.4.1 การจัดการลุ่มน้ำโดยหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์หัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันจาก 4 หน่วยงาน คือ สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ สถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ โครงการชลประทานศรีสะเกษ และสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อศึกษาว่าแต่ละหน่วยงานมีการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำอย่างไรบ้าง ซึ่งจากการศึกษาพบว่า

กระบวนการดำเนินงานเพื่อการจัดการลุ่มน้ำโดยหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่จะดำเนินงานในรูปแบบของการจัดทำโครงการพัฒนาด้านต่างๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำ ทั้งด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ การยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในลุ่มน้ำ การพัฒนาการเกษตร และการสร้างการเรียนรู้แก่ประชาชนด้านการจัดการลุ่มน้ำ โดยกระบวนการของการจัดทำโครงการต่างๆ ในแต่ละปีงบประมาณ จะเริ่มจากการรับนโยบายและยุทธศาสตร์มาจากส่วนกลาง ได้แก่ กระทรวง และกรม ที่หน่วยงานสังกัด รวมไปถึงการพิจารณาประเด็นยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดศรีสะเกษ จากท่านผู้ว่าราชการจังหวัด แล้วนำทั้ง 2 ส่วนมาพิจารณา เป็นแนวทางในการจัดทำโครงการตามแผนปฏิบัติราชการประจำปีของแต่ละหน่วยงาน สำหรับในส่วนองงบประมาณ โดยส่วนใหญ่จะเป็นงบประมาณตามปกติ ซึ่งได้รับการจัดสรรจากส่วนกลางประจำปีงบประมาณนั้นๆ

ทั้งนี้การสัมภาษณ์หัวหน้าส่วนราชการต่างๆ พบว่าแต่ละหน่วยงานมีการดำเนินงานดังนี้

1) สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ

จากการสัมภาษณ์เกษตรจังหวัด ได้ข้อมูลว่า โครงการสำคัญที่ได้จัดทำในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันมีดังนี้คือ

(1) โครงการจัดสร้างศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงในทุกอำเภอ
อำเภอละ 1 ตำบล

(2) โครงการพัฒนาเกษตรกรให้เป็นมืออาชีพในการผลิต โดยประสานงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลทุกตำบลในพื้นที่ลุ่มน้ำ เพื่อจัดทีมวิทยากรส่งเสริมการเกษตรลงพื้นที่ให้ความรู้ด้านการพัฒนาเกษตร โดยเฉพาะเรื่องการให้คำแนะนำการทำเกษตรอินทรีย์เพื่อลดต้นทุนการผลิตรวมถึงแนะนำช่วงเวลาที่เหมาะสมในการเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยเฉพาะข้าว การแนะนำเรื่องการแปรรูปผลผลิตและการทำบรรจุภัณฑ์ การส่งเสริมการปลูกพืชใหม่ๆ นอกเหนือจากข้าว เช่นยางพารา หรือการส่งเสริมการเลี้ยงโคเนื้อ เป็นต้น โดยการดำเนินงานโครงการต่างๆ จะมีผู้ดูแลคือ สำนักงานเกษตรของแต่ละอำเภอ ซึ่งจะพยายามจัดกิจกรรมเวียนให้ครบทุกตำบล

(3) โครงการพัฒนาองค์กรเกษตรและเครือข่าย มีกิจกรรมย่อยคือ กิจกรรมการพัฒนากลุ่มของเกษตรกรให้ความเข้มแข็ง โดยเฉพาะการพยายามตั้งกลุ่มเกษตรกรในแต่ละหมู่บ้าน โดยแนะนำให้มีการตั้งกรรมการกลุ่มเพื่อเป็นผู้ประสานงานการขอรับบริการจากราชการ รวมถึงการต่อรองเพื่อซื้อปุ๋ยราคาถูก รวมไปถึงกิจกรรมการจัดให้มีกลุ่มยุวเกษตรกรในโรงเรียน โดยประสานงานกับผู้อำนวยการโรงเรียนมัธยมศึกษาในตำบลให้จัดนักเรียนโรงเรียนละ 10 คน ฝึกและให้ความรู้ด้านเกษตรเพื่อตั้งเป็นกลุ่มยุวเกษตรกรของตำบล

โดยที่เกษตรจังหวัดได้ให้ข้อมูลว่า การดำเนินงานอันเกี่ยวข้องและส่งเสริมภารกิจจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันของทางสำนักงานเกษตรจังหวัดและเกษตรอำเภอนั้น จะเน้นที่การเตรียมความพร้อมของเจ้าหน้าที่เป็นสำคัญเพราะเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่ให้ความรู้และถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรให้แก่เกษตรกร นอกจากนี้ยังเห็นว่า การดำเนินงานของสำนักงานเกษตรยังต้องยึดกับพื้นที่การปฏิบัติงานในระดับอำเภออยู่ ไม่ได้ยึดขอบเขตของกลุ่มน้ำเป็นพื้นที่ปฏิบัติการแต่อย่างใดการที่สำนักงานเกษตร โดยเฉพาะสำนักงานเกษตรอำเภอได้ดำเนินงานโครงการต่างๆ ในอำเภอหรือตำบลซึ่งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันทั้ง 7 อำเภอ ก็ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินงานจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำห้วยทับทันเช่นกัน

2) สถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ

จากการศึกษาพบว่า ทางสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษมีโครงการที่สำคัญอันเกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันคือ

(1) โครงการคลินิกเกษตรเคลื่อนที่/คาราวานดินแก๊จัน เป็นโครงการที่จัดทำทุกปี ซึ่งมีกิจกรรมคือการบริการวิเคราะห์ดินและคำแนะนำการจัดการดิน น้ำ พืช โดยการนำ “โปรแกรมการจัดการดินและปุ๋ยรายแปลง” เพื่อคำนวณความอุดมสมบูรณ์และวิเคราะห์ของดิน เพื่อให้คำแนะนำเกษตรกรให้ใส่ปุ๋ยอย่างเหมาะสมกับสภาพดินและความต้องการของพืชซึ่งปลูกมากในพื้นที่ห้วยทับทันคือข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ข้าวโพด ซึ่งจะช่วยเกษตรกรลดต้นทุนการผลิตได้ การดำเนินงานตามโครงการนี้ทางสถานีพัฒนาที่ดินจังหวัดได้ส่งข้าราชการไปอบรมการใช้โปรแกรมดังกล่าว เพื่อไปเป็นวิทยากรในพื้นที่ มีการติดตั้งโปรแกรมดังกล่าวไว้ที่องค์การบริหารส่วนตำบล ให้หมอดินอาสาประจำตำบลเป็นผู้ดูแล

(2) โครงการพัฒนาหมอดินอาสาและยุวมอดิน โดยคัดเลือกอาสาสมัครแต่ละตำบลเพื่อมาอบรมกับสถานีพัฒนาที่ดิน โดยหมอดินอาสาประจำตำบลจะเป็นผู้ประสานงานเผยแพร่ข้อมูลกิจกรรมด้านการพัฒนาที่ดิน ให้คำแนะนำเบื้องต้นเกี่ยวกับการปรับปรุงดินของเกษตรกรเป็นรายแปลง

(3) โครงการส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร สาธิตการผลิตและใช้สารอินทรีย์-ชีวภาพ รมรังกังคเฒาฟางและต่อซังพืชโดยเฉพาะก่อนฤดูทำนา

(4) โครงการฟื้นฟูและป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน โดยรณรงค์และร่วมกับชาวบ้านปลูกหญ้าแฝกริมตลิ่งห้วยทับทันและริมคลองส่งน้ำไปสู่วิถีนาต่างๆ

3) โครงการชลประทานศรีสะเกษ

จากการสัมภาษณ์ผู้อำนวยการโครงการชลประทานศรีสะเกษ ได้ข้อมูลว่าการดำเนินงานด้านการจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันอยู่ในความรับผิดชอบของ ส่วนการบริหารจัดการน้ำที่ 4 (สบ.4) และส่วนการบริหารจัดการน้ำที่ 5 (สบ.5) ซึ่งจะเป็นผู้จัดการในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน 7 อำเภอ โดยจะเป็นผู้จัดสรรน้ำเพื่อการเกษตรโดยในฤดูฝนหรือช่วงการทำนา พื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันจะมีปริมาณน้ำที่พอเพียงสามารถขยายพื้นที่การเพาะปลูกโดยเฉพาะนาข้าวให้มากขึ้นได้ทุกปี ผลผลิตก็มีปริมาณมากขึ้น แต่สำหรับฤดูแล้งก็มีปัญหาขาดแคลนน้ำอย่างมาก โดยเฉพาะอำเภอปรังคู้และอำเภอห้วยทับทัน ซึ่งประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำมากจนต้องประกาศเป็นเขตภัยพิบัติเกือบทุกปี ทางโครงการชลประทานได้พยายามแก้ไขปัญหาระยะสั้นโดยขุดลอก คู คลอง อ่างเก็บน้ำที่มีอยู่ในพื้นที่ชลประทานเพื่อกักเก็บน้ำในช่วงฤดูฝนให้มากที่สุด นอกจากนี้ได้ประสานงานกับ อบต. เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำโดยการขุดบ่อดิน หรือสระน้ำในพื้นที่นาหรือไร่ของตนเอง เพื่อเป็นแหล่งน้ำในการอุปโภคบริโภคและใช้ในการเกษตรในช่วงฤดูแล้งโดยเฉพาะใช้ในการปลูกพริก

ส่วนการแก้ไขปัญหาหระยะยาวโดยการสร้างแหล่งน้ำใหม่ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันที่ปีผ่านมา ชลประทานได้จัดสร้างฝายหัวงานและอาคารประกอบโครงการฝายบ้านพะเนา ต.ปราสาท อ.ห้วยทับทัน เพื่อเป็นแหล่งน้ำเพิ่มเติมอีกหนึ่งแห่งในพื้นที่อำเภอห้วยทับทัน ซึ่งเป็นโครงการเดียวที่สร้างขึ้นในปี 2550 ส่วนการดำเนินการอื่นๆ ยังไม่มีมากนัก มีเพียงแค่การซ่อมบำรุงระบบส่งน้ำและทางลำเลียงใหญ่

งานอีกด้านที่โครงการชลประทานศรีสะเกษพยายามทำอยู่คือการพยายามสร้างกลไกของกลุ่มผู้ใช้น้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันให้เข้มแข็งขึ้น แต่ยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากเกษตรกรผู้ใช้น้ำทำการเกษตรและชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันทั้งในเขตจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษยังไม่มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มที่ชัดเจนและไม่เข้มแข็ง เพราะเกษตรกรส่วนใหญ่จะสนใจเรื่องน้ำเฉพาะฤดูทำนาเท่านั้น

4) สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดศรีสะเกษ

จากการสัมภาษณ์ท่านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดศรีสะเกษ ได้ข้อมูลว่า ทางสำนักงานไม่ค่อยมีการดำเนินงานจัดทำโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันโดยตรงมากนัก แต่จะเป็นผู้รวบรวมข้อมูลของแต่ละพื้นที่แต่ละลุ่มน้ำ เพื่อจัดทำแผนงานด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของจังหวัดศรีสะเกษ และประสานงานกับหน่วยงานปฏิบัติอื่นๆ เพื่อดำเนินงานมากกว่า

ส่วนการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันคือ จะเป็นผู้รวบรวมข้อมูลสารสนเทศด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งหมดของกลุ่มน้ำห้วยทับทัน มีการจัดการข้อมูลให้เป็นระบบเพื่อเป็นฐานข้อมูลสำหรับหน่วยงานอื่นๆ เพื่อใช้ในการวางแผนจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำห้วยทับทันต่อไป นอกจากนี้เนื่องจากทางสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีแผนงานด้านการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกพื้นที่ลุ่มน้ำของจังหวัดศรีสะเกษในการสงวน อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำของตน ซึ่งในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันก็มีการจัดกิจกรรมรวมกลุ่มของคนในพื้นที่จัดตั้งเป็นองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน จึงได้มีการสนับสนุนงบประมาณในการจัดกิจกรรมของเครือข่ายบ้างเป็นครั้งคราว

ภาพที่ 5.3 แสดงการพัฒนาแหล่งน้ำโดยการสร้างฝายห้วยทับทันของโครงการชลประทานศรีสะเกษ

ภาพที่ 5.4 แสดงการจัดสรรน้ำสู่พื้นที่นาในตำบลห้วยทับทัน

จากการศึกษาวิธีการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำโดยหน่วยงานราชการ ผู้วิจัยวิเคราะห์และสรุปได้ว่า หน่วยงานราชการยังมีบทบาทสำคัญในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน เนื่องจากการ

ดำเนินงานหรือโครงการต่างๆ ที่ได้จัดทำขึ้นจะเป็นเรื่องของการจัดสร้างและบำรุงรักษาโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก การอนุรักษ์ดิน แหล่งน้ำ และป่าไม้ การส่งเสริมการเกษตร และการถ่ายทอดเทคโนโลยีเพื่อพัฒนาการเกษตร การดำเนินงานดังกล่าวเป็นงานที่ต้องใช้งบประมาณสูง ใช้องค์ความรู้และความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานของแต่ละหน่วยงานในหลายๆ โครงการ จำเป็นต้องประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ รวมไปถึงผู้นำชุมชนและชาวบ้านให้เข้าร่วมเป็นผู้ปฏิบัติงานด้วย

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า การดำเนินงานของหน่วยงานราชการต่างๆ ยังยึดขอบเขตการปกครองเป็นพื้นที่ในการปฏิบัติงานเป็นหลัก ยังไม่ได้มีการยึดขอบเขตของกลุ่มน้ำเป็นพื้นที่ปฏิบัติการ โดยสังเกตได้ว่าการดำเนินงานโครงการต่างๆ จะมีเป้าหมายในพื้นที่อำเภอต่างๆ ซึ่งลักษณะดังกล่าวไม่ได้ตอบสนองกับแนวคิดการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติแนวใหม่ซึ่งใช้พื้นที่กลุ่มน้ำเป็นขอบเขตปฏิบัติ อาจจะส่งผลให้ไม่สามารถวางแผนรวมเพื่อบริหารจัดการกลุ่มน้ำได้อย่างบูรณาการ

5.1.4.2 การจัดการกลุ่มน้ำในพื้นที่ตำบลต่างๆ

ในการศึกษาวิธีการจัดการกลุ่มน้ำในระดับพื้นที่ตำบลต่างๆ ทั้ง 3 ตำบลซึ่งเป็นพื้นที่เป้าหมายศึกษา ผู้วิจัยได้ศึกษาว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรวมไปถึงชาวบ้านและชุมชนในตำบลนั้นมีวิธีการจัดการอย่างไร ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและผู้นำชุมชน สามารถอธิบายวิธีการจัดการของแต่ละชุมชนได้ดังนี้

1) การจัดการในพื้นที่ตำบลภู

ตำบลภูอยู่ในบริเวณพื้นที่กลางน้ำของกลุ่มน้ำห้วยทับทัน เป็นบริเวณที่เป็นที่ราบ จึงเป็นพื้นที่ที่สามารถทำการเกษตรได้ดี ในฤดูฝนมีปริมาณน้ำที่พอเพียงต่อการทำการเกษตรโดยเฉพาะการปลูกข้าวซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลัก แต่ก็มีปัญหาการขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้งเช่นกัน จากการศึกษาการจัดการกลุ่มน้ำในพื้นที่ตำบลภู พบว่ามีแนวทางและวิธีการจัดการดังนี้คือ

ทางองค์การบริหารส่วนตำบลภูเป็นผู้วางแผนวางแนวทางการจัดการกลุ่มน้ำภายในพื้นที่ โดยการดำเนินงานจัดการกลุ่มน้ำถือเป็นงานส่วนหนึ่งของแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาตำบลภูในช่วง 3 ปี (แผนพัฒนา 3 ปี) ระหว่าง พ.ศ. 2550-2552 ทั้งนี้ยุทธศาสตร์ดังกล่าวมีทั้งหมด 8 ด้าน แต่ถ้านับเฉพาะยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกลุ่มน้ำโดยตรงจะประกอบด้วย 3 ยุทธศาสตร์ดังนี้

- ยุทธศาสตร์ด้านแหล่งน้ำ มีเป้าหมายเพื่อสนับสนุนจัดหาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคและการประกอบอาชีพในพื้นที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลให้เพียงพอต่อความ

ต้องการของประชาชน เพื่อสนับสนุนยุทธศาสตร์ด้านอื่นๆ ให้ประสบผลสำเร็จ ซึ่งจากการดำเนินการที่ได้ดำเนินการแล้วคือ การก่อสร้างปรับปรุง บำรุงรักษา แหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค และการจัดสรรงบประมาณเพื่อทำประปาหมู่บ้านทั้ง 17 หมู่ และการจัดหาน้ำดื่มสะอาดให้เพียงพอ

- ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีเป้าหมายเพื่อดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน และป้องกันการบุกรุกที่สาธารณะประโยชน์ และบูรณาการการมีส่วนร่วมดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมของประชาชนในท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนน่าอยู่ยิ่งขึ้น โดยกิจกรรมที่ได้จัดทำไปแล้ว คือ การณรงค์สร้างจิตสำนึกในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้แก่เยาวชนในหมู่บ้านต่างๆ การจัดทำรั้ววัดและแนวรั้วล้อมรอบที่สาธารณะประโยชน์ การจัดปลูกต้นไม้และพืชคลุมดินตามแนวสองข้างทาง คันคูห้วย หนองคลอง การจัดกิจกรรมวันปลูกต้นไม้ในทุกปี

- ยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน มีเป้าหมายที่สำคัญ คือ การสร้างอาชีพให้แก่ชาวบ้านในพื้นที่ เพื่อมีรายได้ที่พอเพียง ไม่เดือดร้อนจนต้องไปบุกรุกที่สาธารณะและทำลายป่าไม้เพื่อหารายได้ โดยกิจกรรมที่ได้จัดทำ คือ ส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ และพัฒนาและส่งเสริมการจัดตั้งกลุ่มอาชีพ อันประกอบด้วย กลุ่มเย็บผ้า กลุ่มทำอิฐซีเมนต์ อิฐดินซีเมนต์ กลุ่มจักรสาน กลุ่มทำปุ๋ยอินทรีย์ กลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่

นอกจากการดำเนินงานตามแผนพัฒนา 3 ปีแล้ว ทาง อบต.ภู ต้องมีการจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นเฉพาะหน้าโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการตื้นเขินของลำห้วยช่วงที่ไหลผ่านตำบลภู ซึ่งทาง อบต. ก็ได้จัดสรรงบประมาณเพื่อขุดลอกทุกปี แต่ไม่นานก็ตื้นเขินเหมือนเดิม

สำหรับการจัดการของชาวบ้านและชุมชนในพื้นที่ตำบลภู จากการศึกษาโดยสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนพบว่า ทางชุมชนได้จัดการโดยยึดเอากรอบยุทธศาสตร์ของ อบต. เป็นแนวทางด้วยและผสมผสานกับแนวทางการจัดการของชุมชนที่มีมาก่อนแล้ว

โดยในด้านการจัดการน้ำและแหล่งน้ำ กำนันและผู้ใหญ่บ้านของแต่ละหมู่จะชักชวนให้ชาวบ้านร่วมกันดูแลรักษาความสะอาดของลำห้วยและแหล่งน้ำต่างๆ นอกจากนี้ ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านในหมู่บ้านที่ติดกับลำห้วยคือบ้านโสน หมู่ 10 บ้านเกาะ หมู่ 11 และบ้านพอก หมู่ 12 จะออกกฎเกณฑ์ของชุมชนเพื่อเป็นข้อปฏิบัติร่วมกันคือ เรื่องการห้ามทิ้งขยะและเศษวัสดุการเกษตรต่างๆ ลงลำห้วย ห้ามบุกรุกที่สาธารณะริมฝั่งห้วยทับทันเพื่อปลูกยูคาลิปตัสและอ้อย เป็นต้น

ส่วนการจัดการอนุรักษ์ป่า โดยเฉพาะป่าในพื้นที่ชุมชนตำบลภู คือ ป่าบ้านพอก ทางชาวบ้านก็มีการจัดการร่วมกัน โดยปลูกป่าเพิ่มเติมบริเวณที่เสื่อมโทรม มีกฎระเบียบห้าม

ตัดไม้ ให้ชาวบ้านร่วมกันสวดส่งดูแลไม่ให้มีการบุกรุกที่ป่า แต่อย่างไรก็ตามยังไม่มีการจัดตั้งเป็น คณะกรรมการจัดการป่าที่เป็นรูปธรรม กฎระเบียบมีลักษณะหลวมๆ ยังไม่มีความชัดเจน อาศัย เพียงแต่การมีสำนึกของชาวบ้านที่จะช่วยกันดูแลรักษาป่าของชุมชนเท่านั้น

การจัดการลุ่มน้ำร่วมกันระหว่างองค์การบริหารส่วนตำบลกับชาวบ้าน และชุมชนในพื้นที่เป็นไปอย่างค่อนข้างราบรื่น มีการประสานงานกันอย่างใกล้ชิด ทาง อบต.และ ผู้นำชุมชนร่วมกันจัดประชุมชาวบ้านเพื่อรับฟังความคิดเห็นและเปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม ในการแสดงความคิดเห็นต่อการจัดการและแก้ไขปัญหาลุ่มน้ำร่วมกัน ทำให้ความสัมพันธ์ของทั้ง 2 ฝ่ายค่อนข้างดี กรณีที่เห็นชัดเจนคือ ทาง อบต. จัดกิจกรรมวันปลูกต้นไม้ประจำปี ชาวบ้านก็เข้าร่วม มาก หรือเมื่อทางชาวบ้านต้องการจัดตั้งกลุ่มอาชีพเสริม ทางอบต.ก็ให้ความช่วยเหลือสนับสนุน เงินทุนจัดตั้งกลุ่มบางส่วนและประสานงานให้ศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียนปรางค์กู่ช่วยแนะ แนวอาชีพให้ ซึ่งทำให้ชาวบ้านมีรายได้ที่ดีขึ้นและไม่จำเป็นต้องไปทำลายทรัพยากรเพื่อหารายได้

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า สาเหตุที่การดำเนินงานร่วมกันระหว่างองค์การบริหาร ส่วนตำบลและชุมชนเป็นไปอย่างราบรื่น ประสานงานกันอย่างใกล้ชิด เนื่องจากนายกองค์การ บริหารส่วนตำบลและกำนันตำบลเป็นเครือญาติกัน ทำให้การดำเนินงานร่วมกันไม่มีปัญหา ความขัดแย้งและถือเป็นปัจจัยสนับสนุนให้การจัดการลุ่มน้ำได้รับการตอบสนองจากชาวบ้านใน พื้นที่ ซึ่งให้ความสนับสนุนและร่วมมืออย่างเต็มที่

2) การจัดการในพื้นที่ตำบลห้วยทับทัน

ชุมชนในพื้นที่ตำบลห้วยทับทันก็เช่นเดียวกับตำบล คือตั้งอยู่บริเวณกลาง น้ำของลุ่มน้ำห้วยทับทัน สภาพการใช้ประโยชน์จากพื้นที่คล้ายคลึงกันคือเป็นนาข้าวเสียส่วนใหญ่ และมีปัญหาขาดแคลนนํ้าอย่างมากในช่วงฤดูแล้ง แต่ทั้งนี้ก็มีปัญหาเฉพาะชุมชนโดยเฉพาะการ ลักลอบตัดไม้บริเวณป่าริมฝั่งห้วยทับทันเพื่อนำไปเผาถ่าน รวมถึงความขัดแย้งของชาวบ้านที่เห็น ด้วยและไม่เห็นด้วยกับการปลูกต้นไม้ในที่ดินที่ จากการศึกษาพบว่าพื้นที่ตำบลห้วยทับทันมี วิธีการจัดการดังนี้

ในส่วนขององค์การบริหารส่วนตำบลห้วยทับทัน จะอยู่ในลักษณะของการ ปฏิบัติตามแผนพัฒนาตำบลประจำปี โดยแผนงานด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติก็จะ เป็นไปตามขอบเขตของอำนาจหน้าที่ซึ่งทาง อบต. มีอยู่ อันได้แก่ การจัดการด้านน้ำ อบต. จะมีการตั้ง งบประมาณในการดูแลรักษาแหล่งน้ำธรรมชาติ คลองส่งน้ำ ฝาย หรือแหล่งน้ำขนาดเล็กอื่นๆ ซึ่ง หน่วยงานราชการได้จัดสร้างขึ้นและโอนมอบให้ อบต. เป็นผู้ดูแล โดยจะมีการขุดลอกทุกปี และ สร้างแนวป้องกันกักพังทลายของดินริมฝั่งห้วยทับทันและคลองส่งน้ำโดยการปลูกหญ้าแฝก ในช่วงฤดูแล้งจะบรรเทาปัญหาโดยขุดบ่อบาดาลเพิ่มเติมให้ชาวบ้านมีน้ำใช้ ส่วนการจัดการอนุรักษ์

ป่าไม้ทาง อบต. จะประสานงานร่วมมือกับผู้นำชุมชนและชาวบ้านช่วยกันสอดส่องดูแลไม่ให้มีการบุกรุกที่สาธารณะหรือตัดไม้บริเวณริมฝั่งห้วยทับทัน สำหรับด้านการจัดการการเกษตรในพื้นที่ทาง อบต. ได้รณรงค์ให้ชาวบ้านลดการใช้สารเคมีทำการปลูกพืชโดยเฉพาะพริกและหอม เพื่อลดการสะสมของสารพิษซึ่งไหลลงสู่ลำห้วยทับทัน นอกจากนี้ อบต. ได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านทำการเกษตรแบบผสมผสานและทำการเกษตรอินทรีย์มาทดแทนสารเคมี โดยเฉพาะที่เห็นผลชัดเจนคือในบ้านทุ่งมนหมู่ 7 และบ้านสวัสดิ์หมู่ 8 มีหลายครัวเรือนที่ทำแล้วมีชาวบ้านจากพื้นที่อื่นๆ มาดูเป็นตัวอย่างเพื่อนำไปทำบ้าง

สำหรับในส่วนของการจัดการโดยชาวบ้านและชุมชนนั้น จากการศึกษพบว่าชุมชนในพื้นที่ตำบลห้วยทับทันมีแนวทางการจัดการที่ค่อนข้างโดดเด่นโดยชาวบ้านและชุมชนมีวิธีการจัดการดังนี้

(1) การประชุมระดมความเห็นของ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างๆ ทั้ง 8 หมู่บ้าน เกี่ยวกับข้อตกลงเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ เช่น จะปลูกพืชชนิดไหนที่เหมาะสมกับปริมาณน้ำที่มี การสูบน้ำจากลำห้วยเข้าสู่พื้นที่ทำนา เป็นต้น นอกจากนี้ ที่ประชุมยังเป็นเวทีในการพูดคุยเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งด้วย คือ ในปัจจุบันมีความขัดแย้งของชาวบ้าน 2 ฝ่าย เกี่ยวกับการปลูกต้นยูคาลิปตัส ซึ่งในตำบลห้วยทับทันมีการปลูกต้นยูคาลิปตัสกันมาก ชาวบ้านฝ่ายหนึ่งก็สนับสนุนให้ปลูก เพราะเป็นพืชเศรษฐกิจ ขายได้ราคาดี มีบริษัทมารับซื้อถึงที่ แต่ชาวบ้านอีกฝ่ายหนึ่งก็ต่อต้าน เพราะเห็นว่าการปลูกยูคาลิปตัส ทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ ซึ่งจะส่งผลเสียในระยะยาว ปัญหาดังกล่าวก็ได้มีการนำมาพูดคุยในที่ประชุม แต่ก็ยังไม่มียุติสรุปแต่อย่างใด

(2) การจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนคือ ป่าสงวนบ้านโทะ ซึ่งมีพื้นที่ครอบคลุม 3 ตำบลคือ ตำบลห้วยทับทัน ตำบลผักไหม และตำบลปราสาท มีเนื้อที่ประมาณ 450 ไร่ รูปแบบมีการจัดการที่ชัดเจนมากกว่า 10 ปีแล้ว โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งมีตัวแทนจากบ้านต่างๆ ซึ่งอยู่ในเขตป่า รวม 12 คน คณะกรรมการมีการประชุมกันตั้งกฎระเบียบของป่า และมีบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎ เช่น คนในพื้นที่เข้าไปหาของป่าได้แต่ห้ามให้นำคนนอกชุมชนเข้าไปด้วย หรือถ้าจำเป็นต้องใช้ไม้ในการซ่อมบ้านจะต้องมาขอกรรมการป่าก่อนและจะพิจารณาเป็นรายๆ ไป และถ้าพบว่าคนในชุมชนทำผิดครั้งแรกจะตักเตือนแต่ถ้าไม่หยุดจะต้องแจ้งเจ้าหน้าที่ เป็นต้น นอกจากนี้ยังจัดให้มีอาสาสมัครดูแล สอดส่อง ห้ามมิให้มีการเผาป่าเพื่อเร่งให้ผักหวานขึ้นและป้องกันการตัดไม้ทำลายป่าบริเวณริมฝั่งลำห้วยทับทันด้วย เพราะมีการลักลอบตัดไม้ไปเผาถ่านกันมากในปัจจุบัน

(3) ทางผู้นำชุมชนจะประสานงานกับองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน และหน่วยงานราชการภายนอกโดยเฉพาะสถานีพัฒนาที่ดิน ในการประชาสัมพันธ์เรื่องการอนุรักษ์ น้ำ ดิน และป่า โดยในบริเวณนี้จะสร้างความเข้าใจในเรื่องการพัฒนาที่ดิน การบำรุงดินโดยใช้ปุ๋ย ธรรมชาติ การให้ความรู้เรื่องศัตรูพืชด้วยการลงใช้สารเคมี แต่จะให้ความรู้เรื่องระบบนิเวศวิทยา และธรรมชาติของพืชแต่ละชนิด ซึ่งถือว่าเป็นการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการลดการใช้สารเคมีในการ กำจัดศัตรูพืช

(4) ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือจารีตประเพณี ในการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การห้ามบุกรุกพื้นที่ป่าป่า การบวชป่า เป็นต้น

3) การจัดการในพื้นที่ตำบลบึงบูรพ์

ชุมชนในพื้นที่ตำบลบึงบูรพ์เป็นชุมชนซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณปลายน้ำซึ่งเป็น พื้นที่ที่มีปัญหาเฉพาะ คือ ปัญหาน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก เนื่องจากเป็นบริเวณปลายน้ำที่ลำห้วยทับ ทันต้องไหลไปบรรจบกับแม่น้ำมูล เมื่อปริมาณน้ำมากจึงระบายไม่ทัน รวมไปถึงปัญหาน้ำเน่าเสีย ซึ่งเกิดจากการไหลสะสมของสารเคมีจากการเกษตรมาจากบริเวณต้นน้ำและกลางน้ำ ซึ่งจาก การศึกษาพบว่า ตำบลบึงบูรพ์มีวิธีการจัดการ ดังนี้

ในส่วนของเทศบาลตำบลบึงบูรพ์ได้มีการเตรียมการไว้สำหรับแก้ไขปัญหา เกี่ยวกับลำห้วยทับทันโดยเฉพาะ ทั้งนี้เพราะมักจะมียูนิทน้ำท่วมทุกปีประมาณช่วงเดือนสิงหาคม ไปจนถึงปลายเดือนกันยายน ซึ่งวิเคราะห์ว่าสาเหตุเกิดจากลำห้วยต้นเงิน เมื่อน้ำหลากจึงไม่สามารถ รองรับปริมาณน้ำทั้งหมดได้ นอกจากนี้ยังมีปัญหาการสะสมของสารเคมีในลำห้วย ซึ่งเกิดจากทั้ง การใช้สารเคมีทำการเกษตรตลอดลำห้วยและการเลี้ยงปลาในกระชังในพื้นที่ตำบลบึงบูรพ์เอง การ เตรียมงบประมาณส่วนนี้จะนำมาบรรเทาความเดือดร้อนของประชาชนเมื่อเกิดปัญหา และใช้ แก้ปัญหาด้านน้ำในระยะยาวโดยการขุดลอกแหล่งน้ำทั้งหลาย ทำการเสริมคันดินกั้นน้ำและทำท่อ ระบายน้ำเสริม เพื่อป้องกันน้ำท่วมบ้านเรือนและไร่นา ซึ่งสามารถบรรเทาปัญหาได้บางส่วน เท่านั้น ส่วนการดำเนินการอื่นๆ ทางเทศบาลตำบลบึงบูรพ์จะเน้นการประสานงานกับหน่วยงาน ภายนอกมาช่วยจัดการ เช่น ต้องประสานกับ อบต. อื่นๆ ซึ่งอยู่เหนือน้ำขึ้นไปให้ช่วยรณรงค์ให้ เกษตรกรลดการใช้สารเคมีทำการเกษตร เป็นต้น

สำหรับในส่วนของการจัดการโดยชาวบ้านและชุมชนนั้น มีวิธีการจัดการที่ สำคัญคือ

(1) การจัดการป่าคงใหญ่ ซึ่งเป็นป่าในพื้นที่ชุมชน มีพื้นที่รวม 150 ไร่ วิธีการจัดการคือ ประสานชุมชนต่างๆ จะร่วมกันประชุมปรึกษาหารือ เพื่อกำหนดแนวทางการจัดการ และเป็นผู้ร้องขอให้ชาวบ้านในพื้นที่ร่วมกันดูแลป่า หากพบว่าการบุกรุก ลักลอบตัดไม้ หรือแอบ

เอาขยะมาทิ้งไว้บริเวณชายป่า ก็จะแจ้งให้ผู้นำชุมชนทราบเพื่อดำเนินการต่อไป นอกจากนี้ยังมีการจัดกิจกรรมวันรักป่า ปลูกต้นไม้ซ่อมแซมเพิ่มเติม แต่ทั้งนี้การดำเนินการจัดการป่าไม่ได้มีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาจัดการและไม่ได้มีการกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์เพื่อจัดการป่าคงใหญ่แต่อย่างใด

(2) การจัดการแก้ไขปัญหาหนี้เสีย มีการรณรงค์เพื่อให้ชาวบ้านในตำบล บึงบุรพัตการใช้สารเคมีทำการเกษตร ส่วนการรณรงค์ภายนอกทางผู้นำชุมชนจะประสานงานผ่านองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน ให้แกนนำเครือข่ายช่วยกันรณรงค์ให้ชาวบ้านในพื้นที่อื่นร่วมมือด้วย

(3) กลุ่มเกษตรกรในพื้นที่พยายามรวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ให้เพื่อนเกษตรกรในด้านการทำเกษตรแนวทางใหม่ที่ใช้สารเคมีน้อยแล้วหันมาทำสารอินทรีย์-ชีวภาพ ใช้กันเองภายในชุมชน โดยทางผู้นำกลุ่มเกษตรกรจะประสานขอให้หน่วยงานภายนอกคือเกษตรอำเภอและพัฒนาที่ดิน มาเป็นวิทยากรให้ความรู้ด้วย แต่อย่างไรก็ตามกลุ่มเกษตรกรขณะนี้ยังมีสมาชิกจำนวนน้อยมากคือ ประมาณ 30-40 คน ทั้งนี้เพราะอยู่ในช่วงเริ่มต้นของกลุ่ม

(4) ชาวบ้านรวมกันตั้งกลุ่มอาชีพเพื่อพัฒนารายได้ของคนในตำบล คือ มีกลุ่มทอผ้าไหมลายลูกแก้ว และกลุ่มทำไข่เค็มใบเตย แต่ขณะนี้ยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก เพราะแต่ละกลุ่มมีชาวบ้านสนใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มน้อย

ทั้งนี้จากการศึกษาวิธีการจัดการลุ่มน้ำของแต่ละตำบล ผู้วิจัยได้สรุปและเปรียบเทียบวิธีการจัดการของแต่ละตำบลได้ดังตารางที่ 5.4

ตารางที่ 5.4 เปรียบเทียบวิธีการจัดการลุ่มน้ำของแต่ละตำบลซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาของแต่ละตำบล

ตำบล	วิธีการจัดการลุ่มน้ำ
ตำบลกู่	1. องค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้วางกรอบยุทธศาสตร์ ซึ่งเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำ 3 ด้าน คือ ด้านแหล่งน้ำ ด้านการพัฒนา

ตารางที่ 5.4 (ต่อ)

ตำบล	วิธีการจัดการลุ่มน้ำ
	ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน ซึ่งเป็นแผนพัฒนาตำบล 3 ปี 2. การดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำร่วมกันระหว่าง องค์การบริหารส่วนตำบลกับชาวบ้านและชุมชน เป็นไปอย่างใกล้ชิด ไม่มีความขัดแย้ง 3. ชุมชนได้มีการจัดการน้ำ/แหล่งน้ำ โดยผู้นำชุมชนเป็นผู้ชักนำ เชิญชวนให้ชาวบ้านร่วมกันดูแลรักษาความสะอาดของลำห้วยและแหล่งน้ำ หมู่บ้านซึ่งอยู่ใกล้เคียงลำห้วยจะออกกฎเกณฑ์เพื่อปฏิบัติร่วมกัน เช่น การห้ามทิ้งขยะและเศษวัสดุเกษตรลงสู่ลำห้วย เป็นต้น 4. การจัดการอนุรักษ์ป่าบ้านพอก ซึ่งเป็นป่าในพื้นที่ชุมชน ชาวบ้านมีการจัดการร่วมกัน โดยปลูกป่าเพิ่มเติมบริเวณป่าเสื่อมโทรม มีกฎหมายห้ามตัดไม้ โดยให้ชาวบ้านใกล้เคียงเป็นหูเป็นตา แต่ยังไม่มีการจัดตั้งเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ มีกฎระเบียบหลากหลาย 5. จัดตั้งกลุ่มอาชีพเสริม 6 กลุ่ม คือ กลุ่มเย็บผ้า กลุ่มทำอิฐซีเมนต์ กลุ่มอิฐดินซีเมนต์ กลุ่มจักรยาน กลุ่มจักรสาน กลุ่มทำปุ๋ยอินทรีย์ กลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่
ห้วยทับทัน	1. องค์การบริหารส่วนตำบลจัดการลุ่มน้ำตามแผนพัฒนาตำบลประจำปี ตั้งงบประมาณในการดูแลรักษาแหล่งน้ำธรรมชาติและแหล่งน้ำที่สร้างขึ้น มีการขุดลอกแหล่งน้ำและสร้างแนวป้องกัน การพังทลายของดินริมฝั่งห้วยทับทัน

ตารางที่ 5.4 (ต่อ)

ตำบล	วิธีการจัดการลุ่มน้ำ
	2. กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้าน มีการประชุมกันอย่างสม่ำเสมอ เพื่อวางแผนข้อตกลงในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น การปลูกพืชที่เหมาะสมกับปริมาณน้ำ การสูบน้ำจากลำห้วยเข้าสู่พื้นที่นา รวมไปถึงการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับการปลูกต้นยูคาลิปตัสในพื้นที่ 3. จัดการป่าในลักษณะป่าชุมชน มีคณะกรรมการจัดการซึ่งเป็นตัวแทนจากหมู่บ้านต่างๆ ซึ่งอยู่ในเขตป่าจำนวน 12 คน มีกฎระเบียบชัดเจน 4. ผู้นำชุมชนประสานงานกับองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันและหน่วยงานภายนอก ประชาสัมพันธ์เรื่องการอนุรักษ์ดิน น้ำ ป่าไม้ การใช้ประโยชน์ตามหลักการอนุรักษ์ 5. ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ เช่น การมีป่าปู่ตา การบวชป่า เป็นต้น
บึงบูรพ์	1. เทศบาลตำบลเตรียมงบประมาณไว้เฉพาะ เพื่อมุ่งดำเนินการแก้ไขปัญหา น้ำท่วมและน้ำเสีย รวมถึงประสานงานให้หน่วยงานภายนอกมาร่วมแก้ไขปัญหา 2. ผู้นำชุมชนประสานงานองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันเพื่อรณรงค์ให้ชาวบ้านลดการใช้สารเคมีทำการเกษตร 3. จัดการป่าโดยประธานชุมชนร้องขอให้ชาวบ้านในพื้นที่ร่วมกันดูแลป่า ไม่มีการตั้งคณะกรรมการมาจัดการ และไม่มีกฎระเบียบร่วมกัน 4. เกษตรกรรวมกลุ่มกันเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ในการทำเกษตรอินทรีย์-ชีวภาพ

ตารางที่ 5.4 (ต่อ)

ตำบล	วิธีการจัดการลุ่มน้ำ
5. พยายามจัดตั้งกลุ่มอาชีพเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ผู้สนใจเข้าร่วมกลุ่มน้อย	

จากการศึกษากระบวนการและวิธีการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันของแต่ละตำบลซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษา จะเห็นได้ว่าแต่ละชุมชนจะมีกระบวนการและวิธีการจัดการที่มีลักษณะโดดเด่นแตกต่างกันไปตามสภาพของแต่ละตำบล กล่าวคือ การจัดการของตำบลกู่ จะเน้นการจัดการที่ครอบคลุมในทุกมิติของการจัดการลุ่มน้ำอย่างสมดุลคือ มีการดำเนินงานจัดการแหล่งน้ำ จัดการอนุรักษ์ป่าในพื้นที่ และมีการจัดการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนโดยการจัดตั้งกลุ่มอาชีพต่างๆ ซึ่งวิธีการจัดการดังกล่าวสอดคล้องกับแนวทางการจัดการลุ่มน้ำสมัยใหม่ที่นอกจากจะจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำแล้วยังต้องให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตของคนในลุ่มน้ำด้วย

สำหรับการจัดการของตำบลห้วยทับทัน จะมีลักษณะที่โดดเด่นคือ มีการจัดการป่าในลักษณะของป่าชุมชน มีการจัดตั้งคณะกรรมการจัดการป่าที่ชัดเจนและมีการกำหนดกฎระเบียบข้อปฏิบัติร่วมกันเพื่อเป็นแนวทางใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ป่าในพื้นที่ตน นอกจากนี้สิ่งที่โดดเด่นอีกเรื่องคือ การประชุมพูดคุยระหว่างชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอ เพื่อลดความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ เช่น การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งเรื่องการใช้ที่ดินปลูกยูคาลิปตัส เป็นต้น

ส่วนการจัดการของตำบลบึงบูรพ์ มีลักษณะโดดเด่นคือ การมุ่งแก้ไขปัญหาด้านน้ำทั้งน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากและปัญหาน้ำเสียจากการสะสมของสารเคมีที่บริเวณปลายน้ำ ส่วนแนวทางที่น่าสนใจคือ การพยายามรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อขยายแนวคิดการนำเกษตรอินทรีย์มาใช้ในพื้นที่

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า ถึงแม้แต่ละชุมชนจะมีวิธีการจัดการที่โดดเด่นและแตกต่างกันไปก็ตาม แต่ก็ยังมีวิธีการจัดการที่มีลักษณะร่วมกันอยู่ 2 อย่างคือ 1) ทุกตำบลมุ่งเน้นรณรงค์และขอความร่วมมือให้ชาวบ้านร่วมกันดูแล อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทั้งที่ดิน แหล่งน้ำ และป่าไม้ ในพื้นที่ของตนเอง และ 2) ผู้นำชุมชนอันได้แก่ กำนันและผู้ใหญ่บ้านของแต่ละตำบล

เป็นผู้มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการจัดการลุ่มน้ำ เพราะเป็นผู้ประสานงาน ชักนำ เชิญชวนให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ซึ่งการจัดการจะสำเร็จไม่ได้เลยหากขาดบทบาทของผู้นำชุมชน

5.1.4.3 การจัดการโดยองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน

นอกจากจะได้ศึกษาวิธีการจัดการลุ่มน้ำของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องและการจัดการของแต่ละตำบลในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันแล้ว ผู้วิจัยยังได้ศึกษาแนวทางการจัดการลุ่มน้ำโดยองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งเป็นองค์กรชุมชนที่ทำงานด้านการพัฒนาและการจัดการลุ่มน้ำในพื้นที่ โดยมีบทบาทในการเป็นผู้ประสานงานระหว่างเครือข่ายชุมชนต่างๆ ทั้งในพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ รวมไปถึงการมีบทบาทในการจัดการรณรงค์เพื่อการฟื้นฟูระบบนิเวศในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งจากการสัมภาษณ์แกนนำและผู้ประสานงานขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน จำนวน 2 ท่าน สามารถสรุปถึงแนวทางการดำเนินงาน ซึ่งเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมได้ดังนี้คือ

1) การประสานงาน จัดเวทีสาธารณะเพื่อให้ตัวแทนหรือผู้นำชุมชน รวมถึงชาวบ้านในแต่ละพื้นที่ทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ ท้ายน้ำ ได้มาพบปะกันเพื่อสร้างเครือข่าย และสร้างความรู้ความเข้าใจร่วมกันถึงสภาพความเป็นไปและปัญหาของลุ่มน้ำห้วยทับทัน รวมไปถึงการรับฟังข้อคิดเห็นจากชุมชนต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาลุ่มน้ำต่อไป

นายสุนทร คุณดา (แกนนำองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน, 2550) กล่าวว่า “รูปแบบการประชุมที่เราอยากให้เป็นคือ มีตัวแทนชาวบ้าน มี อบต. และหน่วยงานภาครัฐมาร่วมรับฟังปัญหา แต่หน่วยงานต่างๆ ก็ไม่มา เครือข่ายจึงประชุมกันเองเป็นส่วนใหญ่”

โดยกิจกรรมที่ได้เกิดขึ้นแล้วคือ การจัดเวทีเชื่อมร้อยเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน สุรินทร์ ศรีสะเกษ การจัดเวทีประชุมคณะทำงานภูมินิเวศลุ่มน้ำห้วยทับทัน การจัดประชุมคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ ท้ายน้ำ ณ โรงพยาบาลห้วยทับทัน

2) การส่งเสริมการจัดการเรียนรู้เพื่อให้ชุมชนจัดทำ “แผนแม่บทชุมชน” โดยแกนนำองค์กรเครือข่ายจะประสานงานกับผู้นำชุมชนแต่ละชุมชน เพื่อให้มีการจัดทำแผนแม่บทชุมชน

นายสุนทร ดุจดา (แกนนำองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน, 2550) ให้ความเห็นว่า “งานอีกด้านที่ต่อไปจะเน้นที่สุดคือ การพัฒนาคนและงานประชาสัมพันธ์ เพราะแต่ก่อนเราไม่ค่อยได้ทำ บางทีจัดประชุมกันมากๆ ก็ไม่เกิดความก้าวหน้า ต้องทำจริงๆ ให้คนเกิดการเรียนรู้ในกระบวนการพัฒนา”

โดยกระบวนการทำแผนชุมชน จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการเรียนรู้เพื่อกำหนดอนาคต โดยคนในชุมชนเป็นเจ้าของแผน ซึ่งบทเรียนและประสบการณ์จากกระบวนการทำแผนแม่บทชุมชน จะถูกนำมาวิเคราะห์เพื่อแปลงไปสู่การปฏิบัติจริงครอบคลุมทุกมิติ คือ การแก้ไขปัญหของชุมชนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงการกำหนดแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมในแต่ละชุมชน กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน เริ่มโดยจัดให้มีตำบลนำร่องในการจัดทำแผน จำนวน 13 ตำบล ซึ่งอยู่ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ ตำบลผักไหม ตำบลจานแสนไชย ตำบลเมืองหลวง ตำบลปราสาท ตำบลตูม ตำบลกล้วยกว้าง ตำบลสวาย ตำบลห้วยทับทัน ตำบลเปือย ตำบลบึงบูรพ์ ตำบลเมืองจันทร์ ตำบลหนองใหญ่ และตำบลคำผง ซึ่งจากทั้ง 13 ตำบลนี้ ก็จะมีกระบวนการจัดทำแผนคือ มีการจัดเก็บข้อมูลระดับครัวเรือน เวทีวิเคราะห์ข้อมูลระดับหมู่บ้าน เวทีวิเคราะห์แผนระดับตำบล และเวทียกร่างแผนและจัดทำรูปเล่ม ซึ่งผลลัพธ์ที่ทางองค์กรเครือข่ายฯ คาดหวังคือ เมื่อตำบลนำร่องจัดทำแผนแม่บทชุมชนสำเร็จ จะเกิดการเรียนรู้และถ่ายทอดไปสู่ชุมชนอื่นๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาชุมชนต่างๆ อย่างเป็นระบบมากขึ้น

3) การจัดกิจกรรมเพื่อสร้างอาสาสมัครในการฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยทับทัน กิจกรรมนี้จะมีการรับอาสาสมัครจากทุกชุมชนในพื้นที่ โดยมีทั้งผู้นำครอบครัว ผู้นำชุมชน ผู้นำทางการ เยาวชน และผู้ที่สนใจเข้าร่วม มาสัมมนาสร้างความรู้ความเข้าใจ เพื่อเป็นแกนนำในการฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยทับทัน โดยกิจกรรมที่ได้จัดขึ้นเป็นรูปธรรมแล้วคือ “โครงการสร้างอาสาสมัครเชิงคุณธรรมเพื่อฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยทับทัน” ระหว่างวันที่ 8-10 มีนาคม พ.ศ. 2550 ซึ่งทำให้เกิดแกนนำจำนวน 200 คน

ในส่วนของงบประมาณในการดำเนินงานขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันนั้น จากการศึกษาพบว่า มีการขอสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกคือ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) และศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม) โดยจะมีลักษณะเป็นการของบประมาณเป็นรายโครงการไป

แกนนำองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ขณะนี้การดำเนินงานได้ทำมาระยะหนึ่งแล้ว ตั้งแต่ พ.ศ.2549 มีการจัดตั้งคณะกรรมการเครือข่ายครบทุกพื้นที่แล้ว แต่ยัง

ต้องมีการปรับปรุงพัฒนาแนวทางการดำเนินงานเพื่อให้องค์กรเครือข่ายเป็นองค์กรชุมชนเพื่อการจัดการลุ่มน้ำอย่างแท้จริงต่อไป

5.1.5 ความคิดเห็นของฝ่ายต่างๆ ที่มีต่อรูปแบบการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษในปัจจุบัน

นอกจากได้ศึกษาถึงบทบาทและวิธีการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันของแต่ละภาคส่วนแล้ว ผู้วิจัยได้ศึกษาเพิ่มเติมว่า บุคคลจากแต่ละภาคส่วนมีความคิดเห็นอย่างไรต่อรูปแบบการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในปัจจุบัน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า มีความคิดเห็นที่เป็นประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้

ความคิดเห็นของกลุ่มหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนของความคิดเห็นจากหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้องนั้น ประเด็นที่มีการให้ความเห็นอย่างสอดคล้องกันมากที่สุดคือ ปัญหาข้อบกพร่องของโครงสร้างการบริหารจัดการในปัจจุบัน

นายเข้มแข็ง ยุติธรรมดำรง (หัวหน้าสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ, 2550) ให้ความเห็นว่า

“รูปแบบการบริหารจัดการปัจจุบันไม่สอดคล้องกับหลักการบริหารจัดการลุ่มน้ำ ซึ่งจะต้องมีการบริหารจัดการอย่างบูรณาการ แต่ที่เห็นคือ จะมีโครงสร้างการบริหารแบบแยกส่วน คือมีหลายหน่วยงาน หลายนโยบาย การประสานงานกันทำได้ลำบาก การวางแผนจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงไม่มีความเป็นเอกภาพ”

นายวรวิทย์ พรหมมา (ผู้อำนวยการโครงการชลประทานศรีสะเกษ, 2550) กล่าวว่า “การจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันที่ผ่านมา ได้ดำเนินงานโดยหลายหน่วยงาน ชลประทานก็เป็นส่วนหนึ่ง ยังไม่มีใครรับผิดชอบโดยตรง”

ส่วนนายวสันต์ บุญห่อ (เกษตรจังหวัดศรีสะเกษ, 2550) ได้ให้ความเห็นว่า

“หน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องต่างดีกรอบการทำงานโดยมุ่งเน้นงานของตนเองเป็นหลัก งานบางอย่างก็ซ้ำซ้อนกัน ไม่ค่อยมีการประสานเชื่อมโยงแผนกับหน่วยอื่น

ถ้ามีก็น้อย ซึ่งมันขัดกับหลักการจัดการลุ่มน้ำที่เป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมแบบบูรณาการ”

ขณะที่นายพรเทพ หิมะเจริญ (ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดศรีสะเกษ, 2550) ให้ความเห็นว่า

“การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำต่างๆ ยังไม่มีความชัดเจนเท่าใดนัก เนื่องจากระบบการบริหารราชการยังยึดติดกับขอบเขตการปกครองเป็นหลัก จึงทำให้เป็นอุปสรรคในการบริหารจัดการลุ่มน้ำที่มีหลายเขตการปกครองในพื้นที่ลุ่มน้ำเดียวกัน”

จากความคิดเห็นดังกล่าว ผู้วิจัยสรุปเป็น 2 ประเด็นคือ ประเด็นแรกคือ การจัดโครงสร้างการบริหารจัดการลุ่มน้ำยังไม่มีความเป็นเอกภาพเนื่องจากภารกิจการจัดการลุ่มน้ำนั้นมีหลายด้าน ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านการเกษตร ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคน ทำให้จำเป็นต้องมีหน่วยงานลงไปปฏิบัติหลายหน่วยงานซึ่งต่างปฏิบัติงานตามภารกิจของหน่วยงานตน โดยไม่มีหน่วยงานใดที่เป็นเจ้าภาพหรือหน่วยงานผู้รับผิดชอบโดยตรง ส่งผลให้การจัดการไม่มีประสิทธิภาพและขาดความต่อเนื่อง ส่วนประเด็นที่สองคือ ยังไม่ได้ยึดขอบเขตของลุ่มน้ำเป็นกรอบในการจัดการอย่างแท้จริง เนื่องจากการบริหารงานของหน่วยงานราชการต่างๆ ยังยึดติดอยู่กับขอบเขตของการปกครอง เช่น พื้นที่จังหวัดหรือพื้นที่อำเภออยู่ ทำให้การวางแผนการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำในภาพรวมทำได้ลำบาก ทั้งนี้ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าสาเหตุของปัญหาดังกล่าวเกิดจากการที่ระบบการบริหารราชการยังไม่มีความยืดหยุ่น ซึ่งไม่ตอบสนองกับแนวทางการบริหารจัดการใหม่ๆ ได้

นอกจากนี้หัวหน้าส่วนราชการต่างๆ ยังมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการปรับปรุงรูปแบบการจัดการไว้อย่างสอดคล้องกัน ดังนี้

นายวรวิธ พรหมมา (ผู้อำนวยการโครงการชลประทานศรีสะเกษ, 2550) กล่าวว่า

“ในอนาคตรูปแบบการจัดการลุ่มน้ำ อบต. จะต้องมียุทธศาสตร์มากที่สุด ทำงานร่วมกับชุมชน อบต. มีงบประมาณ ส่วนชุมชนมีแรงงาน จึงต้องทำงานร่วมกัน

ต้องวางแผนจัดการลุ่มน้ำ จัดสรรเงินจาก อบต. มาดำเนินการ แล้วต้องประเมินผลด้วยตัวเองได้”

นายวสันต์ บุญห่อ (เกษตรจังหวัดศรีสะเกษ, 2550) ได้ให้ความเห็นว่า

“ถ้าจะปรับปรุงการจัดการให้ดีขึ้น ควรมุ่งไปที่องค์การบริหารส่วนตำบลทั้งหลายในพื้นที่ ทางภาครัฐก็ควรมีนโยบายส่งเสริมโดยอาจแก้ไขกฎหมายหรือระเบียบที่จะทำให้ อบต. มีศักยภาพมากขึ้น”

ในส่วนของนายพรเทพ หิมะเจริญ (ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดศรีสะเกษ, 2550) ได้ให้ความเห็นที่สอดคล้องกันว่า

“ควรเน้นทำงานในระดับพื้นที่โดยท้องถิ่น มากกว่าที่จะพึ่งการทำงานของหน่วยงานระดับจังหวัดและอำเภออย่างเดียว หน่วยงานรัฐที่คิดว่ามีภารกิจที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันต้องเข้าไปช่วยเหลือ ให้คำปรึกษารวมทั้งสนับสนุนข้อมูลทางวิชาการให้กับองค์การบริหารส่วนตำบล”

สรุปได้ว่า หัวหน้าส่วนราชการต่างๆ เห็นว่าแนวทางการปรับปรุงรูปแบบการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในอนาคตจะต้องมีการส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันเป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดการลุ่มน้ำ โดยต้องมีการกระจายอำนาจการจัดการ แก้ไขกฎหมายและระเบียบ รวมถึง พัฒนาศักยภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้มากขึ้น โดยหน่วยงานราชการจะปรับบทบาทมาเป็นผู้สนับสนุนและช่วยเหลือด้านงบประมาณ ด้านวิชาการและเทคโนโลยี ด้านการจัดสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เป็นต้น

ความคิดเห็นของกลุ่มผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ในส่วนของความคิดเห็นจากกลุ่มผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่นั้น ผู้วิจัยได้รวบรวมความคิดเห็นที่สำคัญ ดังนี้

นายพลิชฐ์ เจริญพิทักษ์คุณ (นายกองค์การบริหารส่วนตำบล, 2550) ให้ความเห็นว่า “การบริหารจัดการลุ่มน้ำยังไม่ค่อยเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น หน่วยงานรัฐยังแสดง

บทบาทหลักอยู่ บางครั้งการปฏิบัติหน้าที่เป็นไปตามนโยบายที่ได้มาจากส่วนกลาง โดยไม่ฟังท้องถิ่นเลย”

ส่วนนายวิรัตน์ พรหมทา (เทศมนตรีเทศบาลตำบลบึงบูรพ์, 2550) ให้ความเห็นว่า

“องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันทั้งหมดยังไม่สามารถรวมตัวกันวางแผนเพื่อจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำของตนเองได้ จึงต้องพึ่งหน่วยงานรัฐเป็นหลักในการวางแผนการจัดการทรัพยากรทั้งในจังหวัดและระดับลุ่มน้ำ

จากความเห็นข้างต้น วิเคราะห์ได้ว่า ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมองว่าโครงสร้างการบริหารจัดการที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนั้นหน่วยงานภาครัฐยังเป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน เนื่องจากภาครัฐยังเป็นผู้วางแผนการจัดการมาโดยตลอด ซึ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั้งหลายในพื้นที่ก็ไม่ได้มีส่วนร่วมในการวางแผนเท่าที่ควร ทั้งนี้ปัญหาอาจเกิดจากการที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังมีข้อจำกัดในด้านศักยภาพในการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำ ซึ่งมีผู้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้คือ

นายเรืองเดช หาญสุทธิชัย (นายกองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยทับทัน, 2550) กล่าวว่า

“งานต่างๆ ที่ทำก็พยายามทำให้เต็มที่ บางอย่างอาจจะดีบ้าง บางอย่างอาจจะไม่สมบูรณ์แบบ เพราะทาง อบต. เราเป็น อบต. เล็ก เจ้าหน้าที่น้อย เงินก็น้อย คนก็ไม่ค่อยมีความเชี่ยวชาญในงานด้านลุ่มน้ำเท่าไร ก็ขอความร่วมมือไปยังฝ่ายต่างๆ ให้เข้ามาช่วยเหลือ อบต. ด้วย”

ขณะที่นายวิรัตน์ พรหมทา (เทศมนตรีเทศบาลตำบลบึงบูรพ์, 2550) กล่าวว่า

“การดำเนินงานก็ไม่มีอะไรมาก เน้นการประสานงานภายนอก อันไหนที่เทศบาลทำเองไม่ได้หรือไม่เชี่ยวชาญ ก็เชิญหน่วยงานรัฐมาช่วย พวกโครงการส่งเสริมความรู้ หรือต้องใช้เทคโนโลยีจัดการน้ำ ก็ต้องให้ชลประทานมาช่วย”

จากความคิดเห็นดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมองว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังมีข้อจำกัดในด้านศักยภาพในการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำด้วยตนเอง กล่าวคือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังขาดบุคลากรที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในด้านการจัดการลุ่มน้ำโดยเฉพาะ ซึ่งเมื่อผนวกกับข้อจำกัดด้านงบประมาณ ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่สามารถจัดกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำได้อย่างครอบคลุมครบถ้วนทุกด้านตามหลักปฏิบัติในการจัดการลุ่มน้ำได้

ความคิดเห็นของกลุ่มผู้นำชุมชนในพื้นที่

สำหรับความคิดเห็นของกลุ่มผู้นำชุมชนในพื้นที่ จากการศึกษาพบว่ามีความเห็นในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

นายชนนพงษ์ เจนพิทักษ์กุล (กำนันตำบลกู่, 2550) ให้ความเห็นว่า

“โครงสร้างและการแบ่งบทบาทของแต่ละฝ่ายยังไม่ชัดเจน ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันมีหลายหน่วยงานเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ แต่เป็นไปแบบต่างคนต่างทำ ไม่ได้ประสานกัน ปัญหานี้ควรแก้ไขโดยตั้งหน่วยงานมาดูแลภาพรวมทั้งหมดของลุ่มน้ำโดยเฉพาะ”

ส่วนนายมนพัทธ วงษ์ศา (กำนันตำบลห้วยทับทัน, 2550) กล่าวว่า

“การจัดการห้วยทับทันในภาพรวมยังไม่ชัดเจน ไม่มีคณะทำงานที่รับผิดชอบโดยตรงเหมือนพื้นที่อื่นที่มีลักษณะของ ‘โครงการพัฒนาลุ่มน้ำ’ ที่ห้วยทับทันไม่มี ตอนนี้โครงการนำร่องการจัดการน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำห้วยทับทันของกรมทรัพยากรน้ำก็ไม่ได้ทำต่อแล้ว”

นายเสนอ ใจงาม (กำนันตำบลตำบลบึงนุรพ์, 2550) กล่าวว่า

“รูปแบบการจัดการในปัจจุบัน ชาวบ้านและชุมชนยังมีบทบาทค่อนข้างน้อย ภาครัฐควรเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นเข้าร่วมบริหารจัดการมากขึ้น โดยเอา

องค์กรลุ่มน้ำที่เรามีอยู่แล้วเป็นแกนหลักของชาวบ้าน เข้าร่วมวางแผนงานร่วมกับหน่วยงานราชการ และเสนอความเห็นต่อผู้ใหญ่ในจังหวัด”

สำหรับนายสุนทร คุณดา (แกนนำองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน, 2550) ให้ความเห็นว่า

“ยังไม่ได้มีการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นและชุมชนให้สามารถจัดการลุ่มน้ำด้วยตนเองได้ ภาครัฐต้องปรับบทบาทให้ท้องถิ่นและชุมชนเป็นผู้มีบทบาทหลัก ส่งเสริมความเข้มแข็งของเครือข่ายลุ่มน้ำเพื่อเป็นศูนย์กลางในการประสานงาน เพื่อการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันร่วมกันระหว่างองค์กรท้องถิ่นและชาวบ้านในพื้นที่”

จากข้อมูลความคิดเห็นของกลุ่มผู้นำชุมชน ผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ว่า ความเห็นดังกล่าวสะท้อนมุมมองของผู้นำชุมชนต่อรูปแบบการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันใน 2 ประเด็นคือ ประเด็นแรก คือ การจัดการลุ่มน้ำในปัจจุบันไม่มีองค์กรที่จะทำหน้าที่ควบคุม ดูแล ประสานงานการบริหารจัดการลุ่มน้ำโดยเฉพาะ ซึ่งน่าจะส่งผลให้เกิดความสับสนเนื่องจากการแสดงบทบาทและการดำเนินงานที่ซ้ำซ้อนกัน และไม่มีความชัดเจนว่าใครจะเป็นผู้มีบทบาทหลัก และใครจะเป็นผู้สนับสนุน ส่วนประเด็นที่สองคือ ผู้นำชุมชนเห็นว่าควรปรับบทบาทให้ชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน โคนส่งเสริมให้มีการยกระดับและพัฒนาองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันให้มีความเข้มแข็งขึ้น เพื่อเป็นผู้ประสานงานในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำร่วมกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่กับชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันทั้งหมด

ตาราง 5.5 สรุปความคิดเห็นของฝ่ายต่างๆ ที่มีต่อรูปแบบการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษในปัจจุบัน

กลุ่มบุคคล	สรุปประเด็นความคิดเห็นที่สำคัญ
หัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง	1. โครงสร้างการบริหารจัดการไม่มีเอกภาพ มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายหน่วย แต่ไม่มีเจ้าภาพหรือหน่วยงาน

ตาราง 5.5 (ต่อ)

กลุ่มบุคคล	สรุปประเด็นความเห็นที่สำคัญ
	ผู้รับผิดชอบโดยตรง ทำให้การจัดการขาดประสิทธิภาพและความต่อเนื่อง 2. การจัดการยังยึดติดอยู่กับขอบเขตการปกครอง ไม่ได้ยึดติดขอบเขตลุ่มน้ำ ทำให้ไม่สามารถวางแผนจัดการและพัฒนาในภาพรวมของลุ่มน้ำได้ 3. ในอนาคตควรส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่เป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดการลุ่มน้ำ
ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น	1. มองว่าหน่วยงานภาครัฐยังเป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดการลุ่มน้ำในปัจจุบัน 2. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีข้อจำกัดด้านศักยภาพในการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำด้วยตนเอง
ผู้นำชุมชน	1. การจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในปัจจุบันไม่มีองค์กรเฉพาะที่จะทำหน้าที่ประสานงานบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นระบบลุ่มน้ำ 2. ควรปรับบทบาทให้ชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ส่งเสริมบทบาทขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน ให้เป็นผู้ประสานงานเพื่อบริหารจัดการร่วมกันขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชนในพื้นที่

5.2 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

สำหรับการศึกษาในด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษนั้น ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาใน 2 ประเด็นคือ ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ และลักษณะการมีส่วนร่วมของแต่ละชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ ซึ่งผลการศึกษาแต่ละประเด็นมีดังนี้

5.2.1 ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน

ในส่วนของการศึกษาในประเด็นของระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ผู้วิจัยมุ่งศึกษาว่า ในภาพรวมแล้วชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำในระดับที่มากน้อยอย่างไร ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาโดยใช้การวิจัยเชิงปริมาณ มีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามจากกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นประชาชนทั่วไปในพื้นที่ 3 ตำบลซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษา จำนวน 394 คน และผลการศึกษาในส่วนนี้จะเป็นการนำเสนอการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำใน 5 กระบวนการ ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน การมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน การมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผลการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน โดยผู้วิจัยใช้สถิติเชิงพรรณนาในการวิเคราะห์ โดยเสนอในรูปของ ค่าเฉลี่ยและร้อยละ

5.2.1.1 สถานภาพของกลุ่มตัวอย่าง

สถานภาพของกลุ่มตัวอย่างจากการเก็บข้อมูลพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง จำนวน 271 ราย คิดเป็นร้อยละ 68.78 ส่วนเพศชาย จำนวน 123 ราย คิดเป็นร้อยละ 31.22 โดยมีอายุเฉลี่ยที่ 42.26 ปี ด้านการศึกษานั้น กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ จบการศึกษาระดับประถมศึกษา จำนวน 208 ราย คิดเป็นร้อยละ 52.79 รองลงมา จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จำนวน 139 ราย คิดเป็นร้อยละ 35.28 มัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช. จำนวน 32 ราย คิดเป็นร้อยละ 8.12 อนุปริญญา/ปวส. จำนวน 12 ราย คิดเป็นร้อยละ 3.05 และ จบการศึกษาระดับปริญญาตรีจำนวน 3 รายคิดเป็นร้อยละ 0.79

ในส่วนของอาชีพหลัก กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีอาชีพหลัก คือ การทำนา จำนวน 261 ราย คิดเป็นร้อยละ 66.23 รองลงมาคือ ทำไร่ จำนวน 48 ราย คิดเป็นร้อยละ 12.18 เลี้ยงสัตว์ จำนวน 33 ราย คิดเป็นร้อยละ 8.38 รับจ้างในภาคเกษตรกรรมจำนวน 23 ราย คิดเป็นร้อยละ 5.84 รับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม จำนวน 9 ราย คิดเป็นร้อยละ 2.29 อาชีพค้าขายและตอบว่าไม่ได้

ประกอบอาชีพ จำนวน 5 รายเท่ากัน คิดเป็นร้อยละ 1.27 และที่น้อยที่สุดคือ ข้าราชการ/พนักงานรัฐวิสาหกิจ จำนวน 2 รายคิดเป็นร้อยละ 0.51 ซึ่งรายได้จากการประกอบอาชีพหลักของกลุ่มตัวอย่าง มีค่าเฉลี่ยที่ 23,058.38 บาทต่อปี

สถานภาพการถือครองที่ดิน กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีที่ดินเป็นของตนเอง จำนวน 304 ราย คิดเป็นร้อยละ 77.16 รองลงมาไม่การถือครองที่ดิน จำนวน 57 ราย คิดเป็นร้อยละ 14.47 และน้อยที่สุดคือ การเช่าที่ดินผู้อื่นจำนวน 33 ราย คิดเป็นร้อยละ 8.37

สถานะทางการเงินของกลุ่มตัวอย่าง ส่วนใหญ่มีหนี้สิน จำนวน 156 ราย คิดเป็นร้อยละ 39.59 รองลงมาคือ รายได้พอค้ำกับรายจ่าย จำนวน 141 ราย คิดเป็นร้อยละ 35.79 และน้อยที่สุดคือการมีเงินออม จำนวน 97 ราย คิดเป็นร้อยละ 24.62 ซึ่งกลุ่มตัวอย่างที่มีหนี้สิน ส่วนใหญ่ตอบว่ากู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ จำนวน 92 ราย คิดเป็นร้อยละ 58.97 รองลงมาตอบว่ากู้จากแหล่งอื่นๆ จำนวน 43 ราย คิดเป็นร้อยละ 27.56 กู้จากธนาคารพาณิชย์อื่นๆ จำนวน 16 ราย คิดเป็นร้อยละ 10.26 และน้อยที่สุดตอบว่ากู้จากบริษัท/ห้างร้าน/พ่อค้า จำนวน 5 ราย คิดเป็นร้อยละ 3.21

สำหรับการเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มใดเลย จำนวน 187 ราย คิดเป็นร้อยละ 47.46 รองลงมาเป็นกลุ่มส่งเสริมอาชีพ 78 ราย คิดเป็นร้อยละ 19.80 กองทุนหมู่บ้าน จำนวน 42 ราย คิดเป็นร้อยละ 10.66 กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จำนวน 31 ราย คิดเป็นร้อยละ 7.87 อื่นๆ (กรรมการโรงเรียน, ลูกเสือชาวบ้าน, อบต. ฯลฯ) จำนวน 29 ราย คิดเป็นร้อยละ 7.36 คณะกรรมการป่าชุมชน จำนวน 23 ราย คิดเป็นร้อยละ 5.84 ประชาคมหมู่บ้าน จำนวน 8 ราย คิดเป็นร้อยละ 2.03 องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันจำนวน 7 ราย คิดเป็นร้อยละ 1.78 และน้อยที่สุด คือ การเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน จำนวน 2 ราย คิดเป็นร้อยละ 0.51 จากรายละเอียดทั้งหมดสามารถสรุปได้ดังตารางที่ 5.6

ตารางที่ 5.6 จำนวน และร้อยละของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามสถานภาพ

สถานภาพ	จำนวน	ร้อยละ
เพศ		
ชาย	123	31.22
หญิง	271	68.78
รวม	394	100

ตารางที่ 5.6 (ต่อ)

สถานภาพ	จำนวน	ร้อยละ
การศึกษา		
ประถมศึกษา	208	52.79
มัธยมศึกษาตอนต้น	139	35.28
มัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช.	32	8.12
อนุปริญญา/ปวส.	12	3.05
ปริญญาตรี	3	0.76
รวม	394	100
อาชีพหลัก		
ทำนา	261	66.23
ทำไร่	48	12.18
เลี้ยงสัตว์	33	8.38
รับจ้างในภาคเกษตรกรรม	23	5.84
รับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม	9	2.29
ค้าขาย	5	1.27
ไม่ได้ประกอบอาชีพ	5	1.27
ข้าราชการ	2	0.51
รวม	394	100
สภาพการถือครองที่ดิน		
มีที่ดินเป็นของตนเอง	304	77.16
ไม่มีการถือครองที่ดิน	57	14.47
เช่าที่ดินผู้อื่น	33	8.37
รวม	394	100

ตารางที่ 5.6 (ต่อ)

สถานภาพ	จำนวน	ร้อยละ
สถานะทางการเงิน		
มีหนี้สิน	156	39.59
รายได้พอค้ำกับรายจ่าย	141	35.79
มีเงินออม	97	24.62
รวม	394	100
แหล่งเงินทุน		
ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์	92	58.97
การเกษตร (ธกส.)		
แหล่งอื่นๆ	43	27.56
ธนาคารพาณิชย์อื่นๆ	16	10.26
บริษัท/ห้างร้าน/พ่อค้า	5	3.21
รวม	156	100
การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม (เป็นสมาชิกได้มากกว่า 1 กลุ่ม)		
ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มใด	187	47.46
กลุ่มส่งเสริมอาชีพ	78	19.80
กองทุนหมู่บ้าน	42	10.66
กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้	31	7.87
อื่นๆ (กรรมการโรงเรียน, ลูกเสือชาวบ้าน, อบต.)	29	7.36
คณะกรรมการป่าชุมชน	23	5.84
ประชาคมหมู่บ้าน	8	2.03
องค์กรเครือข่ายกลุ่มน้ำห้วยทับทัน	7	1.78
อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน	2	0.51

5.2.1.2 ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำในแต่ละกระบวนการ สำหรับข้อมูลเกี่ยวกับระดับของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ ได้มาจากการเก็บข้อมูลจากแบบสอบถามเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม มีคำถามรายข้อย่อยๆ จำนวน 25 ข้อความ โดยแบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน การมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน การมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผลการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งเมื่อแยกพิจารณาในแต่ละกระบวนการจะได้ผลการศึกษาดังนี้ คือ

ตารางที่ 5.7 จำนวนและร้อยละของการมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน

การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน	เคย		ไม่เคย	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. ท่านเข้าร่วมการเดินสำรวจสภาพของชุมชนของท่าน	43	10.91	351	89.09
2. ท่านเข้าร่วมการจัดทำแผนที่ชุมชนของท่าน	32	8.12	362	91.88
3. ท่านร่วมเป็นผู้จัดการประชุมหรือเวทีชาวบ้านเพื่อศึกษาสภาพชุมชน	45	11.42	349	88.58
4. ท่านร่วมเสนอความคิดเห็นเพื่อระบุถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน	163	41.37	231	58.63
5. ท่านเข้าร่วมประชุมในเวทีชาวบ้านเพื่อร่วมกันระบุถึงสภาพของชุมชนของท่านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม	181	45.94	213	54.06
ค่าเฉลี่ยของร้อยละของการมีส่วนร่วม = 23.55				

จากตารางที่ 5.7 แสดงให้เห็นผลการศึกษาด้านการมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน ซึ่งมีค่าเฉลี่ยของร้อยละของการมีส่วนร่วมเท่ากับ 23.55 ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่าการมีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาชุมชนอยู่ในระดับต่ำ โดยกิจกรรมที่กลุ่มตัวอย่างเคยเข้าร่วมมากที่สุดคือ เข้าร่วมประชุมในเวทีชาวบ้านเพื่อร่วมกันระบุถึงสภาพของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ร้อยละ 45.94 รองลงมาคือ เคยเข้าร่วมเสนอความคิดเห็นเพื่อระบุถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ร้อยละ 41.37 ส่วนกิจกรรมที่เข้าร่วมน้อยที่สุด คือ การจัดทำแผนที่ชุมชนของตนเอง ร้อยละ 8.12

ตารางที่ 5.8 จำนวนและร้อยละของการมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน

การมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำ ห้วยทับทัน	เคย		ไม่เคย	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. ท่านเข้าร่วมประชุมเพื่อวางแผนการจัดสรรน้ำไปสู่พื้นที่การเกษตรต่างๆ	112	28.43	282	71.57
2. ท่านเข้าร่วมประชุมเพื่อวางแผนการป้องกันและบรรเทาปัญหาด้านน้ำท่วมและน้ำเสีย	99	25.13	295	74.87
3. ท่านเข้าร่วมประชุมเพื่อวางแผนหรือจัดทำโครงการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติทั้งป่าไม้ ดิน ลำห้วยและแหล่งน้ำอื่นๆ	199	50.51	195	49.49
4. ท่านเข้าร่วมประชุมเพื่อวางแผนหรือจัดทำโครงการส่งเสริมอาชีพเพื่อเสริมรายได้ของคนในชุมชนให้พอเพียง	115	29.19	279	70.81
5. ท่านเข้าร่วมประชุมเพื่อวางแผนหรือจัดทำโครงการส่งเสริมการเรียนรู้ของเยาวชนและคนในชุมชนในการฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยทับทัน	68	17.26	326	82.74
ค่าเฉลี่ยของร้อยละของการมีส่วนร่วม = 30.10				

จากตารางที่ 5.8 แสดงถึงการมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งค่าเฉลี่ยของร้อยละของการมีส่วนร่วมเท่ากับ 30.10 ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่าการมีส่วนร่วมในกระบวนการนี้อยู่ในระดับต่ำ โดยมีส่วนร่วมในการประชุมเพื่อวางแผนหรือจัดทำโครงการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติทั้งป่าไม้ ดิน ลำห้วย และแหล่งอื่นๆ มากที่สุด ร้อยละ 50.51 รองลงมาคือมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดทำโครงการส่งเสริมอาชีพเพื่อเสริมรายได้ของคนในชุมชนให้

พอเพียงร้อยละ 29.19 และน้อยที่สุดคือ มีส่วนร่วมในการประชุมและวางแผนหรือจัดทำโครงการส่งเสริมการเรียนรู้ของเยาวชนและคนในชุมชนในการฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยทับทัน ร้อยละ 17.29

ตารางที่ 5.9 จำนวนและร้อยละของการมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน

การมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำ ห้วยทับทัน	เคย		ไม่เคย	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. ท่านเข้าร่วมดำเนินการจัดสร้าง คูแฉ และบำรุงรักษาแหล่งน้ำต่างๆ	245	62.18	149	37.82
2. ท่านร่วมกิจกรรมดูแล รักษา พัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การรักษาสภาพป่า ริมห้วยทับทัน การขุดลอกลำน้ำ การกำจัดขยะและสิ่งปฏิกูลในลำน้ำ การดูแลรักษาป่า ชุมชน การปลูกพืชคลุมดิน เป็นต้น	353	89.59	41	10.41
3. ท่านร่วมบริจาคเงินช่วยเหลือในกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำ	281	71.32	113	28.68
4. ท่านร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มพัฒนาอาชีพในชุมชนเพื่อเสริมรายได้ เช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่ม OTOP เป็นต้น	301	76.39	93	23.61
5. ท่านร่วมประสานงานระหว่างหมู่บ้าน อบต. และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อปฏิบัติงานด้านการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน	107	27.16	287	72.84
ค่าเฉลี่ยของร้อยละของการมีส่วนร่วม = 65.33				

จากตารางที่ 5.9 แสดงถึงการมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน พบว่า ค่าเฉลี่ยของร้อยละของการมีส่วนร่วมเท่ากับ 65.33 ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่า การมีส่วนร่วมในกระบวนการนี้อยู่ในระดับปานกลาง โดยมีส่วนร่วมในกิจกรรมดูแล รักษา พัฒนาทรัพยากรธรรมชาติมากที่สุด ร้อยละ 89.59 รองลงมาคือ มีส่วนร่วมในการเป็นสมาชิกของกลุ่ม

พัฒนาอาชีพในชุมชนเพื่อเสริมรายได้ ร้อยละ 76.39 และน้อยที่สุดคือ มีส่วนร่วมประสานงานระหว่างหมู่บ้าน อปท. และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อปฏิบัติงานด้านการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ร้อยละ 27.16

ตารางที่ 5.10 จำนวนและร้อยละของการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์	ใช่		ไม่ใช่	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. การทำการเกษตรของท่านได้ผลดีขึ้นเนื่องจากกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำทำให้สภาพแวดล้อมทั้ง ป่าไม้ ดิน น้ำ มีคุณภาพที่ดี	147	37.31	247	62.69
2. ท่านมีรายได้ที่ดีขึ้นจากการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาอาชีพเสริมรายได้	178	45.18	216	54.82
3. การเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำ ทำให้ท่านรู้สึกภาคภูมิใจ	311	78.93	83	21.07
4. การเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำต่างๆ ทำให้ท่านได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน	288	73.10	106	26.90
5. ท่านคิดว่ากิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนายั่งยืน	308	78.17	86	21.83
ค่าเฉลี่ยของร้อยละของการมีส่วนร่วม = 62.54				

จากตารางที่ 5.10 แสดงถึงระดับการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ซึ่งค่าเฉลี่ยของร้อยละการมีส่วนร่วม เท่ากับ 62.54 ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่ามีส่วนร่วมในระดับปานกลาง โดยกลุ่มตัวอย่างได้รับผลประโยชน์ในส่วนของความภาคภูมิใจที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำมากที่สุด ร้อยละ 78.93 รองลงมาคือ คิดว่ากิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนายั่งยืน ร้อยละ 78.17 ส่วนการมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ที่น้อยที่สุดคือ ผลประโยชน์ทางด้านการทำการเกษตร ร้อยละ 37.31

ตารางที่ 5.11 จำนวนและร้อยละของการมีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผล การจัดการลุ่มน้ำ
ห้วยทับทัน

การมีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผล การ จัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน	เคย		ไม่เคย	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. ท่านเข้าร่วมการติดตามการดำเนินงานของ โครงการจัดการลุ่มน้ำของ อปท. และ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง	136	34.52	258	65.48
2. ท่านเคยพบข้อบกพร่องของโครงการจัดการ ลุ่มน้ำและเสนอแนะต่อ อปท. และหน่วยงาน ราชการที่เกี่ยวข้อง	89	22.59	305	77.41
3. ท่านเคยร่วมแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นใน กิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำ	119	30.20	275	69.80
4. ท่านร่วมติดตาม ตรวจสอบการเบิกจ่าย งบประมาณที่ใช้ในโครงการจัดการลุ่มน้ำ	25	6.34	369	93.66
5. ท่านเคยเข้าร่วมประชุม สรุปผลการ ดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน	97	24.62	297	75.38
ค่าเฉลี่ยของร้อยละของการมีส่วนร่วม = 23.65				

จากตารางที่ 5.11 แสดงถึงระดับการมีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผล การจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งค่าเฉลี่ยของร้อยละของการมีส่วนร่วม เท่ากับ 23.65 ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่ามีส่วนร่วมในระดับต่ำ โดยมีส่วนร่วมในการติดตามการดำเนินงานของโครงการจัดการลุ่มน้ำขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ร้อยละ 34.52 รองลงมาคือ มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำ ร้อยละ 30.20 และที่น้อยที่สุดคือ การมีส่วนร่วมในการติดตาม ตรวจสอบการเบิกจ่ายงบประมาณที่ใช้ในโครงการจัดการลุ่มน้ำ ร้อยละ 6.34 เท่านั้น

ตารางที่ 5.12 ตารางสรุปร้อยละของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันทั้ง 5 กระบวนการ

กระบวนการการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน	ร้อยละ
การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน	23.55
การมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน	30.10
การมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน	65.33
การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์	62.54
การมีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผลการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน	23.65
ค่าเฉลี่ยของการมีส่วนร่วมทุกกระบวนการ	41.03

ผลการศึกษาในส่วนของการจัดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำสามารถสรุปได้ว่า ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันมากที่สุด ร้อยละ 65.33 รองลงมาคือ มีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการจัดการลุ่มน้ำ ร้อยละ 62.54 และที่ชุมชนมีส่วนร่วมน้อยที่สุดคือ การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชนเพียงร้อยละ 23.55 และเมื่อหาค่าเฉลี่ยการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน คือ ร้อยละ 41.03 ซึ่งนับว่าชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำอยู่ในระดับปานกลาง (ดังตารางที่ 5.10)

5.2.2 ลักษณะการมีส่วนร่วมของแต่ละชุมชน

นอกจากผู้วิจัยได้ศึกษาถึงระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันซึ่งเป็นการศึกษาในภาพรวมแล้ว ผู้วิจัยได้ศึกษาเพิ่มเติมว่าชาวบ้านและชุมชนในพื้นที่ที่มีลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำในแต่ละกระบวนการอย่างไรบ้าง ซึ่งจากการสัมภาษณ์

ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและผู้นำชุมชนของทั้ง 3 ตำบลแล้วสามารถอธิบายลักษณะการมีส่วนร่วมของแต่ละชุมชนได้ดังนี้

5.2.2.1 ลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ตำบลกู่

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านและชุมชนในตำบลกู่มีลักษณะการมีส่วนร่วมในแต่ละกระบวนการดังต่อไปนี้

1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน

จากการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาชุมชนของตนเอง นั้น ยังไม่มีความชัดเจนนัก เนื่องจากในพื้นที่ตำบลกู่ยังไม่เคยจัดเวทีชาวบ้านในระดับตำบลเพื่อให้ชาวบ้านจากทุกหมู่บ้านเข้าร่วมพูดคุยและวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในตำบล ส่วนใหญ่จะเป็นเพียงการประชุมและปรึกษาหารือกันระหว่างองค์การบริหารส่วนตำบลกับผู้นำชุมชนของแต่ละหมู่บ้าน รวมไปถึงการที่ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านรวมกลุ่มกันเพื่อพูดคุยถึงปัญหาในพื้นที่ตนเองเท่านั้น นอกจากนี้ยังพบว่า ในส่วนของการจัดกิจกรรมศึกษาชุมชนอื่นๆ เช่น การให้ชาวบ้านร่วมกันเดินสำรวจสภาพชุมชนหรือร่วมกันจัดทำแผนที่ชุมชนนั้น ทางชุมชนไม่ได้จัดขึ้นแต่อย่างใด

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำ

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ในพื้นที่ไม่ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการนี้มากนัก เนื่องจากส่วนใหญ่แล้วการวางแผนงานซึ่งเกี่ยวกับการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำในพื้นที่ตำบลกู่ จะเป็นบทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลและผู้นำชุมชน อันได้แก่ กำนันและผู้ใหญ่บ้านเป็นหลัก โดยทางองค์การบริหารส่วนตำบลจะเป็นผู้จัดทำแผนงานหลักคือ แผนพัฒนาตำบลในระยะ 3 ปี โดยจะเชิญผู้นำชุมชนในพื้นที่มาให้ความเห็นและข้อเสนอแนะเพื่อแก้ไข ปรับปรุงแผนให้เหมาะกับสภาพปัญหาของตำบล ทั้งนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ในแต่ละหมู่บ้านต่างๆ ทั้ง 17 หมู่ ยังไม่ได้มีโอกาสในการเข้าร่วมวางแผนกับองค์การบริหารส่วนตำบลแต่อย่างใด โดย นายพสิษฐ์ เจนพิทักษ์กุล (นายกองค์การบริหารส่วนตำบลกู่, 2550) ได้อธิบายสั้นๆ ว่า “ไม่ได้เชิญชาวบ้านทุกหมู่บ้านมาร่วมประชุมวางแผนงานของ อบต. เพราะเชิญเฉพาะผู้ใหญ่บ้านซึ่งถือเป็นตัวแทนชาวบ้านของแต่ละหมู่แล้ว”

3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำ

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านและชุมชนในตำบลกู่มีส่วนร่วมในกระบวนการนี้มากที่สุด โดยชาวบ้านจะเป็นผู้ร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งทางองค์การบริหารส่วนตำบลและชุมชนร่วมกันจัดขึ้น โดยทางองค์การบริหารส่วนตำบลจะมีการจ้างแรงงานจากชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียงมาทำงานบางอย่างที่ต้องใช้แรงงานคนมาก เช่น การจัดทำรั้ววัดและแนวรั้วล้อมรอบที่สาธารณประโยชน์ การปลูกพืชคลุมดินตามแนวสองข้างทาง การวางท่อประปาหมู่บ้าน

เป็นต้น โดยได้รับค่าจ้างวันละ 120-150 บาท แต่ทั้งนี้ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านก็เข้าร่วมงานด้วยความสมัครใจไม่ได้หวังผลตอบแทน เช่น กิจกรรมวันปลูกป่าประจำปีในบริเวณป่าบ้านพอก มีชาวบ้านมาร่วมจำนวนมาก โดยเฉพาะชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียงในหมู่ 10 -12 นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้ร่วมกิจกรรมกับหน่วยงานอื่นๆ เช่น ศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียนอำเภอปรังค์กู่มาแนะแนวการทำกลุ่มอาชีพและสำนักงานเกษตรมาขอความร่วมมือในการปลูกพืชหมุนเวียนและปลูกพืชใช้น้ำน้อยในฤดูแล้ง ทางองค์การบริหารส่วนตำบลก็ได้จัดสถานที่ให้ซึ่งชาวบ้านก็ให้ความสนใจมาฟังมากพอสมควร

นอกจากนี้ พบว่า เมื่อองค์การบริหารส่วนตำบลจัดกิจกรรมต่างๆ ชาวบ้านในหมู่บ้านซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลจะให้ความสนใจเข้าร่วมมากกว่าชาวบ้านซึ่งอยู่ในหมู่บ้านที่ไกลออกไป

4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

จากการศึกษาพบว่า ผลประโยชน์ที่ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลภูได้รับจากการร่วมดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำคือผลประโยชน์ทางด้านจิตใจเป็นสำคัญ กล่าวคือ การที่ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ เนื่องจากชาวบ้านเห็นความสำคัญของการดำเนินงานเพื่อพัฒนาพื้นที่ของตนเองและมีความภาคภูมิใจที่ได้ร่วมทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นในพื้นที่ นอกจากนี้ นายคำตาล แก้วละมูล (ผู้ใหญ่บ้านพอก หมู่ 12, 2550) ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า “ชาวบ้านเชื่อว่าการไปประกอบคุณงามความดีหรือทำงานเพื่อชุมชนและส่วนรวมเป็นการ ‘ไปเอาบุญ’ ดังนั้นเมื่อมีกิจกรรมต่างๆ ชาวบ้านก็เต็มใจเข้าร่วมโดยทันที”

5) การมีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผลการจัดการลุ่มน้ำ

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านและชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการนี้น้อย เนื่องจาก การดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำขององค์การบริหารส่วนตำบลยังไม่ได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านและชุมชนเข้ามาตรวจสอบและประเมินผลการดำเนินงานกิจกรรมต่างๆ ซึ่งเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำ โดยนายธนัชพงศ์ เจนพิทักษ์กุล (กำนันตำบลภู, 2550) อธิบายว่า “ชุมชนไม่ได้ร่วมประเมินผลการดำเนินงาน เวลา อบต.เขาประชุมสรุปผลการดำเนินงานก็ไม่ได้เชิญชาวบ้านเข้าร่วม”

นอกจากนี้อาจมีสาเหตุมาจากการที่ชาวบ้านไม่เข้าใจถึงบทบาทของตนเองหรือไม่ทราบว่าการดำเนินงานกิจกรรมต่างๆ ต้องมีการติดตามประเมินผล ซึ่งนายคำตาล แก้วละมูล (ผู้ใหญ่บ้านพอก หมู่ 12, 2550) กล่าวว่า “อย่าง อบต.จัดปลูกป่าประจำปี ชาวบ้านมาร่วมงานเสร็จก็กลับ ไม่ได้สนใจจะมาตรวจสอบว่าใช้เงินไปเท่าไร ทำอะไรบ้าง”

สรุปได้ว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมของชาวบ้านและชุมชนในตำบลภูจะเน้นไปที่การเป็นผู้ร่วมดำเนินงานกิจกรรมต่างๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับงานการจัดการลุ่มน้ำ โดยทางองค์การบริหาร

ส่วนตำบลได้พยายามสร้างการมีส่วนร่วมให้ชาวบ้านโดยการจ้างแรงงานและชักชวนให้ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งชาวบ้านก็มีความเต็มใจที่จะเข้าร่วมพัฒนาพื้นที่ของตนเอง แต่สำหรับในกระบวนการอื่นๆ เช่น การศึกษาชุมชน การวางแผนงานด้านการจัดการลุ่มน้ำ และการติดตามประเมินผลการจัดการลุ่มน้ำ ชาวบ้านยังมีส่วนร่วมน้อย เนื่องจากทางองค์การบริหารส่วนตำบลยังไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้าน และบางกระบวนการชาวบ้านก็ไม่ให้ความสนใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมมากนัก

5.2.2.2 ลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ตำบลห้วยทับทัน

ชาวบ้านและชุมชนในตำบลห้วยทับทันมีลักษณะส่วนร่วมในแต่ละกระบวนการดังนี้

1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านและชุมชนตำบลห้วยทับทันมีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษาชุมชนที่โดดเด่นกว่าตำบลอื่น เนื่องจากทางองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันได้จัดให้ชุมชนตำบลห้วยทับทันเป็นตำบลนำร่องในการจัดทำแผนแม่บทชุมชน โดยได้มีการจัดเวทีชาวบ้าน ให้ชาวบ้านจากทุกหมู่บ้านมาร่วมกันศึกษาชุมชน โดยทำการวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจถึงสภาพที่เป็นอยู่ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม และสภาพปัญหาทั้งหมดที่เกิดขึ้นในชุมชนในปัจจุบัน รวมไปถึงการร่วมกันกำหนดแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมของตำบลห้วยทับทัน โดยเชิญวิทยากรจากหน่วยงานภายนอกมาร่วมแนะนำด้วย ทั้งนี้การจัดเวทีชาวบ้านเพื่อร่วมกันจัดทำแผนแม่บทชุมชนในพื้นที่ตำบลห้วยทับทันจัดขึ้นแล้ว 2 ครั้ง ครั้งแรกจัดที่หอประชุมโรงพยาบาลอำเภอห้วยทับทัน และครั้งที่สองจัดขึ้นที่ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอห้วยทับทัน ซึ่งจากการสัมภาษณ์แกนนำองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันพบว่า มีผู้นำชุมชนและตัวแทนชาวบ้านจาก 8 หมู่บ้านเข้าร่วมกิจกรรมเป็นจำนวนมาก

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำ

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนในตำบลห้วยทับทันจะมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำผ่านกระบวนการร่วมกันจัดทำแผนแม่บทชุมชนซึ่งเป็นกระบวนการต่อเนื่องมาจากการศึกษาชุมชน อย่างไรก็ตามกระบวนการจัดทำแผนขณะนี้ยังไม่สำเร็จเพราะยังอยู่ในช่วงการจัดเวทีชาวบ้านเพื่อระดมความเห็นต่างๆ ซึ่งกระบวนการต่อไปจากนี้คือการยกร่างแผนและจัดทำรูปเล่มของแผนชุมชน

ส่วนการร่วมวางแผนการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำขององค์การบริหารส่วนตำบลและหน่วยงานราชการอื่นๆ นั้น ชุมชนยังไม่มีส่วนร่วมมากนัก เพียงแต่จะมีการสอบถามความคิดเห็นและความต้องการของชาวบ้านบ้างเป็นบางครั้งเพื่อนำไปวางแผนงานแก้ไขปัญหา

ภาพที่ 5.5 แสดงการจัดกิจกรรมขององค์กรเครือข่ายกลุ่มน้ำห้วยทับทัน

ภาพที่ 5.6 แสดงการร่วมกันศึกษาวิเคราะห์ชุมชนของชาวบ้านตำบลห้วยทับทัน

3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำ

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านและชุมชนจะมีส่วนร่วมในการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำใน 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรกจะเป็นการมีส่วนร่วมโดยที่คนในชุมชนได้เข้าร่วม

กิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งจัดขึ้นโดยชาวบ้านและชุมชนเอง เช่น การเข้าร่วมเป็นอาสาสมัครเพื่อดูแล สอดส่อง ป้องกันการตัดไม้ริมฝั่งห้วยทับทันและป่าสงวนบ้านโทะ การเข้าร่วมโครงการสร้างอาสาสมัครเชิงคุณธรรมเพื่อฟื้นฟูผืนน้ำห้วยทับทัน ซึ่งจัดขึ้นโดยองค์กรเครือข่ายกลุ่มน้ำห้วยทับทัน โดยนายมนพัทธ วงษ์ศา (กำนันตำบลห้วยทับทัน, 2550) ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า “องค์กรเครือข่ายมักมาจัดกิจกรรมในตำบลห้วยทับทัน เพราะเป็นตำบลที่อยู่ตรงกลาง ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่มาร่วมกิจกรรมจึงเป็นคนห้วยทับทัน”

การมีส่วนร่วมในลักษณะที่สองคือ การให้ความร่วมมือและเข้าร่วมกิจกรรมซึ่งจัดขึ้นโดยองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยทับทันและหน่วยงานภายนอก ซึ่งการเข้าร่วมจะมีทั้งการให้ค่าตอบแทนในลักษณะการจ้างแรงงานรายวัน โดยองค์การบริหารส่วนตำบลจะจ้างชาวบ้านมาทำงานโครงการต่างๆ เช่น ขุดลอกแหล่งน้ำ ทำแนวกันพังทลายของดิน และการขุดบ่อบาดาล เป็นต้น และมีกิจกรรมที่ชาวบ้านเข้าร่วมเองโดยไม่ได้หวังค่าตอบแทน เช่น ชาวบ้านเข้าร่วมงานรณรงค์เผาซังตอพืช และส่งเสริมการปลูกหญ้าแฝกริมคลองส่งน้ำ ซึ่งจัดขึ้นโดยสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ หรือชาวบ้านในหมู่บ้านสวัสดิ์ หมู่ 8 ร่วมใช้ที่ดินของตนทดลองปลูกยางพาราและเข้าร่วมอบรมโครงการพัฒนาเกษตรกรเพื่อเป็นมืออาชีพในการผลิต ฟังคำแนะนำเรื่องการใช้ปุ๋ยอินทรีย์-ชีวภาพ ซึ่งจัดขึ้นโดยสำนักงานเกษตร เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม พบว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานจัดการกลุ่มน้ำของชุมชนตำบลห้วยทับทัน จะมีลักษณะที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นครั้งเป็นคราวเมื่อมีโครงการหรือกิจกรรมมาจัดทำในพื้นที่เท่านั้น โดยนายมนพัทธ วงษ์ศา (กำนันตำบลห้วยทับทัน, 2550) อธิบายว่า “เวลาหน่วยงานหรือ อบต.จัดงาน ชาวบ้านก็ค่อยมาร่วมกันทีนึ่ง นี่ถ้าลงพื้นที่บ่อยๆ ก็จะได้มาก แต่นี่ลงบ้างไม่ต่อเนื่อง”

4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะของการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการดำเนินงานจัดการกลุ่มน้ำคือ ความรู้สึกภาคภูมิใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของการทำงานเพื่อพัฒนาตำบล และที่สำคัญคือการทำงานร่วมกันของชาวบ้านทำให้เกิดความรักสามัคคีของคนในตำบล โดยนายพาน สิงห์เจริญ (ผู้ใหญ่บ้านสร้างเรือ หมู่ 5, 2550) กล่าวว่า ชาวบ้านจากทุกหมู่บ้านมาทำงานร่วมกันบ่อยๆ ทำให้คนจากทุกหมู่บ้านมาทำความรู้จักกัน ทำให้เกิดความสามัคคี”

ภาพที่ 5.7 แสดงการลงพื้นที่ให้ความรู้แก่ชาวบ้านโดยสำนักงานเกษตรจังหวัด

ภาพที่ 5.8 ชาวบ้านตำบลห้วยทับทันร่วมกันปลูกหญ้าแฝกริมตลิ่งตามแหล่งน้ำต่างๆ

นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ อาจจะอยู่ในลักษณะของการได้รับค่าตอบแทนหรือสิ่งของต่างๆ ด้วย โดยนายพาน สิงห์เจริญ (ผู้ใหญ่บ้านสร้างเรือ หมู่ 5,

2550) อธิบายว่า “เกษตรอำเภอจัดงานโครงการพัฒนาเกษตรกร ก็มีการแจกปุ๋ยด้วย ชาวบ้านก็มาร่วมกันเยอะ”

5) การมีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผลการจัดการลุ่มน้ำ

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านมีส่วนร่วมน้อย เนื่องจากการดำเนินงานของหน่วยงานต่างๆ นั้นได้จัดให้ชาวบ้านร่วมดำเนินงานหรือร่วมกิจกรรมเท่านั้น แต่ไม่ได้ให้ชาวบ้านได้มีการตรวจสอบ และประเมินผลการดำเนินงานแต่อย่างใด โดยนายมนพัทธ วงษ์ศา (กำนันตำบลห้วยทับทัน, 2550) กล่าวว่า “ไม่มีส่วนร่วมประเมินผล เวลาหน่วยงานมาจัดงานก็ถามชาวบ้านว่าพอใจหรืออยากให้มาทำอะไรเพิ่มเติมไหมเท่านั้น”

สามารถสรุปได้ว่าลักษณะการมีส่วนร่วมของชาวบ้านและชุมชนในตำบลห้วยทับทัน มีความโดดเด่นกว่าพื้นที่อื่น เนื่องจากชาวบ้านและชุมชนได้มีส่วนร่วมในหลายกระบวนการ โดยเฉพาะมีการศึกษาชุมชน การร่วมกันวางแผนแม่บทชุมชน และร่วมดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำในระดับที่ค่อนข้างมาก แต่สำหรับกระบวนการที่ชุมชนมีส่วนร่วมน้อยคือการติดตามและประเมินผลการจัดการลุ่มน้ำ ซึ่งก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันกับตำบลอื่นที่ยังไม่มีการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วม

5.2.2.3 ลักษณะการมีส่วนร่วมของตำบลบึงบูรพ์

ชาวบ้านและชุมชนตำบลบึงบูรพ์มีลักษณะการมีส่วนร่วมในแต่ละกระบวนการดังนี้

1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านและชุมชนในพื้นที่ตำบลบึงบูรพ์มีส่วนร่วมในกระบวนการนี้น้อย เนื่องจากชาวบ้านยังไม่สามารถรวมตัวกันจัดเวทีชาวบ้านเพื่อให้ชาวบ้านร่วมกันทำการวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ ส่วนกิจกรรมการจัดทำแผนแม่บทชุมชนนั้น จากการสอบถามผู้นำชุมชนพบว่า ถึงแม้องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันได้เสนอให้ตำบลบึงบูรพ์เป็นพื้นที่นำร่องในการจัดทำแผนแม่บทชุมชนเช่นเดียวกับอีก 12 ตำบลในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน เขตจังหวัดศรีสะเกษ แต่อย่างไรก็ตามทางองค์กรเครือข่ายก็ยังไม่ได้จัดกิจกรรมใดๆ ในพื้นที่เลย

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำ

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนจะมีส่วนร่วมวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำในลักษณะของการที่เทศบาลตำบลบึงบูรพ์เชิญผู้นำชุมชนและตัวแทนชาวบ้านจากชุมชนต่างๆ เข้าร่วมเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาด้านน้ำ โดยจะให้ตัวแทนชาวบ้านจากชุมชนที่อยู่ใกล้กับลำห้วยทับทัน ซึ่งเป็นผู้รับผลกระทบโดยตรงจากปัญหาน้ำเน่าเสียและน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก เป็นผู้เสนอว่าจะแก้ไขปัญหาอย่างไร หรือเมื่อเกิดปัญหาล้ำขึ้นแล้วอยากจะให้ทางเทศบาลตำบลช่วยเหลือ

บรรเทาความเดือดร้อนอย่างไร โดยนายวิรัตน์ พรหมทา (เทศมนตรีตำบลบึงบูรพ์, 2550) อธิบายว่า “การแก้ไขเรื่องน้ำ ทางเทศบาลได้ให้ชาวบ้านร่วมเสนอความเห็นตลอดว่าจะเอาอย่างไร ลงพื้นที่ไปรับฟังความคิดเห็นบ้าง เพราะปัญหาของแต่ละชุมชนหนักเบาไม่เท่ากัน”

3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำ

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านจากชุมชนต่างๆ ในตำบลบึงบูรพ์มีส่วนร่วมในการดำเนินงานในลักษณะของการที่ประธานชุมชนต่างๆ ขอร้องให้ชาวบ้านร่วมกันดูแลรักษา ป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าดงใหญ่ และร่วมมือกับองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำช่วยยับยั้ง รณรงค์ลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร ซึ่งชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือเต็มที่ ส่วนการร่วมดำเนินงานกับเทศบาลตำบลบึงบูรพ์นั้น ชาวบ้านก็มีส่วนร่วมโดยออกแรงช่วยทำคันดินกันน้ำ ทำท่อระบายน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วม การถางหญ้าบริเวณที่ร้างเพื่อใช้ปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น โดยนายวิรัตน์ พรหมทา (เทศมนตรีตำบลบึงบูรพ์, 2550) ให้ข้อมูลว่า “ประธานชุมชนกับชาวบ้านเต็มใจที่จะมาร่วมตลอด ชาวบ้านก็ไม่ได้เรียกร้องเงินอะไร”

นอกจากนี้พบว่า ในส่วนของกลุ่มเกษตรกรได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำโดยรวมกลุ่มกันเพื่อถ่ายทอดความรู้และขยายแนวคิดการทำเกษตรด้วยสารอินทรีย์-ชีวภาพ

4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

จากการศึกษาพบว่า ผลประโยชน์ที่ชาวบ้านและชุมชนได้รับจากการร่วมดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำคือ ชาวบ้านรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน โดยนายเสนอ ใจงาม (กำนันตำบลบึงบูรพ์, 2550) กล่าวว่า “การร่วมกันพัฒนาทำให้ชาวบ้านได้รับผลพลอยได้ด้วย เป็นการสร้างความรักให้แก่ชุมชนและให้เขารู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน”

แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านยังไม่ได้รับผลประโยชน์จากการร่วมมือกันแก้ไขปัญหาด้านน้ำ เพราะการดำเนินงานต่างๆ ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหในระยะยาวได้ โดยเฉพาะปัญหาน้ำท่วมยังเกิดขึ้นทุกปี นายเสนอ ใจงาม (กำนันตำบลบึงบูรพ์, 2550) อธิบายว่า “บางที่ชาวบ้านก็ท้อเหมือนกัน เพราะยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาน้ำอย่างเป็นระบบได้ ชาวบ้านและเกษตรกรยังได้รับความเดือดร้อนอยู่บ้าง”

5) การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการจัดการลุ่มน้ำ

จากการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมในกระบวนการนี้ยังมีระดับน้อย เนื่องจากการดำเนินงานซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำมีหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ชาวบ้านจึงสับสนและไม่เข้าใจถึงช่องทางในการที่จะเข้าร่วมติดตามประเมินผลของหน่วยงานต่างๆ นายเสนอ

ใจงาม (กำนันตำบลบึงบูรพ์, 2550) อธิบายว่า “ชาวบ้านไม่รู้ว่าจะต้องประเมินผลงานใคร เนื่องจากมีหน่วยงานมาทำงานในพื้นที่หลายหน่วยงาน”

สามารถสรุปได้ว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลบึงบูรพ์จะเป็นการมีส่วนร่วมในการวางแผนงานและดำเนินงานจัดการกลุ่มน้ำเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากทางเทศบาลตำบลเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าร่วมค่อนข้างมาก แต่สำหรับในกระบวนการศึกษาชุมชนและการติดตามประเมินผลการจัดการกลุ่มน้ำชาวบ้านยังมีส่วนร่วมน้อย ซึ่งถือว่ามีลักษณะคล้ายตำบลอื่นๆ

ตารางที่ 5.13 เปรียบเทียบลักษณะการมีส่วนร่วมจัดการกลุ่มน้ำในกระบวนการต่างๆ ของแต่ละชุมชน

กระบวนการในการมีส่วนร่วม	ลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชน		
	คู	ห้วยทับทัน	บึงบูรพ์
1. การศึกษาชุมชน	- การมีส่วนร่วมน้อย เพราะไม่เคยมีการจัดเวทีชาวบ้านเพื่อร่วมกันศึกษาวิเคราะห์สภาพและปัญหาของชุมชน	- การมีส่วนร่วมโดดเด่น เพราะเคยจัดเวทีชาวบ้านเพื่อร่วมกันศึกษาวิเคราะห์สภาพและปัญหาของชุมชนโดยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน	- การมีส่วนร่วมน้อย เพราะไม่เคยมีการจัดเวทีชาวบ้านเพื่อร่วมกันศึกษาวิเคราะห์สภาพและปัญหาของชุมชน
2. การวางแผนเพื่อจัดการกลุ่มน้ำ	- การมีส่วนร่วมน้อย เพราะ อบต. ไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านทั่วไปร่วมวางแผน	- ชาวบ้านมีส่วนร่วมโดยการร่วมกันจัดทำแผนแม่บทชุมชน - ชาวบ้านยังไม่มีส่วนร่วมวางแผนกับ อบต.มากนัก	- ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการเสนอความเห็นแก่เทศบาลตำบลเพื่อวางแผนแก้ไขปัญหาน้ำท่วมและน้ำเสีย
3. การดำเนินงานจัดการกลุ่มน้ำ	- อบต. จ้างแรงงานจากชาวบ้านให้มาร่วมดำเนินงาน เช่น ทำรั้ววัด และ ทำ ร ั ว ร อ บ ที่ สาธารณประโยชน์	- ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมซึ่งจัดโดยชุมชนเอง เช่น เป็นอาสาสมัครดูแลป่า	- ชาวบ้านร่วมกันดูแลรักษาป่าในพื้นที่ชุมชน รณรงค์การลดใช้สารเคมีทางการเกษตร

ตารางที่ 5.13 (ต่อ)

กระบวนการใน การมีส่วนร่วม	ลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชน		
	คู่	ห้วยทับทัน	บึงบูรพ์
	- ชาวบ้านมาร่วมงานโดยไม่หวังผลตอบแทนในกิจกรรมปลูกป่าประจำปี การเข้าร่วมแนะแนวอาชีพ เป็นต้น	- ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมที่ อบต.และหน่วยงานภายนอก จัดขึ้น เช่น ร่วมขุดลอกแหล่งน้ำ รณรงค์งดเผาตอซังพืช ร่วมปลูกหญ้าแฝกริมน้ำ เป็นต้น - การมีส่วนร่วมมีลักษณะเป็น ครั้งคราวตามที่มีผู้จัดกิจกรรมในตำบล	- ชาวบ้านร่วมงานกับเทศบาลตำบล โดยออกแรงงานช่วยทำคันดินกั้นน้ำ ทำท่อระบายน้ำ เป็นต้น - กลุ่มเกษตรกรร่วมกันขยายแนวคิดเกษตรอินทรีย์-ชีวภาพ
4. การร่วมรับผลประโยชน์	- ชาวบ้านมีความภาคภูมิใจที่ได้ร่วมดำเนินงานและถือว่าเป็นการ “ไปเอาบุญ”	- ชาวบ้านมีความภาคภูมิใจที่ได้ร่วมดำเนินงานและทำให้เกิดความสามัคคีในชุมชน - ชาวบ้านรับผลประโยชน์ลักษณะอื่น เช่น การแจกปุ๋ย เมื่อมาร่วมกิจกรรมของเกษตรอำเภอ	- ชาวบ้านรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน - ชาวบ้านยังไม่ได้รับผลประโยชน์จากการร่วมแก้ไขปัญหาด้านน้ำ
5. การร่วมติดตามประเมินผลการจัดกลุ่มน้ำ	- การมีส่วนร่วมน้อย เนื่องจากยังไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าร่วม - ชาวบ้านไม่เข้าใจบทบาทของชาวบ้านต่อการประเมินผล	- การมีส่วนร่วมน้อย เนื่องจากยังไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าร่วม	- การมีส่วนร่วมน้อย เนื่องจากชาวบ้านไม่ทราบช่องทางในการเข้าไปมีส่วนร่วม

จากผลการศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วมของแต่ละชุมชนจากพื้นที่ทั้ง 3 ตำบลนั้น ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์และสรุปได้ว่า มีลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการกลุ่มน้ำ

ห้วยทับทัน มีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขและปัจจัยต่างๆ ที่ไม่เหมือนกันในแต่ละพื้นที่ กล่าวคือ

ตำบลห้วยทับทัน ถือว่าเป็นตำบลที่ชาวบ้านและชุมชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมมากและโดดเด่นที่สุด เนื่องจากชาวบ้านและชุมชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในหลากหลายกระบวนการมากกว่า มีการจัดเวทีชาวบ้านเพื่อร่วมกันศึกษาและวิเคราะห์สภาพความเป็นไปและปัญหาของชุมชนเพื่อจัดทำแผนแม่บทชุมชนร่วมกัน ส่วนของการร่วมดำเนินการจัดการลุ่มน้ำนั้น ชุมชนก็มีส่วนร่วมโดยจัดกิจกรรมด้านอนุรักษ์และเป็นผู้ให้ความร่วมมือที่ดีกับองค์การบริหารส่วนตำบล ห้วยทับทันและหน่วยงานภายนอกเพื่อดำเนินงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งน้ำ รวมถึงงานด้านการพัฒนาการเกษตร ส่วนของการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์นั้น ชาวบ้านและชุมชนได้รับผลประโยชน์ในลักษณะของความภาคภูมิใจและความสามัคคีของคนในชุมชน ทั้งนี้การที่ชุมชนตำบลห้วยทับทันมีส่วนร่วมที่โดดเด่นนั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าน่าจะเป็นผลมาจากบทบาทขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งได้มีการดำเนินงานในพื้นที่ตำบลห้วยทับทันอย่างต่อเนื่องและเข้มข้นกว่าพื้นที่ตำบลอื่น โดยจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้ชาวบ้านจากทุกหมู่บ้านในตำบลห้วยทับทันได้เรียนรู้ที่จะทำงานร่วมกัน รวมถึงยังได้ทำการเผยแพร่แนวความคิดและองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำให้แก่ชาวบ้านด้วย จึงทำให้ชุมชนในพื้นที่ตำบลห้วยทับทันจึงได้เปรียบกว่าตำบลอื่น

ในขณะที่ชุมชนในตำบลกู่และชุมชนในตำบลบึงบูรพ์มีลักษณะการมีส่วนร่วมที่ค่อนข้างคล้ายคลึงกัน ซึ่งถือว่าการมีส่วนร่วมในระดับที่น้อยเมื่อเปรียบเทียบกับตำบลห้วยทับทัน กล่าวคือทั้งสองตำบลไม่เคยมีการจัดเวทีชาวบ้านในระดับตำบลเพื่อร่วมกันศึกษาวิเคราะห์สภาพปัญหาของชุมชนและไม่ได้มีการร่วมกันจัดทำแผนแม่บทชุมชนแต่อย่างใด ทั้งนี้การมีส่วนร่วมของทั้งสองชุมชนเน้นไปที่การมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำมากกว่า ทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็ได้พยายามส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนด้วยการจ้างแรงงานชาวบ้านหรือการให้ชาวบ้านร่วมเสนอความเห็นเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาด้านน้ำ อีกทั้งชาวบ้านก็เข้าร่วมกิจกรรมอันเกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำของชุมชนอย่างเต็มที่ เช่น การรณรงค์ลดการใช้สารเคมีในการทำเกษตร การปลูกป่าประจำปี การขยายแนวคิดเกษตรอินทรีย์ชีวภาพ เป็นต้น ทั้งนี้ผลประโยชน์ที่ชาวบ้านและชุมชนทั้งสองได้รับก็คล้ายคลึงกันคือชาวบ้านมีความภาคภูมิใจและได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนเอง แต่ในส่วนของตำบลบึงบูรพ์ก็มีลักษณะเฉพาะด้วยคือ ชาวบ้านยังรู้สึกว่าได้รับประโยชน์จากการแก้ไขปัญหาด้านน้ำมานัก

นอกจากนี้จากผลการศึกษาของทั้ง 3 ตำบล ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนจาก 3 ตำบลยังมีลักษณะร่วมกันคือชุมชนยังไม่มีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการจัดการลุ่ม

น้ำมากนัก ทั้งนี้จะมีสาเหตุมาจากการที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งหลายรวมถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ยังไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านทั่วไปเข้าร่วมในการติดตามประเมินผลการจัดโครงการต่างๆ ซึ่งเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำ อีกทั้งชาวบ้านยังไม่เข้าใจถึงบทบาทของตนเองในการที่จะเป็นผู้เข้าไปมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลงานของหน่วยงานต่างๆ ด้วยเช่นกัน จึงส่งผลให้สภาพที่เป็นอยู่คือ ชาวบ้านมักจะมีส่วนร่วมเฉพาะแต่ในกระบวนการดำเนินงานเท่านั้น

จากผลการศึกษาดังกล่าว สามารถสรุปภาพรวมของลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนได้ว่า ชุมชนยังไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้ในทุกกระบวนการ โดยจะมีส่วนร่วมในการดำเนินงานมากที่สุด ส่วนในกระบวนการอื่นๆ ชุมชนยังมีส่วนร่วมค่อนข้างน้อย ซึ่งผลการศึกษาในส่วนนี้ค่อนข้างสอดคล้องกับผลการศึกษาในเชิงปริมาณ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานอยู่ในระดับที่มากที่สุดคือร้อยละ 65.33 ส่วนในกระบวนการอื่นๆ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน การมีส่วนร่วมในการวางแผน และการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ยังอยู่ที่ระดับน้อย คือ ร้อยละ 23.55, ร้อยละ 30.10 และร้อยละ 23.65 ตามลำดับ ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่า สภาพที่เป็นอยู่เช่นนี้ ไม่สอดคล้องกับหลักการพัฒนาโดยทั่วไป ที่ต้องกระตุ้นส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกันและสม่ำเสมอ

ทั้งนี้จากการศึกษาในประเด็น การมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีปัญหาระดับการมีส่วนร่วมที่น้อย และไม่มีส่วนร่วมในทุกกระบวนการอย่างสม่ำเสมอ นั้น ผู้วิจัยได้พิจารณาโดยเชื่อมโยงกับผลการศึกษาในส่วนของการคิดเห็นของบุคคลฝ่ายต่างๆ ที่มีต่อรูปแบบการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งมีความสอดคล้องกันและสามารถวิเคราะห์ได้ว่า ปัจจัยที่มีอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันมีอยู่ 3 ประการคือ

ประการแรก คือ การที่โครงสร้างการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันไม่มีความชัดเจน มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายหน่วยงาน ขาดหน่วยงานเจ้าภาพหรือองค์กรเฉพาะ จึงส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน ในลักษณะที่ชาวบ้านและชุมชนเกิดความสับสน ไม่ทราบช่องทางว่าตนเองจะเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างไร กับหน่วยงานใด และเวลาไหนที่จะต้องเข้าไปมีส่วนร่วม ซึ่งจะต่างกับในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งมีหน่วยงานเฉพาะหรือมีการบริหารจัดการในลักษณะของ “โครงการพัฒนาลุ่มน้ำ” ซึ่งมีความชัดเจนมากกว่า ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสที่จะเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น

ประการที่สอง คือ หน่วยงานภาครัฐมีบทบาทนำในการพัฒนามาตลอด ทำให้บางครั้งไม่ให้ความสำคัญกับการที่จะดึงชาวบ้านและชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำ ซึ่งเห็นได้จากผลการศึกษาที่ชี้ว่าชาวบ้านและชุมชนไม่ค่อยมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนและการติดตามประเมินผลมากนัก ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงเป็น “ผู้ตาม” มาตลอด เมื่อหน่วยงานภาครัฐมีโครงการ มีกิจกรรมใด ชาวบ้านและชุมชนจึงเป็นผู้ร่วมปฏิบัติเท่านั้น

ประการที่สาม คือ บทบาทขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันยังไม่มีคามเข้มแข็งสังเกตได้จากการดำเนินงานหรือการจัดกิจกรรมยังไม่มีคามต่อเนื่อง และไม่ครอบคลุมในทุกพื้นที่ของลุ่มน้ำ โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมด้านการเผยแพร่ ให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำและการส่งเสริมการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ที่จากผลการศึกษาชี้ว่ายังไม่สามารถทำให้ครอบคลุมทุกตำบล ซึ่งจากการที่องค์กรเครือข่ายฯ ยังไม่มีคามเข้มแข็งเท่าที่ควร ทำให้ชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ขาดช่องทางการมีส่วนร่วมไปอีกหนึ่งช่องทาง

ทั้งนี้การมีองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน จะทำให้ชาวบ้านและชุมชนในทุกพื้นที่ของลุ่มน้ำได้มีโอกาสที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำมากขึ้น สามารถวางแผนการจัดการและดำเนินงานร่วมกันระหว่างคนในลุ่มน้ำได้ และเป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการมากขึ้น แต่จากสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันคือ องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันอยู่ในช่วงแรกของการก่อตั้งและยังไม่มีคามเข้มแข็ง จึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่เป็นสาเหตุทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนยังอยู่ในระดับน้อย

5.3 ผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

สำหรับการศึกษาในประเด็นของผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษนั้น ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาว่าการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำตามรูปแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบันได้ทำให้เกิดผลสำเร็จอย่างไรบ้าง โดยได้กำหนดกรอบในการศึกษาผลสำเร็จไว้ 3 ด้านคือ ผลสำเร็จด้านเศรษฐกิจ ผลสำเร็จด้านสังคม และผลสำเร็จด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ได้กำหนดตัวชี้วัดเพื่อศึกษาผลสำเร็จแต่ละด้านไว้ด้วย และเนื่องจากยังไม่มีการศึกษาหรือวัดผลสำเร็จในด้านต่างๆ อย่างเป็นทางการ ดังนั้นในการศึกษาผู้วิจัยจึงได้รวบรวมข้อมูลการสัมภาษณ์จากบุคคลต่างๆ ที่ได้กล่าวหรือให้ความเห็นเกี่ยวกับประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะเป็นข้อมูลประเภท “ความคิดเห็น” เป็นส่วนใหญ่ เพื่อนำมาวิเคราะห์และสรุปว่าประสบผลสำเร็จหรือไม่ประสบผลสำเร็จอย่างไรบ้าง ซึ่งผลการศึกษาได้ดังนี้

5.3.1 ผลสำเร็จด้านเศรษฐกิจ

ในการศึกษาผลสำเร็จด้านเศรษฐกิจผู้วิจัยได้กำหนดตัวชี้วัดในการศึกษาคือ ปริมาณผลผลิตทางการเกษตร และรายได้จากการประกอบอาชีพเสริม ซึ่งผลการศึกษาแต่ละตัวชี้วัดมีดังนี้

5.3.1.1 ตัวชี้วัดด้านผลผลิตทางการเกษตร

ผู้วิจัยมุ่งศึกษาเฉพาะผลผลิตของข้าวซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักซึ่งมีพื้นที่ปลูกข้าวมากถึง ร้อยละ 80 ของพื้นที่การเกษตรทั้งหมด จากการศึกษาพบว่า เนื่องจากการดำเนินงานพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและการขยายพื้นที่ชลประทานทำให้มีการขยายพื้นที่ทางการเกษตร โดยเฉพาะนาข้าวให้มากขึ้นได้ ซึ่งจากข้อมูลการสัมภาษณ์หัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะโครงการชลประทานศรีสะเกษและสำนักงานการเกษตร ได้ให้ข้อมูลที่สอดคล้องกันไว้ดังนี้

นายวรุธ พรหมมา (ผู้อำนวยการโครงการชลประทานศรีสะเกษ, 2550) ให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า

“ในพื้นที่ห้วยทับทัน 6-7 อำเภอ เราได้วางระบบจัดสรรน้ำเพื่อการเกษตรให้พอเพียง สามารถขยายพื้นที่เพาะปลูกโดยเฉพาะนาข้าวให้มากขึ้นได้ ซึ่งเท่าที่ดูก็น่าจะได้ผลผลิตดีขึ้น”

ขณะที่ นายวสันต์ บุญห่อ (เกษตรจังหวัดศรีสะเกษ, 2551) ได้กล่าวในประเด็นเดียวกันนี้ว่า

“ดูข้อมูลในภาพรวม ผลผลิตโดยเฉพาะข้าวน่าจะเพิ่มขึ้นมาก ดูจากพื้นที่ทำนาในหลายๆ อำเภอมียพื้นที่เพิ่มขึ้น ห้วยทับทันก็เพิ่มขึ้นเหมือนกัน ผลงานนี้ชี้ให้เห็นว่าการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันประสบผลสำเร็จได้ในส่วนหนึ่งแล้ว การดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วมของหน่วยงานภาครัฐ ชุมชน และท้องถิ่น ได้ผลมากขึ้น”

ทั้งนี้จากข้อมูลเพิ่มเติมของสำนักงานเกษตรจังหวัด ชี้ให้เห็นว่าพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบลมีพื้นที่ปลูกข้าวและปริมาณผลผลิตข้าว ในปี พ.ศ. 2550 เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2549 ซึ่งสามารถแสดงได้ดังตารางที่ 5.14

ตารางที่ 5.14 แสดงพื้นที่เพาะปลูกข้าวและปริมาณผลผลิตข้าวในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบล
เปรียบเทียบ พ.ศ. 2549 และ พ.ศ. 2550

ตำบล	พื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมด (ไร่)		ปริมาณผลผลิตข้าวรวม (ตัน)	
	พ.ศ.2549	พ.ศ.2550	พ.ศ.2549	พ.ศ.2550
คู	29,008	30,005	6,938.40	11,963.00
ห้วยทับทัน	15,068	16,136	5,922.67	6,157.71
บึงบูรพ์	2,589	2,736	1,165.08	1,644.34

ที่มา: สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ, 2551

จากตารางที่ 5.14 จะเห็นได้ว่าในปี พ.ศ. 2550 ตำบลคู ตำบลห้วยทับทัน และตำบลบึงบูรพ์ มีพื้นที่ปลูกข้าวเพิ่มมากขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับปี พ.ศ.2549 จำนวน 997 ไร่, 1,070 ไร่ และ 147 ไร่ ตามลำดับ และมีปริมาณผลผลิตข้าวในปี พ.ศ. 2550 เพิ่มขึ้นจาก พ.ศ. 2549 จำนวน 5024.60 ตัน, 253.04 ตัน และ 499.29 ตัน ตามลำดับ ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงภาพรวมทั้งหมด สามารถวิเคราะห์ได้ว่า มีสาเหตุมาจากโครงการด้านการจัดการลุ่มน้ำของหน่วยงานภาครัฐ รวมถึงการดำเนินงานร่วมกันระหว่างชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรดินและน้ำให้มีสภาพสมบูรณ์และเหมาะสมที่จะทำการเกษตรจึงได้ผลผลิตต่อไร่และผลผลิตรวมของข้าวที่สูงขึ้น

จากการศึกษาผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ในประเด็นตัวชี้วัดเรื่องปริมาณผลผลิตทางการเกษตรนั้น ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์และสรุปได้ว่า การดำเนินงานประสบความสำเร็จ เนื่องจากสามารถทำให้มีการขยายพื้นที่การปลูกข้าวซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักให้เพิ่มขึ้นได้

5.3.1.2 ตัวชี้วัดด้านรายได้จากการประกอบอาชีพเสริม

การจัดให้มีการส่งเสริมการประกอบอาชีพเสริมนอกเหนือจากการทำอาชีพเกษตรกรรมให้แก่ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน โดยเฉพาะในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบลนั้น จากการศึกษาพบว่า ผู้มีบทบาทหลักให้การส่งเสริมการประกอบอาชีพเสริมของชาวบ้านคือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั้ง 3 แห่ง โดย อปท. แต่ละแห่งจะจัดให้มีการตั้งกลุ่มอาชีพตามความต้องการของชาวบ้านในพื้นที่ โดยพิจารณาถึงความเหมาะสมและทรัพยากรที่มีในพื้นที่ด้วย สำหรับตำบลที่

ภาพที่ 5.9 กลุ่มอาชีพเสริมทำการจักสานในตำบลภู

ภาพที่ 5.10 แสดงผลิตภัณฑ์ของกลุ่มอาชีพปุ๋ยอินทรีย์ในตำบลภู

ผู้วิจัยเห็นว่าชาวบ้านมีการรวมกลุ่มอาชีพเพื่อสร้างรายได้อย่างเข้มแข็งที่สุดและเป็นรูปธรรมคือ ตำบลกู่ ซึ่งมีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพที่สำคัญถึง 6 กลุ่ม คือ เย็บผ้า ทอผ้าไหมมัดหมี่ จักสาน ทำปุ๋ย อินทรีซ์ ทำอิฐซีเมนต์ และทำอิฐดินซีเมนต์ โดยแต่ละกลุ่มก็จะกระจายกันไปในพื้นที่บ้านต่างๆ ตามความถนัดและความต้องการของชาวบ้าน การจัดตั้งกลุ่มชาวบ้านจะมีส่วนร่วมคือ เป็นผู้ดำเนินการเองเกือบทั้งหมด โดยจะได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจาก อบต. และการแนะแนวอาชีพจาก สำนักงานพัฒนาชุมชนและศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียน อำเภอปรางค์กู่

นายพิษณุ เจนพิทักษ์กุล (นายกองค์การบริหารส่วนตำบลกู่, 2550) กล่าวว่า

“การประกอบกิจกรรมของแต่ละกลุ่มอาชีพ มีระบบการบริหารที่ค่อนข้างดี เมื่อผลิตสินค้าแล้วสามารถขายได้ โดยมีการส่งผลิตภัณฑ์ไปขายตามการออกงาน นิทรรศการต่างๆ รวมถึงร้านค้าในตัวจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษ ซึ่งเป็นการสร้างรายได้ให้แก่ผู้เข้าร่วมประมาณครัวเรือนละ 1,000-1,500 บาทต่อเดือน”

สำหรับในส่วนของ 2 ตำบลคือ ตำบลห้วยทับทันและตำบลบึงบูรพ์ ก็มีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพเสริมเช่นกัน โดยในตำบลห้วยทับทัน มีกลุ่มแปรรูปอาหารจากเนื้อสัตว์ และตำบลบึงบูรพ์ มีกลุ่มทำผ้าไหมลายลูกแก้วและกลุ่มทำไข่เค็มใบเตย แต่อย่างไรก็ตาม กลุ่มอาชีพในพื้นที่ทั้ง 2 ตำบลนี้ยังเป็นกลุ่มขนาดเล็ก มีจำนวนสมาชิกน้อยอีกทั้งรายได้ก็ไม่สม่ำเสมอ โดยอาจจะมียาได้เพียงเดือนละ 500-700 บาทต่อเดือน แต่สำหรับบางเดือนก็ได้รับน้อยกว่านั้นหรือไม่ได้เลย

ดังนั้นเมื่อวิเคราะห์ถึงผลสำเร็จด้านเศรษฐกิจโดยพิจารณาตัวชี้วัดด้านรายได้จากการประกอบอาชีพเสริม สามารถสรุปได้ว่า ยังไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากการจัดตั้งกลุ่มอาชีพเสริมเพื่อสร้างรายได้เสริมแก่ชาวบ้านนั้น จะสำเร็จและเป็นรูปธรรมเฉพาะในบางพื้นที่เท่านั้น สำหรับในพื้นที่ที่มีการจัดตั้งกลุ่มจริงแต่ยังไม่สามารถสร้างรายได้ที่สม่ำเสมอให้แก่สมาชิกกลุ่มได้

5.3.2 ผลสำเร็จด้านสังคม

ในการศึกษาผลสำเร็จด้านสังคม ผู้วิจัยได้กำหนดตัวชี้วัดในการศึกษา 3 ตัวชี้วัด คือ ระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการและพัฒนาผู้นำของชาวบ้าน ความรู้ความเข้าใจของชาวบ้านในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน และความเข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งผลการศึกษาในแต่ละตัวชี้วัด มีดังนี้

5.3.2.1 ตัวชี้วัดด้านระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการและพัฒนาผู้นำของชาวบ้าน

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านและชุมชนจากทั้ง 3 ตำบลซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษามีส่วนร่วมในการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำในระดับที่ไม่มากนัก ทั้งนี้ผลการศึกษาจากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนของแต่ละชุมชนล้วนให้ความเห็นที่สอดคล้องกันในเรื่องนี้ เช่น

นายสุนทร คุณดา (แกนนำองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน, 2550) ให้ความเห็นว่า “ผลสำเร็จด้านการมีส่วนร่วมยังเกิดไม่มาก เพราะชาวบ้านยังไม่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง คือ ไม่ได้เข้าไปร่วมตัดสินใจวางแผนงานพัฒนาลุ่มน้ำร่วมกับหน่วยงานภาครัฐเลย”

ในขณะที่นายมนพัทธ วงษ์ศา (กำนันตำบลห้วยทับทัน, 2550) เห็นว่า “การมีส่วนร่วมของชาวบ้านจะสำเร็จ ก็ต่อเมื่อทางภาครัฐเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในทุกด้าน และอย่างต่อเนื่อง เพราะปัจจุบันชาวบ้านยังมีส่วนร่วมน้อย อยากให้ภาครัฐส่งเสริมตรงนี้ให้มาก”

ส่วนนายคำตาล แก้วละมูล (ผู้ใหญ่บ้านพอก หมู่ 12 ตำบลกู่, 2550) อธิบายสั้นๆ ว่า “ยังไม่เกิดผลสำเร็จเพราะรัฐไม่ได้ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชาวบ้านอย่างเต็มที่”

จากข้อมูลความคิดเห็นดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า ผู้นำชุมชนมีความเห็นที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันว่า ชาวบ้านและชุมชนยังไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำมากนัก เนื่องจากลักษณะการมีส่วนร่วมยังไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้ในทุกกระบวนการ และการมีส่วนร่วมไม่มีความต่อเนื่อง ซึ่งมีสาเหตุมาจากหน่วยงานภาครัฐยังไม่ได้ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชาวบ้านและชุมชนอย่างแท้จริง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาผลการศึกษาเชิงปริมาณ เกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ ก็มีความสอดคล้องกัน คือ ค่าเฉลี่ยของร้อยละของการมีส่วนร่วมจัดการลุ่มน้ำในทุกกระบวนการคือ ร้อยละ 41.03 ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่า ชุมชนมีส่วนร่วมในระดับปานกลาง อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงระดับการมีส่วนร่วมในแต่ละกระบวนการพบว่า เฉพาะการมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันและการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์เท่านั้นที่มีการมีส่วนร่วมในระดับปานกลาง คือมีค่าเฉลี่ยร้อยละ 65.33 และ 62.54 ตามลำดับ ส่วนกระบวนการอื่นอีก 3 กระบวนการ คือ การมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน และการมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน มีระดับของการมีส่วนร่วมในระดับต่ำ คือมีค่าเฉลี่ยร้อยละ 30.10, 23.65 และ 23.55 ตามลำดับ

จากข้อมูลดังกล่าวสามารถวิเคราะห์และสรุปได้ว่า ผลสำเร็จด้านสังคมของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน เมื่อพิจารณาจากประเด็นตัวชี้วัด เรื่องระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำของชาวบ้านนั้นพบว่า “ยังไม่ประสบผลสำเร็จ” เนื่องจากระดับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านและชุมชนในการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำห้วยทับทันที่เป็นอยู่ในปัจจุบันยังมีไม่มากนัก

5.3.2.2 ตัวชี้วัดด้านความรู้ความเข้าใจในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน

จากการศึกษาพบว่า การดำเนินงานของหน่วยงานราชการต่างๆ เกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้ เกี่ยวกับแนวทางการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำตามหลักการอนุรักษ์ให้แก่ชาวบ้านและเกษตรกรในพื้นที่นั้น ได้ดำเนินการมาอย่างค่อนข้างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในส่วนของสถานีพัฒนาที่ดินและสำนักงานเกษตร ได้จัดโครงการต่างๆ ลงพื้นที่ เช่น โครงการส่งเสริมการใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีเกษตร การรณรงค์ลดเผาตอซังพืช การร่วมมือกับชาวบ้านปลูกหญ้าแฝกเพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดิน เป็นต้น ซึ่งการดำเนินงานร่วมกันของหน่วยงานรัฐกับชาวบ้าน ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้และมีประสบการณ์เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำมากขึ้น

นอกจากนี้จากการศึกษาจะสังเกตได้ว่า ชาวบ้านและชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบล ล้วนมีวิธีการจัดการลุ่มน้ำที่สอดคล้องกับหลักการอนุรักษ์ทั้งนั้น เช่น การร่วมกันดูแลรักษาความสะอาดของแหล่งน้ำและลำห้วย การร่วมกันจัดการป่าในพื้นที่ชุมชนของตนเอง การรวมกลุ่มกันแลกเปลี่ยนความรู้เรื่องการทำเกษตรอินทรีย์-ชีวภาพ เป็นต้น กิจกรรมการจัดการของชุมชนเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านและชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำตามหลักการอนุรักษ์เป็นอย่างดี

ทั้งนี้จากข้อมูลการให้สัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องจากทุกฝ่าย ให้ความเห็นที่สอดคล้องกันว่า การดำเนินงานเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำอย่างยั่งยืนค่อนข้างประสบผลสำเร็จ โดยที่

นายเข้มแข็ง ยุติธรรมดำรง (หัวหน้าสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ, 2550) มีความเห็นที่สอดคล้องกันว่า

“ผลสำเร็จที่เด่นชัดที่สุดคือ การสร้างให้ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันได้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดินได้อย่างยั่งยืน ผล

ภาพที่ 5.11 การทำปุ๋ยหมักของกลุ่มเกษตรกรตำบลบึงบูรพ์

ภาพที่ 5.12 การสาธิตการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ

จากการที่เราทำงานโครงการต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ทำให้ชาวบ้านมีจุดนี้ขึ้น ซึ่งก็ต้องให้เครดิตผู้นำชุมชนและชาวบ้านด้วยที่ให้ความร่วมมือมาตลอด”

ขณะที่นายสุนทร จุฑา (แกนนำองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน, 2550) ชี้ให้เห็นว่า

“ชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนตามหลักการอนุรักษ์ในระดับที่ดีมาก ไม่เหมือนแต่ก่อน เดิมนี่ใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยชีวภาพที่ทางที่ดินกับเกษตรเอามาแจก หรือซื้อได้ถูกกว่า ทางหน่วยงานเขาก็ให้เลิกเผาตอข้าว แล้วก็ปลูกถั่วในนาเพื่อปรับสภาพ”

นายเรืองเดช หาญสุทธิชัย (นายกองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยทับทัน, 2550) กล่าวว่า “ชาวบ้านมีความเข้าใจว่า การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่เป็นไปตามแนวทางการอนุรักษ์ เพื่อรักษาให้ดิน น้ำ ป่าไม้ ให้คงอยู่ไว้ใช้ประโยชน์ในระยะยาว”

จากการศึกษาผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ในประเด็นตัวชี้วัดเรื่องความรู้ความเข้าใจของชาวบ้านในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำอย่างยั่งยืนนั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์และสรุปว่า ประสบความสำเร็จ เนื่องจากหน่วยงานราชการได้จัดโครงการให้ความรู้แก่ชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้ชาวบ้านมีความรู้และประสบการณ์และสามารถนำมาใช้ในการจัดการพื้นที่ของตนตามแนวทางการอนุรักษ์ได้เป็นอย่างดี

5.3.2.3 ตัวชี้วัดด้านความเข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน

การดำเนินงานขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน ได้เริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549 โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาไปสู่การเป็นองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นศูนย์กลางการประสานงานระหว่างชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ เกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำห้วยทับทัน รวมไปถึงการเป็นตัวแทนชุมชนลุ่มน้ำห้วยทับทันในการนำเสนอปัญหาต่างๆ ในพื้นที่และเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำที่ชาวบ้านต้องการไปสู่หน่วยราชการต่างๆ ทั้งในระดับอำเภอและจังหวัด ซึ่งผลการดำเนินงานขององค์กรฯ ที่ผ่านมามีทั้งประสบความสำเร็จและล้มเหลวหลายกรณี จากข้อมูลการสัมภาษณ์ นายสุนทร จุฑา และ นางบุญมี ทองคำ แกนนำและผู้ประสานงานองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันสามารถสรุปได้ว่า การดำเนินงานขององค์กร

เครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน ตั้งแต่ พ.ศ. 2549 จนถึงปัจจุบัน ยังไม่มีความเข้มแข็งเท่าที่ควร เนื่องจากการดำเนินงานประสบกับปัญหาต่างๆ ค่อนข้างมาก ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1) ไม่มีการจัดตั้งสำนักงานหรือศูนย์ประสานงานขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันอย่างเป็นทางการและเป็นรูปธรรม การดำเนินงานและบริหารจัดการกิจกรรมต่างๆ อาศัยเพียงโครงสร้างของคณะกรรมการเครือข่ายในพื้นที่ต่างๆ และคณะกรรมการชุดใหญ่ ในการดำเนินงาน ประสานงาน ทำความเข้าใจกับชุมชนต่างๆ ในพื้นที่เท่านั้น จึงทำให้มองได้ว่าองค์กรเครือข่ายมีโครงสร้างแบบหลวมๆ ไม่มีการดำเนินงานอย่างจริงจังและเป็นเอกภาพ

2) แกนนำองค์กรเครือข่ายและผู้ประสานงานองค์กรเครือข่าย ขาดความรู้ในด้านการพัฒนา การบริหารจัดการกิจกรรมต่างๆ ที่ทันสมัย

นายสุนทร จุฑา (แกนนำองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน, 2550) กล่าวว่า “ถ้าเราได้คนเก่งๆ มาทำงานในห้องกรก็จะช่วยได้มาก เพราะตอนนี้เราก็ทำงานแบบชาวบ้าน เขียนโครงการก็ยังไม่ค่อยดี คนเราน้อยประชาสัมพันธ์ไม่ทั่ว”

ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า องค์กรเครือข่ายฯ ขาดบุคลากรซึ่งมีความรู้ด้าน การบริหารจัดการภายในองค์กร ด้านการบัญชี การจัดทำข้อเสนอโครงการ การประชาสัมพันธ์ผลงานเพื่อขยายเครือข่ายให้กว้างขวางและได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนมากขึ้น ปัญหาเหล่านี้ จึงทำให้การดำเนินงานขององค์กรเครือข่ายไม่ค่อยประสบผลสำเร็จ

3) ขาดการสนับสนุนด้านเงินทุนในการดำเนินงาน เนื่องจากหลังจากที่โครงการนำร่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน โดยสำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5 ได้หยุดชะงักลง ทำให้ไม่สามารถได้รับการสนับสนุนเงินทุนดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง การดำเนินงานขององค์กรเครือข่ายจึงปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงานโดยมุ่งเสนอโครงการต่างๆ ต่อหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะสถาบันพัฒนาองค์กรเอกชน และศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม) ซึ่งก็ไม่ได้มีการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง แต่จะสนับสนุนเงินทุนดำเนินการโดยพิจารณาเป็นรายโครงการไป

4) การขาดการประสานงานกันระหว่างเครือข่ายที่อยู่ในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ในส่วนต้นน้ำและเครือข่ายที่อยู่ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษในส่วนกลางน้ำและท้ายน้ำ อันเนื่องมาจากความห่างไกลกันระหว่างชุมชนทั้ง 2 ฝ่าย รวมไปถึงการไม่มีศูนย์ประสานงานหรือสำนักงานองค์กรเครือข่ายอย่างเป็นทางการด้วย

5) การขาดการมีส่วนร่วมจากชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งปัญหานี้อาจมีสาเหตุมาจาก ปัญหาต่างๆ ข้างต้นประกอบกัน

นายสุนทร คุณดา (แกนนำองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน, 2550) กล่าวว่า “แล้วพอมีปัญหาหลายๆ เข้า งานไม่เดิน ชาวบ้านก็คิดว่าเราไม่ทำแล้ว ก็ไม่ค่อยมาสนใจ”

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ปัญหาที่สะสมมาส่งผลทำให้ชาวบ้านไม่สนใจ หรือไม่กระตือรือร้น ที่จะเข้าร่วมงานกับองค์กรเครือข่าย รวมถึงการที่ชาวบ้านไม่ทราบถึงช่องทางที่จะเข้ามามีส่วนร่วมกับองค์กรเครือข่ายด้วย

จากการศึกษาผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ในประเด็นตัวชี้วัดเรื่อง ความเข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันนั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์และสรุปได้ว่า ยังไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจาก จากการศึกษาพบว่า การดำเนินงานขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันยังประสบปัญหาหลายประการ ซึ่งล้วนชี้ให้เห็นว่าองค์กรยังไม่มี ความเข้มแข็ง ยังต้องมีการปรับปรุง ในหลายๆ ด้าน

5.3.3 ผลสำเร็จด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ในการศึกษาผลสำเร็จด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้วิจัยได้กำหนดตัวชี้วัดในการศึกษา 4 ตัวชี้วัด คือ การรักษาพื้นที่ป่าในเขตลุ่มน้ำ การลดลงของการบุกรุกที่สาธารณะ ปริมาณ และคุณภาพน้ำในลำห้วย และจำนวนเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบผสมผสาน/เกษตรแบบยั่งยืน ซึ่งผลการศึกษาในแต่ละตัวชี้วัด มีดังนี้

5.3.3.1 ตัวชี้วัดด้านการรักษาพื้นที่ป่าในเขตลุ่มน้ำ

จากการศึกษาพบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่มีความเห็นสอดคล้องกันว่า การที่ชาวบ้านในแต่ละชุมชนได้ร่วมกันจัดการอนุรักษ์ป่าไม้ในพื้นที่ชุมชนของตนเองอย่างจริงจัง เป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้ชุมชนสามารถรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิม ไม่ให้ถูกทำลายลงไป สำหรับพื้นที่ป่าที่อยู่ในตำบลซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบล ได้แก่ ป่าบ้านพอกในเขตตำบลภู ป่าสงวนบ้านโทะในเขตตำบลห้วยทับทัน และป่าดงใหญ่ในเขตตำบลบึงบูรพ์ เกี่ยวกับความสำเร็จในการจัดการป่าดังนี้

นายรัชพงศ์ เจนพิทักษ์กุล (กำนันตำบลภู, 2550) กล่าวว่า “การจัดการป่าบ้านพอกทางชาวบ้านได้ดำเนินการร่วมกับทาง อบต. ได้ผลคือ ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นเพราะมีการปลูกป่าเพิ่มเติมบริเวณที่เสื่อมโทรมอยู่ตลอด”

ส่วนนายมนพัทธ วงษ์ศา (กำนันตำบลห้วยทับทัน, 2550) กล่าวว่า “เราจัดการเหมือนรูปแบบป่าชุมชน มีคณะกรรมการ มีกฎระเบียบ ลูกบ้านเป็นอาสาสมัครสอดส่องดูแล ซึ่งทำให้ปัญหาเผาป่าเพื่อเอาของป่ากับลักตัดไม้ริมห้วยน้อยลง”

ขณะที่นายเสนอ ใจงาม (กำนันตำบลบึงบุรพ์, 2550) ให้ความเห็นว่า “ผลที่เด่นชัดที่สุดคือ ด้านทรัพยากร เพราะที่ผ่านมาชุมชนเราสามารถดูแลป่าคงใหญ่ให้มีความสมบูรณ์อยู่ได้พื้นที่ป่าเราไม่สามารถขยายไปได้มากเพราะติดเรื่องที่ทำกินชาวบ้าน”

จากการศึกษาผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ในประเด็นตัวชี้วัดเรื่อง การรักษาพื้นที่ป่าไม้ในเขตลุ่มน้ำนั้น ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์และสรุปได้ว่า การดำเนินงานประสบความสำเร็จ เนื่องจากแต่ละชุมชนได้ร่วมกันจัดการและอนุรักษ์ป่าไม้ในพื้นที่ของตน ส่งผลให้สามารถรักษาพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์อยู่ไม่ให้เกิดการทำลายจากการลักลอบตัดไม้และบุกรุกแผ้วถางได้เป็นผลสำเร็จ

5.3.3.2 ตัวชี้วัดด้านการลดลงของการบุกรุกพื้นที่สาธารณะ

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า ปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันในอดีตคือ การบุกรุกที่สาธารณะเพื่อการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชน โดยมีลักษณะที่สำคัญคือ การลักลอบตัดไม้บริเวณป่าริมฝั่งห้วยทับทัน เพื่อนำไปเผาถ่านขาย การขยายพื้นที่เพาะปลูกโดยเฉพาะอ้อยและยูคาลิปตัสเข้าไปในพื้นที่ป่าของชุมชน รวมไปถึงการลักลอบเผาป่าเพื่อให้พืชผักในป่าบางชนิดโดยเฉพาะผักหวานเจริญเติบโตเพื่อสามารถเก็บไปขายได้ ปัญหาดังกล่าวได้เกิดขึ้นและถูกสั่งสมมานาน แต่เมื่อมีการดำเนินงานเพื่อจัดการ พัฒนา พื้นฟู พื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันอย่างจริงจังโดยชุมชนรวมไปถึงการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ โดยมีมาตรการต่างๆ คือ การเฝ้าระวังสอดส่อง ดูแล ไม่ให้มีการบุกรุก และตัดไม้ริมฝั่งห้วยทับทันของชาวบ้านซึ่งอยู่อาศัยในบริเวณนั้น การจัดการป่าในชุมชนด้วยตนเองเพื่อให้เกิดความรู้สึกรักหวงแหน และร่วมกันดูแลรักษาป่า หากมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกเข้ามาในพื้นที่ป่าก็จะแจ้งผู้นำชุมชนและคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหา รวมไปถึงการจัดตั้งกลุ่มอาชีพเสริมต่างๆ เพื่อเป็นทางเลือกในการประกอบอาชีพ

นายพาน สิงห์เจริญ (ผู้ใหญ่บ้านสร้างเรือ ตำบลห้วยทับทัน, 2550) กล่าวในประเด็นนี้ว่า “เดี๋ยวนี้นี้ไม่ค่อยมีใครมาลักตัดไม้ริมฝั่งห้วยแล้ว อาจจะเป็นเพราะว่าไปทำงานอย่างอื่น หรือมีรายได้จากอย่างอื่นมาทดแทน”

ส่วนนายเรืองเดช หาญสุทธิชัย (นายกองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยทับทัน, 2550) ได้กล่าวไว้อย่างสอดคล้องกันว่า “ได้ประสานผู้ใหญ่บ้านบริเวณที่ติดกับริมฝั่งห้วยทับทันช่วยสอดส่องดูแลไม่ให้มีการบุกรุกที่สาธารณะริมฝั่ง ห้ามตัดไม้ไปเผาถ่าน ห้ามเด็ดขาดเลย บางทีเผาป่าให้ผักหวานขึ้น แต่เดี๋ยวนี้นี้การบุกรุกแทบไม่มีเลย เนื่องจากมีกฎระเบียบที่ชัดเจนว่าห้าม”

ขณะที่นายธนัชพงศ์ เจนพิทักษ์กุล (กำนันตำบลห้วยทับทัน, 2550) ให้ข้อมูลว่า “การป้องกันการบุกรุกที่ริมห้วยเพื่อปลูกยูคาและอ้อยก็น้อยลง ตอนนี้ไม่มีการบุกรุกกรณีใหม่ๆ แต่ถ้านุกรุกไปแล้ว ก็ให้โอกาสเขาได้เก็บเกี่ยวก่อนแล้วค่อยคืนพื้นที่”

ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์และสรุปได้ว่า การดำเนินงานเพื่อรักษาพื้นที่ป่าในเขตลุ่มน้ำประสบผลสำเร็จ เนื่องจากสามารถป้องกันและแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ริมฝั่งห้วยทับทันเพื่อปลูกยูคา ปลูกพืชและการตัดไม้ไปเผาถ่านได้ โดยไม่มีการบุกรุกที่สาธารณะในกรณีใหม่ๆ

5.3.3.3 ตัวชี้วัดด้านปริมาณและคุณภาพน้ำในลำห้วย

จากการศึกษาพบว่า ปัญหาด้านปริมาณน้ำในลำห้วยคือ ปริมาณน้ำไม่สม่ำเสมอตลอดทั้งปี โดยข้อมูลของสำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5 ชี้ให้เห็นว่า ปริมาณน้ำท่าในฤดูฝน (พ.ค.-ต.ค.) มีปริมาณ 744.17 ล้านลูกบาศก์เมตร ส่วนในฤดูแล้ง (พ.ย.-เม.ย.) มีปริมาณน้ำเพียง 96.91 ลูกบาศก์เมตร เท่านั้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อการทำงานเกษตรโดยเฉพาะการเพาะปลูกพืชในฤดูแล้งสำหรับในตำบลซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบลนั้น ในส่วนของตำบลกู่และตำบลห้วยทับทันจะประสบปัญหาเดียวกันคือ การขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง ซึ่งวิเคราะห์กันว่าสาเหตุมาจากการที่ลำห้วยต้นเงิน ไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ ซึ่งทั้งสองตำบลก็ได้มีการดำเนินแก้ไขโดยการขุดลอกลำห้วยและสร้างแนวป้องกันการพังทลายของดินริมฝั่งห้วยทับทัน แต่จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนพบว่า การดำเนินงานยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก เพราะยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งของทั้งสองตำบลได้

ภาพที่ 5.13 สภาพลำห้วยทับทันในบริเวณตำบลภูในช่วงฤดูแล้ง (1)

ภาพที่ 5.14 สภาพลำห้วยทับทันในบริเวณตำบลภูในช่วงฤดูแล้ง (2)

โดย นายพลิชฐ์ เจนพิทักษ์กุล (นายกองค์การบริหารส่วนตำบล, 2550) กล่าวว่า

“การแก้ไขปัญหาน้ำแล้งยังไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะการขุดลอกต้องทำตลอดลำห้วย ถ้าพื้นที่ต้นน้ำเขาไม่ทำก็ไม่ประสบผลสำเร็จ”

ส่วนนายมนพัทธ วงษ์ศา (กำนันตำบลห้วยทับทัน,2550) ให้ความเห็นว่า “ตำบลห้วยทับทันประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งโดยเฉพาะตั้งแต่ช่วงเดือนธันวาคมถึงเมษายนของทุกปี การดำเนินการแก้ไขยังทำได้ไม่มากนัก”

และสำหรับในส่วนในพื้นที่ตำบลบึงบูรพ์ ซึ่งเป็นบริเวณปลายน้ำ จะประสบปัญหา คือ น้ำท่วมในฤดูน้ำหลากและน้ำเสียจากการไหลสะสมของสารเคมีจากการทำการเกษตร ซึ่งทางเทศบาลตำบลร่วมกับชาวบ้านในชุมชนต่างๆ ได้ดำเนินการแก้ไขโดยการขุดลอกทำคันดินกั้นน้ำ และทำท่อระบายน้ำเสริมเพื่อป้องกันน้ำท่วมบ้านเรือนและไร่นา ซึ่งสามารถบรรเทาปัญหาได้บางส่วนเท่านั้น ส่วนการแก้ไขปัญหาน้ำเสียได้มีความพยายามที่จะประสานเครือข่ายลุ่มน้ำให้ร่วมกันรณรงค์ลดการใช้สารเคมีทำการเกษตร และร่วมกันรักษาความสะอาดของลำห้วยตลอดทั้งสาย แต่การดำเนินงานยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก โดย นายวิรัตน์ พรหมทา (เทศมนตรีเทศบาลตำบลบึงบูรพ์,2550) อธิบายว่า “ปัญหาที่ยังไม่สามารถแก้ไขได้คือ น้ำเสียจากสารเคมีเกษตร ซึ่งส่งผลกระทบต่อชาวบ้านและโดยเฉพาะกับเกษตรกรที่เลี้ยงปลาในกระชัง”

ผู้วิจัยวิเคราะห์และสรุปได้ว่า การดำเนินการแก้ไขปัญห ปริมาณน้ำและคุณภาพน้ำในลำห้วยยังไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะปัจจุบันยังพบว่าในพื้นที่ตำบลกู่และตำบลห้วยทับทัน ยังประสบกับการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง และในตำบลบึงบูรพ์ยังประสบปัญหาทั้งน้ำท่วมและการไหลสะสมของสารเคมีโดยที่ความพยายามเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ยังไม่ประสบผลสำเร็จ

5.3.3.4 ตัวชี้วัดด้านจำนวนเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบผสมผสาน/การเกษตรแบบยั่งยืน

จากการศึกษาพบว่า การดำเนินงานของหน่วยงานราชการเพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการทำเกษตรมาเป็นรูปแบบการเกษตรแบบผสมผสาน ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันนั้น ยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก ถึงแม้ว่าจะมีการเผยแพร่ ถ่ายทอดแนวความคิดด้านการทำเกษตรแผนใหม่ ไร่นาสวนผสมหรือเกษตรอินทรีย์ ในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง แต่การนำมาปฏิบัติจริงยังคงมีอยู่น้อยมาก มีเพียงกรณีเดียวคือ ในบ้านทุ่งมน หมู่ 7 และบ้านสวัสดิ หมู่ 8 ในพื้นที่ตำบลห้วยทับทันที่มีการนำแนวคิดเกษตรแผนใหม่และไร่นาสวนผสมมาปฏิบัติแล้วเห็นผลอย่างชัดเจน ส่วนในพื้นที่อื่นๆ ชาวบ้านมีความสนใจที่จะทำไร่นาสวนผสมเช่นกัน แต่ก็ไม่ได้ปฏิบัติอย่างจริงจัง ทั้งนี้

อาจมีสาเหตุมาจาก กระแสนิยมในการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยูลาลิปดัสและอ้อย ซึ่งให้ผลตอบแทนที่ดีกว่าหรือมีสาเหตุมาจากการที่เกษตรกรขาดเงินลงทุน ทั้งนี้ผู้มีความเห็นเกี่ยวกับผลสำเร็จในด้านนี้น่าสนใจไว้คือ นายวสันต์ บุญห่อ (เกษตรกรจังหวัดศรีสะเกษ, 2550) เห็นว่า “ชาวบ้านสนใจแต่จะเอาไปทำจริงในไร่นาตัวเองหรือไม่ ต้องดูอีกระยะหนึ่ง”

ส่วนนายเสนอ ใจงาม (กำนันตำบลบึงบูรพ์, 2550) กล่าวว่า “ในส่วนของการทำงานเกษตรแบบผสมผสาน อันที่จริงอยากให้เกิดความสำเร็จมาก แต่ก็ยังบอกไม่ได้ว่าเกิดผลสำเร็จ เพราะยังไม่นำไปทำอย่างกว้างขวาง”

ขณะที่นายประเสริฐ ขำนิ (ผู้นำเกษตรกรตำบลบึงบูรพ์, 2550) ให้ความเห็นว่า “ถ้าจะให้เกิดผลสำเร็จด้านการทำเกษตรผสมผสาน ทำไร่นาสวนผสม ทางรัฐควรสนับสนุนด้านเงินทุน ชาวบ้านสนใจ ทรัพยากรพร้อม ที่ดินพร้อม แต่ไม่มีเงินลงทุน”

ผู้วิจัยวิเคราะห์และสรุปได้ว่า เมื่อพิจารณาตัวชี้วัดด้านจำนวนเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบผสมผสาน/การเกษตรแบบยั่งยืน พบว่า ยังไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากยังไม่มีกรนำแนวคิดนี้ไปปฏิบัติอย่างกว้างขวางในทุกพื้นที่ มีเพียงบางหมู่บ้านในตำบลห้วยทับทันเท่านั้นที่นำไปปฏิบัติอย่างเห็นผล

ตารางที่ 5.15 สรุปผลการศึกษาด้านผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในเขตจังหวัดศรีสะเกษ เมื่อพิจารณาตามตัวชี้วัดด้านต่างๆ

ตัวชี้วัด	ข้อมูลผลการศึกษา	ข้อสรุป
ผลสำเร็จด้านเศรษฐกิจ		
1. ปริมาณผลผลิตทางการเกษตร	- ปริมาณผลผลิตข้าวซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักในพื้นที่มีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นเนื่องจากการขยายพื้นที่การปลูกข้าวเพิ่มมากขึ้นในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบล	ประสบความสำเร็จ

ตารางที่ 5.15 (ต่อ)

ตัวชี้วัด	ข้อมูลผลการศึกษา	ข้อสรุป
2. รายได้จากการประกอบอาชีพเสริม	- การจัดตั้งกลุ่มอาชีพเสริมเพื่อสร้างรายได้เสริมแก่ชาวบ้านเกิดความสำเร็และเป็นรูปธรรมเฉพาะบางตำบล คือ ตำบลกู่เท่านั้น	ไม่ประสบ ความสำเร็จ
ผลสำเร็จด้านสังคม		
1. ระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการและพัฒนาหมู่บ้านของชาวบ้าน	- ชาวบ้านยังไม่ได้มีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ - ผลการศึกษาเชิงปริมาณชี้ว่าการมีส่วนร่วมในภาพรวม มีค่าเฉลี่ยอยู่ที่ร้อยละ 41.03 ซึ่งถือว่าอยู่ในระดับที่ค่อนข้างน้อย	ไม่ประสบ ความสำเร็จ
2. ความรู้ความเข้าใจในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน	- หน่วยงานราชการได้จัด โครงการให้ความรู้ด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำตามหลักการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง - ชาวบ้านมีความรู้และประสบการณ์ สามารถนำมาใช้ในการจัดการพื้นที่ของตนตามแนวทางอนุรักษ์ได้เป็นอย่างดี	ประสบความสำเร็จ
3. ความเข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน	- องค์กรลุ่มน้ำห้วยทับทันยังไม่มี ความเข้มแข็งเนื่องจากการดำเนินงานประสบปัญหา คือ (1) ไม่มีการจัดตั้งสำนักงาน (2) แก่นำขาดความรู้ด้านการบริหาร (3) ขาดเงินทุนสนับสนุน (4) ขาดการประสานงานระหว่างเครือข่าย สุรินทร์และศรีสะเกษ (5) ขาดการมีส่วนร่วมจากชาวบ้านในพื้นที่	ไม่ประสบ ความสำเร็จ

ตารางที่ 5.15 (ต่อ)

ตัวชี้วัด	ข้อมูลผลการศึกษา	ข้อสรุป
ผลสำเร็จด้าน		
ทรัพยากรธรรมชาติ		
และสิ่งแวดล้อม		
1. การรักษาพื้นที่ป่าในเขตลุ่มน้ำ	- ชุมชนทั้ง 3 ตำบลร่วมกันจัดการและอนุรักษ์ป่าไม้ในพื้นที่ชุมชนของตนเองอย่างจริงจังจนทำให้สามารถรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่เดิมได้ และมีการปลูกป่าเพิ่มเติม	ประสบความสำเร็จ
2. การลดลงของการบุกรุกที่สาธารณะ	- ชุมชนทั้ง 3 ตำบลมีมาตรการป้องกันและแก้ปัญหาการบุกรุกที่บริเวณริมฝั่งห้วยทับทันเพื่อนำไปใช้ปลูกยูคาลิปตัส - ไม่มีการบุกรุกในกรณีใหม่ๆ	ประสบความสำเร็จ
3. ปริมาณและคุณภาพน้ำในลำห้วย	- ยังไม่สามารถดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหา น้ำแล้งในตำบลคู่และตำบลห้วยทับทันได้ - พื้นที่ตำบลบึงบูรพ์ยังประสบกับปัญหาน้ำท่วม/การไหลสะสมของสารเคมีจากการทำการเกษตร	ไม่ประสบความสำเร็จ
4. จำนวนเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบผสมผสาน/การเกษตรแบบยั่งยืน	- มีเฉพาะบางหมู่บ้านในพื้นที่ตำบลห้วยทับทันที่จัดทำเกษตรแผนใหม่และไร่นาสวนผสม - ชาวบ้านพื้นที่อื่นมีความสนใจแต่ยังไม่การจัดทำ	ไม่ประสบความสำเร็จ
	อย่างเป็นรูปธรรม	
	อย่างเป็นรูปธรรม	

จากตาราง 5.15 สามารถสรุปได้ว่า จากผลการศึกษาผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยพิจารณาตัวชี้วัดด้านต่างๆ รวม 9 ตัวชี้วัด พบว่ามีเพียง 4 ตัวชี้วัดเท่านั้นที่ประสบความสำเร็จคือ ปริมาณผลผลิตทางการเกษตร ความรู้ความเข้าใจในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน การรักษาพื้นที่ป่าในเขตลุ่มน้ำ และการลดลงของการบุกรุกที่สาธารณะ จึงทำให้สามารถสรุปได้ว่าเมื่อพิจารณาในภาพรวมแล้วการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันที่ผ่านมายังไม่ประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้สาเหตุที่ส่งผลให้การดำเนินงานไม่ประสบผลสำเร็จนั้นผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ว่าจะเกิดจากปัญหาข้อบกพร่องต่างๆ ในประเด็นที่ได้ศึกษามาแล้วในเรื่องรูปแบบการจัดการและการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น การขาดหน่วยงานเจ้าภาพและขาดแผนรวมในการบริหารจัดการลุ่มน้ำอย่างบูรณาการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังไม่มีศักยภาพที่เพียงพอในการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำ ความไม่เข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน การที่ชุมชนยังมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำในระดับที่ค่อนข้างน้อย เป็นต้น ทั้งนี้จากการศึกษาในประเด็นต่างๆ ที่ผ่านมามีแนวโน้มชี้ให้เห็นว่ายังไม่มีแนวทางที่ชัดเจนเพื่อปรับปรุงแก้ไขปัญหาข้อบกพร่องต่างๆ เหล่านี้ ดังนั้นจึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจต่อไปว่าควรจะมีแนวทางหรือวิธีการอย่างไรเพื่อปรับปรุงแนวทางการจัดการลุ่มน้ำให้มีความเหมาะสม มีประสิทธิภาพ เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในลุ่มน้ำห้วยทับทันและยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวบ้านและชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำให้ดีขึ้นได้

5.4 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเกี่ยวกับแนวทางการจัดการลุ่มน้ำที่เหมาะสมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

จากการศึกษาในประเด็นหลักๆ ทั้ง 3 ประเด็นที่ผ่านมา พบว่า การจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษในปัจจุบัน ยังมีปัญหาและอุปสรรคในหลายด้าน การจัดการลุ่มน้ำที่ผ่านมาจึงยังไม่ประสบผลสำเร็จ ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงได้สังเคราะห์ประเด็นปัญหาต่างๆ จากกรณีศึกษาลุ่มน้ำห้วยทับทันเพื่อนำมาจัดทำเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อภาคส่วนต่างๆ เพื่อเป็นข้อพิจารณาในการปรับปรุงแนวทางการจัดการลุ่มน้ำในพื้นที่อื่นๆ ให้มีความเหมาะสม โดยเน้นที่การมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

1) ควรมีการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการต่างๆ ของการดำเนินงานจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำให้มากขึ้น โดยควรมีการดำเนินการต่างๆ ดังนี้

(1) ชุมชนทั้งหลายในพื้นที่ลุ่มน้ำควรมีการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้าง “องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำ” ที่มีความเข้มแข็ง เนื่องจากองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำเป็นกลไกหนึ่งที่สำคัญในกระบวนการพัฒนาด้านการมีส่วนร่วม ทั้งนี้องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำจะไม่สามารถดำเนินการไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากขาดการเสริมสร้างศักยภาพในการดำเนินการให้มีความเข้มแข็ง โดยเฉพาะต้องมีผู้นำและแกนนำองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำที่มีความพร้อมในด้านความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการเครือข่าย และสามารถพัฒนาบทบาทในการทำงานให้เป็นที่ยอมรับของบรรดาสมาชิก อันจะช่วยให้กลุ่มและองค์กรขยายสมาชิกในวงกว้างต่อไปได้

(2) ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำควรมีแนวทางที่เป็นรูปธรรมในการสร้างการเรียนรู้ของคนในลุ่มน้ำ ให้มีความรู้ความเข้าใจต่อสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำ เพื่อเป็นแนวทางให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำ สำหรับประเด็นที่ควรมีการส่งเสริมเป็นอย่างยิ่งคือ การรวมตัวกันของคนในพื้นที่ลุ่มน้ำเพื่อร่วมกันทำการ “ศึกษาชุมชน” ซึ่งจะเป็นกระบวนการที่จะสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพพื้นที่ลุ่มน้ำที่ตนอาศัยอยู่ตั้งแต่ต้นน้ำไปจนถึงปลายน้ำ เพื่อเป็นการปลูกฝังความรู้สึกรักหวงแหน ผูกพัน และมีสำนึกที่จะปกป้องรักษาดูแลพื้นที่ลุ่มน้ำของตนเอง ซึ่งผลสำเร็จจากกระบวนการศึกษาชุมชนคือ จะเป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำอย่างเข้มแข็งและต่อเนื่อง

(3) หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำ รวมถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำต้องเปิดโอกาสให้ชาวบ้านและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำต่างๆ ที่หน่วยงานจัดขึ้นในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การวางแผนงาน การดำเนินงานไปจนถึงการติดตามและประเมินผล ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านและชุมชนก็ต้องมีความกระตือรือร้นและเสนอตัวที่จะเข้าร่วมด้วยตนเองเช่นกัน

2) ควรมีการนำหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามแนวทางอนุรักษ์ รวมถึงการนำหลักการจัดการลุ่มน้ำสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้ โดยควรมีการดำเนินการดังนี้

(1) เนื่องจากที่ผ่านมาการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังติดอยู่กับการใช้ขอบเขตการปกครองเป็นกรอบในการบริหารจัดการ จึงทำให้การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่เป็นอย่างบูรณาการเป็นระบบลุ่มน้ำ แม้ต่อมาจะมีนโยบายส่งเสริมให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการลุ่มน้ำขึ้นใน 25 ลุ่มน้ำหลักของประเทศ เพื่อเป็นองค์กรในการจัดการระบบลุ่มน้ำอย่างบูรณาการ อย่างไรก็ตามการใช้พื้นที่ลุ่มน้ำขนาดใหญ่ทั้ง 25 ลุ่มน้ำหลักเป็นขอบเขตในการบริหารจัดการ ส่งผลให้การดำเนินงานไม่สามารถตอบสนองความต้องการในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ต่างๆ ได้อย่างรวดเร็วและตรงประเด็น ดังนั้นรัฐจึงควรมีนโยบายที่ชัดเจนกำหนดให้ใช้พื้นที่ลุ่มน้ำขนาดเล็กคือ ระดับลุ่มน้ำสาขาและลุ่มน้ำย่อย เป็น

ขอบเขตในการบริหารจัดการแทน เนื่องจากสามารถจำแนกกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลักได้อย่างชัดเจน สามารถดำเนินงานได้อย่างรวดเร็วและตรงกับปัญหาของพื้นที่ และที่สำคัญคือ การจัดการบนฐานของกลุ่มน้ำขนาดเล็ก จะทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการกลุ่มน้ำของตนมากขึ้น

(2) ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนในทุกพื้นที่ของกลุ่มน้ำ เนื่องจากยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการฟื้นฟูกลุ่มน้ำได้เป็นอย่างดี เนื่องจากปรัชญาของการจัดการกลุ่มน้ำคือการดำเนินการในพื้นที่กลุ่มน้ำ ทั้งโดยการสงวน รักษา คุ้มครองฟื้นฟู เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างยั่งยืนยาวนาน การดำเนินการเรื่องป่าชุมชนถือเป็นมิติหนึ่งของการเพิ่มพื้นที่สีเขียวในพื้นที่กลุ่มน้ำ ซึ่งหากสามารถขยายการดำเนินการให้ครอบคลุมพื้นที่กลุ่มน้ำตอนบนได้ ก็จะเป็นส่วนหนึ่งของการฟื้นฟูต้นน้ำลำธารได้เป็นอย่างดี

(3) ส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์-ชีวภาพ เพื่อทดแทนการใช้สารเคมีทำการเกษตรในทุกพื้นที่ของกลุ่มน้ำ โดยควรส่งเสริมให้มีการจัดตั้งกลุ่มของเกษตรกรเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ด้านการทำเกษตรอินทรีย์-ชีวภาพ โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่และหน่วยงานภาครัฐอื่นๆ ควรเป็นผู้ให้การสนับสนุนทั้งในด้านวิชาการ เทคโนโลยี และเงินสนับสนุน

(4) ควรมีการจัดทำดัชนีชี้วัดประสิทธิภาพการจัดการกลุ่มน้ำที่เป็นมาตรฐาน เพื่อติดตามและตรวจสอบการดำเนินงานจัดการกลุ่มน้ำในแต่ละพื้นที่ เพื่อนำมาวิเคราะห์และหาแนวทางการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพ เพื่อเป็นมาตรฐานในการจัดการกลุ่มน้ำโดยรวมต่อไป

(5) โดยที่การจัดเก็บและรวบรวมสถิติข้อมูลทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของหน่วยงานต่างๆ ที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ยังรวบรวมตามขอบเขตพื้นที่การปกครอง จึงทำให้เป็นอุปสรรคต่อการวางแผนการจัดการเป็นระบบกลุ่มน้ำ ดังนั้นจึงควรให้มีการปรับปรุงระบบฐานข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เป็นระบบกลุ่มน้ำเพื่อสนับสนุนและรองรับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามรูปแบบการบริหารดังกล่าวมาข้างต้นด้วย

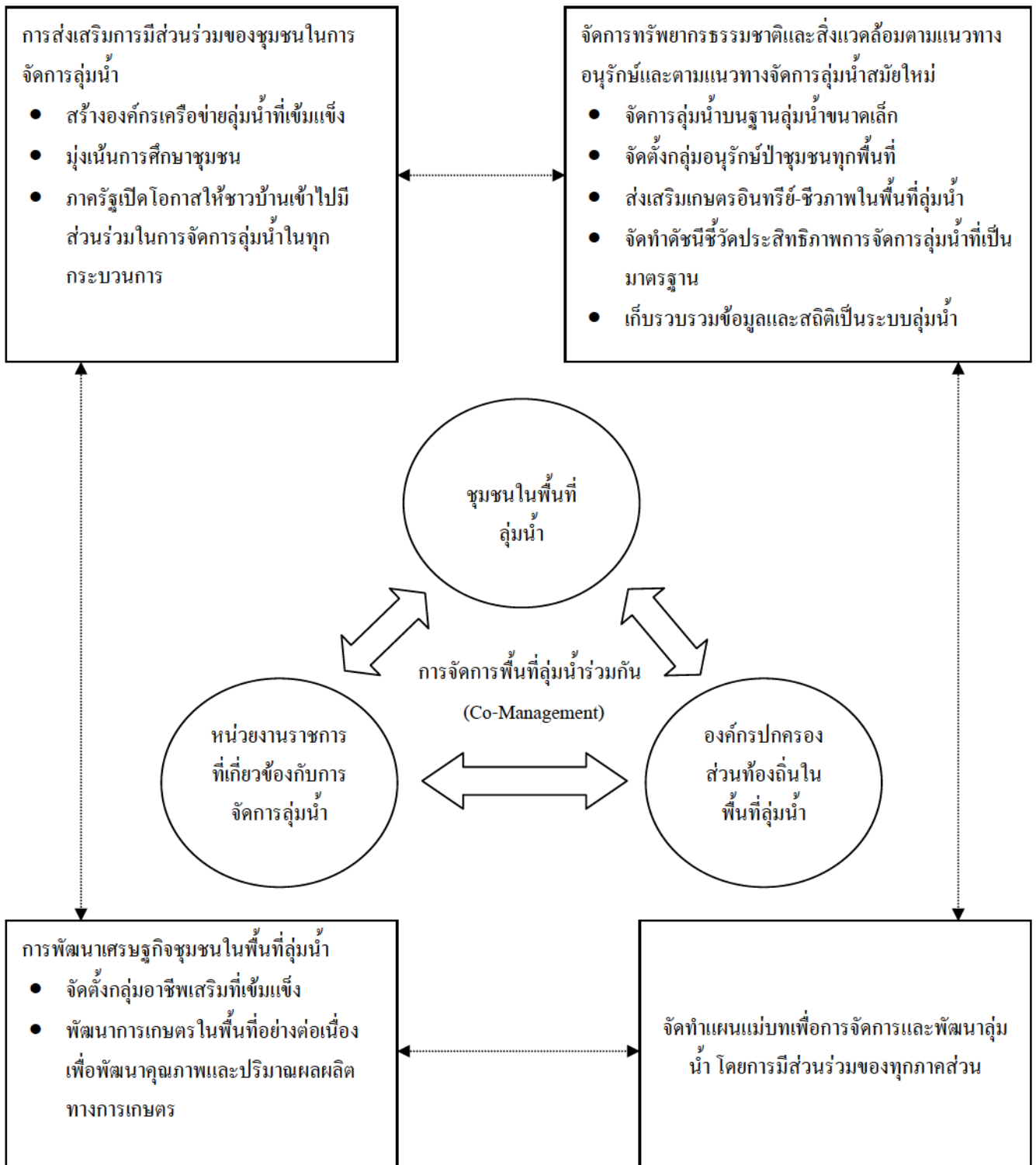
3) ควรดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนในพื้นที่กลุ่มน้ำบนพื้นฐานของเศรษฐกิจชุมชนเพื่อการยังชีพควบคู่กับเศรษฐกิจเพื่อการขาย ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างรายได้ที่พอเพียงแก่การดำรงชีพของคนในชุมชน เป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตและป้องกันการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางอ้อมด้วย ควรดำเนินการดังนี้

(1) จัดตั้งกลุ่มอาชีพในพื้นที่ชุมชนทั้งหลายในพื้นที่กลุ่มน้ำ โดยควรจัดตั้งกลุ่มที่มีความหลากหลายตามความเชี่ยวชาญและความต้องการของแต่ละชุมชน โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ควรสนับสนุนด้านเงินทุนและการตลาดให้แก่สินค้าที่ผลิตจากกลุ่มอาชีพด้วย เพื่อเป็นการสร้างรายได้จากการประกอบอาชีพเสริมที่ต่อเนื่อง

(2) ควรดำเนินการพัฒนาการเกษตรในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง เนื่องจากชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำต่างๆ มีอาชีพหลักคือการทำเกษตร ดังนั้นหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเกษตร โดยเฉพาะ สำนักงานเกษตรอำเภอ สถานีพัฒนาที่ดิน และโครงการชลประทาน ควรวางแผนและดำเนินการพัฒนาการเกษตรในพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นการจัดสรรน้ำสู่พื้นที่การเกษตรอย่างพอเพียง การพัฒนาคุณภาพของดิน การส่งเสริมการใช้สารทดแทนเคมีในการทำเกษตร การส่งเสริมการปลูกพืชชนิดใหม่ๆ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพและปริมาณผลผลิตทางการเกษตรให้ดีขึ้น ซึ่งเป็นการสร้างรายได้ให้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างมั่นคง

4) การจัดทำแผนแม่บทในการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำ โคนแผนแม่บทในการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำที่ดีควรต้องมีที่มาจากการระดมความคิดเห็นของทุกภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านและชุมชนในลุ่มน้ำ องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ และหน่วยงานราชการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ในแผนแม่บทควรมีการกำหนดเป้าหมายและตัวชี้วัด เนื้อหาและของแผนงาน/โครงการต่างๆ ที่มีความชัดเจน เป็นรูปธรรม โดยครอบคลุมการพัฒนาในทุกมิติไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาเศรษฐกิจ และการยกระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน ส่วนการดำเนินงานตามแผนแม่บท ก็ควรคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง และยึดหลักการจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำร่วมกัน (Co-Management) เพื่อให้สามารถขับเคลื่อนงานตามแผนให้สำเร็จลุล่วง

จากข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในประเด็นต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้นำมาสรุปเป็นตัวแบบสำหรับการวางแผนการจัดการลุ่มน้ำที่เหมาะสมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งจะเน้นไปที่หลักการจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำร่วมกัน (Co-Management) ระหว่างชุมชนในพื้นที่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ และหน่วยงานราชการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้แนวทางการจัดการดังกล่าวจะมุ่งไปสู่ผลลัพธ์ที่ต้องการคือ การพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างยั่งยืนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังภาพที่ 5.15

ภาพที่ 5.15 ตัวแบบการจัดการลุ่มน้ำที่เหมาะสมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน
แหล่งที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน, 2551.

บทที่ 6

สรุปผล และข้อเสนอแนะ

การนำเสนอในบทสุดท้ายนี้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ สรุปผลการศึกษา สรุปปัญหาของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน และข้อเสนอแนะในการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในอนาคต

6.1 สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันที่ผ่านมา พบว่า ได้มีการกำหนดนโยบายและแผนงานเพื่อดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันคือ “โครงการนำร่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำ” โดยมีสำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5 เป็นเจ้าภาพในการดำเนินงาน โดยเริ่มต้นดำเนินงานในปีงบประมาณ 2549 ที่ผ่านมา แนวทางการดำเนินงานของโครงการนำร่องคือ มีการจัดทำแผนแม่บทในการบริหารจัดการน้ำแบบบูรณาการเป็นระบบลุ่มน้ำทั้งระบบ ดำเนินการปรับปรุงองค์กรและกลไกการบริหารงานในพื้นที่ลุ่มน้ำให้มีประสิทธิภาพ การสร้างความรู้ความเข้าใจและยกระดับการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียจากทุกฝ่ายโดยมีการดึงหน่วยงานราชการทั้งหลาย องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชนและชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ทั้งนี้ผลลัพธ์ที่ต้องการของโครงการคือ การที่ประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นจากการมีน้ำใช้อย่างยั่งยืน มีความหลากหลายทางชีวภาพ และมีการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเหมาะสมมีประสิทธิภาพ การดำเนินงานตามโครงการนี้ได้ดำเนินมาระยะหนึ่งในช่วงปี พ.ศ. 2549 ทางสำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5 ในฐานะเจ้าภาพได้มีการจัดเวทีสาธารณะเพื่อปรึกษาหารือกับกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่าย มีการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำแผนการบริหารจัดการลุ่มน้ำ(แผนรวม) และแผนปฏิบัติระดับต่างๆ อย่างไรก็ตาม ในระยะต่อมาการดำเนินงานโครงการประสบปัญหาหลายประการคือ การขาดแคลนงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในโครงการ การขาดความร่วมมือของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง และการขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน จึงส่งผลให้โครงการดังกล่าวต้องหยุดชะงักลงไป ไม่สามารถดำเนินงานต่อไปได้ ดังนั้นการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันจึงต้องกลับมาใช้รูปแบบเดิมๆ

รูปแบบการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษในปัจจุบัน

ซึ่งจากการศึกษารูปแบบการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษในปัจจุบันพบว่า มีโครงสร้างการบริหารจัดการที่ประกอบด้วยหน่วยงานและองค์กรที่ค่อนข้างหลากหลาย โดยสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ภาคส่วนหลักคือ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ แต่ละภาคส่วนจะมีบทบาทและภารกิจแตกต่างกันไปตามภาระหน้าที่และอำนาจความรับผิดชอบของแต่ละภาคส่วน ซึ่งเมื่อนำบทบาทของทั้ง 3 ภาคส่วนมาประกอบกันจะทำให้เห็นภาพรวมของการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ สำหรับ**บทบาทส่วนแรก** คือบทบาทของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้ศึกษาใน 4 หน่วยงานคือ สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ สถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ โครงการชลประทานศรีสะเกษ และสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดศรีสะเกษ พบว่ามีบทบาทที่สำคัญคือ การปฏิบัติงานตามภารกิจเฉพาะของแต่ละหน่วยงาน เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดกลางและขนาดเล็ก การจัดสรรน้ำสู่พื้นที่การเกษตร การพัฒนาเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจถึงแนวทางการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติตามหลักการอนุรักษ์ และการส่งเสริมการจัดตั้งกลุ่มของเกษตรกรและประชาชนเพื่อยกระดับการมีส่วนร่วม เป็นต้น **บทบาทส่วนที่สอง** คือบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ คือ เป็นผู้วางแผนการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับตำบล ดำเนินการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ และดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำร่วมกับหน่วยงานอื่น และ**บทบาทส่วนที่สาม** คือบทบาทของชาวบ้านและชุมชนในพื้นที่ คือ ร่วมกันดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรดิน แหล่งน้ำ และป่าไม้ในพื้นที่ของตนเอง การให้ความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานอื่นๆ ในการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำ และชุมชนในพื้นที่ยังมีการรวมตัวกันเพื่อจัดตั้ง “องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน” เพื่อเป็นองค์กรชุมชนดำเนินการด้านการประสานงานเพื่อการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำห้วยทับทัน

ด้วยลักษณะของโครงสร้างการบริหารจัดการแบบดังกล่าวจึงทำให้การบริหารจัดการขาดความมีเอกภาพและขาดการบูรณาการ กล่าวคือมีลักษณะที่หน่วยงานหรือภาคส่วนต่างๆ จะดำเนินงานตามภารกิจที่ได้รับมอบหมายหรือตามอำนาจหน้าที่ที่มีอยู่ มีการแสดงบทบาทของแต่ละฝ่ายที่อาจมีทั้งที่สอดคล้องกันหรือไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยการประสานงานที่มีจะเป็นเพียงการประสานงานเพื่อขอความร่วมมือในการปฏิบัติงานระหว่างภาคส่วนต่างๆ เท่านั้น แต่ยังไม่มีการประสานงานเพื่อวางแผนการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในภาพรวมอย่างบูรณาการ ด้วยลักษณะดังกล่าว จึงเกิดปัญหาคือไม่มีความชัดเจนว่าใครเป็นผู้มีบทบาทหลัก ไม่มีหน่วยงานกลางที่รับผิดชอบหรือไม่มีเจ้าภาพในการบริหารจัดการนั่นเอง

ในส่วนของการศึกษาด้านการประสานงานระหว่างหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่า การประสานงานในระดับของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง จะใช้การประสานงานทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในส่วนที่เป็นทางการ คือ เมื่อมีงานที่ต้องขอความร่วมมือหรือการสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นก็จะออกหนังสือไปยังหน่วยงานนั้น ส่วนการประสานงานแบบไม่เป็นทางการ คือ การใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างหัวหน้าส่วนราชการโดยใช้การโทรศัพท์เพื่อพูดคุยปรึกษาหารือ หรือการพูดคุยปรึกษากันในที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการทั้งจังหวัด สำหรับในส่วนของการประสานงานในระดับขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชนนั้น ผลการศึกษาจากความเห็นของผู้นำชุมชนและผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ส่วนใหญ่เห็นสอดคล้องกันว่า จะมีการประสานงานกันอย่างใกล้ชิด ลักษณะการประสานงานจะเป็นแบบไม่เป็นทางการ เพราะส่วนใหญ่จะรู้จักกันหรือเคยรู้จักกันอยู่แล้ว อีกทั้งการดำเนินงานของ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ต้องพึ่งความร่วมมือจากชาวบ้านหรือคนในชุมชนเป็นหลัก จึงต้องประสานงานกับผู้นำชุมชนของแต่ละชุมชนอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่อยู่ใกล้เคียงสำหรับการดำเนินงานด้วยเพื่อให้งานจัดการลุ่มน้ำประสบผลสำเร็จ

การศึกษาด้านกระบวนการดำเนินงานและวิธีการจัดการของหน่วยงานราชการ พบว่า หน่วยงานราชการยังมีบทบาทสำคัญในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน เนื่องจากการดำเนินงานหรือโครงการต่างๆ ที่ได้จัดทำขึ้นจะเป็นเรื่องของการจัดสร้างและบำรุงรักษาโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก การอนุรักษ์ดิน แหล่งน้ำ และป่าไม้ การส่งเสริมการเกษตร และการถ่ายทอดเทคโนโลยีเพื่อพัฒนาการเกษตร การดำเนินงานดังกล่าวเป็นงานที่ต้องใช้งบประมาณสูง ใช้องค์ความรู้และความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานของแต่ละหน่วยงานในหลายๆ โครงการจำเป็นต้องประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ รวมไปถึงผู้นำชุมชนและชาวบ้านให้เข้าร่วมเป็นผู้ปฏิบัติงานด้วย นอกจากนี้ผู้วิจัยยังมีข้อสังเกตว่าการดำเนินงานของหน่วยงานราชการต่างๆ ยังยึดขอบเขตการปกครองเป็นพื้นที่ในการปฏิบัติงานเป็นหลัก ยังไม่ได้มีการยึดขอบเขตของลุ่มน้ำเป็นพื้นที่ปฏิบัติการ โดยสังเกตได้ว่าการดำเนินงานโครงการต่างๆ จะมีเป้าหมายในพื้นที่อำเภอต่างๆ ซึ่งลักษณะดังกล่าวไม่ได้ตอบสนองกับแนวคิดการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติแนวใหม่ซึ่งใช้พื้นที่ลุ่มน้ำเป็นขอบเขตปฏิบัติ อาจจะส่งผลให้ไม่สามารถวางแผนรวมเพื่อบริหารจัดการลุ่มน้ำได้อย่างบูรณาการ

ในส่วนของวิธีการจัดการลุ่มน้ำของแต่ละตำบลซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษา พบว่า แต่ละชุมชนจะมีกระบวนการและวิธีการที่มีลักษณะโดดเด่นแตกต่างกันไปตามสภาพของแต่ละตำบล กล่าวคือ การจัดการของตำบลภู จะเน้นการจัดการที่ครอบคลุมในทุกมิติของการจัดการลุ่มน้ำอย่างสมดุลคือ มี

การดำเนินงานจัดการแหล่งน้ำ จัดการอนุรักษ์ป่าในพื้นที่ และมีการจัดการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน โดยการจัดตั้งกลุ่มอาชีพต่างๆ ซึ่งวิธีการจัดการดังกล่าว สอดคล้องกับแนวทางการจัดการลุ่มน้ำสมัยใหม่ที่นอกจากจะจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำแล้วยังต้องให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตของคนในลุ่มน้ำด้วย

สำหรับการจัดการของตำบลห้วยทับทัน จะมีลักษณะที่โดดเด่นคือ มีการจัดการป่าในลักษณะของป่าชุมชน มีการจัดตั้งคณะกรรมการจัดการป่าที่ชัดเจนและมีการกำหนดกฎระเบียบข้อปฏิบัติร่วมกันเพื่อเป็นแนวทางใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ป่าในพื้นที่ตน นอกจากนี้สิ่งที่โดดเด่นอีกเรื่องคือ การประชุมพูดคุยและชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอเพื่อลดความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ เช่น การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งเรื่องการใช้ที่ดินปลูกยูคาลิปตัส เป็นต้น

ส่วนการจัดการของตำบลบึงบูรพ์ มีลักษณะโดดเด่นคือ การมุ่งแก้ไขปัญหาด้านน้ำ ทั้งน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากและปัญหาน้ำเสียจากการสะสมของสารเคมีที่บริเวณปลายน้ำ ส่วนแนวทางที่น่าสนใจคือ การพยายามรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อขยายแนวคิดการนำเกษตรอินทรีย์มาใช้ในพื้นที่

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า ถึงแม้แต่ละชุมชนจะมีวิธีการจัดการที่โดดเด่นและแตกต่างกันไปก็ตาม แต่ก็ยังมีวิธีการจัดการที่มีลักษณะร่วมกันอยู่ 2 อย่างคือ 1) ทุกตำบลมุ่งเน้นรณรงค์และขอความร่วมมือให้ชาวบ้านร่วมกันดูแล อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทั้งที่ดิน แหล่งน้ำ และป่าไม้ ในพื้นที่ของตนเอง และ 2) ผู้นำชุมชนอันได้แก่ กำนันและผู้ใหญ่บ้านของแต่ละตำบลเป็นผู้มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการจัดการลุ่มน้ำเพราะเป็นผู้ประสานงาน ชักนำ เชิญชวนให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ซึ่งการจัดการจะสำเร็จไม่ได้เลยหากขาดบทบาทของผู้นำชุมชน

สำหรับการดำเนินงานขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งเป็นองค์กรชุมชนทำงานด้านการส่งเสริมจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำ โดยมีบทบาทเป็นผู้ประสานงานระหว่างเครือข่ายชุมชนต่างๆ ทั้งในพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และท้ายน้ำ รวมถึงการส่งเสริมให้ความรู้แก่อาสาสมัครเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน ทั้งนี้บทบาทขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันมีความสำคัญและน่าสนใจอย่างมาก เนื่องจากหากการจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนสามารถพัฒนาไปสู่การดำเนินงานในรูปแบบขององค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง จะส่งผลให้สามารถผลักดันการดำเนินงานให้เกิดการบูรณาการ มีระเบียบแบบแผนที่ชัดเจน และนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายของการจัดการลุ่มน้ำได้

นอกจากนี้จากการศึกษาทัศนะของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายที่มีต่อรูปแบบการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า มีประเด็นที่น่าสนใจคือ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเห็นว่า โครงสร้างการบริหารจัดการขาดเอกภาพ เนื่องจากไม่มีองค์กรเฉพาะหรือหน่วยงานเจ้าภาพ

ในการดำเนินงาน จึงทำให้การจัดการยังขาดประสิทธิภาพและความต่อเนื่อง โดยในปัจจุบันหน่วยงานภาครัฐยังมีบทบาทหลักในการจัดการลุ่มน้ำอยู่ แต่มีความเห็นที่สอดคล้องกันว่า ในอนาคตควรส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่เป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดการลุ่มน้ำ แต่ทั้งนี้ก็มีเงื่อนไขคือ ต้องมีการเสริมศักยภาพในการดำเนินงานให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก่อนและรวมไปถึงต้องมีการส่งเสริมบทบาทขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันให้เข้ามามีบทบาทในการจัดการลุ่มน้ำโดยการเป็นผู้ประสานงานเพื่อบริหารจัดการร่วมกันขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำ

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ

ผลการศึกษาในส่วนของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำในภาพรวมทั้งหมด สามารถสรุปได้ว่า ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันมากที่สุด ร้อยละ 65.33 รองลงมาคือ มีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการจัดการลุ่มน้ำ ร้อยละ 62.54 และที่ชุมชนมีส่วนร่วมน้อยที่สุดคือ การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชนเพียงร้อยละ 23.55 และเมื่อหาค่าเฉลี่ยการมีส่วนร่วมในทุกชั้นตอน คือ ร้อยละ 41.03 ซึ่งนับว่าชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำอยู่ในระดับปานกลาง

ส่วนการศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำในพื้นที่ 3 ตำบลคือ ตำบลกู่ ตำบลห้วยทับทัน และตำบลบึงนุรพ์ สามารถสรุปได้ว่า ลักษณะการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน มีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขและปัจจัยต่างๆ ที่ไม่เหมือนกันในแต่ละพื้นที่ กล่าวคือ

ตำบลห้วยทับทัน ถือว่าเป็นตำบลที่ชาวบ้านและชุมชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมมากและโดดเด่นที่สุด เนื่องจากชาวบ้านและชุมชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในหลากหลายกระบวนการมากกว่า มีการจัดเวทีชาวบ้านเพื่อร่วมกันศึกษาและวิเคราะห์สภาพความเป็นไปและปัญหาของชุมชนเพื่อจัดทำแผนแม่บทชุมชนร่วมกัน ส่วนของการร่วมดำเนินการจัดการลุ่มน้ำนั้น ชุมชนก็มีส่วนร่วมโดยจัดกิจกรรมด้านอนุรักษ์ และเป็นผู้ให้ความร่วมมือที่ดีกับองค์กรบริหารส่วนตำบลห้วยทับทันและหน่วยงานภายนอกเพื่อดำเนินงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งน้ำ รวมถึงงานด้านการพัฒนาการเกษตร ส่วนของการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์นั้น ชาวบ้านและชุมชนได้รับผลประโยชน์ในลักษณะของความภาคภูมิใจและความสามัคคีของคนในชุมชน ทั้งนี้การที่ชุมชนตำบลห้วยทับทันมีส่วนร่วมที่โดดเด่นนั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าน่าจะเป็นผลมาจากบทบาทขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งได้มีการดำเนินงานในพื้นที่ตำบลห้วยทับทันอย่างต่อเนื่องและเข้มข้นกว่าพื้นที่ตำบลอื่น โดยจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้ชาวบ้านจากทุกหมู่บ้านในตำบลห้วยทับทัน

ได้เรียนรู้ที่จะทำงานร่วมกัน รวมถึงยังได้ทำการเผยแพร่แนวความคิดและองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำให้แก่ชาวบ้านด้วย จึงทำให้ชุมชนในพื้นที่ตำบลห้วยทับทันได้เปรียบกว่าตำบลอื่น

ในขณะที่ชุมชนในตำบลกู่และชุมชนในตำบลบึงบูรพ์มีลักษณะการมีส่วนร่วมที่ค่อนข้างคล้ายคลึงกัน ซึ่งถือว่าการมีส่วนร่วมในระดับที่น้อยเมื่อเปรียบเทียบกับตำบลห้วยทับทัน กล่าวคือ ทั้งสองตำบลไม่เคยมีการจัดเวทีชาวบ้านในระดับตำบลเพื่อร่วมกันศึกษาวิเคราะห์สภาพปัญหาของชุมชนและไม่ได้มีการร่วมกันจัดทำแผนแม่บทชุมชนแต่อย่างใด ทั้งนี้การมีส่วนร่วมของทั้งสองชุมชนเน้นไปที่การมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำมากกว่า ทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็ได้พยายามส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนด้วยการจ้างแรงงานชาวบ้านหรือการให้ชาวบ้านร่วมเสนอความเห็นเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาด้านน้ำ อีกทั้งชาวบ้านก็เข้าร่วมกิจกรรมอันเกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำของชุมชนอย่างเต็มที่ เช่น การรณรงค์ลดการใช้สารเคมีในการทำเกษตร การปลูกป่าประจำปี การขยายแนวคิดเกษตรอินทรีย์ชีวภาพ เป็นต้น ทั้งนี้ผลประโยชน์ที่ชาวบ้านและชุมชนทั้งสองได้รับก็คล้ายคลึงกันคือชาวบ้านมีความภาคภูมิใจและได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนเอง แต่ในส่วนของตำบลบึงบูรพ์มีลักษณะเฉพาะด้วยคือ ชาวบ้านยังรู้สึกว่าได้ไม่ได้รับประโยชน์จากการแก้ไขปัญหาด้านน้ำมากนัก

นอกจากนี้จากผลการศึกษาของทั้ง 3 ตำบล ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนจาก 3 ตำบลยังมีลักษณะร่วมกันคือชุมชนยังไม่มีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการจัดการลุ่มน้ำมากนัก ทั้งนี้จะมีสาเหตุมาจากการที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งหลายรวมถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ยังไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านทั่วไปเข้าร่วมในการติดตามประเมินผลการจัดโครงการต่างๆ ซึ่งเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำ อีกทั้งชาวบ้านยังไม่เข้าใจถึงบทบาทของตนเองในการที่จะเป็นผู้เข้าไปมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลงานของหน่วยงานต่างๆ ด้วยเช่นกัน จึงส่งผลให้สภาพที่เป็นอยู่คือ ชาวบ้านมักจะมีส่วนร่วมเฉพาะแต่ในกระบวนการดำเนินงานเท่านั้น

จากผลการศึกษาดังกล่าว สามารถสรุปภาพรวมของลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนได้ว่า ชุมชนยังไม่สามารถเขาไปมีส่วนร่วมได้ในทุกกระบวนการ โดยจะมีส่วนร่วมในการดำเนินงานมากที่สุด ส่วนในกระบวนการอื่นๆ ชุมชนยังมีส่วนร่วมค่อนข้างน้อย ซึ่งผลการศึกษาในส่วนนี้ค่อนข้างสอดคล้องกับผลการศึกษาในเชิงปริมาณ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานอยู่ในระดับที่มากที่สุดคือร้อยละ 65.33 ส่วนในกระบวนการอื่นๆ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน การมีส่วนร่วมในการวางแผน และการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ยังอยู่ที่ระดับน้อย คือ ร้อยละ 23.55, ร้อยละ 30.10 และร้อยละ 23.65 ตามลำดับ ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่า สภาพที่เป็นอยู่เช่นนี้

ไม่สอดคล้องกับหลักการพัฒนาโดยทั่วไป ที่ต้องกระตุ้นส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของการพัฒนาอย่างเท่าเทียมกันและสม่ำเสมอ

ทั้งนี้จากการศึกษาในประเด็น การมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีปัญหาระดับการมีส่วนร่วมที่น้อย และไม่มีส่วนร่วมในทุกกระบวนการอย่างสม่ำเสมอ นั้น ผู้วิจัยได้พิจารณาโดยเชื่อมโยงกับผลการศึกษาในส่วนของการคิดเห็นของบุคคลฝ่ายต่างๆ ที่มีต่อรูปแบบการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ซึ่งมีความสอดคล้องกันและสามารถวิเคราะห์ได้ว่า ปัจจัยที่มีอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันมีอยู่ 3 ประการคือ

ประการแรก คือ การที่โครงสร้างการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันไม่มีความชัดเจน มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายหน่วยงาน ขาดหน่วยงานเจ้าภาพหรือองค์กรเฉพาะ จึงส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน ในลักษณะที่ชาวบ้านและชุมชนเกิดความสับสน ไม่ทราบช่องทางว่าตนเองจะเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างไร กับหน่วยงานใด และเวลาไหนที่ควรเข้าไปมีส่วนร่วม ซึ่งจะต่างกับในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งมีหน่วยงานเฉพาะหรือมีการบริหารจัดการในลักษณะของ “โครงการพัฒนาลุ่มน้ำ” ซึ่งมีความชัดเจนมากกว่า ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสที่จะเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น

ประการที่สอง คือ หน่วยงานภาครัฐมีบทบาทนำในการพัฒนามาตลอด ทำให้บางครั้งไม่ให้ความสำคัญกับการที่จะดึงชาวบ้านและชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำ ซึ่งเห็นได้จากผลการศึกษาที่ชี้ว่าชาวบ้านและชุมชนไม่ค่อยมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนและการติดตามประเมินผลมากนัก ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงเป็น “ผู้ตาม” มาตลอด เมื่อหน่วยงานภาครัฐมีโครงการ มีกิจกรรมใด ชาวบ้านและชุมชนจึงเป็นผู้ร่วมปฏิบัติเท่านั้น

ประการที่สาม คือ บทบาทขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันยังไม่มี ความเข้มแข็ง สังกัดได้จากการดำเนินงานหรือการจัดกิจกรรมยังไม่มี ความต่อเนื่อง และไม่ครอบคลุมในทุกพื้นที่ของลุ่มน้ำ โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมด้านการเผยแพร่ ให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำ และการส่งเสริมการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ซึ่งจากผลการศึกษาชี้ว่ายังไม่สามารถทำให้ครอบคลุมทุกตำบล ซึ่งจากการที่องค์กรเครือข่ายฯ ยังไม่มีความเข้มแข็งเท่าที่ควร ทำให้ชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ขาดช่องทางการมีส่วนร่วมไปอีกหนึ่งช่องทาง

ทั้งนี้การมีองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน จะทำให้ชาวบ้านและชุมชนในทุกพื้นที่ของลุ่มน้ำได้มีโอกาสที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำมากขึ้น สามารถวางแผนการจัดการและดำเนินงานร่วมกันระหว่างคนในลุ่มน้ำได้ และเป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการมากขึ้น แต่จากสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันคือ องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันอยู่ในช่วงแรกของการก่อตั้งและยังไม่มี ความเข้มแข็ง จึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่เป็นสาเหตุทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนยังอยู่ในระดับน้อย

ผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

สำหรับการศึกษาผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษทั้ง 3 ด้านคือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยพิจารณาตัวชี้วัดด้านต่างๆ รวม 9 ตัวชี้วัด พบว่ามีเพียง 4 ตัวชี้วัดเท่านั้นที่ประสบความสำเร็จคือ ปริมาณผลผลิตทางการเกษตร ความรู้ความเข้าใจในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน การรักษาพื้นที่ป่าในเขตลุ่มน้ำ และการลดลงของการบุกรุกที่สาธารณะ จึงทำให้สามารถสรุปได้ว่าเมื่อพิจารณาในภาพรวมแล้วการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันที่ผ่านมายังไม่ประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้สาเหตุที่ทำให้การดำเนินงานไม่ประสบผลสำเร็จนั้นผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ว่าน่าจะเกิดจากปัญหาข้อบกพร่องต่างๆ ในประเด็นที่ได้ศึกษามาแล้วในเรื่องรูปแบบการจัดการและการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น การขาดหน่วยงานเจ้าภาพและขาดแผนรวมในการบริหารจัดการลุ่มน้ำอย่างบูรณาการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังไม่มีศักยภาพที่เพียงพอในการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำ ความไม่เข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน การที่ชุมชนยังมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำในระดับที่ค่อนข้างน้อย เป็นต้น ทั้งนี้จากการศึกษาในประเด็นต่างๆ ที่ผ่านมามีแนวโน้มว่ายังไม่มีแนวทางที่ชัดเจนเพื่อปรับปรุงแก้ไขปัญหาข้อบกพร่องต่างๆ เหล่านี้ ดังนั้นจึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจต่อไปว่าควรจะมีแนวทางหรือวิธีการอย่างไรเพื่อปรับปรุงแนวทางการจัดการลุ่มน้ำให้มีความเหมาะสม มีประสิทธิภาพ เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในลุ่มน้ำห้วยทับทันและยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวบ้านและชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำให้ดีขึ้นได้

6.2 สรุปปัญหาของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน

จากผลการศึกษาในประเด็นต่างๆ ผู้วิจัยสามารถสรุปถึงปัญหาและอุปสรรคของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษได้ดังนี้

1. ปัญหาการขาดเอกภาพในการบริหารในการบริหารจัดการลุ่มน้ำ เนื่องจากมีหน่วยงานราชการต่างๆ รวมถึงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังไม่มี ความชัดเจนว่าหน่วยงานหรือองค์กรใดเป็นเจ้าภาพรับผิดชอบการดำเนินงานในภาพรวม ดังนั้นในทางปฏิบัติแต่ละหน่วยงานก็จะกำหนดนโยบาย แผนงาน/โครงการ อย่างเป็นเอกเทศ ขาดการจัดทำแผนแม่บทการจัดการลุ่มน้ำอย่างบูรณาการ ซึ่งจะนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานและการสิ้นเปลืองงบประมาณโดยใช้เหตุ ถึงแม้จะ

มีความพยายามที่จะประสานงานกันในทุกระดับ ทั้งในระดับจังหวัดและระดับพื้นที่แล้วก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติหน่วยงานต่างๆ ก็ยังคงยึดถือนโยบายของหน่วยงานตนเองเป็นหลักอยู่ดี

2. ปัญหาการขาดแคลนงบประมาณ ซึ่งถือได้ว่าเป็นปัญหาสำคัญที่พบในหน่วยงานราชการส่วนใหญ่ ส่งผลให้การดำเนินงานบางอย่างต้องหยุดชะงักหรือไม่ก็มีประสิทธิภาพเท่าที่ควรจะเป็น สำหรับในส่วนของงบประมาณเพื่อการพัฒนา ซึ่งหน่วยงานราชการต่างๆ จะต้องจัดทำโครงการเพื่อเสนอขอจากส่วนกลางในแต่ละปีซึ่งมีจำกัด เนื่องจากพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษมีขนาดค่อนข้างใหญ่ และมีพื้นที่ลุ่มน้ำสาขาและลุ่มน้ำย่อยอยู่ค่อนข้างมาก ซึ่งพื้นที่ต่างๆ ล้วนประสบปัญหาเช่นกัน ดังนั้นการจัดสรรงบประมาณเพื่อพัฒนา จึงต้องกระจายไปทุกพื้นที่อย่างเป็นธรรม และต้องคำนึงถึงความจำเป็นเร่งด่วนในการแก้ไขปัญหาด้วย ซึ่งเมื่อพิจารณา พื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันในเขตจังหวัดศรีสะเกษจะพบว่า มีพื้นที่ค่อนข้างเล็กเมื่อเปรียบเทียบกับลุ่มน้ำอื่นๆ จึงส่งผลให้การจัดสรรงบประมาณในโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันมีค่อนข้างจำกัด และไม่เพียงพอที่จะดำเนินงานโครงการต่างๆ ได้อย่างต่อเนื่อง และมีประสิทธิผลเท่าที่ควร

3. ปัญหาเรื่องศักยภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เนื่องจากการดำเนินงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีข้อจำกัดอยู่ 3 ด้านที่สำคัญ คือ ข้อจำกัดเชิงอำนาจหน้าที่ ข้อจำกัดเชิงงบประมาณ และข้อจำกัดด้านบุคลากร โดยเฉพาะปัญหาด้านการขาดบุคลากรที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในด้านการจัดการลุ่มน้ำและการบริหารงาน ทำให้การดำเนินงานและจัดทำโครงการต่างๆ ยังไม่ครอบคลุมในภารกิจด้านการจัดการลุ่มน้ำทั้งหมด อีกทั้งการดำเนินงานยังขาดการประเมินผล ทำให้ไม่ทราบผลสำเร็จและข้อบกพร่องในการดำเนินงาน

4. ปัญหาด้านความไม่เข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน เนื่องจากมีข้อจำกัดต่างๆ ดังนี้คือ (1) ไม่มีจัดการจัดตั้งสำนักงานหรือศูนย์ประสานงานองค์กรเครือข่ายฯ อย่างเป็นทางการและเป็นรูปธรรม (2) แกนนำองค์กรเครือข่ายขาดความรู้ในด้านการพัฒนาและการบริหารองค์กร ทำให้การบริหารงานไม่เป็นระเบียบแบบแผน (3) ขาดการสนับสนุนด้านการเงินทุนในการดำเนินงาน (4) ขาดการประชาสัมพันธ์ถึงการดำเนินงานและผลงานขององค์กรเครือข่ายฯ ให้ชาวบ้านทราบ (5) ขาดการมีส่วนร่วมจากชาวบ้านในพื้นที่อย่างเต็มที่ เนื่องจากการดำเนินงานขององค์กรเครือข่ายยังไม่มีมีการดำเนินงานที่ชัดเจน เป็นรูปธรรมและต่อเนื่องเท่าใดนัก จึงอาจจะทำให้ขาดการยอมรับจากชาวบ้าน จากปัญหาและข้อจำกัดที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน ไม่สามารถพัฒนาไปสู่การเป็นองค์กรชุมชนเพื่อการจัดการลุ่มน้ำได้อย่างเต็มที่ ซึ่งตรงจุดนี้ขัดกับหลักการจัดการลุ่มน้ำสมัยใหม่ที่ต้องการให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำ โดยมีการรวมตัวกันของชาวบ้านในชุมชนและพัฒนาเป็นองค์กรชุมชนเพื่อสร้างความเข้มแข็งในการดำเนินงานจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำในชุมชนของตนเองได้

5. ปัญหาด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำพบว่า ชุมชนยังเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ ค่อนข้างน้อย หรือยังไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกๆ กระบวนการของการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำ โดยมีปัจจัยต่างๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้ามามีส่วนร่วมคือ (1) การขาดหน่วยงานเจ้าภาพในการบริหารจัดการ จึงทำชาวบ้านเกิดความสับสน ไม่ทราบช่องทางว่าตนเองจะเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างไร กับหน่วยงานใด (2) หน่วยงานภาครัฐมีบทบาทนำในการพัฒนามาตลอด ทำให้บางครั้งไม่ให้ความสำคัญกับการที่จะดึงชาวบ้านและชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการของการจัดการและพัฒนาลุ่มน้ำ ซึ่งเห็นได้จากผลการศึกษาที่ชี้ว่าชาวบ้านและชุมชนไม่ค่อยมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนและการติดตามประเมินผลมากนัก ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงเป็น “ผู้ตาม” มาตลอด เมื่อหน่วยงานภาครัฐมีโครงการ มีกิจกรรมใด ชาวบ้านและชุมชนจึงเป็นผู้ร่วมปฏิบัติเท่านั้น (3) องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันยังไม่มีความเข้มแข็ง สังกัดได้จากการดำเนินงานหรือการจัดกิจกรรมยังไม่มีอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ขาดช่องทางการมีส่วนร่วมไปอีกหนึ่งช่องทาง

6.3 ข้อเสนอแนะ

6.3.1 ข้อเสนอแนะสำหรับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน

จากการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันและวิเคราะห์สภาพปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนวทางเพื่อปรับปรุงการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน ดังนี้

1) จัดรูปแบบการบริหารจัดการใหม่ในรูปแบบของ “โครงการพัฒนาลุ่มน้ำห้วยทับทัน” โดยจัดทำแผนแม่บทและแผนปฏิบัติการเพื่อเป็นแนวทางการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน มีการกำหนดให้พื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันในเขตจังหวัดสุรินทร์และศรีสะเกษเป็นพื้นที่เฉพาะในการพัฒนา และต้องจัดตั้งองค์กรในรูปของกรรมการบริหารโครงการเพื่อเป็นเจ้าภาพในการดำเนินงานเพื่อให้สามารถบริหารงานการพัฒนาในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทันได้อย่างต่อเนื่อง การดำเนินงานต้องเน้นการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนอย่างแท้จริง และต้องคำนึงถึงการพัฒนาอย่างสมดุลในทุกมิติทั้งเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำหรับแนวทางการบริหารจัดการทั้งหมดสามารถยึดตัวแบบของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำที่ประสบความสำเร็จแล้วมาปรับใช้ ยกตัวอย่างเช่น โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง ในพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น ทั้งนี้ ข้อเสนอดังกล่าวจะเป็นการยกระดับความสำคัญของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันให้มากขึ้น และ

สามารถใช้เป็นโครงการนำร่องเพื่อเป็นต้นแบบสำหรับการจัดการลุ่มน้ำที่มีพื้นที่คาบเกี่ยวในสองจังหวัดได้

2) ดำเนินการสร้างความเข้มแข็งให้แก่องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน โดยการจัดตั้งสำนักงานหรือศูนย์ประสานงานองค์กรเครือข่ายฯ ให้เป็นทางการ เพื่อเป็นศูนย์กลางในการดำเนินงานและประสานงานเพื่อการจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนลุ่มน้ำห้วยทับทัน ต้องมีการปรับปรุงรูปแบบการบริหารงานขององค์กรเครือข่ายฯ เสียใหม่ ให้เป็นระบบงานต่างๆ เช่น ฝ่ายการเงิน ฝ่ายประสานงาน ฝ่ายประชาสัมพันธ์ เป็นต้น เพื่อให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น การดำเนินงานขององค์กรเครือข่ายฯ ต้องคำนึงถึงหลักการมีส่วนร่วมของชาวบ้านและชุมชนเป็นหลัก ต้องจัดเวทีชาวบ้านเพื่อรับฟังความคิดเห็น และให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ นอกจากนี้ต้องกำหนดแนวทางการจัดการลุ่มน้ำที่ชัดเจนโดยกำหนดมาตรการต่างๆ ที่ชุมชนจะดำเนินการอย่างครอบคลุมและชัดเจน เช่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยใช้พื้นฐานขององค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น การส่งเสริมการเรียนรู้แก่ชาวบ้านด้านการพัฒนาการเกษตรแบบผสมผสาน/การเกษตรแบบยั่งยืน การจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมความผูกพันสมัครสมานสามัคคีแก่ชาวบ้านในชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยทับทัน

3) ประชาสัมพันธ์แนวความคิดเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำในประเด็นต่างๆ ให้แพร่หลายโดยเฉพาะในส่วน of ชาวบ้านทั่วไป ซึ่งจากการทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยสังเกตว่า เมื่อกล่าวถึงคำว่า “การจัดการลุ่มน้ำ” ชาวบ้านยังไม่มีความเข้าใจที่ชัดเจนนัก ซึ่งผู้วิจัยต้องใช้เวลาในการอธิบายว่า การจัดการลุ่มน้ำครอบคลุมไปถึงการดำเนินงานเรื่องใดบ้าง ดังนั้น ทั้งหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและองค์กรชุมชนต้องร่วมมือกันดำเนินการประชาสัมพันธ์อย่างจริงจัง และหาแนวทางที่จะทำให้ข้อมูลต่างๆ เข้าถึงชาวบ้านได้ดีที่สุด ทั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่า การจัดเวทีประชุมโดยมีวิทยากรให้ความรู้ตามพื้นที่หมู่บ้านต่างๆ น่าจะเป็นวิธีการที่เข้าถึงชาวบ้านได้ดีที่สุด ส่วนการทำเอกสารหรือแผ่นพับ เผยแพร่นั้นผู้วิจัยเห็นว่าชาวบ้านไม่ค่อยให้ความสนใจนัก

4) ส่งเสริมให้ชาวบ้านเข้าร่วมในกระบวนการศึกษาชุมชน โดยชาวบ้านแต่ละพื้นที่คือ ดินน้ำ กลางน้ำ และท้ายน้ำ มาร่วมกันเรียนรู้สภาพชุมชนของตนเอง ว่ามีวิธีการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างไรบ้าง เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมมือกันค้นหาปัญหาของชุมชน สาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาชุมชน ทั้งนี้เทคนิควิธีการในการศึกษาชุมชนมีหลายแนวทาง เช่น การเล่าเรื่องประวัติชุมชน โดยผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน การร่วมกันเดินป่าเพื่อศึกษาสภาพชุมชน การร่วมกันทำแบบจำลอง (Model) ของลุ่มน้ำ/ป่าชุมชน การทำแผนที่ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม เป็นต้น (สหทัย วิเศษ และ นิคม บุญเสริม, 2547:78-96) ทั้งนี้เป้าหมายของการส่งเสริมให้ชาวบ้านแต่ละพื้นที่มาร่วมกันศึกษาชุมชน

ของตนเอง เพื่อเป็นการปลูกฝังความรู้สึกหวงแหน ผูกพัน และมีสำนึกที่จะปกป้องรักษาดูแลพื้นที่
ลุ่มน้ำของตนเอง

6.3.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

จากผลการศึกษาวิจัย มีข้อเสนอแนะที่จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการจัดการ
ลุ่มน้ำ ดังนี้

1) เนื่องจากการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการ
ลุ่มน้ำห้วยทับทัน ยังไม่ครอบคลุมในทุกพื้นที่ของลุ่มน้ำ โดยเฉพาะพื้นที่ต้นน้ำในเขตจังหวัด
สุรินทร์ จึงทำให้ไม่ทราบข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่ต้นน้ำของชุมชนว่ามีแนวทางอย่างไร
นอกจากนี้ในส่วน of หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำผู้วิจัยได้ศึกษาเฉพาะ 4
หน่วยงานเท่านั้น ซึ่งยังมีหน่วยงานอีกหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานท้องถิ่นจังหวัดศรี
สะเกษ สำนักงานปฎิรูปที่ดินจังหวัดศรีสะเกษ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น
ดังนั้นในการวิจัยในอนาคตต่อไป จึงควรพิจารณา พื้นที่การวิจัยให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ของลุ่มน้ำ
และมีกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลายและมีจำนวนที่เหมาะสมด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ผลการศึกษาวิจัยมี
รายละเอียดที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2) การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดตัวชี้วัดผลสำเร็จของการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำห้วยทับ
ทัน โดยศึกษาจากตำราทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่เคยมีผู้ทำมาก่อน อย่างไรก็ตามเพื่อ
ความถูกต้องเหมาะสม และครอบคลุมมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยเสนอว่าควรมีการศึกษาพัฒนาตัวชี้วัด
ผลสำเร็จในการจัดการลุ่มน้ำ โดยทำการศึกษาและวิเคราะห์จากทัศนะผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ภาครัฐที่
เกี่ยวข้อง เจ้าหน้าที่ส่วนท้องถิ่น และนักวิชาการด้านการจัดการลุ่มน้ำ เพื่อให้เกิดการกำหนดตัวชี้วัดที่
เป็นมาตรฐาน ซึ่งจะเป็ประโยชน์ในการดำเนินงานจัดการลุ่มน้ำ และการวิจัยในอนาคต

3) ควรประยุกต์แนวความคิดการวิจัยปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action
Research : PAR) มาใช้ในการวิจัยด้านการจัดการลุ่มน้ำ เพราะเป็นเทคนิคการวิจัยที่จะช่วยให้
ประชาชนสามารถรวมตัวกันขึ้นมาในรูปแบบองค์กรชุมชน เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการ
เข้าศึกษาหาสาเหตุปัญหาของชุมชน เพื่อร่วมกันวิเคราะห์ วางแผนดำเนินการแก้ไขปัญหาของ
ชุมชนให้เบาบางลงได้ ผู้วิจัยเห็นว่าการวิจัยปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมสามารถสนับสนุน ส่งเสริมการ
ดำเนินการจัดการลุ่มน้ำโดยองค์กรชุมชนได้เป็นอย่างดี และยังเป็นคุณสมบัติของประโยชน์ต่อแวดวงวิชาการ
จัดการลุ่มน้ำ เนื่องจากการฝึกฝนให้ประชาชนทำวิจัยเป็น มีการสร้างทีมงานวิจัยท้องถิ่นหรือนัก
วิจัยท้องถิ่น

บรรณานุกรม

- กนิฐ สีสมอ่อน. 2543. ศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการลุ่มน้ำ กรณีศึกษา: ลุ่มน้ำห้วยทับเสลา จังหวัดอุทัยธานี และจังหวัดนครสวรรค์ . วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กมลทิพย์ แจ่มกระจ่าง และวุฒิสาร ตันไชย. 2544. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำป่าสัก. รายงานการวิจัย เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ.
- กรรณิกา ชมดี. 2524. การมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ: ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสารภี ตำบลท่าซ้าย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กาญจนา แก้วเทพ. 2538. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สภาคทอลิกแห่งประเทศไทย.
- กาญจนา แก้วเทพ. 2540. การพึ่งตนเอง ศักยภาพในการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์.
- กิตติชัย รัตนะ. 2549. การมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำ. กรุงเทพมหานคร: คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กิตติชัย รัตนะ และชาญชัย งามเจริญ. 2548. การบริหารจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนเป็นศูนย์กลาง. กรุงเทพมหานคร: คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. 2544. ชุมชนนิยม: ฝ่าวิกฤตชุมชนล่มสลาย. กรุงเทพมหานคร: ชัคเชส มีเดีย.
- เกษม จันทรแก้ว. 2545. การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เกษม จันทรแก้ว และสามัคคี บุญยะวัฒน์. 2539. การจัดการลุ่มน้ำประยูกต์. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เข้มแข็ง ยุติธรรมดำรง. หัวหน้าสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ. 2550 (22 พฤศจิกายน) การสัมภาษณ์.

- คณะทำงานแผนแม่บทชุมชนลุ่มน้ำห้วยทับทัน. 2550. เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการ
อาสาสมัครเชิงคุณธรรมเพื่อฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยทับทัน. ศรีสะเกษ: ศูนย์บริการการศึกษา
นอกโรงเรียนอำเภอห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ. หน้า 6.
- คณิง รพีทัศนพงศ์. 2541. ความรู้และเจตคติของราษฎรบ้านแกน้อยเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่ต้นน้ำ
ลำธารในพื้นที่หน่วยการจัดการต้นน้ำแม่ป๋าม อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- คำตาล แก้วละมุล. ผู้ใหญ่บ้านพอกใหญ่ หมู่ 12 ตำบลภู. 2550 (13 ธันวาคม) การสัมภาษณ์.
- จิระภา นิมสุข. 2544. ศักยภาพชุมชนในด้านทัศนศาสตร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. 2526. การบริหารการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. 2535. วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า. กรุงเทพมหานคร: สถาบัน
ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ลออาน วุฒิกรรมรักษา. 2526. ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน
ในโครงการสร้างงานในชนบท: ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการที่ได้รับรางวัลดีเด่นของ
ตำบลลุ่มพะยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชมนาด ดันติเสรี. 2546. ศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์:
กรณีศึกษาชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญา
โทบริหารธุรกิจ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ชัยนต์ วรรณะภูติ. 2536. การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย. ใน คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องาน
พัฒนา. อุทัย คลยเกษม, บรรณาธิการ. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา
มหาวิทยาลัยขอนแก่น. หน้า 37.
- ชาติรี ภาณุเวช. 2545. การหารูปแบบการบริหารจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำที่เหมาะสมสำหรับประเทศ
ไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ชูศักดิ์ วิทยาภัก. 2531. ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำปิงตอนบน: ศึกษากรณีอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.
เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ทวีทอง หงส์วิวัฒน์. 2527. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์
โสภณการพิมพ์.

ธนพงษ์ เจนพิทักษ์กุล. กำนันตำบลภู. 2550 (13 ธันวาคม) การสัมภาษณ์.

เดชา สีนเต็ม. นายช่างโยธา 7. 2550 (8 ตุลาคม) การสัมภาษณ์.

นิพัทธเวช สืบแสง. 2526. การมีส่วนร่วมของชาวเขาในการพัฒนา. **ข่าวศูนย์วิจัยชาวเขา.**
(กรกฎาคม-กันยายน) : 10.

นิติ เรื่องพานิช. 2547. **หลักการจัดการลุ่มน้ำ.** กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราชุดการจัดการและ
อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

บัณฑิต อ่อนคำ และวิริยา น้อยวงศ์. 2535. **ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท: ประสบการณ์
ของประเทศไทย.** กรุงเทพมหานคร: คณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บุญมี ทองคำ. ผู้ประสานงานองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน. 2550 (6 ธันวาคม) การสัมภาษณ์.

เบลโล, วอลเดน : คันทิงแฮม, เชียร์ และปอห์, ดี สวณ. 2542 . **โศกนาฏกรรมสยาม: การพัฒนาและ
การแตกแยกสลายของสังคมสมัยใหม่.** กรุงเทพมหานคร.

ปกรณ์ ปรียากร. 2530. **ทฤษฎีและกลยุทธ์เกี่ยวกับการพัฒนา.** กรุงเทพมหานคร: คณะรัฐประศาสน
ศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ประเสริฐ ชานี. ผู้นำเกษตรกรตำบลบึงบูรพ์. 2551 (4 มกราคม) การสัมภาษณ์.

ปรัชญา เวสารัชช. 2528. **รายงานการวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมเพื่อพัฒนา
ชนบท.** กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543. **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา.**
กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

พรเทพ หิมะเจริญ. ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดศรีสะเกษ. 2550 (26 พฤศจิกายน)
การสัมภาษณ์.

พศิษฐ์ เจนพิทักษ์กุล. นายกองค้การบริหารส่วนตำบลภู. 2550 (4 ธันวาคม) การสัมภาษณ์.

พัคดีวิมล เพียรล้ำเลิศ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ. 2548. **การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรผู้
ใช้ในลุ่มน้ำจันทบุรี.** รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

พาน สิงห์เจริญ. ผู้ใหญ่บ้านสร้างเรือ หมู่ 5 ตำบลห้วยทับทัน. 2550 (7 ธันวาคม) การสัมภาษณ์.

ไพรัตน์ เดชะรินทร์. 2527. **นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชนบทในยุทธศาสตร์การพัฒนา
ในปัจจุบัน. ใน การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนา. ทวีทอง หงส์วิวัฒน์
บรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณะสุข มหาวิทยาลัยมหิดล.
หน้า 5.**

มนตรี จันทวงศ์ และคณะ. 2546. สถานะนโยบายน้ำของประเทศไทย ในช่วงเปลี่ยนผ่านสู่การแปรรูปการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ. ใน **ถอดรหัสสงครามแย่งชิงน้ำ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. หน้า 24.

มนพัทธ วงษ์ศา. กำนันตำบลห้วยทับทัน. 2550 (6 ธันวาคม) การสัมภาษณ์.

มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ. 2548. **ชุมชนลุ่มน้ำวาง วิถีแห่งการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติ.

เรืองเดช หาญสุทธิชัย. นายกองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยทับทัน. 2550 (7 ธันวาคม) การสัมภาษณ์.

วรวิฑูร พรหมมา. ผู้อำนวยการโครงการชลประทานศรีสะเกษ. 2550 (21 พฤศจิกายน) การสัมภาษณ์.

วสันต์ บุญห่อ. เกษตรจังหวัดศรีสะเกษ. 2551 (7 มกราคม) การสัมภาษณ์.

วิชัย บุตตะโยธี. หัวหน้าฝ่ายทรัพยากรน้ำ. 2550 (26 พฤศจิกายน) การสัมภาษณ์.

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. 2530. **ปัญหาอุปสรรคที่สำคัญของการพัฒนาชุมชน: ประชาชน ข้าราชการ และผู้นำรัฐบาล**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

วิรัตน์ พรหมทา เทศมนตรีเทศบาลตำบลบึงบูรพ์. 2550 (6 ธันวาคม) การสัมภาษณ์.

สนธยา พลศรี. 2547. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียน สโตร์.

สมพันธ์ เตชะอธิก. 2540. **NGOs อีสาน: ทางเลือกแห่งพลังการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดี.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2536. **สังคมวิทยา: หลักการศึกษา วิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน**. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ส่วนประสานงานและบริหารจัดการลุ่มน้ำมูลตอนล่าง. 2549. **ห้วยทับทัน : โครงการนำร่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำเป็นระบบลุ่มน้ำ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานทรัพยากรน้ำภาค 5.

สหทัยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม. 2547. **การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา.

सानิตย์ บุญชู. 2527. **การพัฒนาชุมชน: การมีส่วนร่วมของประชาชน**. ใน เอกสารทางวิชาการกฎหมาย. เล่ม 7. กรุงเทพมหานคร: คณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายทิพย์ สุขคติพันธ์. 2534. **อุดมการณ์พัฒนากับการสาธารณสุขมูลฐานในประเทศไทย**. ใน **ปัญหาผู้นำกับการกำหนดนโยบายแห่งชาติ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หน้า 92.

- สีลาภรณ์ นาคทรพรพ. 2538. การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุนทร คุจดา. แขนงองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน. 2550 (6 ธันวาคม) การสัมภาษณ์.
- สุรินทร์ อ้นพรม. 2543. การจัดการทรัพยากรป่าไม้ร่วมของชุมชนในเขตภูเขาสูงน้ำขาน จังหวัด เชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- เสนอ ใจงาม. กำนันตำบลบึงบุรพ์. 2551 (4 มกราคม) การสัมภาษณ์.
- อकिन รพีพัฒน์. 2531. ปัญหาการพัฒนาชนบท บทเรียนจากกรณีศึกษากระบี่ โครงการพัฒนาชนบท ลุ่มน้ำแม่กลอง. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ. 2539. การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Bhatia, A.: Sen , C.K. : Pandey, G. and AmtZis, J., eds. 1998. **Capacity-Building in Participatory Upland Watershed Planning, Monitoring and Evaluation.** Netherlands: Participatory Watershed Management Training in Asia (PWMTA) Program.
- Brooks, Kenneth N. 1991. **Hydrology and the Management of Watersheds.** Iowa: Iowa State University Press.
- Cohen, J. and Uphoof, N.T. 1980. Participation's Place in Rural Development: Seeking Clarify Through Specificity. **World Development.** 8: 213-218.
- Debarry, Paul A. 2004 . **Watershed: Process, Assessment and Management.** New Jersey: Wiley.
- Erwin, William. 1976. **Participation Management: Concept, Theory and Implementation.** Atlanta: Georgia state University.
- Homan, Mark S. 1994. **Promoting Community Change.** USA: Bools/Cole Publishing Company.
- Kanel, Kashav Raj. 1997. **Lessons from Community Forestry in Nepal: Implications for Himalayan Watershed Management.** Kathmandu: Participatory Watershed Management Training in Asia (PWMTA) Program.
- Lal, Rattan. 2000. **Integrated Watershed Management in the Global Ecosystem.** Florida: CRC Press LLC.

- Lobo, Crispino and Kochendorfer-Lucius, Gudrun. 1995. **The Rain Decided to Help Us: Participatory Watershed Management in the State of Maharashtra, India.** Washington D.C.: The World Bank.
- Poplin, Dennis E. 1979. **Community: a Survey of Theories and Methods of Research.** New York: Macmillan Publishing.
- Rietbergen-McCracken, Jennifer and Narayan, Deepa. 1998. **Participation and Social Assessment: Tools and Techniques .** Washington D.C.: The World Bank.
- Sharma, P.N. and others. 1997. **Participatory Process for Integrate Watershed Management.** Kathmandu: Participatory Watershed Management Training in Asia (PWMTA) Program.
- Sreedevi, TK. 2004. **Adarsha Watershed in Kothapally : Understanding the Drivers of Higher Impact.** Andha Pradesh : International Crops Research Institute for Semi-Arid Tropics.
- Watershed in Kothapally: Understanding the Drivers of Higher Impact.** Andha Pradesh: International Crops Research Institute for Semi-Arid Tropics.
- United Nation. 1981. **Popular Participation as a Strategy for Promoting Community Level Action and National Development.** New York: United Nation.
- Westervelt, James. 2001. **Simulation Modeling for Watershed Management.** New York: Springer-Verlag New York.
- WHO/UNICEF. 1978. **Report of the international Conference on Primary Health Care.** New York: N.P. Press.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์

ลำดับ ที่	ชื่อ-สกุล	ตำแหน่ง	หน่วยงาน	วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์	ระยะเวลา ที่สัมภาษณ์ (นาที)
1.	นายวสันต์ บุญห่อ	เกษตรจังหวัดศรีสะเกษ	สำนักงานเกษตรจังหวัดศรี สะเกษ	7/ม.ค./2551	40
2.	นายเข้มแข็ง ยุติธรรม ดำรง	หัวหน้าสถานีพัฒนา ที่ดินศรีสะเกษ	สถานีพัฒนาที่ดินศรีสะ เกษ	22/พ.ย./2550	60
3.	นายวรวิฑูร พรหมมา	ผอ. โครงการ ชลประทานศรีสะเกษ	โครงการชลประทานศรีสะ เกษ	21/พ.ย./2550	35
4.	นายพรเทพ หิมะเจริญ	ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมจังหวัดศรีสะ เกษ	สำนักงาน ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมจังหวัดศรีสะ เกษ	26/พ.ย./2550	45
5.	นายวิชัย บุตตะ โยธี	หัวหน้าฝ่ายทรัพยากร น้ำ	สำนักงาน ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมจังหวัดศรี สะเกษ		
6.	นายเดชา สิ้นเดิม	นายช่างโยธา 7	ส่วนประสานงานและ บริหารจัดการลุ่มน้ำมูล ตอนล่างสำนักงาน ทรัพยากรน้ำภาค 5	8/ต.ค./2550	90
7.	นายพิษณุ เจนพิทักษ์กุล	นายกองค์การบริหาร ส่วนตำบล	องค์การบริหารส่วนตำบล	4/ธ.ค./2550	75
8.	นายเรืองเดช หาญสุทธิชัย	นายกองค์การบริหาร ส่วนตำบลห้วยทับทัน	องค์การบริหารส่วนตำบล ห้วยทับทัน	7/ธ.ค./2550	45
9.	นายวิรัตน์ พรหมทา	เทศมนตรี	เทศบาลตำบลบึงบูรพ์		

ลำดับ ที่	ชื่อ-สกุล	ตำแหน่ง	หน่วยงาน	วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์	ระยะเวลา ที่สัมภาษณ์ (นาที)
10.	นายสุนทร คุณดา	แกนนำองค์กรเครือข่าย ลุ่มน้ำห้วยทับทัน	องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วย ทับทัน	6/ธ.ค./2550	90
11.	นางบุญมี ทองคำ	ผู้ประสานงานองค์กร เครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน	องค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วย ทับทัน		
12.	นายธนัชพงศ์ เจน พิทักษ์กุล	กำนันตำบลกู๋		13/ธ.ค./2550	60
13.	นายคำตาล แก้วละมุล	ผู้ใหญ่บ้านพอกใหญ่ หมู่ 12 ตำบลกู๋		13/ธ.ค./2550	15
14.	นายมนพัทธ วงษ์ศา	กำนันตำบลห้วยทับทัน		6/ธ.ค./2550	60
15.	นายพาน สิงห์เจริญ	ผู้ใหญ่บ้านสร้างเรือ หมู่ 5 ตำบลห้วยทับทัน		7/ธ.ค./2550	20
16.	นายเสนอ ใจงาม	กำนันตำบลบึงบูรพ์		4/ม.ค./2551	60
17.	นายประเสริฐ ชำนิ	ผู้นำเกษตรกรตำบลบึง บูรพ์			

ภาคผนวก ข

รายชื่อคณะกรรมการองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน

โครงสร้างคณะกรรมการองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน

ประกอบด้วยคณะกรรมการบริหารจำนวน 20 คน

1. นายศตพล	พรมคำ	ประธาน
2. นายจินดารัตน์	จิ่งอินทร์	รองประธาน
3. นายสุวรรณ์	อุปถัมภ์	เลขา
4. นายจำนงค์	บุญคง	กรรมการ
5. นายไพรัตน์	ศรีธร	กรรมการ
6. นายสุขณรงค์	นพเกล้า	กรรมการ
7. นายชัยรัตน์	คำล้าน	กรรมการ
8. นายบุญมี	สาสูง	กรรมการ
9. นายสมบัติ	สุดาจันทร์	กรรมการ
10. นายสมัย	จันทร์สมุทร	กรรมการ
11. นายเสริม	บุญธรรม	กรรมการ
12. นายสุวรรณ์	โศดา	กรรมการ
13. นายศิริชัย	จันทร์งาม	กรรมการ
14. นายจวบ	แก่นทิพย์	กรรมการ
15. นายสุนทร	ดุจดา	กรรมการ
16. นายสมศักดิ์	ลาอุณ	กรรมการ
17. นายบัญญัติ	สุขสานต์	กรรมการ
18. นายสิทธิพร	โพธิ์ชัย	กรรมการ
19. นายประเสริฐ	ขำนิ	กรรมการ
20. นายสิทธิพัฒน์	เหลาทอง	กรรมการ

คณะกรรมการกองเลขาฝ่ายประสานงาน

นางบุญมี	ทองคำ
นางวาสนา	ดุจดา
นางสาวสิดาวรรณ	ไชยภา

โครงสร้างเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทันตอนบน(ต้นน้ำ)

อ.สังขะ อ.กาบเชิง อ.บัวเชด

1. นายสุวรรณ	อุปถัมภ์	ประธาน
2. นายศิริชัย	จันทร์งาม	รองประธาน
3. นายสิทธิพัฒน์	เหลาทอง	เลขานุการ
4. นางหนูจันทร์	ภาสดา	ผู้ช่วยเลขานุการ
5. นายไพรัตน์	ศรีทร	กรรมการ
6. นายสุวรรณ	จันทร์ภักดี	กรรมการ
7. นายสำรวจ	ทาทอง	กรรมการ
8. นายสุชนรงค์	นพเก้า	กรรมการ
9. นายจรวน	บุตรงาม	กรรมการ
10. นายอ้วน	แก้วพริ้ม	กรรมการ
11. นายสมเกียรติ	ศรีวาท	กรรมการ
12. นายสมจิตร	นาลอย	กรรมการ
13. นายสมศรี	ลำเภาแก้ว	กรรมการ
14. นายท้วน	มินิสัย	กรรมการ
15. นายเรงศักดิ์	สายแก้ว	กรรมการ
16. นายจำนงค์	บุญจง	กรรมการ
17. นายสมบัติ	ชื่นวงศ์	กรรมการ

โครงสร้างคณะทำงานลุ่มน้ำห้วยทับทันตอนกลาง(กลางน้ำ)

อ.ห้วยทับทัน อ.ปรางค์กู่ อ.สำโรงทาบ อ.ศรีขรภูมิ

1. นายจินดารัตน์	จิ่งอินทร์	ประธาน
2. นายบุญมี	สาสูง	รองประธาน
3. นายสมัย	จันทร์สมุทร	รองประธาน
4. นายสมบัติ	สุดาจันทร์	เลขา
5. นายพีรพล	ศรีสุข	เหรัญญิก
6. นายประคอง	ผูกพันธ์	ประชาสัมพันธ์
7. นายวรชิต	สีตะวัน	ปฏิคม
8. นางสาวกมลวรรณ	สุขบรรณ	ผู้ช่วยเลขา
9. นายขัน	สาสิ่งาม	กรรมการ
10. นายสว่าง	บุญเต็ม	กรรมการ
11. นายไพฑูรย์	ฝางคำ	กรรมการ
12. นายสิน	ชัยวิเศษ	กรรมการ
13. นายสอน	บุญปลอด	กรรมการ
14. นายสนิท	ทองอัม	กรรมการ
15. นายสำราญ	คำเสียง	กรรมการ
16. นายเกรียงไกร	กระจำงพลากร	กรรมการ
17. นางบุญมี	ทองคำ	กรรมการ

โครงสร้างคณะกรรมการน้ำตอนล่าง(ปลายน้ำ)

อ.รัตนบุรี อ.สนม กิ่ง อ.โนนนารายณ์ อ.เมืองจันทร์ กิ่ง อ.โพธิ์ศรีสุวรรณ อ.บึงบูรพ์
อ.อุทุมพรพิสัย อ.ราษีไศล

1. นายศตพล	พรมคำ	ประธาน
2. นายเสริม	บุญธรรม	รองประธาน
3. นายสุวรรณ	โสดา	ผู้ช่วยเลขา
4. นายจวบ	แก่นทิพย์	รองประธาน
5. นายทิพย์	บัวไข	เหรัญญิก
6. นายสิทธิพร	โพธิ์ชัย	เลขา
7. นางนันทนา	จุลพล	ผู้ช่วยเหรัญญิก
8. นายบัญญัติ	สุขสานต์	ผู้ช่วยเหรัญญิก
9. นายวิทยา	สุรศักดิ์	ประชาสัมพันธ์
10. นายทองจันทร์	แป้นทอง	กรรมการ
11. นายทองสุข	สังเสมอ	กรรมการ
12. นายเจริญ	พรหมคุณ	กรรมการ
13. นายประเสริฐ	ขำนิ	กรรมการ
14. นายสมศักดิ์	ลาอุณ	กรรมการ
15. นายทองสุข	พวงจันทร์	กรรมการ
16. นายเลียบ	สิงห์โท	กรรมการ
17. นายแพง	เกษศิริ	กรรมการ
18. นายบัว	คุณนาม	กรรมการ
19. นายรัตนชัย	พิกุลสด	กรรมการ
20. นายสมหมาย	ธรรมวัตร	กรรมการ

ภาคผนวก ค

แนวคำถามการสัมภาษณ์

แนวคำถามสัมภาษณ์

หัวข้อ โดยสังเขป (Outline)

1. ประเด็นเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์ เช่น ชื่อ ตำแหน่ง และบทบาทการมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน
2. โครงสร้างและกลไกในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันเป็นอย่างไร
3. บทบาทของท่านหรือหน่วยงานของท่านในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันเป็นอย่างไร
4. การประสานงานระหว่างหน่วยงานและองค์กรต่างๆมีลักษณะอย่างไร
5. ใช้เทคนิคและวิธีการใดบ้างในการจัดการลุ่มน้ำ
6. ลักษณะการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนในแต่ละกระบวนการของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันมีลักษณะอย่างไร
7. ผลสำเร็จของการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทันโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยแบ่งเป็น
 - 7.1 ผลสำเร็จด้านเศรษฐกิจ ตัวชี้วัด คือ ปริมาณผลผลิตทางการเกษตร รายได้ที่เพิ่มขึ้นจากการประกอบอาชีพเสริม
 - 7.2 ผลสำเร็จด้านสังคม ตัวชี้วัด คือ ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการและพัฒนา
ลุ่มน้ำ ความรู้ความเข้าใจในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน
ความเข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยทับทัน
 - 7.3 ผลสำเร็จด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตัวชี้วัด คือ การรักษาพื้นที่ป่าในเขต
ลุ่มน้ำ การลดลงของการบุกรุกที่สาธารณะ ปริมาณและคุณภาพน้ำในลำห้วย จำนวน
เกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบผสมผสาน
8. แนวคิดหรือข้อเสนอแนะของท่านในการพัฒนาการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน

ภาคผนวก ง

แบบสอบถาม เรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ :
กรณีศึกษาลุ่มน้ำห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ

แบบสอบถาม

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ : กรณีศึกษาลุ่มน้ำห้วยทับทัน
จังหวัดศรีสะเกษ

ชื่อ-นามสกุล ผู้ตอบแบบสอบถาม.....

ชื่อหมู่บ้าน..... ตำบล..... อำเภอ.....

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

คำแนะนำ : โปรดใส่เครื่องหมาย / ลงใน () หน้าข้อความที่ท่านต้องการตอบเพียงข้อเดียว หรือ
มากกว่า 1 ข้อ และเติมข้อความลงในช่องว่างที่เว้นไว้ให้สมบูรณ์

ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม

1. เพศ () ชาย () หญิง
2. ปัจจุบันท่านมีอายุ.....ปี
3. ระดับการศึกษา

() ไม่ได้รับการศึกษา	() ประถมศึกษา
() มัธยมศึกษาตอนต้น	() มัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช.
() อนุปริญญา/ปวส.	() ปริญญาตรี
() สูงกว่าปริญญาตรี	
4. อาชีพหลัก (อาชีพที่ใช้เวลาในการประกอบอาชีพเป็นส่วนใหญ่)

() ทำนา	() เลี้ยงสัตว์
() ทำไร่	() ค้าขาย
() ทำสวน	() เผล่อาน
() รับจ้างในภาคเกษตรกรรม	() เก็บหาของป่า
() รับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม	() ข้าราชการ/รัฐวิสาหกิจ
() ไม่ได้ประกอบอาชีพ	() อื่นๆ ระบุ.....
5. รายได้จากการประกอบอาชีพหลัก ประมาณ.....บาท/ปี

6. สภาพการถือครองที่ดิน

- () เช่า
- () มีที่ดินของตนเอง
- () ไม่มีการถือครองที่ดิน

7. สภาพทางการเงินของท่านและครอบครัวในปัจจุบัน

- () เงินออม
- () หนี้สิน
- () รายได้พอดีกับรายจ่าย (ไม่มีทั้งเงินออมและไม่มีทั้งหนี้สิน)

8. หากท่านมีหนี้สิน ท่านกู้จากแหล่งใด

- () ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร
- () ธนาคารพาณิชย์อื่นๆ
- () บริษัท/ห้างร้าน/พ่อค้า
- () บุคคลอื่นๆ ระบุ

9. ท่านเป็นสมาชิกของกลุ่มทางสังคมใดบ้าง (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- () กองทุนหมู่บ้าน
- () คณะกรรมการป่าชุมชน
- () ประชาคมหมู่บ้าน
- () อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน
- () กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
- () กลุ่มส่งเสริมอาชีพ
- () คณะกรรมการบริหารจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน
- () อื่นๆ ระบุ.....

ตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำ

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำหมายถึง การมีบทบาทของประชาชน/ชุมชนในเรื่องการวางแผน วิเคราะห์ ดำเนินงานและการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดความยั่งยืนและสามารถใช้ประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์ได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน รวมทั้งยังครอบคลุมถึงการดำเนินงานใดๆ ก็ตามเพื่อพัฒนาและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนและชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลุ่มน้ำ

บทบาทในการเข้าไปมีส่วนร่วมเน้นใน 5 กระบวนการ ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน การมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ

จัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผล การจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน

ข้อที่	การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน	เคย	ไม่เคย
1.1	ท่านเข้าร่วมการเดินสำรวจสภาพของชุมชนของท่าน		
1.2	ท่านเข้าร่วมการจัดทำแผนที่ชุมชนของท่าน		
1.3	ท่านร่วมเป็นผู้จัดการประชุมหรือเวทีชาวบ้านเพื่อศึกษา สภาพชุมชน		
1.4	ท่านร่วมเสนอความคิดเห็นเพื่อระบุถึงปัญหาของชุมชน และสาเหตุของปัญหา		
1.5	ท่านเข้าร่วมประชุมในเวทีชาวบ้านเพื่อร่วมกันระบุถึง สภาพของชุมชนของท่านทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และ สิ่งแวดล้อม		

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน

ข้อที่	การมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำ	เคย	ไม่เคย
2.1	ท่านเข้าร่วมประชุมเพื่อวางแผนการจัดสรรน้ำไปสู่พื้นที่ การเกษตรต่างๆ		
2.2	ท่านเข้าร่วมประชุมเพื่อวางแผนการป้องกันและบรรเทา ปัญหาด้านน้ำท่วมและน้ำเสีย		
2.3	ท่านเข้าร่วมประชุมเพื่อวางแผนหรือจัดทำโครงการดูแล รักษาทรัพยากรธรรมชาติทั้ง ป่าไม้ ดิน ลำห้วยและแหล่ง น้ำอื่นๆ		
2.4	ท่านเข้าร่วมประชุมเพื่อวางแผนหรือจัดทำโครงการ ส่งเสริมอาชีพเพื่อเสริมรายได้ของคนในชุมชนให้ พอเพียง		

ข้อที่	การมีส่วนร่วมในการวางแผนเพื่อจัดการลุ่มน้ำ	เคย	ไม่เคย
2.5	ท่านเข้าร่วมประชุมเพื่อวางแผนหรือจัดทำโครงการส่งเสริมการเรียนรู้ของเยาวชนและคนในชุมชนในการฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยทับทัน		

3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน

ข้อที่	การมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน	เคย	ไม่เคย
3.1	ท่านเข้าร่วมดำเนินการจัดสร้าง คู แล และบำรุงรักษาแหล่งน้ำต่างๆ		
3.2	ท่านร่วมกิจกรรมดูแลรักษา พัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การรักษาสภาพป่าริมห้วยทับทัน การขุดลอกลำน้ำ การกำจัดขยะและสิ่งปฏิกูลในลำน้ำ การดูแลรักษาป่าชุมชน การปลูกพืชคลุมดิน เป็นต้น		
3.3	ท่านร่วมบริจาคเงินช่วยเหลือในกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำ		
3.4	ท่านร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มพัฒนาอาชีพในชุมชนเพื่อเสริมรายได้ เช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่ม OTOP เป็นต้น		
3.5	ท่านร่วมประสานงานระหว่างหมู่บ้าน อบต. และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อปฏิบัติงานด้านการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน		

4. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

ข้อที่	การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์	ใช่	ไม่ใช่
4.1	การทำการเกษตรของท่านได้ผลดีขึ้น เนื่องจากกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำทำให้สภาพแวดล้อมทั้งป่าไม้ ดิน น้ำ มีคุณภาพที่ดี		
4.2	ท่านมีรายได้ที่ดีขึ้นจากการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาอาชีพเสริมรายได้		

ข้อที่	การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์	ใช่	ไม่ใช่
4.3	การเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำ ทำให้ท่านรู้สึกภาคภูมิใจ		
4.4	การเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำต่างๆ ทำให้ท่านได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน		
4.5	ท่านคิดว่ากิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาวงศ์ยั่งยืน		

5. การมีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผล การจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน

ข้อที่	การมีส่วนร่วมในการติดตาม ประเมินผล การจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน	เคย	ไม่เคย
5.1	ท่านเข้าร่วมการติดตามการดำเนินงานของโครงการจัดการลุ่มน้ำของ อปท. และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง		
5.2	ท่านเคยพบข้อบกพร่องของโครงการจัดการลุ่มน้ำและเสนอแนะต่อ อปท. และหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง		
5.3	ท่านเคยร่วมแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในกิจกรรมการจัดการลุ่มน้ำ		
5.4	ท่านร่วมติดตาม ตรวจสอบการเบิกจ่ายงบประมาณที่ใช้ในโครงการจัดการลุ่มน้ำ		
5.5	ท่านเคยเข้าร่วมประชุม สรุปผลการดำเนินการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน		

ตอนที่ 3 ข้อเสนอและความคิดเห็นเพิ่มเติมในการจัดการลุ่มน้ำห้วยทับทัน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

.....

.....

.....

.....

ขอขอบคุณทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการตอบแบบสอบถาม

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล

นายชนะบุรณ์ อินทรพันธุ์

การศึกษา

รัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. 2548

ที่อยู่ปัจจุบัน

70/18 หมู่ 6 ต.หนองครก อ.เมือง จ.ศรีสะเกษ 33000